VOLTAIRE

OPERE ALESE

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

VOLTAIRE

ZAIRA

*

MAHOMET PROFETUL sau FANATISMUL

*

MONDENUL şi APARAREA MONDENULUI

*

ZADIG sau DESTINUL

*

MICROMEGAS

*

CANDID sau OPTIMISMUL

*

JEANNOT şi COLIN

*

NAIVUL

*

SECOLUL LUI LUDOVIC AL XIV-LEA

Cu note introductive de
N. N. CONDEESCU

ZAIRA

TRAGEDIE ÎN CINCI ACTE, ÎN VERSURI
1732

În romîneşte de *Sergiu Dan*

„Ştiţi că în tragedia maurului din Veneţia, piesă foarte înduioşătoare, un soţ işi sugrumă soţia pe scenă şi, cînd biata femeie işi dă sufletul, strigă că moare pe nedrept.“ În astfel de termeni împărtăşea Voltaire cititorilor francezi emoţia resimţită în faţa celebrei scene din Othello, *jucată de toate teatrele londoneze din septembrie 1726 pînă în februarie 1729, răstimp petrecut de scriitor în capitala Angliei* (Scrisori filozofice, *XVIII). Din admiraţia limitată de restricţii faţă de marele dramaturg englez „cu idei bizare şi gigantice“, atît de străin gustului şi regulilor tragediei clasice franceze, s-a născut la Voltaire intenţia de a-i relua unele creaţii pentru a le adapta cerinţelor poeticii teatrului din ţara sa. „Îi sînt tributar teatrului englez pentru îndrăzneala ce-am avut de a transpune pe scenă numele regilor noştri şi cele ale vechilor familii ale regatului“, recunoştea el în prima epistolă dedicatorie a* Zairei.

La originea acestei piese regăsim aşadar un imbold shakespearean, al uneia din acele creaţii „atît de monstruoase“ dar cu „scene minunate“ (Discurs despre tragedie, către lordul Bolingbroke, *1731). Dacă în* Brutus *există numai ceva din atmosfera tragediilor politice ale lui Shakespeare, în* Zaira *dorinţa de a rivaliza cu acesta, de a crea, anume, o replică la* Othello *este vădită. O scrisoare a lui Voltaire din 25 iunie 1732 către Formont, consilier în Parlamentul din Rouen, anunţă terminarea* Zairei *în douăzeci şi două de zile şi îi*

caracterizează astfel eroul, pe sultanul Orosman: „Este cel mai pasionat, cel mai mîndru, cel mai drăgăstos, cel mai generos, cel mai gelos — pe bună dreptate — cel mai crud și cel mai nefericit dintre toți oamenii". Orosman, sultan al Ierusalimului, smuls cruciaților, trebuia să fie un Othello francez, un gelos gata să bănuiască și să ucidă, judecînd și condamnînd după aparențe. Dar, totuși, cîtă deosebire între cele două personaje: pasionat, da, însă galant totodată și măsurat în expresii, chiar cînd ai crede că o furie oarbă îl stăpînește. Este patetic în cîteva scene, sfîșiat între elanuri de iubire sinceră față de Zaira și între torturile geloziei, dar nu atinge grandoarea epică a modelului său britanic.

În cadrul istoriei tragediei franceze, Zaira mai are și alte semnificații: reprezintă o nouă încercare, mai pronunțată și mai izbutită decît Brutus, de a introduce inovații înviorătoare într-un gen cu posibilități reduse de primenire, după capodoperele lui Corneille și Racine. Prima noutate a Zairei este subiectul său național: acțiunea se petrece la sfîrșitul secolului al XII-lea, în Ierusalimul recucerit de musulmani; Zaira, iubită de Orosman, căpetenia acestora, este o creștină islamizată și se dovedește a fi sora lui Nérestan, sosit din Franța, pentru a răscumpăra pe captivii creștini și deci, totodată, fiică a lui Lusignan, urmaș al cruciaților care au stăpînit Palestina. Conflictul ei psihologic opune sentimente familiale iubirii față de Orosman, peste care se suprapun scrupule creștine. Blîndă, elegiacă, incapabilă de acte eroice, foarte racineană sub turbanul și dulama ei orientală, Zaira, ca și partenerul ei de altfel, suferă de pe urma complicațiilor acțiunii provocate de întîmplări dinafara sentimentelor care îi mînă unul spre altul: moartea li se trage din acel bilet echivoc, interpretat de sultanul gelos drept un mesaj de dragoste. Ne aflăm, deci, în fața unui procedeu deosebit de al tragediei strict psihologice a lui Racine, în care orice progres al intrigii, și cu atît mai mult deznodămîntul, era impus de resorturi sufletești.

În sfîrșit Zaira accentua marea noutate introdusă de Voltaire în tragedie, anume propaganda filozofică, denunțarea prejudecăților religioase. După 1721, data apariției „Scrisorilor persane" de Montesquieu, tema „religia considerată ca obstacol al fericirii

oamenilor" devine curentă. Zaira şi Orosman ar fi putut fi fericiţi dacă familia ei creştină n-ar fi influenţat-o, făcînd-o şovăitoare în faţa iubirii unui „păgîn". Ea însă, voltairiană la început, leagă religia de moravurile unei societăţi:

> Trăind pe lîngă Gange cu aş fi fost brahmană,
> Iar la Paris creştină; aici sînt musulmană (I, 1).

Lusignan îndeosebi dă dovadă de acel fanatism religios pe care iluminismul îl va denunţa tot mai consecvent.

Abia eliberat din captivitate, el nu admitea ca fiica-i regăsită să fie mahometană.

Atitudinea anticatolică a lui Voltaire se manifestă puternic în unele replici tăioase ale acestui rege detronat.

Îndată după redactare, tragedia a fost prezentată Comediei Franceze, care a pus-o neîntîrziat în repetiţie şi a reprezentat-o prima oară la 13 august 1732. O scrisoare a lui Voltaire către La Roque, directorul revistei Le Mercure, *publicată în numărul din acea lună a periodicului, explica pe larg subiectul şi intenţiile piesei: „Este singura tragedie de dragoste pe care am făcut-o", asigura el. Succesul astfel întreţinut i-a fost mare şi durabil. Anul următor (1733),* Zaira *era tipărită la Rouen, în oficina lui Jose pentru editorul parizian J. B. Bauche.*

PERSOANELE

OROSMAN, sudan al Ierusalimului
LUSIGNAN, prinț din sîngele regilor Ierusalimului
ZAIRA, FATMA — sclave ale sudanului
NÉRESTAN, CHATILLON — cavaleri francezi
CORASMIN, MÉLÉDOR — ofițeri ai sudanului
UN SCLAV
SUITĂ

Acțiunea se petrece în seraiul Ierusalimului

ACTUL ÎNTÎI

SCENA I

Zaira, Fatma

FATMA

Frumoasa mea Zaira, nu mi-ar fi dat prin minte
Că-n tine aste locuri trezesc noi simţăminte.
Ce soartă fericită, ce doruri mîngîioase
Schimbat-au zile negre în zile luminoase?
Cu inima-mpăcată eşti mai fermecătoare,
Privirea-ţi fără lacrimi, acum scînteietoare,
N-o mai întorci spre ţara ferice, de departe,
Pe unde se legase francezul să te poarte.
Nu-mi mai vorbeşti de-acele meleaguri fericite
Unde un neam slăveşte femeile iubite,
Cum frumuseţii tale la fel i se cuvine;
Soţii, ele-s privite oriunde ca regine,
Le este traiul liber, nicicînd nu sînt păzite,
Nu teama le sileşte a fi femei cinstite.
La libertatea asta nu mai rîvneşti tu oare?
Sclavia în seraiul cu-asprimi întristătoare
Au nu te mai apasă cum îmi spuneai ades?
Între Solym şi Sena, Solymul l-ai ales?

ZAIRA

Nu poţi dori ce nu vezi şi n-ai văzut vreodată.
Ne-aduse-aici ursita, lîngă Iordan, altdată.

Într-un serai închisă, chiar din copilărie,
Deprinsă mi-este mintea c-așa e dat să fie.
Lăsată-am fost de lumea pierită pentru mine
Sultanului ce astăzi sub legea lui ne ține.
Nu-l știu decît pe dînsul în slavă și putere:
Pe Orosman nădejdea ce mi-a rămas îl cere.
Zădarnic vis e restul.

FATMA

Zaira, l-ai uitat
Pe-acel francez prieten, jurînd înduioșat
Că va veni să sfarme, el, lanțul de sclavie?
Cum îl priveam uimite de mîndra-i cerbicie!
S-acoperi de faimă în lupta îndîrjită
Cînd armia creștină fu la Damasc zdrobită.
Lui Orosman plăcuse dîrzia-i nenfricată
Și l-a lăsat să plece în țara-i depărtată.
Noi așteptăm și astăzi din mîndra-i bunătate
Tributul să-l plătească pe-a noastră libertate.
A fost doar o speranță ce-n van ne-a legănat?

ZAIRA

Se poate ca puterea să nu-l fi ajutat.
Mereu tot așteptîndu-l doi ani au și trecut,
Iar prizonierul, Fatma, strein necunoscut,
Făgăduiește multe, puține-are să ție,
Și jurăminte face cît este în robie.
El s-a legat să smulgă pe zece-oșteni creștini
Din lanțul care-i ține aici, printre streini,
Altfel, să-și ceară lanțul din care a fost scos!
Curaju-i îmi plăcuse, deși fără folos;
Să nu mai gîndim, Fatma, la ce-a fost înainte.

FATMA

Dar dacă, totuși, dînsul legat de jurăminte
Acuma s-ar întoarce...

ZAIRA

E prea tîrziu acum.
Schimbate-s toate, Fatma, şi nu mai sînt nici...

FATMA

Cum?
Ce vrei să zici cu asta? Ce taină nepătrunsă?

ZAIRA

Ah! A Zairei soartă n-o mai pot ţine-ascunsă.
Sultanul vrea ca taina lui nimeni să n-o ştie,
Dar inima mea, Fatma, spre tine mă îmbie.
De vreo trei luni încoace, de cînd ai fost purtată
Departe de-aste ţărmuri, cu alte roabe-o dată,
Vrînd cerul ca durerea să nu ne mai apese
Pe cel ce-o să ne-ajute cu mîna-i îl alese.
Stăpînul nostru falnic, măreţul Orosman...

FATMA

Dar ce-i cu el?

ZAIRA

Ei bine, acest slăvit sultan,
Care a-nvins creştinii, o, Fatma, mă iubeşte...
Îţi înţeleg uimirea... obrazul tău roşeşte...
Să nu-ţi închipui însă vreo tristă înjosire,
Că-i jinduiesc suspinul sau că a lui privire
Mi-ar fi adus ocara iubirii trecătoare
Şi ruşinoasa cinste să-i fiu o ţiitoare.
Mîndria noastră, Fatma, făcută din sfială,
În inima-mi veghează şi nu-i o vorbă goală.
Decît o înjosire, mai bine-aş vrea să fiu
În lanţuri ferecată sau chiar într-un sicriu.
Vei fi uimită poate că strălucita-i slavă
Neprihănit se-nchină la vraja mea firavă,
Şi dintre toate cîte rîvnesc a-i fi iubite,
Privirile-i asupră-mi le simt că-s aţintite.

Ca mîni, prin cununie, peste-uneltiri mişele,
Al meu va fi în ciuda potrivnicelor mele.

FATMA

La mîndra-ţi frumuseţe e dreaptă-aşa răsplată;
De simt o măgulire, nu sînt de fel mirată.
Să-ţi fie fericirea deplină, de se poate!
Supusă bucuroasă-ţi voi fi, la rînd cu toate!

ZAIRA

Să fim deopotrivă în viaţa fericită!
Mai dulce o să-mi pară cu tine împărţită!

FATMA

Numai să-ndure cerul această cununie
Şi facă el ca astă ursită mărcţie
Ce-i zicem fericire, ades cu-nşelăciune,
În suflet să nu-ţi lase tristeţi şi-amărăciune!
Nu simţi în tine, tainic, un frîu să te reţină?
Nu-ţi mai aduci aminte că te-ai născut creştină?

ZAIRA

De ce-mi vorbeşti de astea? De ce acest cuvînt?
Vai, Fatma mea iubită, mai ştiu eu cine sînt?
Nu s-a-ndurat nici cerul să ştiu al meu trecut.
Nu mi-a ascuns el neamul din care m-am născut

FATMA

Dar Nérestan, ca tine, născut sub cer strein,
Ţi-a spus c-al tău părinte purta nume creştin;
Dar ce zic? Acea cruce asupra ta aflată,
Podoabă a prunciei, prin grija mea păstrată,
Cel semn creştin ce-ascuns e privirii duşmănoase
Sub marea strălucire a trudei migăloase,
De-atîtea ori cu crucea eu te-am împodobit,
Şi poate-n mîna ta e zălogul tăinuit

Ce înadins asupră-ţi ca semn a fost lăsat,
Chiar al credinţii-n Domnul pe care l-ai uitat.

ZAIRA

Eu n-am altă dovadă, dar sufletu-mi sfiit
Nu crede-n Dumnezeul urît de-al meu iubit.
Obişnuinţa, legea, din cei mai fragezi ani
M-aduse la credinţa acestor musulmani.
Tot ce-n copilărie ni s-a vîrît în minte
Numim apoi năravuri, credinţe, simţăminte;
Trăind pe lîngă Gange eu aş fi fost brahmană,
Iar la Paris creştină; aici sînt musulmană.
Tot ce sîntem ne vine doar din învăţătură;
Părinţii sapă-n inimi întîia trăsătură
Pe care vremi şi pilde o adîncesc apoi
Şi o mai poate şterge doar Dumnezeu din noi.
Adusă-n aste locuri, ai fost înlănţuită
Atunci cînd mintea-ţi coaptă, la vîrsta potrivită,
Putea să te ajute cu ale ei lumini,
Dar eu din leagăn, roabă, trăind la sarazini,
Am cunoscut credinţa creştină prea tîrziu;
E drept că împotrivă-i nu m-au silit să fiu.
Privind această cruce, fără să vreau, fiori
De spaimă şi sfială simţeam adeseori,
Dar o rugam să-mi vină într-ajutor nainte
De-a fi avut eu chipul lui Orosman în minte.
Cinstesc cu drag aceste creştine legi miloase;
Şi Nérestan adesea îmi spuse că-s frumoase.
Aceste legi te-ajută necazuri să străbaţi
Şi-nduioşînd pe oameni, pe toţi îi face fraţi.
Siliţi să se iubească, sînt fericiţi, fireşte.

FATMA

De ce-mpotriva lor, deci, azi inima-ţi vorbeşte?
Robită pe vecie la legea musulmană
Creştinilor, de-acuma, tu le vei fi duşmană
Luînd de soţ semeţul care i-a biruit.

ZAIRA

Să-i dea în dar iubirea cine n-ar fi rîvnit?
În slăbiciunea asta îmi recunosc o vină:
Fără iubirea-i, poate c-aş fi ajuns creştină;
Poate că legii tale şi jertfe-aş fi-nchinat,
Dar dînsul mă iubeşte şi toate le-am uitat.
Pe Orosman îl văd doar şi inima-mbătată
De fericire-i plină, ştiindu-se-adorată.
La vraja-i te gîndeşte, la faptele-i întregi,
La braţul său puternic ce-a-nvins atîţia regi,
La fruntea lui senină ce slava i-o-ncunună;
Nici nu-ţi vorbesc de sceptrul ce-n mîna-mi vrea să pună
O, nu, recunoştinţa-i prea slabă mulţumire
Şi nu-i tributul vrednic de marea lui iubire.
Iubesc pe Orosman doar şi nu coroana lui,
Lui, singur, dragă Fatma, iubirea i-o dădui.
Se poate să mă-nşele un gînd mîngîietor,
Dar dacă, judecîndu-l, un cer necruţător
Lui Orosman osîndă i-ar da să stea-n robie
Şi Siria ar pune-o sub legea mea să fie,
Ori dragostea mă minte, ori Zaira e-n stare
La ea ca să-l înalţe, la dînsul să coboare.

FATMA

Se-ndreaptă paşi încoace; e Orosman, fireşte.

ZAIRA

Simţeam că e iubitul, chiar inima-l vesteşte.
De două zile, Fatma, plecase din palat
Şi iată că se-ntoarce de dorul meu chemat.

SCENA II

Orosman, Zaira, Fatma

OROSMAN

Virtuoasa mea Zaira, vreau, pînă ce cununa
Uni-va soarta noastră de-acum pe totdeauna,

Să-ţi spun ca musulmanul, drept, fără ocolire,
Ce plănuiri şi gînduri am despre-a mea iubire.
Acei sultani la care stă lumea să se-nchine
Au drepturi şi-obiceiuri nevrednice de mine.
Eu ştiu c-a noastră lege prielnică plăcerii
Nu pune frîu dorinţei şi stavilă puterii,
Că pot după poftire să dărui dezmierdare
Ibovnicelor mele-aşternute la picioare,
Şi, vieţuind în pace la sînul desfătării,
Să poruncesc de-acolo la treburile ţării.
E dulce trîndăvia, dar urma ei e rea:
Atîţia regi în juru-mi au fost învinşi de ea,
Cînd Mahomet i-alese urmaşii lui să fie;
Vezi tremurînd califii în biata lor trufie,
Culcaţi doar pe ruine ce-au fost altar şi tron;
Ei lîncezesc nevolnici şi trişti în Babilon,
Ei, care-ar fi şi astăzi asemeni cu acei
Strămoşi, stăpîni ai lumii, dac-ar fi fost ca ei!
Bouillon le-a smuls Solymul şi Siria deodată,
Dar, vrînd să pedepsească o tagmă blestemată,
Allah chemase braţul lui Saladin, sultanul;
Dup-a lui moarte tata a-ngenuncheat Iordanul,
Iar eu, moştenitorul acestei măreţii,
Stăpîn plăpînd al unei firave-mpărăţii,
Eu văd creştinii mîndri şi însetaţi de pradă
Cum din apus încoace se năpustesc grămadă.
Cînd goarna bătăliei îşi va rosti cuvîntul,
Din Nil la Marea Neagră cutremurînd pămîntul,
Nu vreau, pradă iubirii cu dulcile-i momele,
Într-un serai să-mi curgă, tînjind, zilele mele.
Zaira, şi iubirea, şi slava-s mărturie
Că n-oi alege altă iubită şi soţie;
Şi inima-mpărţind-o între război şi tine
Eu îţi voi fi prieten şi soţ, cum se cuvine;
Şi să nu crezi că cinstea soţiei credincioase
O las în paza-acelor dihănii duşmănoase
Ce străjuiesc seraiul, din Asia aduse,
Unelte ticăloase sultanului supuse.

La cinstea ta iubirea mea știe să se-nchine,
Iar cît despre virtute, eu mă încred în tine.
Cînd inima acum și-a dat mărturisirea,
Tu simți că-n tine numai și-a pus ea fericirea,
Și înțelegi prea bine ce suferință-amară
Mi-ar tulbura viața făcînd din ea povară,
Dac-ale mele daruri le vei primi, naivă,
Numai cu simțămîntul că-i faptă milostivă.
Eu te iubesc, Zaira, și-aștept cu-nfiorare
Iubirea să răspundă iubirii arzătoare,
Căci sufletu-mi așa e: ce vrea, vrea cu căldură,
O dragoste ușoară lui i se pare ură.
În tot ce simt așa sînt, dogoritor din fire,
Și vreau, peste măsură, să am a ta iubire.
De inima ți-e prinsă de-același simțămînt,
Eu mă cunun cu tine, dar fac un legămînt:
Acea primejdioasă, fierbinte-mbrățișare
A cununiei noastre de nu va fi în stare
Ferice să te facă, așa cum ai rîvnit,
Pe mine să mă facă pe veci nenorocit.

ZAIRA

Nenorocit, stăpîne, tu! Inima-ți cuminte
Și-a-ntemeiat norocul pe-a mele simțăminte;
Or, dacă el atîrnă de tainicul meu foc,
Ce muritor vreodată avu mai mult noroc!
Aceste nume scumpe, de soț și de iubit,
Ne-ncîntă deopotrivă, dar mai deosebit
E pentru mine gîndul plăcut, măgulitor,
Să recunosc, stăpîne, ca binefăcător
Pe cel ce-mi țese soarta cu mîna lui slăvită,
Să știu că sînt aceea de dînsul făurită,
Să-nchin a mea iubire viteazului ales.
Iar dacă dintre inimi supuse m-ai cules,
Și ochiul tău spre mine l-ai aplecat, senin,
Alegerea-ți augustă, tu...

SCENA III

Orosman, Zaira, Fatma, Corasmin

CORASMIN

...Acel sclav creştin
Care şi-a dat cuvîntul că se va-ntoarce-n ţară
Şi l-ai lăsat, stăpîne, să plece, e afară.
Venit acum din Franţa, el cere să-ţi vorbească.

FATMA

O, cerule!

OROSMAN

Să intre. De ce să zăbovească?

CORASMIN

La-ntîiul zid de piatră el s-a oprit şi-aşteaptă.
Credeam că nu se cade privirea-ţi înţeleaptă
Pe un creştin să-ndure în acest loc slăvit.

OROSMAN

Să vină. În tot locul, cu rostul cuvenit
E slobod de-azi-nainte să vină orişicare
Să-şi mîngîie privirea cu-a mea înfăţişare.
Eu nu pun preţ pe legea temută din trecut,
Făcînd din legi tiranii cu chipul nevăzut.

SCENA IV

Orosman, Zaira, Fatma, Corasmin, Nérestan

NÉRESTAN

Slăvit vrăjmaş pe care creştinii îl cinstesc,
A noastre jurăminte vin azi să le-mplinesc.
Eu le-am ţinut pe toate, doar tu să te-nvoieşti.

Ţi-aduc pentru Zaira tributul ce-l pofteşti,
Tribut şi pentru Fatma cu zece cavaleri
Pe care-i ţine astăzi Solymul prizonieri.
Le vine libertatea, din vina mea, tîrzie;
Eu m-am întors: urmează ei liberi toţi să fie.
Sultane, ţine-ţi vorba, tu n-ai de ce-i mai ţine,
Căci chiar din clipa asta ei liberi sînt, prin mine!
Dar, sfărîmînd lor lanţul, plătind întreg tributul,
Eu nu-ţi ascund, sultane, că mi-am sleit avutul.
Speranţa fericită e-acum fără temei,
Să fac şi pentru mine la fel ca pentru ei.
Tot ce-mi rămîne este doar mîndra sărăcie.
Am izbutit creştinii să-i smulg din grea robie;
Cu cinste, jurămîntul, cum vezi, l-am împlinit.
Mi-ajunge. Vin la tine să fiu înlănţuit.
Sînt prizonier. De-acuma aici chezaş voi sta.

OROSMAN

Sînt mulţumit, creştine, de îndrăzneala ta.
Dar nu cumva trufia măgulitor te-mbie
Pe Orosman să-ntuneci cu-a ta mărinimie?
Îţi dărui libertatea, cu-averea-ţi pleacă iar,
Şi la tributu-ţi de-aur adaugă-al meu dar:
În locul celor zece creştini ce-s prizonieri,
Eu îţi voi da o sută; tu n-ai decît să-i ceri.
Să plece şi să ducă în ţara voastră veste:
Şi cinste şi-omenie în Siria mai este.
Plecînd din aste locuri să judece mai bine:
Francezilor sau mie, cui ţara se cuvine.
A mea mărinimie pe-aceşti creştini ţi-i lasă,
Doar Lusignan, cu ceilalţi, nu va pleca acasă,
El singur să rămînă, căci temeri mă încearcă
Gîndind să-l las din mînă, în ţara-i să se-ntoarcă.
El e francez din neamul care domni-n Solym
Şi dreptu-i la domnie, nelegiuit, îl ştim.

Acesta este-al soartei judeţ neîmblînzit:
De mă-nvingea pe mine, eram eu osîndit.
Pe Lusignan robia cu lanţu-i o să ţină,
Nicicînd n-o să mai vadă a soarelui lumină.
Îl plîng; să-mi ierţi aceste nevoi necruţătoare
Ce sînt doar rămăşiţe de-asprimi şi răzbunare.
Iar cît pentru Zaira, ţi-o spun, fără ocară,
Averea ta n-ajunge ca s-o mai scoţi din ţară;
Francezii tăi cei nobili, cu regii lor deodată,
S-ar încerca zădarnic din mîna mea s-o scoată.
Te du acum.

NÉRESTAN

Dar ce-aud? Ea s-a născut creştină.
Eu ţi-am primit cuvîntul cu-ncredere deplină,
Iar Lusignan, sărmanul, bătrîn nenorocit...

OROSMAN

Voinţa mea, creştine, ţi-am spus-o lămurit.
Cinstesc a ta virtute. Purtarea ta semeaţă
Mă scoate-nsă din fire cu vorba-ţi îndrăzneaţă.
Ci du-te. Cînd lumina va-ncepe să mijească
Eu vreau ca-n a mea ţară să nu te mai găsească.

(Nérestan iese.)

FATMA

Doamne, ajută-ne pe noi!

OROSMAN

Iar tu, Zaira, cată
De ia în stăpînire palatul meu, îndată.
Vreau toţi să ţi se-nchine smeriţi: tu eşti sultana;
Voi porunci şi nunta care-ţi va da coroana.

SCENA V

Orosman, Corasmin

OROSMAN

Ei, Corasmin, dar sclavul necredincios ce vrea?
Ofta, văzui, într-una cu ochii-ntorşi spre ea.
Tu ai băgat de seamă?

CORASMIN

Ce tot vorbeşti, stăpîne?
Laşi bănuieli geloase minciuna să-şi îngîne?

OROSMAN

Gelos, eu! Pîn-acolo mîndria-mi nu coboară
Să-ncerc eu chinul groaznic, ce ruşinoasă-ocară!
Iubirea mea cu ura să aibă-asemănare!
Gelosul totdeauna îmbie la trădare.
Eu văd că doar iubirii iubita mea-i robită
Şi mă închin la dînsa cu dragoste smerită.
Mai mare mi-e iubirea ca slava-mi lăudată;
Nu sînt gelos, dar dacă voi fi totuşi vreodată
Şi-n inimă... Ah, nu vreau de-ăst gînd să fiu atins!
De-o dulce bucurie mi-e sufletul cuprins.
Hai, du-te, pregăteşte în grabă toate cele,
Să-mi împletesc viaţa cu a iubitei mele.
La treburile ţării eu voi jertfi un ceas
Şi-oi închina Zairei din zi ce-a mai rămas.

ACTUL AL DOILEA

SCENA I

Nérestan, Chatillon

CHATILLON

O, Nérestan, ca nimeni viteaz mărinimos,
Trimis de Dumnezeul mîntuitor, milos,
Pe-atîţi creştini să-i mîntui din neagra lor robie,
Ci-arată-te şi gustă din dulcea bucurie
De-a regăsi prieteni plîngîndu-ţi la picioare
Şi sărutîndu-ţi mîna care i-a scos din fiare.
Mulţimea lor spre poarta seraiului se-ndreaptă,
Viteazule, te-arată privirilor ce-aşteaptă.
Uniţi pe veci, sub tine, ce-adus-ai mîntuire...

NÉRESTAN

Tu, Chatillon cel falnic, mi-aduci aşa cinstire!
Francez, eu datoria-mi făcui cum am crezut
Şi-n locul meu tu însuţi la fel ai fi făcut.

CHATILLON

Fireşte, orice nobil, creştin şi luptător
Credinţei să-şi jertfească şi viaţa e dator;
La fericiri s-ajungem, aşa sîntem sortiţi,
Uitînd de noi, să facem pe alţii fericiţi,

Şi fericit cui cerul a dat acea putere
Să-şi împlinească fapta cum datoria-i cere.
Ca jucării sărmane, ne-a pus soarta să fim
Francezi în grea restrişte, robi veşnici în Solym,
Unde, uitaţi în lanţuri de restul omenirii,
Am fost lăsaţi de tatăl lui Orosman pieirii:
Nu mai vedeam noi Franţa vreodată, fără tine.

NÉRESTAN

Dumnezeu, seniore, slujitu-s-a de mine;
Lui Orosman, el singur, asprimea i-a-ndulcit.
Dar fericirea asta, ce-amestec otrăvit!
Acest sultan trufaş e şi,-n mîrşava-i blîndeţe,
Cu-a sale binefaceri împrăştie tristeţe!
Şi Domnul ce mă vede şi mă aude ştie
Că singura mea grijă fu sfînta-i măreţie.
Doar pentru el sînt toate: speram s-aduc, smerită,
Pe fata cea frumoasă din leagănu-i răpită
De mult, cu mine-odată, de crudul Noradin,
Atuncea cînd vrăjmaşul, urînd tot ce-i creştin,
În Siria scăldată de sînge-n vremea ceea
Pe Lusignan îl prinse, învins în Cezareea.
Creştinii m-ajutară şi-am izbutit să fug,
Dar cînd trei ani trecură m-am reîntors la jug;
Iar la Paris plecat-am doar pe cuvîntul dat;
Zănatecă speranţă în gînd am mîngîiat,
S-o duc şi pe Zaira la curtea strălucită
Unde virtuosul Louis stă-n slava-i fericită;
La rîvna mea, regina atoatesimţitoare
Întinse de pe tronu-i o mînă-ocrotitoare;
Şi, în sfîrşit, cînd vine-acea clipă aşteptată,
Sortită de la sînul sclaviei să o scoată,
Ei o reţin... Dar ce zic? Zaira însăşi, ea,
Uitînd pe toţi creştinii, pentru sultan, nu vrea...
Să nu ne mai gîndim dar... Răspunsu-i nemilos
M-a copleşit, seniore, şi mult mai dureros:
Nădejdea ce creştinii nutreau e-acum trădată.

CHATILLON

Îmi dau eu libertatea şi chiar viaţa-mi toată
Pentru dînşii; seniore, fă ce ştii cu ele.

NÉRESTAN

Lusignan, seniore, ţinut în lanţuri grele,
Vlăstar din seminţia ce-atîţi viteji a dat,
Cu slava-i de războinic ce-n lume-a răsunat,
Pe el, ce din Bouillon e viteaz coborîtor,
Nu-l vor avea creştinii, cu tot oftatul lor.

CHATILLON

Dacă-i aşa, atuncea, ţi-e fapta în zadar:
Care oştean şi-ar frînge, nedemn, lanţul barbar,
Lăsîndu-şi căpitanul prin temniţe străine?
Pe Lusignan, acesta, tu nu-l cunoşti ca mine.
Lui Dumnezeu te-nchină că-ndurător a vrut
Ca să te fericească, tîrziu să fii născut,
Mult după ce trecură vremi veşnic blestemate,
Nenorocite vremuri cu zile-nsîngerate
Cînd am văzut cetatea luată de strămoşi
Cu sfintele ei ziduri, sub jug de ticăloşi.
De-ai fi văzut, o, ceruri, şi templul părăsit
Şi pîngărit mormîntul Celui de noi slujit,
Să fi văzut părinţii murind lîngă copii,
Pierind lîngă altare, arzînd ca torţe vii,
Şi cel din urmă rege al nostru, gîrbovit,
Chiar peste muribunzii săi fii, măcelărit,
Iar ultima mlădiţă din neamul de eroi
În clipele cumplite ne-mbărbăta pe noi.
Printre ruini de temple şi morţii grămădiţi,
Printre învingătorii cu-nvinşii-nvălmăşiţi,
El sabia-nvîrtind-o nenduplecat, cu-o mînă,
Vărsa în valuri sînge prin armia păgînă,
Iar cu cealaltă mînă făcea plin de mîndrie
Al crucii semn, ca spaima s-o vîre-n păgînie,

Strigînd: „Francezi, rămîneţi cu inima creştină!"
Atunci, acoperindu-l cu-aripa-i de lumină,
Cel preaînalt, ce şi-astăzi ne mîntui de jale,
Mergea călăuzindu-l în drumurile sale;
Iar întristata gloată-a creştinilor, scăpată,
Ajunse-n Cezareea cu noi toţi, deodată.
Acolo cavalerii porniră-a se-nţelege
Pe Lusignan s-asculte, el să ne dea o lege.
Dar Dumnezeu nu-ndură a omului trufie
Şi, umilind-o, n-a vrut virtutea să ne fie,
Aşa cum se cuvine, în viaţă, răsplătită;
Zădarnic pentru dînsul am dus luptă-ndîrjită!
Grozava amintire mă macină şi-acum:
Ierusalimu-n flăcări se prefăcea în scrum,
Cînd, ascunzişul nostru a fost trădat, vîndut
De-un grec viclean pe mîna vrăjmaşului temut;
Pîrjolul care arse Sionul se întinse
Şi Cezareea toată în flăcări o cuprinse;
Treizeci de ani de lupte luară-astfel sfîrşit;
Pe Lusignan acolo-l văzui înlănţuit.
Nepăsător şi mîndru, nu izbuteau să-l mişte
Decît ai săi tovarăşi căzuţi în grea restrişte;
De-atuncea, seniore, el zace în robie,
Albit în închisoare, pe unde, nu se ştie;
Lumina pîn'la dînsul nu poate să străbată,
De Asia uitate şi de-Europa toată.
E crîncena lui soartă — şi cine ar putea
Ferice să se creadă cînd el e-n jale grea?

NÉRESTAN

E drept, doar un sălbatic s-ar crede fericit!
Ah! Cum urăsc eu soarta care ne-a despărţit!
Cum m-ai plimbat cu vorba-ţi spre dînsul, spre trecut!
Îi ştiu nenorocirea; cu ea doar m-am născut;
Dar, ascultînd-o iarăşi, durere simt neştearsă,
Căci temniţele-aceste şi Cezareea arsă
Sînt primele privelişti, tristeţi ce n-aveau nume,
Care-mi izbiră ochii abia deschişi în lume.

Atunci ieşeam din leagăn; vedenii-nsîngerate,
Ca-n trista-ţi povestire, rămas-au neuitate.
Cu toţi creştinii-n templu, jertfiţi printre ruine,
Cîţiva copii, seniore, acolo strînşi cu mine,
Toţi smulşi de mîini scăldate în sînge cald de lîngă
Înfricoşate mume ce nu-ncetau să plîngă.
Am fost aduşi, pe urmă, într-un palat regesc,
Chiar în seraiul unde acum te întîlnesc,
Zaira şi cu mine, crescuţi de Noradin,
Zaira care astăzi... o, iartă-mi un suspin,
Pentr-un barbar, smintită de ăst loc blestemat,
De Dumnezeul nostru şi-al ei s-a lepădat.

CHATILLON

La musulmani acesta-i un gînd de viclenie:
Creştini să amăgească, chiar din copilărie.
Eu binecuvîntez deci pe Domnu-ndurător
Care din anii fragezi te-a scos din mîna lor.
Dar şi Zaira asta, seniore, însăşi ea,
Care-a uitat creştinii pentru sultan, de-ar vrea,
Cu trecerea ce-o are, să ne ajute-acum...
Şi-alege Domnul, braţul — şi ce ne pasă, cum?
Mă crezi? Şi înţeleptul şi dreptul-credincios
Chiar din nelegiuire ştiu trage un folos.
Pe Orosman iubindu-l Zaira e în stare
S-aducă îmblînzire în inima lui mare,
Redîndu-ne viteazul ce-n temniţă-i ţinut;
Şi Orosman îl plînge cînd nu mai e temut.

NÉRESTAN

Dar oare ca să-şi frîngă, el, lanţul ticălos,
Se va-nvoi, viteazul, cu tîrgul ruşinos?
Şi de s-ar învoi chiar, cum aş putea eu oare
Să aflu la Zaira o clipă de-ascultare?
Şi Orosman voi-va cînd are-n mînă soarta?
La glasul meu, seraiul îşi va deschide poarta?

Şi dacă, pîn' la urmă, în fața ei mă lasă,
Pot oare-avea nădejde la o necredincioasă,
Cînd chiar înfăţişarea mea pare s-o înfrunte
Şi cînd a ei ruşine e scrisă pe-a mea frunte?
E jalnic, seniore, ca sufletul semeţ
Să ceară sprijin celor ce-s vrednici de dispreţ:
Cînd nu te-ajută-i groaznic, cînd bine-ţi vor, roşeşti.

CHATILLON

Pe Lusignan să nu-l uiţi. Gîndeşte să-l slujeşti.

NÉRESTAN

Fie. Dar pîn' la dînsa, ce drumuri ar putea...
Paşi către noi se-ndreaptă... Dar ce văd? Este ea.

SCENA II

Zaira, Chatillon, Nérestan

ZAIRA
(către Nérestan)

Viteaz francez, ascultă, sultanul m-a-nvoit
Ca să vorbesc cu tine; deci poţi fi liniştit.
Amarnica dojană goneşte-o din privire
Şi potoleşte-mi astfel a inimii zvîcnire.
Ne temem, seniore, şi amîndoi roşim;
Doresc şi totodată mă tem să ne privim.
Legaţi unul de altul cu viaţa deodată,
Copilăria noastră a fost întemniţată;
Împovăraţi de soartă cu-aceleaşi grele fiare,
Făcu prietenia să pară mai uşoare.
Eu am gemut adesea de cînd ai fost plecat,
Din ziua-n care cerul prin Franţa te-a purtat;
Te-am revăzut, pe urmă, iar sclav aci-n Solym;
Atunci ne-ngăduiră mai slobod să vorbim,

Şi sclavă în mulţimea de sclave-nvălmăşită,
Cînd de sultanul mîndru nici nu eram privită,
Tu ai cătat din milă sau din mărinimie,
Sau poate mai degrabă doar din prietenie,
Tribut s-aduci din Franţa de slavă-ncunună
Pentru răscumpărarea Zairei cea-ntristată.
Tu ai adus tributul; dar cerul te-a minţit
Căci în Solym, departe de tine, m-a oprit.
Cu toate că norocul azi calea mi-o aţine
Nu pot decît în lacrimi să mă despart de tine.
A tale fapte bune mereu o să m-alinte
Şi scumpă o să-mi fie aducerea-aminte;
Mă voi sili ca tine s-alin dureri ce cheamă,
Să ocrotesc creştinii, să le ţin loc de mamă.
Mi-s dragi năpăstuiţii pe care îi slujeşti...

NÉRESTAN

Să-i ocroteşti! Tu care acum îi părăseşti!
Tu care calci cenuşa lor sfîntă în picioare,
Pe Lusignani cu slava în veci nepieritoare...

ZAIRA

Mă-nchin lor, seniore, şi frîng lanţul amar
Aceluia dintr-înşii ce-i ultimul vlăstar;
Eu vi-l redau acuma, smuls din a lui robire,
Pe-acel care vă este nădejde şi iubire;
Da, Lusignan e liber şi-l veţi vedea îndată.

CHATILLON

O, ceruri! Vom avea iar un sprijin şi un tată!

NÉRESTAN

Creştinii-ţi datorează acest cap mult iubit!

ZAIRA

Fără să am nădejde, să-l cer am îndrăznit;
Mărinimos, sultanul, îndată mi l-a dat;
Acum ni-l vor aduce.

NÉRESTAN

Mi-e sufletul mişcat!

ZAIRA

Ah, lacrimile-aceste l-ascund privirii mele;
Am lîncezit ca dînsul în lanţurile grele
Şi cum să nu te mişte durerea ce te-apasă?

NÉRESTAN

Cîtă virtute, Doamne, la o necredincioasă!

SCENA III

Zaira, Lusignan, Chatillon, Nérestan, mai mulţi sclavi creştini

LUSIGNAN

Dintr-un lăcaş al morţii au cine mă recheamă?
Printre creştini mă aflu? Mi-s paşii plini de teamă.
Ci arătaţi-mi drumul... Durerile cumplite
M-au şubrezit mai tare ca zilele trăite.

(Se aşază.)

Cu-adevărat sînt liber?

ZAIRA

Da, seniore, eşti.

CHATILLON

Trăieşti şi ale noastre mîhniri le potoleşti.
Cei trişti creştini ai noştri...

LUSIGNAN

Glas dulce omenesc!
O, Chatillon, chiar tu eşti? Pe tine te-ntîlnesc?

Tu, mucenicul legii străbune, ca şi mine,
Ne scoate oare Domnul din jale şi ruşine?
În care locuri sîntem? Mi-s ochii-ntunecoşi...

CHATILLON

Acest palat zidit e de marii tăi strămoşi
Şi-i pîngărit de fiul lui Noradin, osmanul.

ZAIRA

Stăpîn pe-aceste locuri e Orosman, sultanul;
Virtutea se pricepe a o cinsti frumos.
Tu nu-l ştii pe francezul acesta inimos
Venit tocmai din Franţa cu gînd să scape zece
Creştini, din grea sclavie, în ţara lor să plece.
Asemeni lui, sultanul, cu-acelaşi simţ de-onoare,
Vrea, dîndu-ţi libertatea, cu el să se măsoare.

LUSIGNAN

Aceasta este firea francezilor, întreagă.
De trebuinţă-mi fuse nobleţea lor — şi dragă!
Ai străbătut tu, vrednic, cum? mare, după mare,
Ca să ne-alini durerea, zdrobind a noastre fiare?
Cui datorez, ah, spuneţi, o faptă-atît de-aleasă?

NÉRESTAN

Sînt Nérestan; o soartă vremelnic nemiloasă,
Ce mă ţinuse-n lanţuri de cînd am fost născut,
Vru ţara semilunii s-o las, unde-am zăcut.
Sub Ludovic, la Curte, trăind cu vrednicie
Şi în război urmîndu-l, făcui ucenicie.
Avut şi rang îmi dete a regelui dorinţă,
Cel rege mare-n toate, mai mare prin credinţă.
Eu l-am urmat acolo, în crunta-ncăierare
La marginea Charentei, cînd ameninţătoare
Semeaţa vrednicie a oştilor engleze
S-a dat bătută-n faţa-ndîrjirilor viteze,

Şi faţă de al nostru avînt descătuşat
A-ngenuncheat la crinii pe care i-a-nfruntat.
Hai, vino, seniore, şi regelui i-arată
Ce sfîntă urmă-n trupu-ţi de lanţ a fost săpată;
Îl va cinsti Parisul pe-al crucii mucenic;
Azil de regi e Curtea acestui Ludovic.

LUSIGNAN

Eu am văzut, vai, Curtea ce-n slavă strălucise
Cînd la Bovine, izbînda, Philippe o-nlănţuise.
Luptam, atunci, alături de un Montmorenci
Cu d'Estaing, Melun, de Nesle şi-acel vestit Couci;
Dar să revăd Parisul e-un gînd înşelător
Cînd în mormînt, vezi bine, sînt gata să cobor.
Mă duc la sfîntul rege al regilor să-i cer
Pe toată suferinţa să-mi dea răsplată-n cer.
Voi, inimoşii martori ai clipelor din urmă,
Ci ascultaţi-mi ruga pîn' viaţa mi se curmă:
Voi, Chatillon, Nérestan şi tu... ce mă jeleşti
Şi-a mele suferinţe, cu lacrimi, le cinsteşti;
Tu, doamnă, te îndură de jalea unui tată
Crunt osîndit de ceruri, ca nimeni vreodată,
Şi ale cărui lacrimi nici vremea care trece
Din ochii-atinşi de moarte n-ajunge să le sece.
Trei fii ai mei şi-o fată, nădejde şi mîndrie,
Mi-i smulseră din braţe, în fragedă pruncie;
Cînd mi-au luat copiii, o, Chatillon, ţii minte...

CHATILLON

Fiori mă trec şi-acuma cînd îmi aduc aminte.

LUSIGNAN

Ai fost în Cezareea, cu mine, prizonier
Şi mi-ai văzut soţia cu cei doi fii cum pier.

CHATILLON

Înlănţuit, n-aveam cum le da vreun ajutor.

LUSIGNAN

Vai, eu eram părinte şi n-am putut să mor!
Voi, dragi copii, vegheaţi-i de sus, din loc ceresc,
Şi pe copiii-mi ceilalţi, cumva de mai trăiesc.
Mezinul meu şi fata, robiei hărăziţi
De mîinile barbare, în trudă obidiţi,
Departe de-al lor tată au fost duşi împreună
Chiar în seraiul unde azi cerul ne adună.

CHATILLON

E drept că mă cuprinse atunci o groază-adîncă,
Eu îi ţineam copila în leagănul ei încă;
Văzînd că nu-i scăpare în soarta ei cumplită
Vrui s-o botez eu însumi cu apa cea sfinţită,
Cînd sarazini, ca fiare de sînge însetate,
S-au năpustit s-o smulgă din braţe-nsîngerate;
Pe fiul tău, mezinul, luat de musulmani,
Cărui ursita-i dase abia cei patru ani
În stare să-nţeleagă durerea încercată,
Îl duseră-n Iudeea, cu soră-sa odată.

NÉRESTAN

Ce amintiri îmi iscă în suflet vremea ceea!
La vîrsta pomenită m-aflam în Cezareea,
Acoperit de sînge şi-n lanţuri ferecat.
Pe toţi creştinii ceilalţi aicea i-am urmat.

LUSIGNAN

Tu! Tu copilărit-ai în locurile-aceste?
De bieţii mei copii, vai, nu ai cumva vreo veste?

(Privindu-i.)

Ar fi de vîrsta voastră; dar, ochii mă înşală?
Văd o podoabă, doamnă; ce stranie găteală
Străină-acestor locuri... De mult o ţii tu oare?

ZAIRA

Seniore, am primit-o cu-ntîia mea suflare.
Ce-i asta? Tu suspinul abia poţi să-l înfrîni?

LUSIGNAN

Ah, lasă-a ta podoabă-n tremurătoare mîni...

ZAIRA

Ce tulburare nouă în suflet mi-a pătruns!
Dar ce faci, seniore?

LUSIGNAN

Puteri de nepătruns!
Voi, ochi, nu-mi amăgiţi şi nădejdile puţine!
Să fie cu putinţă? Ea este... da... văd bine.
E darul dat soţiei, un dar scînteietor
Ce-mpodobise capul, pe vremi, copiilor,
De ziua lor, pe vremuri, o zi de sărbătoare...
Revăd... Simt uluirea că vrea să mă doboare!

ZAIRA

Ce-aud? Ce bănuială mă-ncearcă-n astă clipă?

LUSIGNAN

Acum, cînd dulci speranţe în mine se-nfiripă,
Nu mă lăsa, o, Doamne, mîhnit şi-nlăcrimat,
O, tu, cel mort pe cruce şi care-ai înviat,
Vorbeşte, pune-un capăt la ce ai început,
E încă o minune, cum tu ai mai făcut.
Cum, doamnă? Crucea asta în mîna ta păstrată?
Cum? Prinşi în Cezareea şi amîndoi o dată?

ZAIRA

Da.

NÉRESTAN

S-ar putea?

LUSIGNAN

Şi vorba, şi chipu-atrăgător
Îmi amintesc aievea de chipul maicii lor!
O, Doamne, bucuria de tine hărăzită
Prea mare-i; întăreşte puterea mea slăbită.
Tu, Nérestan... tu, doamnă... adevărat e oare?
Ah, Chatillon, dă-mi braţul să pot sta în picioare!
Drag Nérestan, pe-ăst nume să-ţi spun sînt nevoit,
Mai ai la piept tu semnul acela fericit
Pe care, sub privirea-mi, o mînă furioasă...

NÉRESTAN

Aşa e, seniore.

LUSIGNAN

O, clipă norocoasă!

NÉRESTAN

(îngenunchind)

Zaira! Seniore!

LUSIGNAN

Copii, veniţi la mine!

NÉRESTAN

Fiul tău!

ZAIRA

Seniore!

LUSIGNAN

Zi cu lumini senine!
Copila mea şi fiul! Eu sînt al vostru tată!

CHATILLON

De-atîta fericire mi-e inima mişcată!

LUSIGNAN

De ale voastre braţe mi-e viaţa-nlănţuită.
Te regăsesc, o, tristă familie iubită!
Moştenitorul vrednic şi tu, vai, fata mea,
Împrăştiaţi-mi spaima şi bănuiala grea!
În culmea fericirii m-apasă gînduri rele.
Tu, care faci ursita, a mea şi-a fetei mele,
Tu, Dumnezeul care, cu vrerea ta divină,
Mi-ai readus-o astăzi, mi-o readuci creştină?
Vai, plîngi, nenorocito, cu ochii în pămînt!
Şi taci! Nelegiuire! Te-ascult! Spune-un cuvînt!

ZAIRA

Nu pot să mint... Sub legea lui Orosman, profană...
Hai, pedepseşte-ţi fata... ea este musulmană...

LUSIGNAN

Vreau trăsnetul din ceruri pe capul meu să cadă!
De n-ai fi fost cu mine, la trista ei spovadă,
O, fiul meu, aicea muream cu-a mea ruşine!
Şaizeci de ani luptat-am, o, Doamne, pentru tine;
Văzui cum cade templul şi piere al tău nume;
De zeci de ani în temniţi şi părăsit de lume,
Pentru copii, cu lacrimi, eu te rugam fierbinte,
Şi cînd sînt iar cu dînşii, prin voia ta, părinte,
Cînd regăsesc o fată, îţi este, vai, duşmană!
Sînt eu, nenorocitul, copila mea sărmană,
Care-am zăcut în lanţuri, păcatul îl port eu,
Că ţi-au răpit, păgînii, credinţa-n Dumnezeu!
Cele din urmă chinuri tu le-ai stîrnit în mine,
Dar, cel puţin, gîndeşte ce sînge-ţi curge-n vine,
Gîndeşte-te că-i sînge din douăzeci de regi,
Apărătorii vajnici ai sfintei noastre legi,

Şi toţi creştini ca mine, eroi cu firea-ntreagă
Şi mucenici ai crucii... Copilă încă dragă!
Îţi ştii tu oare soarta şi încotro te cheamă?
Aflat-ai vreodată pe cea care-ţi fu mamă?
Ştii tu că-n clipa-n care din frageda-i plămadă
Ea te-a adus pe lume, cea de pe urmă roadă
Născută din a noastră iubire întristată,
Văzut-o-am ucisă de mîna blestemată
Ce-ţi este astăzi dragă, a cruntilor mişei?
Vezi, fraţii tăi, martirii, răpuşi sub ochii mei,
Cu braţe-nsîngerate, din ceruri ţi s-arată;
Şi Dumnezeu pe care trădîndu-l, vinovată,
Chiar pentru noi, în locul acesta a murit,
Aici, unde cu braţul pe vremuri l-am slujit,
Aici unde-al său sînge prin mine îţi vorbeşte;
La templul cotropit de stăpînii tăi priveşte:
Toate-l vestesc pe Domnul credinţelor străbune,
Pe care toţi strămoşii ştiut-au să-l răzbune.
Înalţă doar privirea-ţi plecată spre pămînt:
Lîngă palat, aproape, e sfîntul lui mormînt,
Şi muntele pe care, spălînd a noastre rele,
El a voit să moară sub lovituri mişele;
Aicea din mormîntu-i şi-a rechemat el viaţa;
La fiece pas în locul slăvit vedea-vei faţa
Lui Dumnezeu pe care în toate îl găseşti;
Ci rămînînd acolo, printre păgîni, huleşti
Pe tatăl tău şi cinstea ce-n tine mai veghează,
Pe Dumnezeul nostru care te luminează.
Te văd că-mi plîngi în braţe şi-ţi tremură fiinţa,
Pe fruntea ta văd Domnul că ţi-a adus căinţa
Şi văd că adevărul în inima-ţi pogoară;
Mi-am regăsit copila pierdută-odinioară;
Pot să-mi recapăt slava şi visul fericirii
Căci, iată, mi-am smuls neamul din gheara rătăcirii.

NÉRESTAN

Eu îmi revăd iar sora şi sufletu-i...

ZAIRA

Ah, tată,
Tu care mi-ai dat viață, vorbește, îmi arată
Ce trebuie...

LUSIGNAN

Rușinea s-o ștergi și-a mea mîhnire,
Doar un cuvînt ajunge; să faci mărturisire
Zicînd: eu sînt creștină.

ZAIRA

Da... seniore, sînt.

LUSIGNAN

Mărturisirea-i, Doamne, primește-o-n cerul sfînt!

SCENA IV

Zaira, Lusignan, Chatillon, Nérestan, Corasmin

CORASMIN

(către Zaira)

Sultanul mă trimite; prin mine te îndeamnă
Să părăsești în pripă aceste locuri, doamnă;
Să te desparți îndată de-acești creștini mîrșavi,
Iar voi veniți cu mine, francezi ce sînteți sclavi!
Răspund acum de-oricare din voi dacă lipsește.

CHATILLON

Unde-am ajuns, o, Doamne! Ce trăsnet ne lovește!

LUSIGNAN

Curajul, dragi prieteni, acum ne va-ntări.

ZAIRA

Vai!

LUSIGNAN

Tu, pe care astăzi, nici nu te pot numi,
Să-mi juri că taina asta din suflet n-o vei scoate!

ZAIRA

Ţi-o jur!

LUSIGNAN

Plecaţi, şi cerul le va-mplini pe toate!

ACTUL AL TREILEA

SCENA I

Orosman, Corasmin

OROSMAN

Neliniştile tale sînt, Corasmin, deşarte:
Nu, Ludovic nu vine cu oşti război să-mi poarte.
Au ostenit francezii cătînd noi aşezări
Pe unde soarta puse nepriitoare ţări;
Ei nu-şi mai lasă ţara mănoasă ca să vie
Să lîncezească-n stearpa Arabie pustie,
Stropind toţi palmierii cu sînge ticălos,
Lăsaţi să crească-aicea de Domnul prea milos;
Brăzdată de corăbii e marea siriană,
Iar Ludovic, în Cipru, la pîndă stă, duşmană,
Vîrînd înfricoşare în Asia — şi groază;
Dar aflu c-acest rege de noi se depărtează
Spre ţărmuri egiptene, cu gînd de cotropire;
Chiar în această clipă primii întîia ştire:
Spre mameluci îl mînă dîrzia-i nenfricată;
El pe vrăjmaşu-mi tainic, pe Mélédin îl cată.
Mai întărit mi-e tronul cînd dînşii se destramă:
De-acuma nici de Franţa, nici de Egipt n-am teamă
Cînd sîngele şi-l varsă, vrăjmaşii mă-ntăresc:
În loc să şi-l păstreze, mai rău îl risipesc,

Avînd ei singuri grijă, astfel, să mă răzbune.
Vreau pe creştinii-aceia în libertate-a-i pune.
Le dărui libertatea, trăiască unde vor,
Să-i duceţi deci pe mare, să-i daţi regelui lor,
Ca Ludovic să ştie ce sînt, să mă cunoască,
Şi legea mea să afle că-i drept să mi-o cinstească.
Pe Lusignan tu du-i-l şi că i-l dau, să-i spui,
Pė-acela ce-nrudit e chiar cu coroana lui;
Înfrînt în două rînduri de tatăl meu, zdrobit,
El îl ţinuse-n lanţuri atît cît a trăit.

CORASMIN

Îl îndrăgesc creştinii...

OROSMAN

Nu mai e de temut.

CORASMIN

Dar Ludovic, stăpîne...

OROSMAN

Destul m-am prefăcut!
Zaira a voit-o şi cred că e de-ajuns!
Biruitoarea care în suflet mi-a pătruns
Pe Lusignan îl cere: ce fac, fac pentru ea,
Căci Ludovic nu-nseamnă nimic în mintea mea.
Pe inima mea nimeni n-ar fi pus stăpînire.
Mă voi sili îndată adînca ei mîhnire,
Pe care i-am stîrnit-o, tot eu să i-o alin.
Ştiu, pe creştinii-aceia i-am scuturat puţin,
Cînd, aplecînd urechea la veşti ce-s mincinoase,
Credeam că Franţa umblă cu ţeluri duşmănoase.
Pierdui atîta vreme stînd în divanul ţării,
Întîrziind şi nunta şi clipa dezmierdării;
Pînă la fericire un ceas mai e să treacă;
Voi face-n ceasul ăsta tot ce-ar putea să-i placă.
Zaira vrea să aibă o tainică vorbire
Cu Nérestan, creştinul mărinimos din fire...

CORASMIN

Vei arăta, stăpîne, şi-această îndurare?

OROSMAN

Ei din copilărie s-au cunoscut, în fiare,
Şi de-astăzi înainte nu s-or vedea vreodată;
Apoi, nu pot Zairei să-i spun *nu*, niciodată.
N-ascund că pentru dînsa calc legea în picioare,
Care-n serai ne ţine în cruda ei strînsoare;
Dispreţuiesc această prea aspră străşnicie
Ce prefăcu virtutea în tristă datorie.
Din sîngele-asiatic eu nu port urme-adînci;
Născut în Taurida, acolo printre stînci,
Am moştenit mîndria de la strămoşii sciţi
Şi-acea mărinimie care-i făcu vestiţi.
Vreau Nérestan s-o vadă, aşa cum cere ea;
Vreau inimi bucuroase de fericirea mea;
Dar dup-aceste clipe ce-s dragostei răpite,
Ale Zairei zile îmi sînt pe veci sortite.
Creştinu-aşteaptă; adu-l, cum este a ei vrere;
Supune-te Zairei şi fără-ntîrziere.

SCENA II

Corasmin, Nérestan

CORASMIN

Tu mai rămîi în locul acesta, aşteptînd,
În faţa ta Zaira se va ivi curînd.

SCENA III

NÉRESTAN
(singur)

O, ceruri, în ce locuri o las şi în ce stare!
O, tu, credinţă sfîntă! O, tată! Ce-ntristare!
Dar, iat-o!

SCENA IV

Zaira, Nérestan

NÉRESTAN

Surioară, pot oare să-ţi vorbesc?
Ah, în ce vremuri cerul a vrut să te-ntîlnesc!
N-ai să-l mai vezi pe tata. Viaţa i se curmă.

ZAIRA

Vai, Lusignan!

NÉRESTAN

Aproape e clipa lui din urmă.
Preamarea bucurie a dulcei revederi
A sfărîmat într-însul sleitele-i puteri
Şi, răscolind în suflet chemările tristeţii,
I-au istovit îndată izvoarele vieţii.
Dar, culme-a grozăviei, cînd moartea-i stă-nainte,
Cumplită îndoială îi fulgeră prin minte.
El moare cu mîhnire şi sufletu-i suspină
Nehotărît şi-ntreabă dacă mai eşti creştină.

ZAIRA

Cum? Sora ta sînt totuşi, cum ţi-a trecut prin minte
Că-mi voi lăsa credinţa cu legile ei sfinte?

NÉRESTAN

Nu-i înc-a ta, credinţa, ah, soră! Ziua care
Acum te luminează abia mijind răsare.
Tu n-ai primit nici harul de preţ ce-i dat de soartă,
Care, spălînd de rele, în cer deschide-o poartă!
Pe suferinţa noastră, pe neamul ce-l iubeşti,
Pe mucenicii noştri, a căror fiică eşti,
Să juri că vrei să capeţi aici pecetea dragă
Care de Dumnezeul cel viu pe veci ne leagă.

ZAIRA

Da, jur pe Dumnezeul slăvit cu osîrdie,
Pe legea lui ce-o caut și inima-mi n-o știe,
Să mă supun de astăzi acestei legi divine;
Dar, vai, această lege ce-așteaptă de la mine?
Ce trebuie?...

NÉRESTAN

Urăște păgîna stăpînire,
Pe Dumnezeul nostru slujește-l cu iubire,
Cum l-au iubit strămoșii. Aici el s-a născut
Și pentru noi, aicea, în moarte a trecut;
Tot el ne strînse iară, să fim toți laolaltă,
Și m-a mînat spre tine din vrerea lui înaltă.
Ce pot eu, oare, spune? Sînt doar un credincios
Fără prea multă carte, oștean sîrguincios;
Veni-va un episcop și aducîndu-ți viață
Îți va deschide ochii cu sfînta lui povață.
La jurămînt să cugeți și nu ai a te teme,
Căci moarte nu-ți aduce botezul, nici blesteme.
Să vin și eu — tu cere — episcopul cînd vine,
Dar cu ce drept, o, Doamne, să trec aici, drept cine?
Și cui să ceri hatîrul într-un serai profan?
Tu, neam de regi, o sclavă s-ajungi la Orosman!
Cu Ludovic de-un sînge, vlăstar de Lusignan!
Tu, sora mea creștină, o roabă la sultan!
M-auzi? Nu-ți spun mai multe, căci gîndul mă doboară:
Ne-ai pus deoparte, Doamne, și ultima ocară?

ZAIRA

Ah, spune mai departe! Arată-ți nendurarea!
Tu nu-mi cunoști dorința, nici chinul, nici visarea;
Îndură-te, o, frate, de-o soră rătăcită
Care gemînd se stinge și moare osîndită.
Creștină sînt, vai, frate, și-aștept cu-nfrigurare
Ca sfînta apă-n suflet s-aducă vindecare.

Nevrednică eu n-oi fi de tine, niciodată,
Sau de strămoşi, de mine, de bietul nostru tată,
Dar să-i vorbeşti Zairei, făţiş, nu ca strein,
Să-i spui... care e legea imperiului creştin?...
Şi ce pedeapsă este pentru-o năpăstuită,
De neamul ei departe, în lanţuri părăsită,
Care, aflîndu-şi sprijin la un barbar milos,
S-ar mărita, mişcată, cu-acest mărinimos?

NÉRESTAN

O, ceruri! Ce tot spune? Să moară-ar fi mai bine!

ZAIRA

Destul! Acum loveşte să-mpiedici o ruşine!

NÉRESTAN

O, soră! Tu?

ZAIRA

Ţi-am spus-o a mea vinovăţie!
De Orosman slăvită, eram să-i fiu soţie!

NÉRESTAN

Să-i fii soţie! Soră, eşti tu? Mă îndoiesc!
Fiică de regi!

ZAIRA

Loveşte! Ţi-am spus că îl iubesc.

NÉRESTAN

A seminţiei noastre amarnică ruşine,
Tu chemi să-ţi vină moartea şi ea ţi se cuvine.
De-aş asculta doar slava-mi şi-a ta nelegiuire,
A casei noastre cinste şi-a tatei amintire,

Iar dacă Dumnezeul necunoscut de tine
Şi-a mea credinţă braţul în loc nu mi l-ar ţine,
Pe-al tău iubit m-aş duce să-l trec prin spada asta
Şi nu aş scoate fierul însîngerat din coasta
Mîrşavă, decît numai spre a-l vîrî în tine,
Apoi, cu-aceeaşi spadă, m-aş spinteca pe mine.
O, ceruri, tocmai astăzi cînd Ludovic se-ndreaptă
Cu oastea lui spre Nilul ce îngrozit l-aşteaptă,
Ca mai curînd să vină, izbind fără de veste,
Pe Domnul tău să-l scape şi locurile-aceste,
Tocmai acum, Zaira, ea, sora mea, să fie
Unită cu tiranul păgîn, prin cununie?
Lui Lusignan voi spune, pe care l-ai trădat,
Că un tătar ţi-e Domnul cărui te-ai închinat,
Vai, tatăl tău pe moarte şi-n ultima clipită
Lui Dumnezeu îi cere să fii tu mîntuită.

ZAIRA

O, frate-al meu, te-opreşte! Cunoaşte-mă mai bine;
Vezi, poate că Zaira-i tot vrednică de tine,
Dar cruţă-mă de vorba-ţi ce-adînc mă înfioară;
Mînia ta, dojana sînt cea mai grea ocară,
Făcîndu-mă să sufăr mai crunt decît o moarte
Pe care ţi-am cerut-o, de care nu am parte.
Pornirea ta slăbeşte privind la a mea stare;
Văd bine că tu suferi; durerea mea-i mai mare.
În sîngele meu cerul de ar fi stins văpaia
Ca inima din mine să-şi fi oprit bătaia,
În ziua cînd otrava acestui foc profan
S-aprinse dintr-o dată doar pentru Orosman,
În ziua cînd sultanul de sora ta vrăjit...
Creştinii să mă ierte: cum să nu-l fi iubit?
În inima lui numai pe mine mă cinstise
Şi numai pentru mine mîndria şi-o-mblînzise.
El a aprins nădejdea în suflete creştine
Şi el mi-a dat norocul de-a te vedea pe tine.
O, iartă-mă; aceste preacrîncene cuvinte,
Îndatoriri, căinţe, greşeli şi jurăminte,

Sînt tot atîtea chinuri şi sora ta-n mîhnire
De pocăinţă moare, mai mult ca de iubire.

NÉRESTAN

Dojana mea îmi vine cu mila deodată;
Se va-ngriji ursita să nu pieri vinovată.
Îţi iert şi frămîntarea şi chinul tău nemernic,
Căci nu te-ajută Domnul cu braţul său puternic;
Dar va susţine dînsul, dînd sprijin slăbiciunii,
Şi trestia bătută de furia furtunii;
Nu va-ndura să vadă o inimă-mpărţită
Între păgînu-acesta şi slava lui sfinţită;
Va potoli botezul simţiri ce te robiră
Şi vei trăi creştină sau vei pieri martiră!
Repetă jurămîntul pe care l-ai făcut,
Promite-acum, cu groaza ce-n suflet ţi-a crescut,
Lui Ludovic, Europei, părintelui iubit,
Lui Dumnezeu cel care în tine-a şi vorbit,
Că n-o să se-mplinească această cununie
Nainte ca pontiful să-ţi dea lumina vie,
Nainte de-a te face, în faţa mea, creştină,
Ca Domnul să te-ajute cu mîna lui divină.
Făgăduieşti, Zaira?

ZAIRA

Da, îţi făgăduiesc.
Vreau să mă faci creştină; cu toate mă-nvoiesc.
Te du şi-nchide ochii bietului nostru tată.
Să vin aş vrea cu tine; să mor aş vrea îndată.

NÉRESTAN

Eu plec. Adio, soră. Fiindcă a mea vrere
Nu poate să te smulgă din mîrşava putere,
Curînd mă voi întoarce şi prin botez eu vreau
Smulgîndu-te gheenei, chiar ţie să te dau.

SCENA V

ZAIRA
(singură)

Sînt singură, o, Doamne, ce voi ajunge oare?
Dă-i inimii poruncă să fugă de trădare.
Vai, sînt eu o franceză, sau sînt o musulmană?
Lui Lusignan sînt fiică, lui Orosman sultană?
O, jurăminte! Ce sînt, creştină sau iubită?
Tu, tatăl meu, tu, ţară, dorinţa vi-e-mplinită!
Şi Fatma nu mai vine! Mă lasă lumea toată!
În marea mea restrişte de toţi am fost uitată!
Dar inima să poarte, afla-va ea putere,
Povara datoriei ce astăzi mi se cere?
O, Doamne, al meu suflet ţi l-am adus, smerit,
Îndepărtează-l însă din ochii-mi pe iubit.
Iubitul meu! Puteam eu să-ncerc o presimţire
Că voi ajunge astăzi să fug de-a ta privire?
Eu care, stăpînită de dragoste fierbinte,
N-aveam o altă grijă şi nici alt gînd în minte
Decît să fiu cu tine, s-ascult vorbele-ţi vii,
Să te doresc într-una, mereu s-aştept să vii!
Iubitul meu, iubirea-mi e o cumplită faptă!

SCENA VI

Zaira, Orosman

OROSMAN

Iveşte-te, Zaira; fiinţa mea te-aşteaptă
Şi a dorinţei mele aprinsă-nvăpăiere
Nu mai îndură, doamnă, nici o întîrziere.
Ard sfeşnicele nunţii şi-n cinstea mea scînteie,
Mireasma de tămîie pluteşte în moscheie;
A lui Allah putere veghează-a mea iubire,
La jurămîntul meu dînd o trainică-ntărire.
Îngenuncheat norodul ţi-aduce osanale
Şi toate ţi se-nchină; potrivnicele tale,

Care rivneau și ele, crezîndu-se de-o seamă,
În urma ta vor merge cum placul tău le cheamă
Și să se plece ție vor trebui să-nvețe.
Te-așteaptă toate: tronul, alaiuri și ospețe;
Să-ncepi dar fericirea ce-o dai vieții mele!

ZAIRA

Vai, ce-am făcut, sărmana! Oh, chinurile-s grele!

OROSMAN

Să mergem.

ZAIRA

Unde oare să mă ascund?

OROSMAN

Dar ce-i?

ZAIRA

Stăpînul meu!

OROSMAN

Zaira, dă-mi mîna, dacă vrei...

ZAIRA

Cum aș putea, o, Doamne, să-i dau vreo lămurire?

OROSMAN

Să biruiesc mi-ar place o dulce-mpotrivire!
Mai mare-i fericirea și patima...

ZAIRA

Vai mie!

OROSMAN

Această tulburare dorinţa mi-o îmbie,
Căci semn e de vîrtute purtarea ei sfioasă.
Tu, a iubirii mele preavrednică mireasă,
Hai, vino, te grăbeşte...

ZAIRA

(către Fatma)

Ajută-mi să fiu tare,
Stăpînul meu...

OROSMAN

Ce este? Zaira mea ce are?

ZAIRA

De-această cununie mi-e sufletul uimit.
Eu n-am rîvnit nici slava, nici tronul strălucit...
Un simţămînt mai dulce s-a-nstăpînit în mine!
Vai, aş fi vrut unită pe veci să fiu cu tine,
Şi numai pentru tine, dispreţuind palate,
Chiar tronurile mîndre din Asia, pe toate
Noi le-am călca-n picioare, vrînd doar atît să fiu:
Cu soţul meu alături, chiar singură-n pustiu.
Dar sînt creştinii-aceştia...

OROSMAN

Creştinii ăştia... şi?
Între a mea iubire şi ei ce poate fi?

ZAIRA

E Lusignan, bătrînul, ce, doborît de jale,
Viaţa şi-o sfîrşeşte şi chinurile sale...

OROSMAN

Dar ce imbold zoreşte în sufletu-ţi blajin?
Ce te priveşte soarta unui moşneag creştin?

Tu nu ești doar creștină; crescută-n astă țară
În legea mea, pe care strămoșii mi-o lăsară...
E-n stare a ta soartă el să ți-o fi schimbat,
Bătrînul care moare de ani împovărat?
Blîndețea milostivă ce i-o arăți, duioasă,
Nici nu-și mai află rostul în clipa drăgăstoasă.

ZAIRA

De mă iubești, stăpîne, și dacă ți-am fost dragă...

OROSMAN

Dacă îmi ești, o, Doamne!

ZAIRA

Supusa ta te roagă
Această cununie să sufere-amînare.

OROSMAN

Dar ce tot spui? Zaira! Chiar tu vorbit-ai oare?
O, cer!

ZAIRA

A lui mînie să-nfrunt nu îndrăznesc!

OROSMAN

Zaira!

ZAIRA

Cum mă doare că astfel te mîhnesc!
Să ierți a mea durere; uitat-am dintr-o dată
Ce sînt și pentru cîte îți sînt îndatorată.
Încrîncenat ți-e chipul și simt că mă doboară.
Nu pot... Ah, te îndură! Privirea-ți mă-nfioară!
Pe ale mele lacrimi, necazuri și suspine
Să le ascund, mă lasă, în jale și rușine...
(Zaira iese.)

SCENA VII

Orosman, Corasmin

OROSMAN

Înmărmurit de groază, cu limba încleştată,
A inimii durere glas n-are să răzbată.
Mie-mi vorbise oare? Am auzit eu bine?
Şi ce-am văzut, o, ceruri! Ea fuge-acum de mine?
Tu, Corasmin, răspunde-mi: de ce s-o fi schimbat?
Şi s-o mai las să plece! Sînt eu cu-adevărat?

CORASMIN

Ai buimăcit-o singur şi-acum te mai jeleşti;
Pe-o inimă pui vina, al cărei domn tu eşti.

OROSMAN

De ce atunci în lacrimi fugi de-aici, căită,
Cu-o jale-ntunecată în ochi întipărită?
Au nu o fi francezul? Cumplită bănuială!
Prin inimă-mi trecuse o crîncenă-ndoială!
Îndepărtai de mine aceste bănuieli:
Un sclav barbar să aibă asemenea-ndrăzneli!
Prietene,-ţi închipui, s-ajung eu să suspin
Şi să mă tem... de cine? De un biet sclav creştin!
Vorbeşte! În obrazu-i puteai ceti, ferit,
Puteai să-i vezi privirea, să ştii ce a grăit;
Să nu-mi ascunzi nimica: iubirea mi-e-nşelată?
A mea nenorocire, ci, haide, mi-o arată!
Răspunsul te-nfioară! Şi tremuri! Mi-e de-ajuns!

CORASMIN

Mă tem s-aţîţ neliniști ce-n suflet ţi-au pătruns.
E drept, cîteva lacrimi în ochi i s-au văzut,
Dar altceva, stăpîne, nu s-a mai petrecut.

OROSMAN

Nu mă grăbesc să judec purtarea ei ciudată!
Dacă-mi făcea Zaira ocară vinovată,
Punea-n înşelăciune mai multă măiestrie.
Şi-n inima ei oare de-ar fi fost viclenie,
Necazul ei cel tainic nu şi l-ar fi păzit?
Ascultă, te fereşte, să nu aduci grăbit
Învinuiri Zairei, cu bănuieli deşarte.
Zici că francezul geme şi că suspină foarte,
Dar ce ne pasă nouă cui plînsul şi-l închină
Sau cine ştie dacă iubirea e de vină?
Am oare a mă teme de-un sclav ce plînge-ntr-una
Şi mîine se desparte de ea pe totdeauna?

CORASMIN

În ciuda rînduielii străvechi din astă ţară
Nu-l învoişi, stăpîne, s-o vadă-a doua oară?
Şi-aici să se întoarcă?

OROSMAN

Ăst trădător s-apară?
Să se ivească-n ochii iubitei mele, iară?
Ei, da, are s-o vadă cînd moartea-i va da zor
Sub ochii ei vărsîndu-şi un sînge trădător,
Cînd îmi voi duce mîna în trupul sfîrtecat,
Scăldat în al său sînge cu-al ei amestecat...
Să ierţi a mea pornire: mi-e inima jignită;
Năprasnică-i din fire, iubeşte şi-i rănită.
Eu îmi cunosc mînia, de slăbiciuni mi-e teamă:
La fapte ruşinoase şi josnice mă cheamă.
Nu, n-am pentru Zaira simţiri bănuitoare,
Căci sufletu-i nu este făcut pentru trădare.
Dar nici al meu nu cade-n a chinului prigoană,
Să sufere, să geamă nevolnic la o toană;
Credinţa mea n-o dărui, s-o iau ca s-o dau iar,
Nevrednice-s de mine cuvinte de flecar.

Mai bine pe simţirea-mi să pun iar stăpînire
Şi numele Zairei să-l scot din amintire.
S-a isprăvit. Seraiul închis pe veci să fie
Şi groaza să stea strajă la porţi, cu străşnicie.
Vreau pretutindeni lanţul să fie iar simţit
Cum din străvechi făcură cei regi din Răsărit.
Se poate,-uitînd mîndria, chiar pentru o captivă,
Să laşi să cad-asupră-i privirea-ţi milostivă,
Dar să te temi de dînsa e lucru de ruşine:
La josnicii de-acestea Apusul să se-nchine.
Femeia, ce vrea totu-n robia ei să pună,
Dacă-n Europa-i doamnă, aici să se supună!

ACTUL AL PATRULEA

SCENA I

Zaira, Fatma

FATMA

Te pling şi totodată mă minunez de tine!
E Dumnezeul nostru creştin ce te susţine;
El ale tale braţe ce-s încă tînjitoare
Le va-ntări să sfarme a dragostei strînsoare!

ZAIRA

Putea-voi oare jertfa s-o împlinesc în toate?

FATMA

Îi ceri milostivire, el ţi-e dator dreptate;
Să aibă Domnul grijă de inima-ţi supusă.

ZAIRA

De sprijinul lui astăzi nevoie am nespusă.

FATMA

De nu mai ai în juru-ţi familia slăvită,
Te înfiază Domnul cărui slujeşti smerită;

La sînul lui te afli, vorbind inimii tale,
Iar dacă sfîntu-episcop, dînd glas vrerilor sale,
Nu ar putea ajunge-n acest palat profan...

ZAIRA

La cruntă deznădejde l-am dus pe Orosman
Şi l-am rănit de moarte în inima lui mare.
Vai, ce ocară, Fatma, ce clipă-ngrozitoare!
Fără porunca-ţi, Doamne, eram azi fericită!

FATMA

Plîngi încă după lanţul ce te-a ţinut robită!
Tocmai acum te clatini, cînd te-ai înfrînt,
virtuoasă

ZAIRA

Amarnică izbîndă! Virtute nemiloasă!
Tu nu cunoşti iubirea pe care o jertfesc,
Puternica iubire şi vraja ce-o trăiesc,
Nici fericirea care, vai, trebuia să vină,
Ce nu-nflorise încă fierbinte şi deplină.
Lui Dumnezeu, o, Fatma, îi dau rănile mele
Şi ticăloase lacrimi i-aduc, să ud cu ele,
În faţa lui, chiar locul pe unde a umblat,
Plîngînd să-i strig: iubirea ce-n mine ai iscat
Şi dorurile mele tu smulge-le din mine,
A ta să fiu doar, Doamne, plină să fiu de tine!
Dar, Fatma, chipul celui de care mi-este dor
Mereu îmi stă-nainte, chip drag, fermecător,
Şi între cer şi mine pe dînsul l-am văzut.
Tu, neam de regi din care, vrînd cerul, m-am născut,
Tu, Doamne, voi, creştinii, şi voi, părinţi iubiţi,
Voi, care de iubitul meu azi mă despărţiţi,
Curmaţi această viaţă ce nu mai este-a lui!
Să pier neprihănită; mîna iubitului
Măcar să-nchidă ochii ce i-au fost dragi, odată!
Ah, Orosman ce face? La mine nu mai cată

Să afle dacă viață sau moarte îmi doresc;
Se leapădă de mine. Nu pot să mai trăiesc.

FATMA

Din regi coborîtoare, călcînd pe urma lor,
De Domnu-mbrățișată, al tău ocrotitor...

ZAIRA

De ce nu-i pentru dînsul născut iubitul meu?
De ce să fie jertfa acestui Dumnezeu?
Cum să urască Domnul o inimă virtuoasă
Şi milostivă, dreaptă, cu toți mărinimoasă?
Mai bun putea să fie de se năştea creştin?
Să facă Dumnezeu, deci, din îndoieli şi chin
Trimisul său episcop mai iute să mă scoată!
Eu sînt neştiutoare; îmi pun nădejdea toată
În Domnul cu-ndurarea-i de care mi-ai vorbit,
Această cununie să n-o fi osîndit;
Şi poate că Zairei ce-n taină i se-nchină
Cu inima rănită, iertarea-i dă, divină.
Lăsîndu-mi tronu-acesta al Siriei, el ține
Să sprijine creştinii din Asia, prin mine.
Ştiai tu, oare, Fatma, că Saladin, sultanul,
Cel care smulse de la strămoşii mei Iordanul,
Şi iertător întocmai ca Orosman, ştii tu
Că el la sînul unei creştine se născu?

FATMA

Vai, nu vezi că în vorbe îți cauți amăgire?

ZAIRA

Ah, lasă-mă! Văd totul. Mă sting fără orbire.
Eu văd că țara, neamul şi toate m-osîndesc;
Că sînt o lusignană, că pe-Orosman iubesc,
Că viața mea întreagă de-a lui este legată...
Căzîndu-i la picioare, aş vrea cîteodată
Să mă destăinui toată într-o mărturisire...

FATMA

Gîndeşte-te că astfel poţi duce la pieire
Pe însuţi al tău frate şi că primejduieşti
Pe toţi creştinii-aceia al căror reazăm eşti,
Pe Dumnezeu trădîndu-l, uitînd a lui chemare...

ZAIRA

Pe Orosman tu nu-l ştii, cu inima lui mare!

FATMA

El este-ocrotitorul credinţei musulmane
Şi-oricît i-ar fi iubirea, pornirile-i duşmane
Nu vor putea să-ndure pontiful să-ţi vestească
Un Dumnezeu pe care silit e să-l urască.
Episcopul, în taină, va fi în faţa ta,
Şi te-ai legat...

ZAIRA

Ei bine, eu îl voi aştepta.
Jurat-am taina asta să n-o spun nimănui,
Dar mă căiesc ascunsă s-o ţin iubitului...
Şi culme-a suferinţei, vai, nu mai sînt iubită!

SCENA II

Orosman, Zaira

OROSMAN

A fost o vreme, doamnă, cînd inima-mi vrăjită
De scumpe simţăminte găsea o fericire
Tînjind în laţul dulce după a ta iubire;
Stăpînul, la picioare, îţi suspina smerit
Şi s-aştepta să fie într-adevăr iubit.
N-o să m-auzi strigîndu-ţi nevolnic şi pizmaş
Dojana ruşinoasă în clocot pătimaş;
Cu inima rănită, prea-s mîndru să jelesc,
Prea mare sînt ca josnic s-ascund tot ce gîndesc.

Vin doar să-ţi spun dispreţul, ce-i vrednica răsplată
A toanelor deşarte. Nu poate fi-nşelată
Iubirea mea cu vorbe voit linguşitoare;
Nu da împotrivirii o faţă-amăgitoare
Să prinzi în mreji iubitul ce azi nu te mai ştie,
Nevrînd să mai cunoască nici prefăcătorie,
Nici pricina-i ascunsă, doar ca să nu roşească...
Totu-i sfîrşit; o alta, ştiind să preţuiască
Iubirea mea, e gata să urce lingă mine
Pe-un tron unde-al meu suflet voia să ţi se-nchine.
Voi suferi, dar află că inima mi-e tare
Şi Orosman, să nu uiţi, de orişice e-n stare.
Decît să-mi fii iubită, ştiind c-al tău suspin
Nu este pentru mine, aş vrea să-ţi fiu străin
Şi să te pierd mai bine, departe, neştiut,
Pierind cu deznădejdea de a te fi pierdut.
Ci du-te! A ta vrajă n-am s-o mai simt vreodată.

ZAIRA

Tu mi-ai răpit, o, Doamne, vai, totul dintr-o dată!
Tu, martor al durerii şi domn pe-a mea simţire...
Stăpîne, pentru mine tu nu mai ai iubire...

OROSMAN

E drept că datoria şi cinstea-mi poruncesc
De astăzi înainte să nu te mai iubesc.
Şi-i drept că te iubisem, că azi te-am părăsit,
Că mă lipsesc de tine aşa cum ai dorit,
Că sub o altă lege... Ţi-e faţa-nlăcrimată?

ZAIRA

Ah, cel puţin, stăpîne, să nu crezi niciodată
Că plîng fiindcă nu sînt sultanului soţie:
Ştiu că te pierd, căci soarta aşa a vrut să fie,
Dar inima, stăpîne, tu nu mi-o vezi, mîhnită!
Mă chinuiască cerul de care-s osîndită
Dacă-n afar' de tine dup-altceva jelesc!

OROSMAN

Tu mă iubeşti, Zaira?

ZAIRA

O, Doamne, de-l iubesc!

OROSMAN

Ce toană nenţeleasă, ciudată, uimitoare!
Tu mă iubeşti? De ce vrei cu aspră nendurare
Iubitului să-i sfîşii inima credincioasă?
Nu mă ştiam prea bine; în jalea ce m-apasă
Credeam să am asupră-mi putere mai călită.
Dar inima mea nu e, nu poate fi cumplită.
Zaira, niciodată cereasca răzbunare
Iubitului să nu-i dea putere de uitare
Ca să se poată smulge din lanţu-n care-l ţii!
Am spus eu asta? Tronul să-l dau altei soţii?
Nu, n-au trecut prin mintea-mi asemenea gîndiri!
Nu iartă mînioase, dezmetice porniri
Şi-acel dispreţ zadarnic pe chipu-mi prefăcut;
E singura mîhnire pe care ceru-a vrut
S-o dea iubirii tale, punînd-o la-ncercare.
Mi-e veşnică iubirea; dar, vrut-ai, de ce oare,
Împărtăşindu-mi dorul, ca nunta s-o amîn?
Vorbeşte! E o toană? E teama de-un stăpîn
În stare, pentru tine, să-şi părăsească fala?
Să fie sclifoseală? O, cruţă-ţi osteneala!
Eu nu o vreau mînjită de-această viclenie
Iubirea care, sfîntă, ne leagă pe vecie!
Trădare-i viclenia, chiar cea nevinovată;
Nicicînd n-am cunoscut-o; simţirea-mi sfîşiată
Şi plină de iubire...

ZAIRA

Sînt deznădăjduită!
Mi-eşti drag, fără-ndoială, şi mi-e neţărmurită
Iubirea ce mă face să-ndur peste măsură...

OROSMAN

O, ceruri! Dar vorbeşte-mi! Iar o încurcătură?

ZAIRA

Stăpîne-atotputernic! De ce nu-i pot răspunde?

OROSMAN

În inima-ţi, Zaira, ce taină se ascunde?
E vreun creştin la mijloc, cu uneltiri mişele?
Sînt înşelat? Vorbeşte!

ZAIRA

Ah, cum să te înşele?
Între creştini şi tine iubirea mea mă cheamă;
Nu eşti trădat, stăpîne, să nu ai nici o teamă,
A mea-i nenorocirea şi cea de plîns sînt eu!

OROSMAN

Tu cea de plîns! Zaira! O, mare Dumnezeu!

ZAIRA

Îngăduie, stăpîne, căzîndu-ţi la picioare,
Să-ţi cer, înfricoşată, un semn de îndurare.

OROSMAN

Un semn? Dar cere-mi viaţa; porunca ta e lege.

ZAIRA

Unind a noastre zile, vru cerul să ne lege.
Tu... Orosman... stăpîne... fii milostiv şi lasă
Ca în singurătate, în jalea ce m-apasă,
Cu o privire rece norocu-mi să-l măsor
Şi să-mi ascund un vaiet ce-ar fi supărător...
Aceste taine mîine-ţi vor fi dezvăluite.

OROSMAN

Cu ce nelinişti, Doamne, tu mă dobori, cumplite!

ZAIRA

Dacă a ta iubire-ţi vorbeşte ca-nainte,
Urechea ţi-o apleacă la ruga mea fierbinte...

OROSMAN

Ei, trebuie, văd bine, ce vrei să vreau şi eu.
Mă învoiesc, cu toate că simt că-mi vine greu.
Să-ţi aminteşti că ţie doar îţi aduc prinoase
Ale vieţii clipe, mai dragi şi mai frumoase.

ZAIRA

Din vorba ta în suflet o rană îmi rămîne.

OROSMAN

Mă părăseşti, Zaira?

ZAIRA

Vai, trebuie, stăpîne!

SCENA III

Orosman, Corasmin

OROSMAN

E prea curînd să-şi cate aici un ascunziş
Şi-i prea curînd să-nşele, cu vicleşug, pieziş,
Blîndeţea mea miloasă şi lesne-ncrezătoare.
Prietene, cu gîndul eu nu mă simt în stare
Să aflu în tristeţea-i ce tîlc ascuns să fie!
Cum? Cînd a mea iubire îi dă o-mpărăţie,
La sînul fericirii ce sufletu-i rîvneşte,
Alături de bărbatul pe care îl iubeşte,

Privirea-ndrăgostită în lacrimi îi înoată!
Mă scoate din sărite purtarea ei ciudată,
Dar, judecînd mai bine, nu sînt nedrept cu ea?
În ochii ei n-am oare şi eu o vină grea?
Am eu de ce mă plînge? Mi-ajunge că-s iubit!
Vreau, prin puţină milă, să ispăşesc smerit
A geloziei mele nemernică dojană;
Văd, inima Zairei e fără de prihană
Şi nevinovăţia ce-n vorbă-i se arată
La vîrsta-i fericită domneşte nentinată.
Încrederea mea toată pe drept i se cuvine.
În ochii ei citit-am iubirea pentru mine
Şi sufletu-i ce-ncearcă ai dragostei fiori
I-a tremurat pe buze de douăzeci de ori.
Ce inimă e-n stare, mişelnic, a minţi,
Iubirea s-o arate, fără a o simţi?

SCENA IV

Orosman, Corasmin, Mélédor

MÉLÉDOR

Stăpîne, o scrisoare către Zaira, iată,
De-oştenii tăi surprinsă, în mînă mi-a fost dată

OROSMAN

Cine-o ducea? Hai, dă-mi-o!

MÉLÉDOR

Stăpîne, un creştin
Din cei pe care mila-ţi i-a scos din lanţ şi chin
El tainic încercase-n serai să se strecoare
Cînd prins a fost de gardă şi pus în grele fiare.

OROSMAN

Ce voi ceti acuma? Vai, groază mi-e! Tu pleacă

CORASMIN

Se poate din scrisoare lumină să se facă,
Durerea ta, stăpîne, să-ți fie ogoită.

OROSMAN

Ah, să cetim! Cum tremur, căci mintea mea uimită
Presimte că-n scrisoare e-nchisă a mea soartă:
„Dragă· Zaira,-i vremea să ne vedem; o poartă
Mai dosnică se află ce dă înspre geamie;
Pe-acolo, fără zgomot, cînd nimeni nu te știe,
Și înșelîndu-ți paza, tu să-ți încerci norocul,
Așa cum ni-e speranța; Zaira, îmi știi focul;
Te-aștept; m-așteaptă moartea de nu-mi ești credin-
cioasă."
Ei, Corasmin, tu ce spui?

CORASMIN

Purtarea-i rușinoasă
M-a îngrozit, stăpîne, mult peste-a mea răbdare.

OROSMAN

Vezi bine cum mă-nșală...

CORASMIN

Nemernică trădare!
Stăpîne, la ocară rămîi nesimțitor,
Atunci cînd adineauri un gînd bănuitor
În rana dureroasă a picurat otravă?
Ah, fără îndoială că fapta ei mîrșavă
Ți-a lecuit iubirea ce slava ți-a mînjit.

OROSMAN

Hai, Corasmin, dă fuga, la ea zboară grăbit,
Scrisoarea i-o arată... Să tremure... și-ndată
De-o sută de pumnale să moară-nsîngerată...

Dar pînă s-o ucideţi... ah, Corasmin, mai stai,
Mai stai, nu-i încă vremea... Aduceţi în serai
Pe-acel creştin, să-l vadă... ah, dragul meu amic,
Turbarea mă omoară... Nu... nu mai vreau nimic...

CORASMIN

Nu suferi-ncă nimeni ocară mai cumplită!

OROSMAN

Îngrozitoarea taină iat-o dezvăluită
A ticăloasei inimi ce nu-nceta să geamă;
Ca o mironosiţă, cu prefăcută teamă,
Ceru cîtăva vreme, mereu copilăroasă,
Chiar din serai să-ngădui ea singură să iasă.
Eu mi-am înfrînt voinţa; scăpînd privirii mele
Pleca înlăcrămată... Pleca doar să mă-nşele!
Zaira!

CORASMIN

E sfruntată a ei nelegiuire;
Nevinovat, stăpîne, te duce la pieire.
Tu slava ta să n-o uiţi şi, înfruntînd necazul...

OROSMAN

Aşadar, acesta e Nérestan, viteazul,
Creştinu-a cărui faimă răsună în Solym,
Plin de virtuţi alese! Îmi place! Aferim!
Mă minunam de dînsul şi mă-ntrebam de-i bine
Ca un creştin să aibă virtuţi la fel cu mine.
Ah, scump o să-mi plătească isprava lui şireată!
Zaira, dar Zaira e mult mai vinovată!
Pe ea, sclava creştină, puteam s-o rînduiesc
Să lîncezească slugă, fără s-o înjosesc.
Cît am făcut ea ştie — o sclavă! — pentru ea!
Ah, eu, năpăstuitul!

CORASMIN

Stăpîne, rîvna mea
E gata; dintr-acele făpturi ce te mîhnesc
De vrei să vezi vreuna...

OROSMAN

S-o văd şi să-i vorbesc!
Hai, sclavule, aleargă şi adu-mi-o aici!

CORASMIN

În halu-n care te-afli ce ai putea să-i zici?

OROSMAN

Prietene, eu nu ştiu, dar poruncesc s-o văd.

CORASMIN

Stăpîne, vei începe, aşa cum întrevăd,
Să te jeleşti, s-ameninţi, să verşi lacrimi amare
Şi, dîndu-i astfel arme tot ea va fi mai tare,
Iar inima robită, călcînd pe bănuială
Ei îi va da dreptate, găsind o potriveală.
Vrei să m-asculţi, stăpîne? Scrisoarea o ascunde;
Ca mintea ta să poată în inima-i pătrunde
Să pui să-i dea scrisoarea o mînă neştiută;
Numai aşa vedea-vei cît e de prefăcută
În tainicele-i cute, sub dres şi sub spoială.

OROSMAN

Într-adevăr, tu crezi că Zaira mă-nşală?
Fie, ce-o fi să fie, îmi voi cerca norocul:
Cu cinste voi împinge pînă la capăt jocul,
Să văd şi pînă unde cutezătoarea ştie
La rîndul ei să-mpingă ascunsa-i viclenie.

CORASMIN

O teamă am, stăpîne, că ai trimis s-o cheme...
Cu inima ta bună...

OROSMAN

Nu, n-ai de ce te teme.
Vai, inima-mi nu știe, ca ea, să se prefacă,
Dar am acea tărie să știu s-o fac să tacă;
Și pentru că Zaira m-a înjosit să fiu
Potrivnic în iubire c-un altul și să-l știu,
Ia repede hîrtia; pune-o sub ochii ei
Scrisoarea ce ne face să suferim tustrei.
Ci iat-o! Vezi de-alege o slugă credincioasă
S-ajungă la Zaira scrisoarea nemiloasă.
Hai, du-te. De privirea-i mă voi feri, cuminte;
Mai bine-i să nu vină! Dar, iat-o, ceruri sfinte!

SCENA VI

Orosman, Zaira, Corasmin

ZAIRA

Uimită sînt, stăpîne; ce te-a făcut, deodată,
Să poruncești la tine să fiu adusă-ndată?

OROSMAN

Ei bine,-acuma, doamnă, vreau să mă lămurești:
Porunca-i însemnată cum nici nu te gîndești.
M-am sfătuit... Iubirea nenorociri ne poartă,
Să hotărîm c-o vorbă, pe șleau, a noastră soartă.
Tot ce-am făcut, pesemne, din grija pentru tine,
Încrederea-arătată, purtările-mi blajine,
Mîndria mea uitată, coroana la picioare
Au smuls recunoștința din inima ta, care,
În fiece zi-ncolțită de-a mea milostivire,
De bunătate-nvinsă, crezu că-i de iubire.

În sufletu-ţi, cu tine, e vremea să citesc
Şi-n ascunzişu-i tainic, deschis, să m-adîncesc.
Tu singură socoate şi limpede răspunde,
Cum eşti datoare celui ce gîndul nu-şi ascunde:
De este-altă iubire cu vraja-i neînvinsă
Ce-ntrece a mea rîvnă, sau tot atît de-aprinsă,
Să-mi faci mărturisire şi, de la-ntiia şoaptă,
În inima-mi iertare ţi-e dată, te aşteaptă.
Jertfeşte legii mele-ndrăzneţul tău iubit!
Gîndeşte: te văd încă şi îţi vorbesc sfiit,
Pîn' fulgerele mele năprasnic s-or abate;
Mai este doar o clipă să pot ierta. Socoate!

ZAIRA

Tu! Îndrăzneşti, stăpîne, tu astfel să-mi vorbeşti!
Dar inima pe care tu mi-o batjocoreşti,
Ce-a fost de cer supusă la cazne-atît de crunte,
De n-ar fi fost iubirea, născută-i să te-nfrunte.
Eu nu mă tem decît de văpaia blestemată
Ce-n suflet arde încă; doar ea e vinovată
Şi dragostea pe care s-o uit ar fi mai bine,
Că trebuie să-mi apăr ființa, în ruşine.
Nu ştiu dacă de ceruri trădalnice, ursită
A fost a ta să fie viaţa-mi urgisită.
Întîmple-se orice dar, pe cinstea mea ce-i scrisă
Întocmai ca iubirea în inima-mi deschisă;
Ţi-o jur că azi Zaira, pe vrerea ei stăpînă,
N-ar suferi în juru-i nici regii să rămînă,
Că m-ar scîrbi oricare, acuma, după tine.
Vrei tu să ştii mai multe, să mă cunoşti mai bine
Şi inima ce este în a mîhnirii gheară
Vrei, deznădăjduită, în ochii tăi s-apară?
Tu află deci că-n taină, în ciuda ei, bătea
La tot ceea ce astăzi îţi spune gura mea:
Că pentru tine-ofta doar, cu mult nainte, cînd
Nici nu te aplecaseşi la dorul meu născînd,
Că-ţi presimţea iubirea şi că ardea tăcută,
Îngenuncheată ţie, de tine neştiută,

Că, în sfîrşit, pe tine ea te iubea vrăjită,
Că nu a fost şi nu e de altul stăpînită.
Îmi este martor cerul pe care-l supăr, poate:
De-s vrednică să sufăr şi fulgerele-i toate,
Iar inima de-mi geme sub vină şi ruşine,
Uituculc, tu află că-s toate pentru tine!

OROSMAN

De dragoste-mi vorbeşte cu mincinoasa-i gură!
Ce culme-a mişeliei! Zaira! Şi mai jură!
Cînd am chiar a trădării dovadă ticăloasă!

ZAIRA

Ce-ai zis? Ce suferinţă pe inimă-ţi apasă?

OROSMAN

Nu sufăr. Mă iubeşti?

ZAIRA

Dar glasu-ţi furtunatec
Cum poate să-mi vorbească în clocotu-i sălbatec
De dorul spus adesea în dulce tînguire?
Vai, glasul tău mă-ngheaţă vorbindu-mi de iubire.

OROSMAN

Tu mă iubeşti?

ZAIRA

Iubirea-mi n-o pune la-ndoială.
Ce sînt aceste furii ce-n tine dau năvală?
Vai, ochii tăi, în suflet, ce spaime-mi răscolesc!
Te îndoieşti de mine?

OROSMAN

Nu, nu mă îndoiesc.
Acuma, pleacă, doamnă.

SCENA VII

Orosman, Corasmin

OROSMAN

Vicleana prefăcută,
În culmea grozăviei, nu se dădu bătută;
Cu liniştită faţă ea mă minţea, suavă,
Păstrîndu-şi pîn' la capăt minciuna ei mîrşavă.
Ai sclavul să slujească turbata mea pornire?
Voi şti a mea ocară şi-a ei nelegiuire?

CORASMIN

Da, m-am supus poruncii; dar vraja-i trădătoare
Să nu-ţi mai răscolească suspine tînjitoare;
Te vei uita la dînsa cu ochii nepăsării,
Fără să simţi căinţa în urma răzbunării
Şi fără ca iubirea să-ncerce s-o abată.

OROSMAN

Azi, Corasmin, mi-e dragă mai mult ca niciodată.

CORASMIN

O, ceruri! Tu, stăpîne!

OROSMAN

Mă mîngîie speranţa:
Acest creştin nemernic, venit acum din Franţa,
Nerăbdător s-arată, semeţ şi fluşturatec;
El poate crede lesne în dorul lui zănatec,
În dragostea-i smintită — şi plin de-nchipuire
Să fi-ndrăznit, se poate, oftînd, o linguire.
Privirile Zairei pesemne l-au orbit,
Şi, fără greş, oricine la fel s-ar fi scrîntit.

Crezînd că ea-l iubeşte, el singur mă înşală;
Se poate între dînşii să nu fie-nvoială.
Ea n-a văzut, Zaira, răvaşul ticălos;
Necazul meu nu-mi pare atît de fioros;
Tu, Corasmin, ascultă: cînd bezna cea mai deasă
Îşi va aşterne umbra pe lumea păcătoasă,
De-ndat ce pe sub ziduri îl vei vedea că vine,
Pe Nérestan, creştinul cel miluit de mine,
Ai grijă să-l înhaţe soldaţii-ntr-o clipită,
Iar ruşinoasă cazna să-i fie pregătită.
Aşa, cu grele lanţuri, să mi-l aduceţi mie.
Lăsaţi-o pe Zaira. Ea slobodă să fie!
Vezi inima mea cum e şi vezi cît o iubesc.
Mînia mi-e mai mare, eu însumi mă-ngrozesc;
Ruşine mi-e de jalea în care-s adîncit,
Dar vai de trădătorii care m-au terfelit.

ACTUL AL CINCILEA

SCENA I

Orosman, Corasmin, un sclav

OROSMAN

(către sclav)

Trimis-am să o cheme: ea va veni îndată.
Gîndește-te că soarta-mi îți este-ncredințată.
Să-i dai răvașul scris de creștinul care-o cheamă...
La ea te uită bine, să-mi spui ce bagi de seamă
Și să-mi aduci răspunsul... Pași... ea e, negreșit.

(Către Corasmin.)

Tu, credincios prieten al unui prinț mîhnit,
Ajută-mă necazul eu să mi-l pot ascunde.

SCENA II

Zaira, Fatma, un sclav

ZAIRA

Ce glas pînă aicea, în jalea mea, pătrunde?
Vai, cine să mă scape de-această grozăvie?
Seraiu-nchis! O, Doamne, el, frate-meu să fie?

Spre-a-mi întări credința, chiar Domnul cu-a sa mînă
Pe căile-i ascunse poate-nspre mine-l mînă.
În ochii-mi se arată ce sclav necunoscut?

SCLAVUL

Acest răvaș ce-n taină în mînă mi-a căzut
Ți-l dau ca o dovadă-a credinței slujitoare.

ZAIRA

Dă-l.

(Citește.)

FATMA

(aparte, în timp ce Zaira citește)

Doamne-atotputernic! Din cer fă să pogoare
Privirea-ți milostivă pe-acest lăcaș profan!
Pe-a mea domniță smulge-o acestui Orosman!

ZAIRA

(către Fatma)

Am să-ți vorbesc.

FATMA

(către sclav)

Hai, pleacă. Așteaptă în palat
Și lasă-ne acuma; vei fi din nou chemat.

SCENA III

Zaira, Fatma

ZAIRA

Citește-astă scrisoare și ce să fac să-mi spui;
Vreau să urmez supusă porunca fratelui.

FATMA

Zi mai curînd porunca lui Dumnezeu, cel care
Te vrea îngenuncheată la ale sale-altare;
Nu Nérestan te cheamă, ci glas dumnezeiesc.

ZAIRA

Ştiu; la chemarea asta eu nu mă-mpotrivesc.
Mă leagă jurămîntul; dar, aş putea, pe mine,
Pe frate-meu, pe toate fiinţele creştine,
Pe toţi să-i las în prada primejdiei cumplite?

FATMA

Tu nu eşti tulburată că-s vieţi primejduite;
În zbuciumatu-ţi suflet vorbeşte-a ta iubire.
Eu inima ţi-o ştiu doar; cu ei într-o simţire,
De n-ar fi-ndrăgostită, ea n-ar sta la-ndoială.
Măcar de ţi-ai cunoaşte acum a ta greşeală...
Ţi-e teamă să nu superi cumva pe-al tău iubit...
Cum? Crincena-i cruzime n-o vezi, nu te-a-ngrozit,
Şi nu vezi în blîndeţea-i un suflet de tătar?
Acest sălbatec tigru, în milă chiar barbar,
Ce pînă şi-n iubire cu-ameninţări se poartă...
Şi inima-ţi, de dînsul, nu vrea să se despartă?
Tot pentru el suspină?

ZAIRA

Dar el ce vină are?
Eu i-am adus ocară în ziua aceea-n care
Deşi rîvneam la nunta ce fuse pregătită,
Cînd tronul era gata, moscheea-mpodobită
Şi mă slăvea iubitul, cerui întîrziere...
Eu, care-n loc să tremur sub falnica-i putere,
Năprasnica simţire i-am înfruntat-o, eu
Ce i-am supus iubirea, făcîndu-l robul meu,
Jertfindu-mi numai mie pornirea-i drăgăstoasă...

FATMA

La dragostea ce-n suflet o rană vie-ţi lasă
Mai poţi gîndi tu oare, chiar în această clipă?

ZAIRA

Ah, Fatma, deznădejdea-mi din toate se-nfiripă.
Ştiu, din serai nu-i nimeni în stare să mă scoată;
Să merg aş vrea prin ţara creştină, depărtată,
Plecînd de pe meleagul acesta urgisit,
În care al meu suflet atît a pătimit.
Dar simt că-n clipa asta dorinţa mi-e-nfrînată
Şi îmi urez în taină să nu plec niciodată!
Ce stare şi ce zbucium! Nu, sufletu-mi nu ştie
Ce trebuie să facă, ce doruri îl îmbie;
În suflet simt, o, Doamne, a groazei cotropire;
Întoarce-o de la mine, cumplita presimţire,
Vezi, de creştini ai grijă, primejdiile ia-le,
Pe frate-meu veghează-l din cerurile tale!
Da, vreau să-l văd acuma, vreau lui a mă supune,
Dar din Solym îndată ce va pleca, voi spune
Iubitului, căci fi-voi atunci mai îndrăzneaţă,
Ce nepătrunsă taină ascunde a mea viaţă.
Credinţa mea voi spune-o, de care m-am legat,
Şi-n inimă cetindu-mi, va fi înduioşat;
Dar, de-aş pieri aicea, în chinuri, neştiută,
Nu-mi voi trăda eu neamul din care sînt născută.
Hai, du-te. Al meu frate aici vreau să apară.
Să intre sclavul.

SCENA IV

ZAIRA

(singură)

Doamne, la care se-nchinară
Străbunii şi părinţii şi bietul nostru tată!
Luîndu-mă de mînă, tu calea mi-o arată!

SCENA V

Zaira, sclavul

ZAIRA

Pe-acel creştin ce-aşteaptă, tu du-te de-l vesteşte
Că nu-i trădez credinţa pe care o slujeşte,
Că Fatma îl va duce aici, făr-amînare.

(Aparte.)

Acum te linişteşte, Zaira, şi fii tare.

SCENA VI

Orosman, Corasmin, sclavul

OROSMAN

Ce-ncet se scurge vremea pentru mînia mea!

(Către sclav.)

Ei, repede, răspunde! Vorbeşte! Ce-a spus ea?

SCLAVUL

Văzui, stăpîne, spaima că-i gata s-o-ncovoaie;
A-ngălbenit şi lacrimi din ochi curgeau şiroaie;
Mi-a spus să ies afară şi iarăşi m-a chemat
Şi tremurîndu-i glasul, cu suflet tulburat,
Făgădui s-aştepte, aici, lîngă grădină,
Pe cel ce-n astă noapte va trebui să vină.

OROSMAN
(sclavului)

Tu pleacă. Îmi ajunge...

(Lui Corasmin.)

Să piei din ochii mei...
Mă lasă... Muritorii toţi mi se par mişei...
Ţi-am spus, mă lasă singur, în furii asmuţit
Urăsc toată-omenirea, de mine sînt scîrbit.

SCENA VII

OROSMAN

(singur)

Unde mă aflu, Doamne? Și dorurile mele,
Cu Nérestan, trădalnic, Zaira să le-nșele?
Mișelnică pereche, cumplită-mpreunare!
Hai, smulgeți ziua asta mînjită cu trădare!
N-ai să te bucuri însă, Zairă ticăloasă!
Ei, Corasmin, te-ntoarce!

SCENA VIII

Orosman, Corasmin

OROSMAN

Și tu mă părăsești?
Vino! Pe vinovatul potrivnic îl zărești?

CORASMIN

Nu văd încă nimica.

OROSMAN

Cumplită noapte, vii
Să-ți împrumuți tu vălul l-astfel de mîrșăvii!
Zaira!... Trădătoare!... Cît bine i-am făcut!
Cu fruntea neclintită aș fi privit tăcut
Cum praful se alege din tron și mărcție;
De-aș fi ajuns în lanțuri de crîncenă robie,
Mi-aș fi păstrat dîrzia și liniștea întreagă,
Dar să mă-nșele dînsa, cea care mi-a fost dragă!

CORASMIN

Ce vrei să faci, stăpîne, cînd jalea te doboară?
Ce urmărești?

OROSMAN

Un strigăt n-ai auzit de-afară?

CORASMIN

Stăpîne...

OROSMAN

Aud un foșnet care mă-nfioară...
E cineva pe-aproape...

CORASMIN

Nu vine nimeni încă.
E cufundat seraiul în liniște adîncă
Și toate dorm în tihnă iar, umbra nopții crește...

OROSMAN

Nu doarme fărdelegea, mereu mă urmărește.
N-aș fi crezut-o-n stare de-atîta îndrăzneală!
Tu inima mea n-o știi și-a dragostei sfială...
Ah, o slăveam! Aprinsă era a mea iubire!
Să-mi hotărască soarta, putea cu o privire!
Să sufăr, să mă bucur nu pot decît prin ea!
Ah, Corasmin, te-ndură de suferința mea!

CORASMIN

Tu, Orosman, plîngi oare? O, ceruri! Ce ocară!

OROSMAN

Din ochii mei curg lacrimi azi pentru-ntîia oară.
Vezi soarta mea cum este și vezi a mea rușine;
Dar, dup-aceste lacrimi e moartea care vine.
Tu pe Zaira plînge-o și plînge-mă pe mine,
Căci e aproape ceasul și lacrimile-aceste
De sîngele ce-o curge vor să ne dea de veste.

CORASMIN

Ah, tremur pentru tine...

OROSMAN

Adînc să te-nfioare
Durerea mea, iubirea şi crunta răzbunare.
Apropie-te... Vino... Urechea nu mă-nşeală...

CORASMIN

Paşi umblă pe sub ziduri...

OROSMAN

Hai, prinde-l cu iuţeală
Pe Nérestan şi-n fiare să fie-ndată pus;
Aşa-ncărcat de lanţuri să-l văd aici adus.

SCENA IX

Orosman; Zaira şi Fatma călcînd în întunericul din fundul scenei

ZAIRA

Ei, Fâtma, te grăbeşte!

OROSMAN

Ce-aud? Mă trec fiori!
E-un glas ce mă vrăjise, duios, de-atîtea ori,
E gura trădătoare ce mi-a-nşelat iubirea,
Unealta ticăloasă slujind nelegiuirea?
Să mă răzbun! Vicleana! Cum, e chiar ea? O, cer!
Zaira... Doamne,-mi scapă din mină acest fier...

ZAIRA

(către Fatma)

Vino pe-aici... Curajul m-ajută să-l păstrez...

FATMA

El va veni.

OROSMAN

Ce vorbe! Îmi vine să turbez...

ZAIRA

Fiori mă trec, de groază. Mi-e sufletu-amărît...
Eşti Nérestan pe care l-am aşteptat atît?

OROSMAN

(repezindu-se la Zaira)

Sînt eu, trădatul! Cazi la picioare, păcătoasă!

ZAIRA

(prăbuşindu-se)

Mor, Doamne!

OROSMAN

Răzbunat-am ocara ticăloasă!
Să nu mai stăm pe-aicea... Nu pot... Ce-am săvîrşit?
Nimic decît dreptate! Păcatu-i pedepsit!
Ah, iată-i şi iubitul! Chiar soarta mi-l trimite
Să-mi satur răzbunarea cu bucurii scrîşnite!

SCENA X

Orosman, Zaira, Nérestan, Corasmin, Fatma, sclavi

OROSMAN

Nefericit mişelnic venit pe-acest meleag,
Care, pe totdeauna, mi-ai smuls ce-aveam mai drag,
Ci vino mai aproape, vrăjmaş demn de dispreţ,
Cu sufletu-ţi trădalnic, viteazule-ndrăzneţ!

Tu ai venit aicea ca să mă necinstești;
Răsplata te așteaptă; poți să te pregătești.
Trădarea ta mîrșavă și chinurile mele
Le vei plăti în chinuri și tot atît de grele.
Pedeapsa-i pregătită?

CORASMIN

Stăpîne, pregătită.

OROSMAN

În inima ta cazna a și-nceput, cumplită;
Privirea ta mai cată pe cea care-o iubește,
Ibovnica vicleană care mă terfelește.
Privește-o, te așteaptă.

NÉRESTAN

Ah, ce văd? Sora mea!
Zaira!... Nu mai este! Ah, monstru blestemat!

OROSMAN

E sora lui? O, Doamne! Să fie-adevărat?

NÉRESTAN

Ai auzit prea bine, nelegiuit barbar!
Din trupul meu, ei, haide, vino de varsă iar
Nefericitul sînge dintr-o regească spiță,
Ca să sfîrșești odată și-această rămășiță!
Fu Lusignan, bătrînul, năpăstuitu-i tată;
El își sfîrși la pieptu-mi viața întristată,
Și-acum veneam Zairei din partea lui să-i spun
Voința-i de pe urmă și-un ultim rămas bun.
Și-n inima-i firavă și-atît de simțitoare
Să reaprind credința creștină-nvingătoare.
L-a miniat pe Domnul și legile creștine
Și el a pedepsit-o că te-a iubit pe tine!

OROSMAN

E-adevărat? Zaira! Pe mine mă iubea?
E sora lui? O, Fatma, eram iubit de ea?

FATMA

Crud ucigaş! Acesta e singuru-i păcat.
Ai sfîşiat ca tigrul de sînge insetat
Pe cea care-mpotriva voinţei te slăvise
Şi mîngîia nădejdea că Dumnezeu primise
Tributul ei de lacrimi din inimă pornite,
Şi-nduioşat de-atîtea dorinţe nemplinite,
Cuprins de milă, poate, ar vrea să vă unească.
Vai, inima-i curată prea mult vru să rîvnească!
O înşela nădejdea în dulcea ei sfială
Şi-nspăimîntatu-i suflet stătea la îndoială
Pe cine să aleagă: pe Domnul sau pe tine.

OROSMAN

Mi-ai spus de-ajuns. O, ceruri! Ea mă iubea pe mine!

NÉRESTAN

Ce mai aştepţi să-ţi saturi turbarea, nemilos?
Doar eu mai sînt în viaţă c-un sînge glorios
Pe care-al tău părinte şi tu ni l-aţi vărsat.
Să fiu iar împreună cu-al meu neam întristat,
Cu-acel viteaz şi fata ce i-ai răpus-o, crunt.
M-aşteaptă chinuri grele? Sînt gata să le-nfrunt.
Tu m-ai făcut să-l sufăr pe cel mai crunt din toate,
Dar setea-ţi arzătoare de sînge au mai poate
Lăsa ca să-ţi vorbească doar cinstea, ca-nainte?
Smulgînd din mine viaţa, adu-ţi măcar aminte
Că ai jurat creştinii să-i scoţi din lanţul lor.
Încrîncenatu-ţi suflet, cum e nendurător,
E-n stare de această mărinimoasă faptă?
Sînt gata s-o răscumpăr cu moartea ce m-aşteaptă!

OROSMAN

(îndreptîndu-se spre cadavrul Zairei)

Zaira!

CORASMIN

Vai, stăpîne, te poartă paşii — unde?
Să mergem. Jale-adîncă în sufletu-ţi pătrunde.
Iar Nérestan, să-ngădui...

NÉRESTAN

Barbarule hain,
Ce porunceşti? Hai, spune!

OROSMAN

(după o tăcere lungă)

Ascultă, Corasmin:
Vreau lanţurile sale acum să i se scoată
Şi cîţi îi sînt tovarăşi cu el să plece-o dată;
Iar pe năpăstuiţii creştini cu dărnicie
Să-i încărcaţi de daruri, din marea-mi bogăţie,
Şi pînă-n portul Jaffa să-i duceţi.

CORASMIN

Dar, stăpîne...

OROSMAN

Supune-te şi gura-ţi o vorbă să nu-ngîne!
Grăbeşte-te şi-ntocmai să faci precum doresc:
Sultan, îţi dau poruncă, prieten, te iubesc.
Nu pierde vremea, du-te; vezi, mă slujeşte bine.

(Către Nérestan.)

Nenorocos războinic, dar mai puţin ca mine,
Aceste-nsîngerate meleaguri tu le lasă,
Să duci în a ta ţară făptura ei rămasă

Fără lumina vieții prin crunta mea turbare.
Aflînd, creștini și rege, de jalnica-ntîmplare,
Vor pomeni-o veșnic cu lacrimi și suspine;
Dar dacă adevărul îl vor afla prin tine
Tot osîndindu-mi fapta, voi fi poate jelit...
Arată-le pumnalul pe care-un braț smintit
L-a împlîntat în pieptul ei sfînt, cu-nverșunare.
Le spune c-am dat moartea cea mai îngrozitoare
Femeii dintre toate cea mai neprihănită
Ce-a fost de cerul însuși vreodată făurită;
Le spune c-așternusem întreaga-mpărăție
La ale ei picioare și spune-le, să știe,
Că-n sîngele ei mîna sălbatec mi-am scăldat-o,
Că o slăveam, le spune, și că am răzbunat-o!

(Se omoară.)

(Către ai săi.)

Pe-acest viteaz cinstiți-l și arătați-i calea.

NÉRESTAN

Mă luminează, Doamne; mi-e prea adîncă jalea.
E-n stare-nverșunarea-ți acum să mă silească
Chiar eu să fiu acela care să te jelească?

MAHOMET PROFETUL
SAU
FANATISMUL

TRAGEDIE ÎN CINCI ACTE, ÎN VERSURI
1741

În romînește de *Sergiu Dan*

Mahomet *este cea mai filozofică tragedie a lui Voltaire, în sensul că teza antireligioasă îi organizează acțiunea și îi impune caracterele. Este prima încercare de psihologie religioasă în teatru tratată de pe pozițiile gîndirii burgheze progresiste din secolul al XVIII-lea. Mahomet nu este un inspirat, unul din acei profeți stăpîniți de credința nezdruncinată că predică învățătura divină; reprezentantul lui Allah pe pămînt este un politician ambițios, de o viclenie pe măsura cruzimii sale; se servește de o nouă religie, conștient că înlocuiește un șir de superstiții cu un altul, numai pentru a izbuti în planurile sale de dominație. Alături de Mahomet, Voltaire a creat pe Séide, tipul discipolului fanatizat, entuziast, fără voință, criminal din îndemnul „profetului", dar regretîndu-și crima. Numele lui a devenit substantiv comun, servind să indice pe neofiții prea zeloși, deveniți instrumente oarbe în miinile unor dominatori fără scrupule. Scena paricidului din actul al IV-lea, inspirată poate de* George Barnwell *al lui Lillo, nu este lipsită de intensitate tragică.*

După obiceiul său, Voltaire a semănat în această piesă și alte idei sociale și politice care îi erau scumpe: o tiradă, de pildă (I, 4), împotriva nobilimii ereditare, căreia îi opune meritul personal drept criteriu de prețuire, teză din arsenalul luptei de clasă împotriva feudalității; și mai insistent autorul repetă concepția eronată despre rolul personalităților

în istorie (I,4 și II,5), după care este de ajuns ca în viața unui popor să apară o voință dîrză în serviciul unei inteligențe lucide, pentru ca soarta acelui popor să se schimbe.

Mahomet *rămîne însă un act de acuzație împotriva fanatismului religios, o demascare a înșelătoriei preoților în spiritul* Istoriei oracolelor *a lui Fontenelle. Este vorba în piesă de propagarea islamismului prin minciună, silă și crimă; dar cine nu-și dădea seama că demascarea se putea extinde și asupra creștinismului?* Mahomet *se integra, astfel, celei mai susținute campanii a lui Voltaire, cea împotriva superstițiilor întreținute interesat de preoți și „profeți" pentru a le acoperi patimi rușinoase, adesea crime. Tragedia aceasta continuă* Henriada *și anunță* Tratatul despre toleranță *din 1763.*

Iată de ce Mahomet *n-a putut fi jucat la Paris, ci la Lille, în aprilie 1741. Voltaire s-a deplasat special de la Cirey în metropola Flandrei pentru a asista la premieră. Bucurîndu-se de mare succes în provincie, piesa a fost montată în anul următor și la Paris (august 1742). Publicarea a întîrziat din cauza cenzurii, speriată de culorile în care era înfățișat un promotor de religie. Dar Voltaire nu se intimida în fața opreliștilor: printr-una din piruetele lui obișnuite, găsește soluția și dedică tragedia însuși papei Benedict al XIV-lea, asigurîndu-l că n-a denunțat decît o „sectă barbară" prin „la satira della crudeltà e degli errori d'un falso profeta". Papa cade în cursă și acceptă dedicația, trimițînd în schimb „l'apostolica benedizione" celui mai aprig și mai bine înarmat luptător anticatolic din Franța. Fulgerele arhiepiscopiei pariziene deveniră astfel ineficace și tragedia apăru în 1745 în Franța, cu privilegiu în regulă. Un editor olandez o publicase cu doi ani mai înainte, la Amsterdam, dar exemplarele fuseseră interzise în patria autorului. Această tragedie a fost pentru prima oară tradusă în romînește de Ion Heliade Rădulescu sub titlul* Fanatismul sau Mahomet Proorocul *și tipărită în 1831 în tipografia lui. Traducerea a constituit una din căile de pătrundere la noi a ideologiei iluminismului francez.*

PERSOANELE

MAHOMET
ZOPIRE, şeicul sau şeriful din Mecca
OMAR, împuternicitul lui Mahomet

SÉIDE PALMIRA	sclavi ai lui Mahomet

PHANOR, sfetnic din divanul oraşului Mecca
OSTAŞI DIN MECCA
OSTAŞI MUSULMANI

Acţiunea se petrece la Mecca

ACTUL ÎNTÎI

SCENA I

Zopire, Phanor

ZOPIRE

Eu? Să-mi plec ochii-n fața unor minuni ce-nşală?
Să laud pe fanatic şi mincinoasa-i fală?
În Mecca să-i cînt slava cînd eu l-am surghiunit?
Nu! Dar Zopire să fie de zei crunt pedepsit
De vei vedea tu mîna lui fără de prihană
Că mîngîie răscoala, cu fața ei vicleană!

PHANOR

Ni-i dragă părintească ta rîvnă arzătoare,
Tu, sfînt, ce-n Ismael eşti peste divan mai mare,
Dar jalnică ți-e rîvna şi,-oricît de hotărîtă,
Pe Mahomet nu-l moaie, mai rău îl întărîtă.
Puteai odinioară nelegiuirea lui
Cu-a legii sfîntă spadă în voie s-o răpui
Şi-n încleştarea luptei să-năbuşi sub călcîi
Scînteia răzvrătirii cînd s-a aprins întîi.
Ăst Mahomet în ochii-ți nu s-arăta grozav:
Un neştiut de nimeni uneltitor mîrşav.
Azi domn e; stăpînirea-i şi-ntinde rădăcina,
E-nşelător la Mecca, profet e la Medina.

Făcu treizeci de neamuri să creadă-a lui scriptură
Cu fărdelegi pe care noi le privim cu ură.
Ce zic? Chiar în cetate, aici, se află-o ceată
De-otrava ereziei atît de îmbătată,
Încît se-nchină numai la vraja-i mincinoasă,
Împrăştie răscoala şi legea-i nemiloasă,
Oştirea el şi-o cheamă crezînd că-un zeu cumplit
Îl mînă şi îl face mereu nebiruit.
Locuitorii noştri legaţi sînt toţi de tine,
Dar sfatul bun e oare urmat cum se cuvine?
Un dor de nou şi teama şi rîvna-nşelătoare
În Mecca-nspăimîntată adus-au întristare.
Ştiut-ai numai bine ăstui norod a-i face
Iar el mai strigă-ntr-una la tatăl său, vrînd pace!

ZOPIRE

Cu trădătorul pace! Ah, neam fără dîrzie,
Nimic bun nu te-aşteaptă, doar crîncena robie!
Hai, în alai purtaţi-l şi în genunchi slujiţi
Pe idolul sub care voi toţi veţi fi striviţi!
Eu îi păstrez o ură, mişelului, adîncă;
În inima mea rana mai sîngerează încă.
El însuşi e-mpotrivă-mi pornit din cale-afară,
Pe soaţa-mi şi copiii crunt îi făcu să piară,
Iar eu prăpăd năprasnic în tabăra-i făcui:
Cinstită-mi fu răsplata, pierind chiar fiul lui.
E între noi aprinsă o ură-nverşunată
Pe care n-o va stinge nici timpul vreodată.

PHANOR

Să nu stingi torţa urii, dar ţine-o sub obroc;
S-aduci jertfă mulţimii al sufletului foc.
Cînd Mahomet va arde aceste locuri, oare
Sărmanele-ţi odrasle afla-vor răzbunare?
Copii şi frate, soaţă, pe toţi tu i-ai pierdut,
Vezi să nu pierzi şi ţara: ea casă ţi-e şi scut.

ZOPIRE

Se pierde țara numai cînd este șovăire.

PHANOR

Pieirea-i cîteodată din prea mare-ndîrjire.

ZOPIRE

Pierim, dacă-i nevoie...

PHANOR

Ah! tristă vitejie,
Să te îneci în clipa cînd țărmul te îmbie!
Chiar Dumnezeu, vezi bine, ți-a pus în mîini un leac
Astui tiran al lumii să-i poți veni de hac.
Palmira cea frumoasă, în tabăra-i robită,
Ce-a fost de tine însuți prin luptă grea răpită,
Un înger pare,-al păcii, lin coborît la noi.
În Mahomet ea poate al furiei șuvoi
Să-l potolească-ndată; o altă cale nu-i.
Prin crainici ne-a cerut-o, chiar din porunca lui.

ZOPIRE

Vrei tu pe mîini barbare ea să ajungă iară?
Vrei tu să vezi o scumpă și nobilă comoară
Că-ncape iar pe mîna ce știe doar răpune?
Cum? Azi cînd ne aduce război și-nșelăciune,
Cînd brațu-i pustiește și-nlănțuie pămîntul,
Făptura ei cea dulce, momindu-i simțămîntul,
Hatîrul să-l cerșească de la un pehlivan
Plătind cu frumusețea-i o poftă de tiran!
Nu că-s ajuns la capăt și anii greu m-apasă,
Iar Mahomet îmi iscă o pizmă rușinoasă,
Căci inima-ntristată cu simțuri împietrite
Nu mai cunoaște focul dorințelor smintite,
Dar, fie că făpturii născute să ne placă
În temeneli dorința, fără să vrem, se pleacă,

Sau că din ziua-n care copiii mi-i luară
Încerc să-mprăştii noaptea care mă împresoară
Nu ştiu ce mă atrage spre fata necăjită
Şi-amarnic gol îmi umple în inima uimită.
Din slăbiciune-ori poate din dreaptă judecată
Nu pot decît cu groază s-o văd încătuşată
În mîna unui monstru, făptaş al rătăcirii.
Aş vrea s-o văd supusă din voia ei pornirii
De-a îndrăgi în taină azilul ce i-am dat.
Aş vrea ca, simţitoare, cu sufletul mişcat
De-a mele binefaceri cu care-o copleşesc,
Pe Mahomet urască-l atît cît îl urăsc.
Acum vrea să-mi vorbească sub bolţile sfinţite,
Aici, unde ni-s zeii şi-altarele slăvite;
Ea vine şi-a ei frunte cu nentinate cute,
Roşindu-se, vesteşte a inimii virtute.

SCENA II

Zopire, Palmira

ZOPIRE

Făptură-ncîntătoare, a bătăliei soartă
Ce bătrîneţii mele miloasă grijă poartă
Mi te-a trimis. Nu eşti în barbare mîini robită,
Cu mine toţi se-nchină la jalnica-ţi ursită,
La mîndra-ţi frumuseţe, a noastră mîngîiere.
Dacă-mi rămîne încă o urmă de putere
Voi împlini a tale dorinţe. Ci, haide, zi-le!
Şi zilele-mi din urmă vor fi ferice zile.

PALMIRA

De două luni, stăpîne, sub legea ta-s captivă,
Dar iert a mea durere; fu soarta milostivă.
Mărinimoasa-ţi mînă blînd lacrimile-mi şterse
Ce osîndise cerul ca ochii mei să verse.

Mă-ndeamnă vorba-ți bună să îndrăznesc rostirea
Și-ți spun: doar de la tine mi-aștept eu fericirea.
Să-mi frîngi aceste lanțuri, el, Mahomet, îți cere
Și la a lui dorință adaug a mea vrere.
Dea Domnul s-asculți glasul, iar eu să-i pot da veste
Că, după cer și dînsul, Zopire părinte-mi este!

ZOPIRE

La Mahomet ți-e gîndul, plîngi dup-a lui robie,
După deșertul groaznic și-a taberei urgie,
În prada tulburării și rătăcind cu șatra!

PALMIRA

Unde te trage dorul acolo ți-este vatra.
E Mahomet acela care-a făcut să-ngîne
Întîia mea simțire, iar ale lui cadîne
M-au îndrumat, copilă, cu sfatul lor cuminte;
Haremul lor e-un templu în care-aceste sfinte
Înalță către ceruri sfioasele lor mîini
Slăvite de întîiul stăpîn între stăpîni.
O zi nenorocită, vai, fu singura zi
Cînd soarta bătăliei dureri mari le urzi.
Stăpîne, fie-ți milă de-un suflet chinuit
Rămas pe-acele locuri de care-i despărțit!

ZOPIRE

Îți înțeleg, Palmira, nădejdea mîngîioasă:
Să-i fi-ntr-o zi acestui stăpîn semeț mireasă.

PALMIRA

Mă uit la el smerită, cu suflet tremurat.
În Mahomet văd numai un zeu încrîncenat;
Nici nu gîndesc la astfel de-mpărătească nuntă:
Atîta strălucire o roabă nu înfruntă.

ZOPIRE

Ah, chiar de-ai fi oricine, poate că nu-i născut
Să-ți fie soț acesta, nicicum stăpîn temut;
Tu pari din seminția făcută să dea legi
Arabului ce calcă trufaș la rînd cu regi.

PALMIRA

Noi nu știm ce înseamnă a nașterii trufie,
N-avem părinți, nici țară, robi din copilărie;
La fel în lanț cu toții robia ne-o-ndrăgim,
Ne e străină lumea, pe Domnul doar slujim.

ZOPIRE

Străină-ți este lumea! Și vrei să fii uitată?
Cum? Pe-un stăpîn slujindu-l, nu-ți este nimeni tată?
Fără copii și singur în ăst loc al tristeții
Vedeam în tine-un reazăm în anii bătrîneții,
Și grija mea de-a-ți face o soartă mai senină
Pe-a mea ar fi-ndulcit-o, de-amar de ani haină...
Dar te scîrbește țara și legea-ți pare rea!

PALMIRA

A ta să fiu, stăpîne? Cum? Nu-s nici eu a mea!
Tu ai fost bun cu mine, n-am să te uit vreodată,
Dar Mahomet e-acolo ce-mi ține loc de tată.

ZOPIRE

Ce tată! Zei din ceruri! Ăst monstru-amăgitor!

PALMIRA

În el atîtea neamuri văd pe profetul lor
Trimis să tălmăcească pe Dumnezeu în lume,
Și tu îi dai, stăpîne, neauzite nume!

ZOPIRE

Bieţi muritori cu ochii-n ciudată-ntunecare!
Se leapădă de mine ca să înalţe-altare
Tîlharului ferice cruţat de-al meu judeţ
Ce-abia scăpat de cazná s-aşază-n tron măreţ.

PALMIRA

Mă înspăimînţi, stăpîne! Nicicînd mai înainte
N-am auzit de-aceste năprasnice cuvinte.
Mărturisesc acuma că-n suflet o pornire
Pe tine te-nălţase la dreaptă stăpînire,
Dar cînd pe-ocrotitoru-mi l-acoperi de ocară,
Nu simt pornirea blîndă, ci groaza mă-nfioară.

ZOPIRE

Credinţă mincinoasă! Canoanele-ţi barbare
Smulg omenirii inimi, cele mai simţitoare!
Eresurile tale sînt jalnice, copilă,
Şi-n ciuda vrerii mele mă faci să-ţi plîng de milă!

PALMIRA

Şi nu mă laşi, stăpîne?

ZOPIRE

Nu, grija-mi nu te lasă
Tiranului ce-nşală o inimă duioasă,
Mai scumpă-mi eşti acuma de cînd stau să te-ascult
Şi îl urăsc de-aceea pe Mahomet mai mult.

SCENA III

Zopire, Palmira, Phanor

ZOPIRE

Phanor, aduci vreo veste?

PHANOR

La porţile păzite
De unde vezi Moadul cu lanuri înverzite
Omar sosi acum chiar.

ZOPIRE

Cum? Crîncenul Omar
Pe care îl înhamă păcatul la-l său car,
Care-a-nfruntat tiranul ani mulţi, vrînd piept să-i
ţină,
Tiran căruia astăzi el însuşi se închină,
El, ce ştiuse ţara s-o apere destoinic?

PHANOR

Poate-o iubeşte încă. Acest fălos războinic
Nu ne-a părut prea crîncen venind spre noi senin
Cu paloşu-ntr-o mînă şi-o creangă de măslin.
Înfăţişînd zălogul de paşnică solie
Vorbi, cerînd şi dînsul un om zălog să-i fie.
E şi Séide.

PALMIRA

O, Doamne, ce milostivă soartă!
Séide?

PHANOR

Omar soseşte. Paşii spre noi îl poartă.

ZOPIRE

Să-l auzim! Hai, du-te, Palmira. Noapte bună!

(Palmira iese.)

În ochii mei s-apară! Ce va-ndrăzni să-mi spună?
O, zei ai ţării mele, care de mii de ani
Copiii lui Ismael ferit-aţi de duşmani!

Tu, soare, torță sfîntă, ce-n calea ta senină
Întruchipezi toți zeii și-mparți a lor lumină,
La dreapta mea dîrzie te-apleacă milostivă
Ca strîmbătății veșnic să-i pot sta împotrivă!

SCENA IV

Zopire, Omar, Phanor

ZOPIRE

Ei, iată-te în țara din care ai plecat
Cu șase ani în urmă, cînd brațul nenfricat
O apăra, iar mintea-ți clocea un gînd trădalnic,
Vuiesc aceste ziduri de-al tău trecut năvalnic...
Cel ce-a fugit de zeii și legea dinainte
Și e prigonitorul cetății noastre sfinte
Să-mi pîngărească pragul cum oare a-ndrăznit?
Slujindu-l pe tîlharul ce trebuia stîrpit,
Ce cați la mine? Spune!

OMAR

Vin să-ți aduc iertarea.
Profetul, cărui Domnul i-a luminat cărarea,
Necazurilor tale de-o viață-ndelungată
Și bătrîneții tale prea milostiv s-arată.
El, nenfricarea-ți mîndră vrînd să o prețuiască
O mînă îți întinde ce-ar ști să te strivească.
Eu vin ca sol al păcii pe care ți-o propune.

ZOPIRE

Cum! Răzvrătitul josnic mai îndrăznește-a spune
Că-mi dăruiește pacea în loc să-mi ceară mila!?
Voi, zei, îngădui-veți ca Mahomet, cu sila,
Să ne răpească pacea sau să ne-o dea cînd vrea?
Iar tu ce vii cu vrerea trădării-n fața mea
Nu simți roșind obrazul slujind așa stăpîn?
Nu l-ai văzut pe vremuri trăind calic, ceapcîn

Şi căţărat în coada celor din urmă semeni?
Cu faima lui de astăzi e greu să-l mai asemeni!

OMAR

Deprins cu slava cărei nu-i vezi nimicnicia,
Îi cîntăreşti pe oameni şi judeci vrednicia
După măriri pe care norocul ţi le-a dat.
Biet om fălos, nevolnic, tu încă n-ai aflat
Că-n ochii celui veşnic la fel sînt pieritoare
Gîngania ce-n iarnă s-ascunde tîrîtoare
Ca şi semeţul vultur plutind pe cer ca norii?
Din orice neam s-ar trage la fel sînt muritorii
Şi nu-i decît virtutea în cinuri să-i despartă.
Aleşi sînt pe sprînceană cei îndrăgiţi de soartă
Ce-s totul doar printr-înşii, nu prin străbunii lor.
Astfel de om îmi este stăpîn ocrotitor,
Doar el în lumea toată s-a-nvrednicit să fie.
Toţi oamenii la legea-i vor trebui să vie
Şi pilda mea slujească pînă-n viitorime.

ZOPIRE

Te ştiu, Omar! Zădarnic hîrşita-ţi agerime
Cu sîrg întinde-aicea frumoasele-i momeli,
Zădarnic pe aiurea ai izbutit să-nşeli.
Cel cui se-nchină-ai voştri stîrneşte-al meu dispreţ!
Goneşte-nşelăciunea şi cată mai isteţ
Să afli ce-i profetul la care tu te pleci;
În Mahomet vezi omul şi vezi pe ce poteci
Vrei să ţi-l urci în ceruri strigoiul tău slăvit.
Înflăcărat sau mîrşav ai fost. De-ajuns! Mai bine
Tu mintea ţi-o trezeşte şi judecă-l cu mine!
Îţi vei vedea stăpînul, mojicul cămilar,
La-ntîia lui nevastă, neobrăzat coţcar,
Momind cu caraghioasa ispită-amăgitoare
Credinţa unei gloate prea lesne-ncrezătoare;
Cum l-am adus aicea-n genunchi pe răzvrătit
Şi cum bătrînii noştri-n divan l-au surghiunit:

Pedeapsă prea uşoară la crunta-i mişelie.
Cu Fatma, tot prin peşteri, pe-ascuns fugi-n pustie
Şi-acolo-nvăţăceii goniţi de prin cetăţi,
Căzniţi în lanţuri grele, stînd în singurătăţi,
Plimbîndu-şi nebunia ce-i zic dumnezeiască,
Împrăştiau veninul, Medina s-otrăvească.
Chiar tu atunci, tu însuţi, cu multă judecată
Ai vrut să seci izvorul de-otravă blestemată;
Mai fericit atuncea, mai drept şi mai viteaz
Tu ai izbit tiranul al cărui sclav eşti azi.
Dacă-i profet, cum oare-ndrăzneai să-l pedepseşti?
Amăgitor de este, cutezi tu să-l slujeşti?

OMAR

A-l pedepsi voit-am cînd, orbi, nu am văzut
Un om atît de mare în el, dintru-nceput.
Cînd mi-am dat seama însă că Mahomet e-n stare
Să schimbe lumea toată-aşternută la picioare,
Cînd luminat de dînsul, cu flacările sale,
Văzut-am cum se-nalţă în nesfîrşita-i cale,
Cutezător în toate şi minunat mereu
Cum dă osîndă aspră, cum iartă ca un zeu,
Eu viaţa mi-am legat-o de lucitoarea-i stea.
A răsplătit cu tronuri şi-altare truda mea!
Am fost, fac mărturie, un orb la fel cu tine...
Zopire, deschide-ţi ochii şi schimbă-te ca mine
Şi nu-ţi mai face fală din rîvna ta trufaşă,
Nici din prigoana-ţi crudă, atît de pătimaşă,
Din fraţii morţi cu geamăt, din Domnul pîngărit.
Cazi în genunchi în faţa celui ce-ai asuprit,
Sărută mîna-n care e trăsnetul cel sfînt!
Tu vezi că după el sînt întîiul pe pămînt,
Dar locul ce-ţi rămîne-i destul de bunişor
Ca să-ncovoi spinarea sub nou stăpînitor.
Vezi tu ce-am fost odată şi ce-am ajuns noi doi!
Norodul orb, nevolnic, născut e pentru noi,
Cei mari; în noi să creadă, să se supună nouă!
Domnia, de ţi-e teamă, vom face-o pe din două;

La mărcţii te-nfruptă în loc să fugi de ele
Şi-nvaţă să vîri groaza-n noroadele mişele!

ZOPIRE

Pe Mahomet, pe tine, pe cei de-a voastră teapă
Încerc, Omar, ca groaza să-i facă să priceapă.
Tu vrei ca eu, şeriful, trădînd mîrşav divanul
Să laud răzvrătitul, să-ncoronez vicleanul!
E drept că-nşelătorul a dovedit că ştie
Cu bărbăţie multă prevăzător să fie.
Cunosc, la fel cu tine, şi darurile-i toate;
De-ar fi avut virtute, erou ar fi fost, poate!
Dar e, Omar, eroul un trădător cumplit
Şi-i dintre toţi tiranii cel mai nelegiuit.
Nu mai vesti aicea minciuna îndurării
Cînd marea-i meşterie e cea a răzbunării.
În focul bătăliei făcu ursita rea
Ca fiul lui să piară ucis de mîna mea.
Pe fiu străpunse braţul, vrînd să-l răpun pe tată,
Mînia lui e cruntă ca ura-mi nempăcată.
În Mecca va intra doar strivindu-mă pe mine.
Căci pe cei răi să-i ierte cel drept nu se cuvine.

OMAR

Ei bine, ca dovadă că Mahomet te iartă,
Ca să-l urmezi puterea cu tine vrea s-o-mpartă.
Comorile prădate la regii-nvinşi tu ia-le
Şi dăruie-le toate la triburile tale.
Plătim pentru Palmira, pe pace, cît pofteşti!
Al tău e-avutul nostru.

ZOPIRE

Crezi că m-ademeneşti
Cerînd să-mi vînd ruşinea, precupeţind o pace
Pe mari comori ce-s strînse cu josnice mijloace?
Sub legea lui Palmira vrei iarăşi să se pună?
Prea este virtuoasă ca lui să se supună!

Eu vreau s-o smulg acelor mişei asupritori
Răsturnători de lege, de datini stricători!

OMAR

Ca nempăcatul jude în jilţu-i cocoţat
Vorbeşti, vrînd parcă spaima s-o vîri în vinovat.
Ca dregător gîndeşte şi vorba ţi-o alege
Grăind cum se cuvine cu solul unui rege!

ZOPIRE

Cine-l făcu şi rege? I-a pus coroana, cine?

OMAR

Izbînda! Şi-a ta frunte la slava-i să se-nchine!
La faima lui temută de şoim cuceritor
Vrea nume nou să lege de pacificator.
La Saibar, pe ţărmuri, oştirea-i a-nceput
Cetatea s-o-mpresoare, în care m-am născut.
Să-mpiedicăm, e vremea, a sîngelui ţîşnire!
Vrea Mahomet să aibă cu tine o-ntîlnire.

ZOPIRE

El? Mahomet?

OMAR

El însuşi... Te roagă...

ZOPIRE

Trădătorul!
Pe-aceste locuri sfinte de-aş fi stăpînitorul
Te-aş pedepsi îndată în loc de alt răspuns.

OMAR

Te plîng cu-a ta virtute şi chipul ei ascuns!
Dar pentru că un josnic divan cu tine-mparte

A cîrmuirii cinste cu folosinţi deşarte,
Domnind cu tine-alături, alerg la-nfăţişare.

ZOPIRE

Eu te urmez: vedea-vom cui dau ei ascultare.
Eu am să-mi apăr legea şi zeii mei şi ţara,
Tu glasul ţi-l înalţă-mpotrivă-mi cu ocara
Acelui zeu ce spaima în lume-o vrea stăpînă,
Pe care îl vesteşte-un tîlhar cu spada-n mînă.

(Lui Phanor.)

Phanor, tu mă ajută să-nfrîng pe un mişel!
A-l îndura aicea înseamnă-a fi ca el.
Să doborîm trufia acestui zurbagiu!
Gătiţi-i caznă crudă sau mie un sicriu!
Mă duc, şi dacă sprijin găsi-voi în divan,
Voi mîntui şi ţara şi lumea de-un tiran!

ACTUL AL DOILEA

SCENA I

Séide, Palmira

PALMIRA

În temniţa mea tristă un zeu te-a îndrumat?
Sfîrşite-s orice chinuri? Eşti tu cu-adevărat?

SÉIDE

Palmira, vraja vieţii şi-a suferinţei mele,
Iubită pentru care am plîns cu lacrimi grele
Din ziua-nsîngerată cînd un vrăjmaş barbar
În taberele noastre de lîngă Saïbar
Veni să mi te smulgă din braţe-nsîngerate,
Şi cînd, căzut departe pe trupuri sfîrtecate,
Neauzit de nimeni prin rîpe şi ponoare,
Strigat-am moartea, surdă la jalnica-mi chemare.
Simţeam cum se deschide-o prăpastie cumplită
Ştiindu-te, Palmira, că eşti primejduită!
Înflăcărarea, teama şi chinul nerăbdării
Găseau că ziua vine prea-ncet, a răzbunării!
O, cum grăbeam asaltul într-una amînat,
Ceas de măcel în care, de sînge îmbătat,
Voiam cu a mea mînă să ard hîda cetate,
Unde Palmira-şi plînge pierduta libertate!

Cînd Mahomet, pe urmă, țintind la țeluri sfinte,
Prea mari să le pătrundă orice sărmană minte,
Făcu pe-Omar să intre-n al robilor bîrlog,
Am alergat încoace. Ceruseră-un zălog.
Mă-nfățișez îndată. S-au încrezut în mine
Şi-acum voi sta-n robie sau voi muri cu tine!

PALMIRA

Séide, mai înainte ca-n trista închisoare,
Tu, deznădejdii mele s-aduci o alinare,
I-am spus, îngenuncheată, celui ce m-a răpit:
„În suflet vezi-mi dorul ce arde tăinuit;
În tabără mi-e viața, de unde-n vălmășag
M-ai despărțit de tot ce-n lume mi-este drag."
Picioarele cu lacrimi i le-am udat, smerită;
Şi-acum de-mpotrivirea-i mi-e mintea îngrozită.
Pe ochi mi se lăsase un văl întunecat
Şi-n inima în care zvîcnirea a-nghețat
Nici umbră de nădejde nu s-a milostivit.
Sfîrșite erau toate, Séide, cînd te-ai ivit.

SÉIDE

Şi unde-i muritorul ce stîndu-ți dîrz în cale
Nesimțitor s-arată la gemetele tale?

PALMIRA

Este Zopire. El pare mișcat de-a mea durere,
Dar nemilos îmi spune că din a lui putere
Şi din aceste locuri nu-i nimeni să mă scape.

SÉIDE

Acest barbar se-nșală. E Mahomet aproape,
Stăpînul meu cel falnic și-Omar nebiruitul
Şi-s eu aici. (Tu iartă-l, Palmira, pe iubitul
Ce legănat de visuri și de nădejdi semețe
Cutează să s-așeze după slăvite fețe!)

Noi sfărîma-vom lanţul, zdrobind asupritorul,
Şi lacrimilor tale le vom seca izvorul,
Iar dumnezeul nostru, domn al lui Mahomet,
Ocrotitor al oastei ce jură pe profet,
Domn ale cărui steaguri le-am dus cu mîini viteze,
Domn care la Medina sfărmat-a metereze,
Va dobori şi Mecca, să-i cadă la picioare.
Omar e în cetate şi nici o tulburare
Sau spaimă nu cuprinde pe nimeni în popor
Cum la vrăjmaşi stîrneşte vrăjmaşu-nvingător:
De Mahomet trimis e aici c-un mare ţel.

PALMIRA

Lui Mahomet i-s dragă, din lanţ mă scoate el,
Unind a noastre inimi ce-i stau lui la picioare...
Dar el este departe, iar noi sîntem în fiare!

SCENA II

Palmira, Séide, Omar

OMAR

Cad lanţurile voastre cînd cerul porunceşte!
Păstraţi-vă nădejdea căci Mahomet soseşte!

SÉIDE

El?

PALMIRA

Însuşi preaslăvitul?

OMAR

Divanul adunat
Pe Mahomet prin mine acum l-a ascultat:
„Profetul ce-i de Domnul războaielor ales
Dintr-ale voastre ziduri — le-am spus — el a purces.

Stăpîn îl ştiu şi regii smeriţi ce i se-nchină,
Iar în cetatea voastră voi nu-l lăsaţi să vină!
El vine cu robia, au vine cu pieirea?
Vrînd legea să vă-nveţe, v-aduce ocrotirea!
În inimile voastre-i puterea lui întreagă!"
Văzui judecătorii că vor să mă-nţeleagă,
Chiar zdruncinaţi par unii; numai Zopire s-arată
Nenduplecat, cu teamă de-a minţii judecată,
Vrînd la norod să meargă să-şi cate-n el temei;
Sînt strînşi cu toţii-acolo, alerg, vin printre ei,
Îi înspăimînt cu vorba, îi rog, jucîndu-mi soarta,
Lui Mahomet îndată cer să-i deschidă poarta.
Întors, după surghiunul de cincisprezece ani,
El intră-avînd alături pe mîndrii căpitani
Ali, Ammon, Hercide şi-o ceată mai aleasă;
În calea lui mulţimea se-nghesuie să iasă:
Cu drag se uită unii, ceilalţi ca la duşman,
Erou în el văd unii, iar alţii un tiran;
Cînd unul strînge pumnii şi-l blestemă scîrbit,
Un altul îi sărută picioarele, căit.
Noi îi vorbeam din suflet mulţimii frămîntate
De Dumnezeu, de pace, de sfînta libertate.
Pierdut, Zopire cu ceata-i de-uneltitori înjură
Şi în zadar îşi varsă neputincioasa ură;
În hărmălaia asta, doar Mahomet, senin,
Ca un stăpîn s-arată, cu creanga de măslin.
E întreruptă lupta! Profetul, iată-l, vine!

SCENA III

Mahomet, Omar, Ali, Hercide, Séide, Palmira, oşteni

MAHOMET

Stîlpi ai puterii mele, care-aţi crezut în mine,
Morad, Ammon, Hercide şi-Ali, întîiu-n lume,
L-acest norod vă-ntoarceţi, vestiţi-i al meu nume.

Făgăduiţi de toate, ameninţaţi mereu,
Domnească pretutindeni doar adevărul meu!
Pe Dumnezeu slăvească-l, dar mai ales să-l teamă.
Cum? Tu, Séide? Vii singur cînd nimeni nu te cheamă?

SÉIDE

O, rege-al meu! Chiar Domnul care te luminează
Mi-a mers nainte-n cale cu luminoasa-i rază.
Să-mi dau viaţa-s gata, să fac tot ce mi-e dat,
Fără s-aştept porunca.

MAHOMET

De ce n-ai aşteptat?
Cei cu prea multă rîvnă nu mă slujesc prea bine:
Eu îl ascult pe Domnul, tu să m-asculţi pe mine!

PALMIRA

Azi, nerăbdarea-i, Doamne, iertată rog să fie!
Crescuţi pe lîngă tine din fragedа pruncie
De-un dor a noastre inimi se simt însufleţite.
Vai, jalnicele-mi zile sînt prea năpăstuite!
Am lîncezit în lanţuri departe de Medina
Şi-acum, cînd printre lacrimi întrezăresc lumina,
Vei otrăvi tu clipa frumoasă ce-o trăiesc?

MAHOMET

Îmi e de-ajuns, Palmira! În inimă-ţi citesc.
Să nu priveşti vreun lucru cu teamă sau mirare;
Te du. Cu toată grija ce-o am de tron şi-altare,
Nu-mi voi lua privirea, spre tine îndreptată,
Şi voi veghea asupra-ţi ca peste lumea toată!

(Către Séide.)

Pe-oştenii mei urmează-i,

(Către Palmira.)

Iar tu bagă de seamă:
Slujindu-ţi Dumnezeul, doar de Zopire s-ai teamă

SCENA IV

Mahomet, Omar

MAHOMET

Rămîi, Omar. E vremea să afli, în sfîrşit,
Ce taină port în suflet, ascunsă-n loc ferit.
Prea-ncet vine izbînda, prea mare e zăbava
Care-mi aţine calea şi-mi stăvileşte slava.
Să n-aibă muritorii-n a lor dezamăgire
Răgaz să-şi frece ochii orbiţi de strălucire!
Omar, prejudecata-i regina celor proşti.
Oracolul şi zvoana din uliţi le cunoşti,
Care-au vestit într-una, făgăduind mereu
Pe un stăpîn al lumii trimis de Dumnezeu,
Ce-n Mecca va pătrunde călcînd biruitor
Şi capăt va să pună pe veci războaielor!
Eu din scrînteala lumii mereu am tras folos;
Da-n timp ce-ai mei, cu trudă, încearcă inimos
Pe ăst neam nestatornic să-l mişte, să-l îmbune,
Séide şi cu Palmira cum ţi se par? Ia, spune!

OMAR

Nu-s printre toţi copiii ce-au fost răpiţi d-Hercide
Mai credincioase inimi. Palmira şi Séide
În jurul tău crescut-au, hrăniţi cu sfînta-ţi lege,
Alt dumnezeu şi tată nici nu pot înţelege.
Nu-s alţi să te slujească mai fără şovăială
Cu inimi credincioase, mai pline de sfială,
Nici mai supuşi ca dînşii n-ai printre musulmani.

MAHOMET

Să ştii, Omar, aceştia mi-s cei mai mari duşmani.
Ei se iubesc, mi-ajunge.

OMAR

Le osîndeşti iubirea?

MAHOMET

Ah, nu-mi ştii slăbiciunea şi nu-mi ştii pătimirea!

OMAR

Cum?

MAHOMET

Ştii că în al meu suflet un simţămînt aprins
Printre-ale mele patimi domneşte neînvins.
Trimis la cîrma lumii, mă împresoară larma,
Cădelniţa şi schiptrul le port în mîini — şi arma!
O luptă-mi este viaţa şi cumpătarea mea
A stăpînit şi trupul deprins cu luptă grea.
Eu n-am băut rachiuri ce mintea fac să joace
Şi care-asmut în oameni porniri de dobitoace.
Pe arşiţă-n deşerturi, pe stînci, întotdeauna
Am îndurat cu tine şi ploaia şi furtuna.
Iubirea mi-e răsplată şi ea mi-e mîngîiere,
E idolul la care se-nchină-a mea putere,
Iubirea-i Dumnezeul lui Mahomet şi ea e
Ca rîvna-mi de mărire, cu apriga-i văpaie.
Ţin la Palmira-n taină mai mult ca la neveste;
Pricepi acum ce furii pizmaşe sînt aceste
Şi-ocara ce-mi aduce făcînd mărturisire
Că altuia Palmira i-a dat a ei iubire?

OMAR

Şi răzbunarea-ţi încă n-a şters aşa ruşine?

MAHOMET

Învaţă a-i cunoaşte ca să-i urăşti mai bine
Şi află taina care îi leagă pe-ăştia doi:
Ei din Zopire tiranul născuţi sînt amîndoi.

OMAR

Cum? El, Zopire?

MAHOMET

Li-e tată! Sînt cincisprezece ani
De cînd Hercide mi-aduse acești copii sărmani;
La sînul meu hrănit-am doi șerpi plini de venin.
Făr-a mă ști, de-atuncea, mă ocărau hain.
Cu mîna mea eu însumi am ațîțat scîntei
De ticăloase patimi care mocneau în ei.
Vru cerul să adune aici nelegiuiri.
Eu vreau... dar iată-l, vine... Spre noi zvîrle priviri
Ce scapără de ură; Omar, stai după zid
Și fii cu ochii-n patru, iar garda lui Hercide
Să taie-orice ieșire, veghind această poartă!
Porunca mi-o-mplinește și-n grabă-aici te poartă
Să vezi dacă-i nevoie izbind să-l nimicesc
Sau brațul să-mi astîmpăr, să nu mă mai zoresc.

SCENA V

Zopire, Mahomet

ZOPIRE

Ah, prea e grea povara s-o poarte-a mea durere!
Eu! Cu vrăjmașul lumii-n această încăpere!

MAHOMET

Te-apropie. Cum cerul ne vrea uniți, ne cheamă;
La Mahomet te uită în față, fără teamă,
Și nu roși vorbindu-mi...

ZOPIRE

Roșesc doar pentru tine
A cărui viclenie ce știe să dezbine
Și țara a tîrît-o la marginea pieirii,
Tu cel ce-arunci sămînța rea a ticăloșirii
Și ai adus războiul cînd pacea era-n toi,
Doar numele tău iscă zîzania-ntre noi:

Desparți pe soț de soață, părinții de copii,
Răgazul între lupte e nou prilej să vii
În inimile noastre cuțitul să ni-l vîri;
Pe urma ta nasc vrajba și ticăloase pîri.
Neauzit amestec, vorbește-ntotdeauna
Prin gura ta-ndrăzneala-mpreună cu minciuna.
Tiran al țării tale, așa-n lăcașul meu
Vii tu să-mi dărui pacea, vestind un dumnezeu?

MAHOMET

Nu pe Zopire, ci pe-alții de-ar trebui să-nfrunt,
Pe Dumnezeu l-aș face să-ți dea răspunsul crunt.
Cu spada și Coranul în mîna-nsîngerată
Pe muritori i-aș face să amuțească-ndată;
La glasul meu de tunet le-ar fi groaza stăpînă
Și i-aș vedea nemernici cu fruntea în țărînă;
Dar îți vorbește omul, fără s-ascund nimic,
Prea mare-s ca să umblu și-acum cu șiretlic;
Vezi Mahomet cum este; singuri sîntem, m-ascultă:
Sînt rîvnitor. Firește,-n tot omu-i rîvnă multă,
Dar nu fu rege, papă, stăpîn sau om oricare
Un plan să născocească la fel cu-al meu de mare;
Pe cînd atîtea neamuri la faimă au purces
Prin legi, prin meșteșuguri, prin lupte mai ales:
Arabilor, în fine, azi ceasul le-a bătut!
Ăst neam viteaz rămase lungi veacuri neștiut,
Lăsînd să i se-ngroape-n deșerturi toată slava,
Dar zile noi s-arată care ne-aduc izbava!
Tu vezi, din miazănoapte și pînă-n miazăzi,
În lumea pustiită ce jale se urzi;
Vezi Persia în sînge cu tronul zguduit,
Vezi India-n robie, Egiptul înjosit,
Cetatea constantină cum stă întunecată,
Și-mpărăția Romei trosnește sfărîmată
Pe cînd din trupu-i falnic, desprinse, risipite,
Țări lîncezesc în somnul robiei amorțite
Arabia-nălța-vom peste ruine, noi!
Să-i dăm credință nouă, să-i dăm și lanțuri noi,

Să dăm la lumea oarbă pe noul Dumnezeu!
Egiptu-avea pe-Osiris ocrotitor şi zeu,
Italia pe Numa, cretanii pe Minos,
În Asia Zoroastru fu magul fioros.
La neamuri fără datini, nici regi, ticăloşite,
Au dat cu uşurinţă legi slabe, nemplinite.
Vin după zece veacuri să schimb aceste legi
S-aduc un jug mai nobil noroadelor întregi.
Am doborît toţi zeii şi lege-am dat mai dreaptă;
Suind spre măreţie, fu asta-ntîia treaptă.
Să nu-mi găseşti o vină că neamul mi-l înşel:
Sfărîm doar ce e putred şi ce-i păgîn în el.
Un Dumnezeu şi-un rege i-am dat ca să-l unesc
Şi, ca să-i dau şi faimă, nevoie-i să-l robesc.

ZOPIRE

Văd ţelurile tale! Cu vrere îndrăzneaţă
Încerci dup-a ta poftă să schimbi a lumii faţă!
Tu vrei să dai poruncă prin spaimă şi măcel
Să cugete ca tine toţi oamenii-ntr-un fel.
Tu duci prăpăd în lume zicînd c-o vrei cinstită.
Dacă pe noi păcatul ne-a dus în grea ispită,
Dac-a minciunii noapte ne-a rătăcit, cum crezi,
Cu ce grozave torţe vrei să ne luminezi?
Ce drept ai şi de unde să faci pe-nvăţătorul,
Cădelniţînd, şi lumii vestindu-i viitorul?

MAHOMET

E-un drept ce-l are mintea cu ţeluri luminate
Asupra celor multe, neajutate gloate.

ZOPIRE

Cum? Poate răzvrătitul cu dîrza lui trufie
Pe muritori să-i bage din nou în grea robie?
El are drept să-nşele, de-nşală-nfumurat?

MAHOMET

Da, îţi cunosc poporul; el trebuie-nşelat.
Îi trebuie credinţe, de-s drepte-ori mincinoase...
Ce îţi dădură zeii? Ce pleaşcă, ce foloase?
Ce lauri vezi să crească la ale lor altare?
Cu tagma ta scîrnavă duci omul la pierzare,
Îi moleşeşti puterea lăsîndu-l hăbăuc.
Eu îi înalţ pe oameni, la fapte mari îi duc
Şi fac eroi dintr-înşii...

ZOPIRE

Zi mai curînd jăpcani:
Îţi poartă-aiurea-nvăţul şi şcoala de tirani!
Minciunii, la Medina, înalţă-i osanale,
Acolo ţi-s stăpînii, sub steagurile tale,
Acolo cei de-o seamă ţi s-au plecat, supuşi,
Sub ochii tăi, acolo, ei au pierit răpuşi.

MAHOMET

Cu mine de o seamă? Profetul nu mai are
De mult în juru-i oameni să-i aibă-asemănare!
Eu vîr în groază Mecca şi domn sînt la Medina;
Hai, crede-mă, fă pace, dacă nu-ţi vrei ruina.

ZOPIRE

Pe limbă-ţi este pacea, dar inima n-o ştie.
Crezi că mă-nşeli?

MAHOMET

Nevoie nu am de viclenie.
Înşală cel nevolnic, cel tare-o vorbă-aruncă;
Azi vin să-ţi cer, dar mîine voi şti să dau poruncă.
Să vreau te-njug, şi mîine îmi vei sluji doar mie:
Azi Mahomet, atîta, prieten vrea să-ţi fie.

ZOPIRE

Prieteni? Noi? Mişelul! Iar vrăji cu-nşelăciune!
Cunoşti tu dumnezeul să facă-aşa minune?

MAHOMET

Cunosc unul puternic, îi dau toţi ascultare.
El îţi vorbeşte.

ZOPIRE

Cine?

MAHOMET

Ananghia cea mare,
Folosul tău.

ZOPIRE

Văd cerul şi iadul să se-nchege
Mult mai curînd ca nodul acesta să ne lege.
Ţi-e Dumnezeu folosul, al meu dreptatea este,
Între vrăjmaşii-aceştia-nvoiala e-o poveste.
Şi care-i corasanul — vorbeşte, de-ndrăzneşti! —
Prieteşugul mîrşav să poţi să-l întăreşti?
E fiul tău acela pe care l-am tăiat?
Sau sîngele-alor mei e pe care l-ai vărsat?

MAHOMET

Da, chiar copiii tăi sînt. Cunoaşte-o taină-adîncă
Pe care-n lume nimeni nu a pătruns-o încă:
Tu îţi jeleşti copiii, dar amîndoi sînt vii!

ZOPIRE

Sînt vii ai zis? O, ceruri, ce fericită zi!
Sînt vii şi trebuieşte s-o aflu de la tine!

MAHOMET

Crescuţi au fost de mine şi lanţul meu îi ţine.

ZOPIRE

Copiii mei în lanțuri! Cum pot să te slujească?

MAHOMET

Voit-a milostiva mea mînă să-i hrănească.

ZOPIRE

Cum? Mi-a cruțat copiii mînia-ți nendurată?

MAHOMET

Nu pedepsesc într-înșii pe cel ce le-a fost tată

ZOPIRE

Vorbește! Care-i soarta ce-o au sub crunta-ți lege?

MAHOMET

În mîna mea e viața și moartea lor. Alege!
Rostește doar o vorbă și-i scapi numaidecît.

ZOPIRE

Eu? Eu să-i scap! Și care ți-e prețul hotărît?
Vrei sîngele din mine? Să port eu lanțul lor?

MAHOMET

Nu. Ca să-nșel pe oameni să-mi stai într-ajutor.
Să-mi dai îndată Mecca, să-ți părăsești altarul,
S-arăți credința-n mine, să-mi lauzi fala, harul,
Să mergi vestind Coranul noroadelor în spaimă;
Smerit dacă sluji-vei, profetul și-a lui faimă,
Pe fiu ți-l dau, iar fata va fi a mea mireasă.

ZOPIRE

Sînt, Mahomet, părinte și-am inima duioasă.
După necazuri grele de cincisprezece ani
Să regăsesc acuma copiii mei sărmani

Şi-mbrăţişat de dînşii să pot muri tihnit
E cel mai mare bine la care am rîvnit.
Dar dacă e nevoie ca ţara să ţi-o-nchin
Sau pe-amîndoi copiii să mi-i jertfesc în chin,
Tu, Mahomet, mă ştii doar: nu-ncape vreo tocmeală.
Alegerea-i făcută; eu nu stau la-ndoială.
Te las.

MAHOMET

(singur)

Bătrîne crîncen, om dîrz şi inimos,
Mai crud voi fi ca tine, mai crunt, mai nemilos.

SCENA VI

Mahomet, Omar

OMAR

De nu-ţi arăţi cruzimea sintem sortiţi pieirii;
Pe-ascuns mi-au fost vîndute şi tainele-uneltirii.
Mîine-i sfîrşit răgazul, te vor băga sub pază,
Mîine-i Zopire stăpînul şi capul ţi-l retează;
O bună jumătate de sfetnici în divan
Te-a osîndit la moarte, să pieri în chip viclean;
Temîndu-se de luptă, cutează să te-omoare
Zicînd că-i ispăşire cînd capul vor să-ţi zboare,
Iar tainica urzire ei o numesc dreptate.

MAHOMET

Pe-a mea ei au s-o simtă, cu furii nempăcate!
Prigoana-ntotdeauna mă face mai puternic.
Zopire-are să piară.

OMAR

Şi capul său nemernic,
Căzîndu-ţi la picioare, va îmblînzi şi gloata.
Dar nu mai pierde vremea.

MAHOMET

Mînia mea e gata,
Dar voi ascunde mîna ce va izbi curînd,
Să nu isc bănuială în omul cel de rînd.

OMAR

Doar de dispreţ e vrednic.

MAHOMET

Să-i faci totuşi pe plac.
Nevoie am de braţul de mine-mpins, buimac,
În stare să ucidă, îndeplinind corvoada,
Şi care-mi lasă mie din sînge să iau roada.

OMAR

Séide e tocmai omul. Chezaş sînt pentru el.

MAHOMET

Séide?

OMAR

El e unealta să facă-aşa măcel.
Fiind zălog pătrunde oricînd ca musafir
Şi poate să-l ucidă în taină pe Zopire.
Sîrguitori sînt şi-alţii, dar mai hîrşiţi, cu teamă,
La treburi dintr-acestea şovăitori se-nhamă;
Ei sînt la vîrsta-n care o minte coaptă ştie
Să nu mai creadă-n basme ca mintea ageamie.
Ne trebuie un suflet mai îndrăzneţ, mai şui,
Mai fără duh şi dornic de lanţurile lui.
Taman juneţea-i vremea acestor amăgiri;
Séide crede-n eresuri şi crede-n năluciri,
E-un leu supus ce-ascultă la glasul care-l mînă.

MAHOMET

El, fratele Palmirei?

OMAR

Îl ai la îndemînă:
Séide, chiar el. E fiul supus şi îndrăzneţ
Al lui Zopire, vrăjmaşul ce te-a-nfruntat semeţ.
Séide ce ţi-e potrivnic la inima Palmirii
Împins de-acele pofte ce-s împotriva firii.

MAHOMET

Ocara ăstui nume o simt sfredelitoare.
E fiul meu din groapă ce-mi strigă răzbunare!
Amarnica iubire tu mi-o cunoşti: ştii bine
Făptura-i din ce neam e, ce sînge-i curge în vine.
Tu vezi că pe meleaguri pustii, prăpăstioase,
Un tron şi-altare caut şi jertfe sîngeroase;
Că trebuie-un neam mîndru să-şi piardă mintea toată
Iar ăst Zopire să piară cu fiul deodată.
Hai să-ntrebăm nevoia, şi ura, şi iubirea,
Nemernica iubire ce-mi răscoli simţirea,
Credinţa cărei toate îi sînt îngenuncheate
Şi-apoi nevoia care le-ngăduie pe toate.

ACTUL AL TREILEA

SCENA I

Séide, Palmira

PALMIRA

Rămîi. Ce jertfă-n taină mai cere nendurată,
Şi sîngele cui încă dreptatea însetată?
Nu mă lăsa.

SÉIDE

Vreau însuşi pe domnul să-l slujesc.
Cu braţul meu îl apăr, cu inima-i vorbesc.
Omar vrea chiar acuma prin jurămînt cumplit
Să-nchin viaţa acestui stăpîn nebiruit.
Jura-voi pentru lege să mor cum se cuvine,
Iar jurămîntul cellalt îl ţin doar pentru tine.

PALMIRA

De ce la jurămîntu-ţi nu pot să fiu de faţă?
N-aş mai simţi fiorul de groază ce mă-ngheaţă.
Omar, în loc să-mi spună cuvinte de-alinare,
De sînge ce-o să curgă vorbeşte, de trădare,
De clocotul de furii aprinse în divan,
De ceea ce urzeşte Zopire cu gînd viclean.

Se-ncinge iarăşi focul, răgazu-i pe sfîrşite,
Au arme toţi şi-s gata de lupte îndîrjite.
Profetul a vestit-o, nu minte cînd ne cheamă,
Zopire mă înspăimîntă, pentru Séide mi-e teamă.

SÉIDE

Zopire să aibă oare un gînd hain, ascuns?
Zălog, azi-dimineaţă, la el cînd am ajuns,
M-am minunat de portu-i mărinimos şi-ales.
O tainică putere în suflet îmi da ghes
Spre dînsul să mă-nalţe în ciuda-ntărîtării,
Şi, fie că blîndeţea senină-a-nfăţişării,
Sau numele-i ce-n mine sfieli stîrnea duioase,
Îmi ascundeau cu grijă mocniri primejdioase,
Sau că-n acele clipe cînd vraja întîlnirii
Tot sufletul mi-l prinse în mreaja fericirii
Şi-uitînd orice durere şi spaima ce mă ţine,
Privirea mea şi-auzul de tine erau pline,
Mă socoteam ferice să stau şi să-l ascult;
Cu cît ştiu să-mi placă, eu îl uram mai mult.
În ciuda-nverşunării ce-ai vrea s-o-nsufleţeşti
E greu să caţi cu ură la ce-ai vrea să iubeşti!

PALMIRA

Vru cerul să-mpletească în toate-a noastră soartă
Şi sufletele noastre să nu le mai despartă!
Vai, făr-a mea iubire şi lanţul blînd ce leagă
O inimă de alta cu vraja ei întreagă,
De nu primeam în suflet prin Mahomet credinţa,
Dînd pe Zopire vreo vină, m-ar fi-ncolţit căinţa.

SÉIDE

Căinţele deşarte le lasă. S-auzim
Pe Dumnezeu pe care ne-ntrecem să-l slujim.
Mă duc. Şi jurămîntul temut, neşovăielnic,
Va răsuna în cerul ce ne va fi prielnic,

PALMIRA

(singură)

Vai, nu pot să mă apăr de-o neagră presimţire
În dragostea aceasta e-ntreaga-mi fericire
Şi ziua mult dorită e o cumplită zi.
De la Séide ce-aşteaptă? Ce taină se urzi?
Aici sînt toate stranii; Zopire îmi face teamă,
Şi inima, în taină, pe Mahomet îl cheamă,
Dar, numele-auzindu-i, încearcă-o spaimă-ascunsă.
Cu toate că de slava eroului pătrunsă,
Ca şi Zopire, aproape, de dînsul mă-nspăimînt.
Mă mîntuieşte, Doamne, de jalea-n care sînt!
Eu te slujesc fricoasă şi oarbă te urmez.
Te-ndură, şterge-mi ochii cînd vezi cum lăcrămez!

SCENA III

Mahomet, Palmira

PALMIRA

Un Dumnezeu te-aduce la timp într-ajutor!
Séide, stăpîne...

MAHOMET

Ce e? Te scutură-un fior
Şi tremuri pentru dînsul cînd eşti în preajma mea?

PALMIRA

O, ceruri! Suferința mi-o faceți și mai grea!
Minune fără seamăn! Ți-e sufletul mișcat!
Și pentru-ntîia oară profetu-i zbuciumat!

MAHOMET

Sînt tulburat văzîndu-ți neliniștea pe față.
Neprihănirea-ți astfel își spune, îndrăzneață,
Un dor ce-i pentru mine o crîncenă ocară,
Și inima-ngrozită au nu ți se-nfioară
La simțămîntu-acesta ce nu l-am poruncit?
Uitînd ce-mi datorează, oare s-a răzvrătit
Și-azi îmi înfruntă legea ca o necredincioasă,
Cînd eu am făurit-o cu grija mea miloasă?

PALMIRA

Ce-ai zis? Uimită tremur și stîndu-ți la picioare
Nici nu cutez privirea s-o-nalț, de-nfricoșare.
Cum? Chiar aici, vrînd mintea-ți slăvită să ghicească
Dorința noastră, voie n-ai dat să mă iubească?
Iubirea nentinată de Domnul pusă-n noi
E-un lanț care ne leagă de tine pe-amîndoi.

MAHOMET

Să te ferești de-aceste iubiri nesocotite!
Ades păcatu-ncearcă făpturi neprihănite,
Iar inima se-nșală: iubire, dulci fiori
Plătite sînt cu sînge și lacrimi uneori.

PALMIRA

Stăpîne, al meu sînge îl dau pentru Séide.

MAHOMET

Atît de drag îți este?

PALMIRA

Din ziua cînd Hercide
Pe amîndoi ne puse sub jugul tău cel sfînt,
Pornirea neştiută, ca valul neînfrînt,
Crescu în noi cu vremea-nainte de-a-nţelege,
Vrînd ceru-atotputernic în taină să ne lege.
Imboldurile noastre tu zici că-s de la el.
Nu-şi schimbă legea Domnul; au ar putea-ntr-alt fel
O dragoste curată el azi să osîndească
Cînd vrerea lui făcuse în noi ea să se nască?
Ce-a fost fără prihană să nu mai fie oare?
Pot eu avea vreo vină?

MAHOMET

Da. Să te înfioare
Acele taine-ascunse ce le voi da pe faţă.
Cuvîntul meu aşteaptă-l şi de la el învaţă
Şi ceea ce se poate şi ce nu se cuvine.
Te-ncrede dar în mine.

PALMIRA

Să cred în altul — cine?
Sînt roaba legii tale şi,-ngenuncheată ţie,
Mi-e inima smerită de-atîta măreţie.

MAHOMET

Smerenia prea mare te face-adeseori
Să-i uiţi pe-aceia care ţi-s binefăcători.

PALMIRA

De uit a tale fapte, luînd greşite căi,
Séide mă pedepsească aici sub ochii tăi!

MAHOMET

Séide?

PALMIRA

Ah, ce mînie în ochi ți s-a aprins?

MAHOMET

Hai, potolește-ți teama, nu-s de mînii cuprins.
Ți-am pus-o la-ncercare simțirea ta sfioasă!
Te bizuie pe mine și-n grija mea te lasă.
Cred, cel puțin, că-s vrednic de-ncrederea-ți nespusă!
Frumoasă-ți va fi soarta dacă-mi vei fi supusă.
De-ți port a vieții grijă și, dacă-mi ești robită,
Tu vrednică te-arată de mîndra ta ursită.
Orice poruncă Domnul ar da-o lui Séide,
Cînd ale datoriei căi grele se deschid,
Tu întărește-i pașii să fie demn de tine
Și-a sale jurăminte să le-mplinească bine.

PALMIRA

Părinte-al meu, n-ai grijă, le va-mplini pe toate.
El rege-al său, și tată, și sprijin te socoate,
Pe tine te slăvește cum nu i-s dragă eu,
Răspund de al său suflet întocmai ca de-al meu
Și-ți jur îngenuncheată iubirea ce-i păstrez.
Slujindu-te pe tine fug să-l îmbărbătez!

SCENA IV

MAHOMET

(singur)

Cum? Să-mi destăinuiască chiar mie-a ei iubire?
Cum? Înfruntînd mînia, copilăreasca-i fire
În inimă să-mi vîre-un pumnal, nevinovată?
Și tatăl și copiii sortiți au fost s-abată
Asupra vieții mele năpastă și urgie!
Neam trist ce-mprăștii jalea, vrăjmașă seminție,
Tu vei simți-o crîncen, chiar azi, fără cruțare,
Iubirea mea și ura de-a valma ce-s în stare.

SCENA V

Mahomet, Omar

OMAR

Iată-n sfîrşit şi vremea ca s-o răpeşti pe ea,
Palmira! Să ici Mecca, să dai pedeapsă grea
Şi lui Zopire, vrăjmaşul! Doar moartea-i nendurată
Ea singură-ţi va pune-n genunchi cetatea toată;
Pieirea ne pîndeşte de stai mult pe tînjeală.
Singur Séide te poate sluji fără-ndoială.
El pe Zopire adesea îl vede şi-i vorbeşte.
Vezi cotitura asta ce-n beznă se-adînceşte?
Drept din palat ea duce pînă-n bîrlogul lui.
Acolo,-n astănoapte, păgînelor statui
Zopire le face slujbă cu laude deşarte
Şi zeilor minciunii făgăduieli împarte.
Séide, beat de credinţă, cu rîvna lui fierbinte
Îl va jertfi acolo credinţei tale sfinte,
Lui Dumnezeu cel care prin tine i-a vorbit.

MAHOMET

Jertfească-l! E nevoie. De asta-i făurit!
Să fie el unealta şi jertfa el să fie.
Credinţa, răzbunarea şi-a vieţii chezăşie,
Porunca neclintită a soartei, toate vor
Zopire să piară astăzi de braţ necruţător.
Dar crezi că tinereţea lui dîrză, nenfricată,
Cu oarba ei credinţă de-ajuns e de turbată?

OMAR

Séide îţi ştie ţelul şi-ţi va-mplini nesaţul.
Slujindu-te, Palmira îi întărită braţul,
Iubirea, rîvna oarbă îi pun pe ochi o ceaţă
Şi marea-i slăbiciune s-arată îndrăzneaţă.

MAHOMET

Dar l-ai legat temeinic în laţ de jurăminte?

OMAR

Cu-ntunecata spaimă-a urzelii celei sfinte,
Cu-altare, jurăminte Séide e-nlănţuit.
Ca să-şi omoare tatăl i-am dat un fier sfinţit.
Credinţa, pe deasupra, îl umple de mînie.
S-apropie!

SCENA VI

Mahomet, Omar, Séide

MAHOMET
(către Séide)

Odraslă a Domnului, ce ţie
Prin glasul meu îţi cere să fii a lui unealtă.
Prin mine porunceşte voinţa lui înaltă:
Să-i răzbunăm credinţa, pe el să-l răzbunăm!

SÉIDE

Profet, părinte, rege la care ne-nchinăm
Şi la a cărui slavă pe veci sînt juruit,
Stăpîn pe-atîtea neamuri, de Domnul învestit,
Cu mine poate face orice puterea-ţi mare,
Doar mintea lumineaz-o că-i prea neştiutoare:
Cum să-l răzbun pe Domnul, eu, firav muritor?

MAHOMET

Prin mîna ta-nspăimîntă pe cel neştiutor!

SÉIDE

Ah, Dumnezeul cărui îi eşti întruchiparea
Mă va trimite-n luptă cinstindu-mi nenfricarea!

MAHOMET

Să-i împlineşti porunca, o altă cinste nu-i.
Făr-a crîcni, ca orbul, doar lui să te supui!

Slăveşte şi loveşte! Un paloş lucitor
În mîini ţi-o pune zeul temut al oştilor
Şi-al morţii crud arhanghel.

SÉIDE

Vorbeşte: ce duşman
Vrei tu să-ţi cadă jertfă? Să piară, ce tiran?
Să curgă vrei, ce sînge, al cărui geanabet?

MAHOMET

Nelegiuitul sînge urît de Mahomet
Al celui ce prigoană cumplită ne-a adus
Şi, vrăjmăşind pe Domnul, copilul mi-a răpus.
E sîngele acelui, dintre duşmani, mai crunt,
Al lui Zopire.

SÉIDE

Al lui e! Cu braţul meu să-nfrunt...

MAHOMET

Acel ce stă pe gînduri e un păgîn semeţ.
Nu sufăr muritorii ce-ncearcă îndrăzneţ
Să judece ei singuri, cu ochii lor să vadă;
Cine-a gîndi cutează născut nu-i să mă creadă!
Supunerea tăcută e singura ta slavă.
Ştii cine sînt? Ştii care e tainica ispravă
Ce-ţi este chiar de Domnul, prin glasu-mi, hărăzită?
Iar dacă Mecca asta e patria slăvită
A neamurilor multe din răsărit, cu toate
Credinţele păgîne şi grelele-i păcate;
Dac-acest templu-al lumii sluji-va a mea lege;
Dacă voit-a Domnul să fiu profet şi rege
Şi dacă Mecca-i sfîntă — ştii tu de ce-s aceste?
E Ibrahim aicea născut şi-aicea este
Cenuşa celui care şi-a dus fiul în dar
Stăpînului cel veşnic drept jertfă pe altar,

Înăbuşind în suflet a firii slăbiciune.
Cînd Domnul vrea prin tine ocara s-o răzbune,
Cînd cer să verşi un sînge pentru cereasca-i falā,
Cînd Dumnezeu te-alege, mai stai la îndoială!
Păgîn mîrşav, hai, du-te! Născut să fii păgîn,
Eşti musulman nevrednic! Îţi cată alt stăpîn!
Palmira era preţul, a ta era să fie
Dar tu o-nfrunţi pe dînsa şi-a cerului mînie.
Nevrednică unealtă de răzbunări divine,
Săgeţile-ascuţite se vor întoarce-n tine!
Tîrăşte-te, aleargă, slujeşte-i pe vrăjmaşi!

SÉIDE

Cred că-l aud pe Domnul! Îndrumă ai mei paşi!
Stăpîne, tu vorbeşte-mi, eu mă supun smerit!

MAHOMET

Supune-te, loveşte! Iar cînd vei fi mînjit
De sîngele mişelnic, chiar prin a lui pieire
Vei cîştiga şi dreptul la veşnica trăire.

(Către Omar.)

Pe urma lui te ţine şi vezi pe-aici, pe-aproape,
Cam unde-l poartă paşii. Privirea ta nu-l scape.

SCENA VII

SÉIDE

(singur)

Pe-un om făr-apărare să-l spintec, ucigaş,
Pe-un biet moşneag bicisnic, cînd eu îi sînt chezaş!
Dar nu-i nimic: făptura tîrîtă la altar
Făr-apărare cade şi-al sîngelui ei dar
Lui Dumnezeu îi place. Al Domnului ales,
S-aduc eu marea jertfă la care am purces,

Voi duce pîn' la capăt voința lui sfințită:
Sînt juruit și fapta mea trebuie-mplinită.
În ajutoru-mi vino, stăpîn a cărui mînă
Pe-atîți tirani ai lumii i-ai prefăcut țărînă;
Mînia ta unește-o cu îndrăznețu-mi zor
Și-mi întărește brațul cel sfînt, omoritor!
Nimicitor arhanghel din crunta îngerime
De Mahomet trimisă, tu dă-mi a ta cruzime!
Dar ce-mi văd ochii?

SCENA VIII

Zopire, Séide

ZOPIRE

Fața, Séide, ți-e tulburată!
La ce țintesc te uită cu inima-mpăcată!
Sărman zălog aicea adus de-o soartă-avonă
Te văd cu-adîncă jale în tabăra dușmană.
Răgazul între lupte opri măcel cumplit,
Dar poate să răzbească iar valul stăvilit.
Nu-ți spun mai mult; mă zbucium și, făr' să vreau, te plîng
Văzînd cîte primejdii în jurul tău se strîng.
În ceasul de restriște cînd groaza ne-nconjoară
Tu, dragul meu, primește cu inima ușoară
Ca adăpost și vatră lăcașul meu să-ți fie;
Viața ta mi-e scumpă și-i sînt eu chezășie.
Să nu zici nu!

SÉIDE

O, ceruri! O, datorie sfîntă!
Ești tu, Zopire, acela pe care îl frămîntă
Doar grija vieții mele, ferind-o de prăpăd?
Cînd gata-s a-l răpune, vai, ce aud? Ce văd?
O, Mahomet, mă iartă! Mi-e inima mișcată.

ZOPIRE

Tu eşti mirat, pescmne, de mila mea-ntristată.
Sînt om, la urma urmei, şi asta e de-ajuns
S-ajut pe bieţii oameni ce-n caznă au ajuns,
Năpăstuite inimi ce-mi par nevinovate.
Stîrpiţi-l, zei, din aste meleaguri sîngerate
Pe cel ce varsă sînge de om şi-i fericit!

SÉIDE

Ce dulce-ţi cade vorba în sufletu-mi hîrşit!
Deci chiar acel ce este duşman credinţei sfinte
Cunoaşte-ale virtuţii frumoase simţăminte.

ZOPIRE

Nu prea cunoşti virtutea dacă te-arăţi mirat.
Vai, fiule, în mare greşeală-ai lunecat!
Fiind vrăjit de legea acestui crud tiran,
Nelegiuit crezi omul cînd nu e musulman.
Supus la-nvăţ, cu care stăpînul te sminti,
Tu mă priveai cu spaimă-nainte de-a mă şti.
Prejudecata hîdă cu jug de fier, vicleană,
Neprihănitul suflet ţi-l prinse în capcană.
Eu iert eresu-n care ţi-e inima tîrîtă
De Mahomet ce ura în tine o-ntărîtă,
Dar poţi să crezi tu oare că-i bună-nvăţătura,
Poţi crede-n dumnezeul ce porunceşte ura?

SÉIDE

Ah, simt că braţu-acesta nu vrea să-l mai slujească!
Nu, inima-mi, stăpîne, nu poate să urască.

ZOPIRE

Cu cît i-aud vorbirea, cu-atît sînt mai mişcat,
Mai prins de tinereţea-i cu chip nevinovat.
Slujind pe căpcăunul ce răspîndeşte jalea,
Au cum găsi oşteanul spre inima mea calea?

(Către Séide.)

Dar cine ești? Și zeii din ce neam te-au născut?

SÉIDE

Eu n-am părinți, o, Doamne, ci un stăpîn temut
Pe care pînă astăzi cu rîvnă l-am slujit,
Dar, ascultîndu-ți vorba, eu l-am trădat scîrbit.

ZOPIRE

Cum? Tu nu știi nici viața de cine ți-a fost dată?

SÉIDE

Eu știu că mi-a fost leagăn doar tabăra-nstelată,
Iar templul său mi-e vatra și nu-mi știu altă țară,
Că dintre toții copiii, tribut ce-i închinară,
Séide, mai mult ca altul, simți a sa-ndurare.

ZOPIRE

Cui recunoaște-un bine nu pot să-i fac mustrare.
Séide, miloase fapte în inimă rămîn.
Zei! Mahomet cum oare îi fu milos stăpîn?
Și ție și Palmirei v-a fost părinte blînd.
Au ce te înfioară? De ce te-aud oftînd?
Tu îți întorci privirea, ferind-o, rătăcită,
Și-mi pare că te roade căința nemblînzită.

SÉIDE

Ei, cine n-ar simți-o-n această zi haină?

ZOPIRE

De ți-e căința dreaptă, tu nu ai nici-o vină.
Va curge sînge. Vino. Îl voi cruța pe-al tău.

SÉIDE

Iar eu, o, sfinte ceruri, îl voi vărsa pe-al său!
Palmira! Jurăminte! Tu, Domn al răzbunării!

ZOPIRE

Pe mîna mea te lasă în ziua-nsîngerării.
De te-ndoieşti, să tremuri, dar vino într-alt loc.
Ţi-o spun ultima oară, îţi este soarta-n joc.

SCENA IX

Zopire, Séide, Omar, curteni, oşteni, slujitori

OMAR

(intrînd în grabă)

Urzeşti trădări aicea cînd Mahomet te-aşteaptă?

SÉIDE

Vai, unde sînt, o, ceruri? Şi care-i calea dreaptă?
De-o parte şi de alta doar trăsnetul mă-nfruntă,
Unde s-alerg şi unde să-mi duc durerea cruntă?

OMAR

Naintea celui rege ales de Domnul sfînt.

SÉIDE

Alerg, vreau să mă lepăd de-un crîncen jurămînt.

SCENA X

ZOPIRE

(singur)

Séide spre cine-aleargă? De mine fuge încă
Întunecat de spaimă, c-o deznădejde-adîncă;
Şi inima din pieptu-mi pe urma lui se poartă.
Căinţa ce-o arată şi mila de-a lui soartă
Amarnică durere în suflet îmi stîrneşte.
Îl voi urma.

SCENA XI

Zopire, Phanor

PHANOR

Răvaşul acesta îl citeşte,
Un sol arab mi-l dete acum în taină mare.

ZOPIRE

Hercide! Citit-am bine? Cereasca îndurare
Despăgubeşte oare şaizeci de ani de chin?
Hercide vrea să mă vadă, care cu braţ hain
Copiii dragi mi-i smulse. Copiii mei trăiesc
Şi Mahomet îi ţine în jugu-i tîlhăresc!
Copiii mei! Nădejdea-i prea dulce s-o ascult.
Séide şi cu Palmira răpiţi mi-au fost de mult
Şi-a naşterii lor taină ascunsă le-a rămas.
Prea-s oropsit şi-am teamă de-al amăgirii glas.
Să cred nedesluşita, ascunsa presimţire?
Şi cui s-arăt eu lacrimi ce curg de fericire?
Mi-e inima prea mică să-ncapă-n ea atît.
Alerg să-mi strîng copiii la piept, numaidecît!
Ah, simt o şovăire! Durerea temătoare
Urechea şi-o apleacă l-a sîngelui chemare.
Hercide la miezul nopţii aici vrea să mă vadă;
Aduceţi-l în taină drept sub această-arcadă,
Lîngă altarul unde cu rugi înlăcrămate
Am obosit toţi zeii, chiar îmblînzindu-i poate.
Redaţi-mi, zei puternici, pe-urmaşii mei, pierduţii!
Aceste două inimi redaţi-le virtuţii!
Mărinimoase inimi ce s-au născut curate,
Din care trădătorul făcu inimi stricate!
De nu-s ai mei copiii, vrînd soarta să mă bată,
Să-i înfiez vreau astăzi şi vreau să le fiu tată!

ACTUL AL PATRULEA

SCENA I

Mahomet, Omar

OMAR

Da, tainica urzeală i-acum descoperită,
Ţi-e-ntredeschis mormîntul şi slava ţi-e pîndită.
Séide se va supune, dar află că-nainte
Ca glasul tău s-aţîţe iar ura lui fierbinte
Hercide dezvăluise-acea taină-nfricoşată.

MAHOMET

O, cer!

OMAR

Hercide, iubindu-l, îi ţine loc de tată.

MAHOMET

Hercide ce gînduri are?

OMAR

El pare îngrozit;
Pentru Zopire o milă în suflet i-a-ncolţit.

MAHOMET

Hercide c-o fire slabă şi îngăduitoare;
Cel slab curînd ajunge, nemernic, la trădare.
Să tremure cînd dat e ca taina mea s-o poarte,
Primejdiosul martor ştiu cum să-l dau deoparte!
Porunca mi-e-mplinită?

OMAR

Aşa cum i-ai dat glas.

MAHOMET

Să pregătim sfîrşitul. Va trebui-ntr-un ceas
Noi să pierim în cazne, ori el, Zopire, să moară.
De moare, tot norodul năuc din astă ţară
Îl va-nălţa în slavă pe dumnezeul meu
Ce a vegheat asupră-mi în ceasul cel mai greu...
Acesta-i începutul; dar cînd Séide, gealat,
Cu mîinile-nroşite de sîngele vărsat,
Va trebui să moară, răspunzi de-a lui ursită,
Răspunzi tu de otrava ce-i este pregătită?

OMAR

Nu te-ndoi de asta.

MAHOMET

Şi nepătrunsa taină
S-o învelească moartea cu-ntunecata-i haină!
Vezi cînd Séide e gata să-nfăptuiască asta
Şi-i gata, să-l răpună, vrînd să străpungă coasta
Din care izvorît-a pentru Palmira viaţa,
Pe mintea ei ai grijă să faci mai groasă ceaţa.
A naşterii ei taină rămînă-n noapte deasă;
Şi ei şi mie taina ne este priincioasă.
Izbînzii mele veşnic greşeala îi convine:
Nu-mi pasă că Palmira-i din neam urît de mine.

Nu ai părinţi cînd singur nu i-ai ştiut vreodată.
A sîngelui chemare cu vlaga-i fermecată
În inimile slabe aduce amăgirea.
Deprinderea e totul, în ea văd toată firea.
Supusă doar să-mi fie, atît Palmira ştie:
Sînt totul pentru dînsa, la pieptul meu deci vie,
Călcînd peste cenuşa celor de-un neam cu ea,
Pe care nu-i cunoaşte. Şi, tainic, s-ar putea
Ca inima-i să simtă trufie rîvnitoare
Pe-al ei stăpîn să-l prindă în mreji ispititoare.
Dar iată ceasu-n care Séide, necruţător,
Va să-i jertfească tatăl sub ochii zeilor.
Să ne retragem.

OMAR

Vezi-l cum merge năucit!
De crezul lui în tine el pare chinuit.

SCENA II

Mahomet şi Omar pe planul întîi, dar deoparte;
Séide în fund

SÉIDE

Deci trebuie-mplinită cumplita datorie!

MAHOMET

(către Omar)

Hai să-ntărim cu fapta slăvita mea domnie.

(Iese cu Omar.)

SÉIDE

(singur)

La tot ce îmi vorbiră nimic n-am de răspuns.
Cînd Mahomet rosteşte o vorbă, mi-e de-ajuns.

SÉIDE

Ce cați aici, Palmira? Ce gînduri blestemate
Te-aduc în aste locuri ce-s morții închinate?

PALMIRA

Aici m-aduce spaima, iubirea pătimașă,
Să-ți spăl cu lacrimi mîna, cea sfîntă ucigașă.
Ce jertfă-ngrozitoare, vai, trebuie adusă?
Pe Mahomet l-asculți deci cu inima supusă?

SÉIDE

Vorbește! Hotărăște, stăpîna mea slăvită!
Îmi luminează mintea, mînia rătăcită
Și brațul mi-l conduce! Eu nu mai știu s-aleg.
Fii Dumnezeu pe care eu nu-l mai înțeleg!
De ce sînt eu alesul? Acest profet cumplit e
Tălmăcitorul unei porunci neîmblînzite?

PALMIRA

Nu cerceta acestea. Pe Mahomet îl crede.
Oftatul ni-l aude și plînsul meu îl vede.
De-a lui dumnezeire toți oamenii se tem.
Știu doar că îndoiala e-ocară și blestem,
Iar Dumnezeul cărui îi este vestitor
E-adevărat de vreme ce-l face-nvingător.

E, dacă şi Palmira îl crede şi-i se roagă,
Dar mintea mea-ncîlcită nu poate să-nţeleagă
Cum oare Dumnezeul bun, tatăl tuturor,
El mîna mea s-aleagă pentr-un mîrşav omor?
Ştiu bine că-ndoiala e o nelegiuire,
Că preotul jertfeşte făr-a simţi căire
Şi că de Domnul însuşi Zopire e osîndit,
Că legea să o apăr de cer am fost menit;
Chiar Mahomet mi-a spus-o şi trebuie să tac.
Deşi am vrut mînia cerească s-o împac
Tăind pe cel ce este vrăjmaş lui Dumnezeu,
Alt dumnezeu pesemne ţinu-n loc braţul meu.
Pe-acest Zopire văzîndu-l năpăstuit, blajin,
Credinţa mea, Palmira, s-a clătinat puţin.
Zădarnic datoria mă îndemna la faptă,
Căci auzeam în mine a omeniei şoaptă,
Iar Mahomet cu cîtă mînie şi iubire
Învinuia această firavă şovăire!
Cu cîtă măreţie, dar şi cu ce putere
Mi-a înăsprit cu vorba duioasa-nvăpăiere!
E crîncenă credinţa şi stavili nu cunoaşte!
Simţeam, nendurătoare, mînia cum renaşte.
Eu sînt milos, Palmira, omoru-mi face silă
Şi de la furii sfinte prea lesne trec la milă;
Nedesluşite gînduri, noian, m-au năpădit.
Nu vreau să fiu sălbatic şi nici nelegiuit.
Eu nu mă simt în stare să fiu un ucigaş,
Dar Domnul porunceşte şi-i sînt jurat ostaş.
Mai vărs şi astăzi lacrimi de jale şi turbare.
Tu vezi ce vijelie mă-mpinge în vîltoare
Şi cum înot prin valuri potrivnice, purtat
Încoace şi încolo, biet suflet zbuciumat.
Doar tu mîniei mele o ţintă îi arată!
Cu-ale iubirii lanţuri mi-e inima legată,
Dar fără marea jertfă ce mi se cere-ntr-una
Sînt lanţurile rupte, vai, pentru totdeauna.
A mea-i Palmira numai cu preţul ăsta greu!

PALMIRA

Da, prețu-acestui sînge al lui Zopire sînt eu!

SÉIDE

Chiar Mahomet și cerul vor jertfa sîngeroasă!

PALMIRA

Iubirea-i deci răsplată la faptă nemiloasă?

SÉIDE

Doar celui ce ucide vrea Domnul să te dea.

PALMIRA

Ce zestre-ngrozitoare!

SÉIDE

Dar dacă cerul vrea,
Dacă slujind credința eu îmi slujesc iubirea?

PALMIRA

Vai!

SÉIDE

Tu cunoști blestemul și știi nenorocirea,
Care-i pedeapsa celui ce nu i se supune...

PALMIRA

Dacă prin tine Domnul vrea azi să se răzbune
Și dacă-ți cere-un sînge făgăduit...

SÉIDE

Ei bine,
Spre-a fi al tău, Palmira, ce-așteaptă de la mine?

PALMIRA

Răspunsul mă-nfioară.

SÉIDE

Te-am înțeles. Pornită
Din gura ta, osînda va fi îndeplinită.

PALMIRA

Eu?

SÉIDE

Tu ai vrut-o.

PALMIRA

Doamne, ce hotărîre crudă!
Dar ce ți-am spus?

SÉIDE

Vru cerul prin tine să s-audă:
E ultima-i poruncă și ea va fi-mplinită!
Colo-n altaru-i jalnic e vremea rînduită
Cînd zeilor în taină Zopire li se închină.
Acum te-ndepărtează. El trebuie să vină.

PALMIRA

Nu pot pleca.

SÉIDE

Să nu vezi nelegiuita faptă!
Fugi! Clipe-ngrozitoare, Palmira, te așteaptă!
Prin adăpostu-acesta te furișează-ncet,
Alături e palatul în care-i Mahomet;
Te du, ți-am zis.

PALMIRA

Bătrînul va fi deci omorît?

SÉIDE

A jertfei rînduială astfel s-a hotărît:
Va trebui, tîrîndu-l cu mîna mea-n ţărînă,
În pieptul său pumnalul să-l vîr de trei ori, pînă
Voi stinge viaţa-ntr-însul, apoi întărîtat
Voi doborî altarul acesta-mprăştiat
În sîngele ce-o curge din inima-i semeaţă!

PALMIRA

De mîna ta să moară! Tot sîngele-mi îngheaţă!
Dar iată-l, ceruri sfinte!

(Fundul scenei se deschide. Se vede un altar.)

SCENA IV

Zopire, Séide, Palmira în faţă

ZOPIRE

(lîngă altar)

Voi, zei ai ţării mele,
Pe care vă doboară sub lovituri mişele
Necredincioasa tagmă, vin azi ultima oară
Rugîndu-vă ca slava să v-o feriţi de-ocară.
Va-ncepe iar războiul şi mîna-i ucigaşă
Va sfîşia o pace plăpîndă, încă-n faşă...
O, zei! Dacă acestui tîlhar îi ţineţi partea...

SÉIDE

(către Palmira)

Auzi cum ocărăşte!

ZOPIRE

Mai bine daţi-mi moartea!
Dar daţi-mi şi copiii în ceasul meu din urmă,
Ei să-mi închidă ochii cînd viaţa mi se curmă
Vai, pe simţiri ascunse de-ar fi să pun temei,
Dac-aţi adus voi singuri aici copiii mei...

PALMIRA

(lui Séide)

Copiii lui! Ce zice?

ZOPIRE

O, zei slăviţi! Să vie
Să-i mai revăd o dată şi mor de bucurie!
Păzeşte, zeu al soartei, copiii mei iubiţi!
Ca mine să gîndească, dar fă-i mai fericiţi!

SÉIDE

La zeii lui se duce. Acum am să-l ucid
Lovindu-l drept în faţă...

(Scoate pumnalul.)

PALMIRA

Ce vrei să faci, Séide?

SÉIDE

Slujind cu fapta cerul, să fiu vrednic de tine,
Acest pumnal pe Domnul slujească-l se cuvine.
Cu el ucis să fie al Domnului vrăjmaş!
Nu vezi prin bezna-acestui întunecat lăcaş
Aceste dungi de sînge, această arătare
Şi umbrele acestea umblînd rătăcitoare?

PALMIRA

Ce zici?

SÉIDE

Pe urma voastră eu vin numaidecît,
Unelte ale morţii! Mi-e braţul hotărît!
Să-i arătaţi altarul şi să-l conduceţi voi!
Hai!

PALMIRA

Nu, prea multă groază se strînge între noi.
Rămîi!

SÉIDE

Nu mai e vreme, altaru-i zgîlţîit
De-o mînă nevăzută.

PALMIRA

Chiar cerul a vorbit,
Nu-ncape îndoială.

SÉIDE

Mă-ndeamnă la ucis
Sau vrea să mă oprească? Al Domnului trimis
Îmi dojeneşte aspru cu apriga-i vorbire
O inimă prea blîndă tînjind în şovăire...
Palmira!

PALMIRA

Ei?

SÉIDE

Te roagă lui Dumnezeu, pioasă;
Îl voi izbi acuma.

PALMIRA

Mor! Clipă dureroasă!
Din zbuciumatu-mi suflet ce glas cumplit îmi vine?
Ce-mi răscoleşte oare tot sîngele în vine?

Şi de vrea cerul sînge, să-i judec vrerea, eu?
Cu întrebări să-l supăr, bocind, pe Dumnezeu?
Eu mă supun. De ce dar căința mă doboară?
Ce inimă e-n stare să știe, bunăoară,
De-i dreaptă-a ei pornire sau dacă-i vinovată?
Mă-nșel sau lovitura de moarte i-a fost dată,
O voce muribundă continuă să geamă...
Séide!

SÉIDE

Unde mă aflu și glasul cui mă cheamă?
Palmira nu se vede; de-un zeu mi-a fost răpită.

PALMIRA

Cum? N-o cunoști pe-aceea care ți-a fost ursită?

SÉIDE

Unde sîntem?

PALMIRA

Ei bine, porunca-ngrozitoare,
Făgăduiala tristă ai împlinit-o oare?

SÉIDE

Ce zici?

PALMIRA

Zopire din viață pleacă însîngerat?

SÉIDE

Cine? Zopire?

PALMIRA

Ah, Doamne, de sînge însetat,
De mințile-i te-ndură, vezi doar cum rătăcesc
Hai, să fugim de-aicea.

SÉIDE

Simt că mă prăbuşesc.

(Se aşază.)

Ah, te revăd lumină şi parcă-s renăscut,
Cum? Eşti aici, Palmira?

PALMIRA

Séide, vai, ce-ai făcut?

SÉIDE

(se ridică)

Eu? M-am supus poruncii aşa cum am jurat...
De pletele lui albe, nebun, l-am apucat,
Şi jertfa mi-am tîrît-o cu rîvnă pătimaşă.
O, Doamne, tu ai vrut-o, dar fapta ucigaşă
Poţi tu s-o vrei, Stăpîne? C-o spaimă fără nume
I-am împlîntat în coastă ăst fier, menit anume
Să verse al său sînge. Zopire, moşneagul falnic,
Căzu-n a mele braţe ţipînd atît de jalnic!
Cu ochii-atinşi de moarte privea cu nenfricare,
Şi o dojană blîndă, atît de mişcătoare,
În sufletu-mi iubire şi groază-a răscolit!
Mai muribund ca dînsul, de viaţă sînt scîrbit.

PALMIRA

Spre Mahomet să mergem, doar el ne ocroteşte!
Lîng-acest trup în sînge primejdia pîndeşte.
Urmează-mă.

SÉIDE

Ah, nu pot! Palmira, simt că mor!

PALMIRA

Sub ochii-mi te sfîşie ce chin îngrozitor?

SÉIDE

(plîngînd)

Ah, de-l vedeai, Palmira, înduioşat de faţa
De ucigaş a celui ce ridicîndu-i viaţa
Mai răsucea în pieptu-i pumnalul blestemat!
Fugeam. Ai crede oare că glasu-i, tremurat,
Ca să mă cheme iarăşi l-a-nsufleţit deodată?
El îşi trăgea pumnalul din rana-nsîngerată,
Séide, zicînd în şoaptă, nefericit Séide!
Acest bătrîn pe care venit-am să-l ucid
Sta într-un lac de sînge privindu-mă duios!
Şi ochii lui, şi glasul, şi fierul nemilos
Îmi urmăresc şi-acuma privirile-ngrozite.
Vai, ce-am făcut!

PALMIRA

S-aude un pas pe nesimţite.
De viaţa ta mi-e teamă şi tremur pentru tine.
În numele iubirii, Séide, fugi pînă vine!

SÉIDE

Ah, lasă-mă! Iubirea ta tristă de ce oare
M-a osîndit la jertfa aceasta-ngrozitoare?
Nu, fără tine, fără porunca ce mi-ai dat
Nici Domnului din ceruri eu nu m-aş fi plecat.

PALMIRA

Cu ce dojană cruntă cutezi să mă dobori?
Mai mult ca tine sufăr, mă scutură fiori...
Iubitul meu, ai milă, mă vezi înfricoşată!

SÉIDE

Palmira! Ce ființă în ochii mei s-arată?

(Zopire se iveşte, sprijinindu-se de altar, după ce s-a ridicat în spatele altarului unde a primit lovitura.)

PALMIRA

E el, nefericitul, luptînd cu moartea greu.
Spre noi el se tîrăşte şi sîngeră mereu.

SÉIDE

Ce văd? Tu mergi spre dînsul?

PALMIRA

Mă macină căinţa,
Mă las în voia milei ce-mi sfîşie fiinţa,
Mi-a copleşit simţirea şi nu-i pot sta-mpotrivă.

ZOPIRE

(apropiindu-se sprijinit de Palmira)

Călăuzeşte-mi paşii slăbiţi! Fii milostivă!

(Se aşază.)

Nerecunoscătorul! Séide, tu m-ai răpus!
Plîngi copleşit de milă cînd furia s-a dus!

SCENA V

Zopire, Séide, Palmira, Phanor

PHANOR

O, zei! Ce mi s-arată-naintea ochilor!

ZOPIRE

De-ar fi Hercide aicea! Eşti tu oare Phanor?
Priveşte-mi ucigaşul!

PHANOR

O, taină-ntunecată!
Tu, ucigaş nemernic, cunoaşte pe-al tău tată!

SÉIDE

Cum? Cine?

PALMIRA

El?

SÉIDE

Mi-e tată?

ZOPIRE

O, zei!

PHANOR

Hercide pe moarte,
Simţind clipa din urmă că nu mai e departe,
Zărindu-mă îmi strigă, c-o ultimă zvîcnire:
„De mai e vreme-opreşte o grea nelegiuire,
Fugi, lui Séide îi smulge pumnalul ucigaş!
Al tainelor cumplite nefericit părtaş,
Chiar Mahomet cu mîna-i mi-a rupt al vieţii fir,
Aleargă, te grăbeşte, vesteşte-l pe Zopire
Că fiu Séide îi este şi-i al Palmirei frate."

SÉIDE

Tu!

PALMIRA

Frate al meu!

ZOPIRE

Copiii! O, zei, mi-aţi dat dreptate!
O, fire milostivă! Ei sînt copiii mei!
Nu m-aţi minţit voi, zeii, vorbindu-mi pentru ei!
Mi-aţi luminat, voi, mintea. Iar tu, Séide, copile,
Ţi-a dat poruncă — cine? — să curmi a mele zile?

SÉIDE

(aruncîndu-se la picioarele lui Zopire)

Chemarea datoriei și-a seminției mele,
Apoi recunoștința, credința, toate-acele
La care omenirea se-nchină-adînc, smerită,
M-au îmboldit la fapta cea mai nelegiuită.
Pumnalul ăsta dă-mi-l în mîna-mi ticăloasă!

PALMIRA

(în genunchi, oprind brațul lui Séide)

Ah, tată, ah, stăpîne, cu lama lui tăioasă
Tu pieptul mi-l străpunge cu fieru-nsîngerat!
La mișeleasca faptă doar eu l-am îndemnat.
Iubirea blestemată ce-i împotriva firii,
Incestul, era prețul sortit nelegiuirii.

SÉIDE

Nici cerul n-are-osîndă cum drept ni se cuvine.
Lovește-ți ucigașii!

ZOPIRE

(îmbrățișîndu-i)

Copii, veniți la mine!
S-amestece vru cerul și să-mi trimită mie
De-a valma grozăvia și marea bucurie.
Oricum mi-e soarta, fie ea binecuvîntată!
Eu mor, dar voi trăi-veți! Mi-e inima-mpăcată!
O, voi, pe care astăzi, murind, v-am regăsit,
Séide și tu Palmira, pe numele sfințit
Al firii, pe-al meu sînge, pe voi, pe moartea mea
Jurați-mi răzbunare! Pe voi vă răzbunați!
Mă răzbunați pe mine, dar viața v-o cruțați!
Apropiat e ceasul cînd, fiule, războiul
Va-ncepe iar și iarăși ne vom găsi în toiul
Încăierării. Însă de-atîta chin și silă
Chiar zeii mei din ceruri au fost cuprinși de milă.

Şi braţul tău năprasnic n-a săvîrşit omorul
Decît pe jumătate. În zori de zi, poporul,
Chemat de al meu sînge aici, răzbunător,
Va şti să pedepsească cumplit pe trădător!
Să aşteptăm deci clipa!

SÉIDE

Fug, nu mai zăbovesc,
Alerg să spintec monstrul şi moartea să-mi grăbesc!
Să-mi dau pedeapsă dreaptă, iar ţie, răzbunare!

SCENA VI

Zopire, Séide, Palmira, Omar, alaiul

OMAR

Séide să fie-ndată legat şi pus în fiare!
Toţi pe Zopire grijiţi-l! Căci Mahomet venit e
Numai ca să răzbune credinţe pîngărite!

ZOPIRE

O, zei! Ce fărdelege! Adevărat să fie?

SÉIDE

El, Mahomet, cutează a-mi da pedeapsă, mie?

PALMIRA

Ei, cum? După omorul ce-ai poruncit, viclean,
Cutezi a da pedeapsă, tu, crîncenul tiran?

OMAR

N-a fost nici o poruncă.

SÉIDE

E dreaptă-aşa răsplată
Credinţei ce se lasă prea lesne înşelată.

OMAR

Ostaşi, urmaţi porunca!

PALMIRA

Nu! Staţi!

(Către Omar.)

Curtean perfid!

OMAR

Tu, doamnă, te supune de-ţi este drag Séide!
Profetul te-ocroteşte şi furia lui dreaptă,
Trăsnind în cale-i totul, te cruţă. El te-aşteaptă.
Urmează-mă deci, doamnă, pîn' la slăvitul rege.

PALMIRA

Trimite-mi, Doamne, moartea de chin să mă dezlege!

(Palmira şi Séide sînt scoşi afară.)

ZOPIRE

(lui Phanor)

Mi i-au luat, o, ceruri! O, tată oropsit!
De mii de ori pumnalul fu mai puţin cumplit!

PHANOR

Mijeşte ziua. Iată, mulţime din popor,
Cu armele în mînă îţi vine-n ajutor.
Supuşii tăi spre tine dîrz calea şi-o deschid.

ZOPIRE

Cum? Auzit-am bine? E fiul meu, Séide?

PHANOR

Nu te-ndoi de asta.

ZOPIRE

Vai! Înţeleaptă fire,
Cum poţi tu să-ngădui aşa nelegiuire?
Hai, paşii mi-i ajută! Eu mor. Puternici zei,
De-atîta barbarie scăpaţi-i pe ai mei,
Pe amîndoi copiii pe care îi iubesc
Şi care a mea viaţă năprasnic mi-o răpesc!

ACTUL AL CINCILEA

SCENA I

Mahomet, Omar, în fund alaiul lor

OMAR

Zopire este pe moarte. Mulțimea năucită
Din țărnă își ridică iar fruntea îndîrjită.
Cu-ai tăi profeți de-a valma eu nu-ncetez să-nșir
Blesteme pentru cel ce-ucise pe Zopire.
Aici vestim norodul de furii-ntărîtat
Că pentru tine-i brațul de Domnul înarmat,
Iar dincolo, cu geamăt, vorbim de răzbunare
Și lăudăm dreptatea și marea-ți îndurare;
Ne-ascultă pretutindeni, se pleacă l-al tău nume,
Iar ceata răzvrătită, cîțiva încurcă-lume
Nu sînt decît un vuiet de mînioase valuri
Ce pier în vijelie izbindu-se de maluri,
Cînd liniștea domnește în cer, gonind furtuna.

MAHOMET

Să tacă-aceste valuri vreau, pentru totdeauna!
Ai poruncit tu oare ca oștile-mi viteze
Să vină mai aproape de-aceste metereze?

OMAR

Mărșăluit-au noaptea întreagă spre cetate;
Osman le-aduse-ncoace pe drumuri neumblate.

MAHOMET

Pe oameni trebuieşte să-i ţii cu bici într-una
Sau să le-nşeli credinţa, momindu-i cu minciuna?
Séide nici azi nu ştie că-n oarba lui minie
Şi-a spintecat chiar tatăl cu-atita mişelie?

OMAR

Cine-ar putea să-i spună? O veşnică uitare
Peste Hercide s-aşterne şi pe-a lui taină mare.
Séide o să-l urmeze căci moartea i-a-nceput:
Unealta răzbunării nu mai e de temut.
Tu ştii că-i curge-n singe, cu mina lui turnată,
Otrava care-n cupă i-a fost amestecată.
Asupra lui pedeapsa cădea-nainte chiar
De a-şi ucide tatăl, tîrîndu-l la altar.
Pe cînd vîra pumnalul în pieptul unui tată,
El îşi purta în vine chiar moartea-i nendurată.
În temniţă-şi aşteaptă sfîrşitul, plin de groază.
Am pus-o pe Palmira sub cea mai aspră pază;
Ea, ale tale ţeluri, le va sluji de-aproape
Şi ţi se va supune, vrînd pe Séide să-l scape.
I-am picurat nădejdea-n iertarea lui Séide;
Tăceri sfioase gura ei încă i-o închid.
Să te slăvească veşnic e inima-i menită,
Nici a crîcni în taină n-ar cuteza, smerită.
Legiuitor şi rege, profet al ţării tale,
Îţi va-mplini Palmira a vieţii dulce cale.
În faţa ta i-adusă cu suflet tremurînd.

MAHOMET

Adună-mi căpitanii şi-ntoarce-te zburînd!

SCENA II

Mahomet, Palmira, cu alaiul rînduit

PALMIRA

Ah, unde sînt, o, ceruri!

MAHOMET

Fii mai puţin uimită!
Acestui neam şi ţie vi-e soarta cîntărită,
Iar marea întîmplare ce vîră groaza-n tine
O taină e, Palmira, doar între cer şi mine.
În fiarele robiei n-ai să mai fii vreodată.
Eşti liberă aicea, ferice, răzbunată.
Tu pe Séide nu-l plînge şi lasă-n mîna mea
A oamenilor soartă, s-o cumpănească ea.
De-a ta te îngrijeşte! Şi dacă îmi eşti dragă
Şi Mahomet voit-a pe tine să te-aleagă,
Asupra ta lăsîndu-şi privirea de părinte,
O soartă mai înaltă, mai mîndră — ia aminte! —
Te-aşteaptă poate, dacă asculţi a mea povaţă:
La culmile măririi rîvneşte îndrăzneaţă!
Séide şi ceilalţi oameni să-ţi ias-acum din minte,
Să uiţi de ale tale trecute simţăminte,
Privind acele piscuri semeţe către care
Nici gîndul tău vreodată n-ar fi-ndrăznit să zboare.
Din inimă răspunde la marea-mi bunătate.
Iar legi cînd voi da lumii, supune-te în toate!

PALMIRA

Ce-aud? Ce legi, o, ceruri! Şi ce mărinimie!
De cel mînjit de sînge mă lepăd pe vecie!
Înşelător şi gîde care-ai făcut să piară
Pe toţi ai mei, această din urmă grea ocară
Lipsea durerii mele, lipsea turbării tale.
Ah, iată deci profetul primit cu osanale,
Profetul sfînt şi zeul pe care l-am slăvit
Şi regele pe care, supusă, l-am slujit!
Prin uneltiri ascunse, cu vorba ta vicleană,
Din două inimi blînde şi fără de prihană
Tu ai făcut, nemernic, doi ucigaşi de tată!
Ademenind plăpînda-mi juneţe-ngenuncheată
Ţinteşti, mînjit de sînge, să ai a mea iubire,
Dar nu ţii încă prada, rîvnita cucerire.

Minciuna-i sfîşiată şi coace răfuiala:
Auzi această larmă? Auzi vuind răscoala?
Te urmăreşte tata din umbra grea a morţii;
Norodul se ridică. L-auzi, în faţa porţii,
Venind cu arma-n mînă să m-apere pe mine?
Cu braţul său va smulge din ghearele haine
Ale turbării tale pe o neprihănită,
Şi mîna mea, dea Domnul, să sfîşie, cumplită,
Afurisita-ţi coastă, şi-n sîngele-alor tăi,
Morţi sub a mea privire, să-not şi să mă-mbăi,
Iar Asia, Medina şi Mecca, în mînie,
Să pedepseasc-atîta vicleană silnicie;
Şi lumea pustiită, de tine înşelată,
Roşind în lanţ să-l frîngă, să fie răzbunată!
Credinţa ce minciunii i-a dat înscăunare
Stîrnească scîrba lumii prin veacuri viitoare,
Iar iadul ce-l arată răcnirea-ţi arţăgoasă
Celui ce se-ndoieşte de legea-ţi ticăloasă,
Un iad ce-aicea este, lăcaş de chin şi moarte,
Gătit e pentru tine, de el doar să ai parte!
Aceste simţăminte pe drept ţi se cuvin,
Urări şi jurăminte pe care ţi le-nchin.

MAHOMET

C-am fost trădat văd bine, dar orice-ar fi să fie
Şi,-oricine-ai fi, te pleacă la falnica-mi domnie!
În inima mea, află...

SCENA III

Mahomet, Palmira, Omar, Ali, alaiul

OMAR

Se ştie tot, stăpîne.
Hercide pe patul morţii a mai putut să-ngîne,
Dezvăluindu-şi taina. Poporul s-a trezit,
A scos pe cei din temniţi, la arme a pornit.

Răscoala clocotește și o smintită gloată
Urlînd străbate-orașul în larmă dezmățată,
Cu leșul plin de sînge al șeicului lor.
Séide se află-n frunte; cu glas tînguitor
El întărîtă gloata chemînd-o să răzbune
Ast trup scăldat în sînge și-n juru-i vrea s-adune
Pe toți la luptă dîrză cu crîncenul vrăjmaș.
Séide jelește-ntr-una, strigînd: „Sînt ucigaș!"
Durerea-l ține-n viață și patima îl mînă;
Pe mintea-i răzbunarea e singura stăpînă.
La dumnezeul cărui te rogi scrîșnesc cu ură;
Uriți sînt și profeții, iar legea ta o-njură.
Chiar cei ce-urmau la noapte în Mecca-nfricoșată
Să ne deschidă poarta, să intre oastea toată,
Sînt beți de-obșteasca ură, purtîndu-ți cruntă pică,
Și deznădăjduitele brațe își ridică
Asupra ta, cu strigăt răzbunător de moarte.

PALMIRA

O, Doamne, nimicește-l și-ajută mai departe
Pe cei fără de vină. Lovește-l nemilos!

MAHOMET

(către Omar)

De ce ți-e teamă? Spune!

OMAR

Prieten credincios,
Cu alții laolaltă și neavînd nici unii
Vreo teamă să dea lupta, ținîndu-i piept furtunii,
Dar prea slabi ca să-nfrunte năprasnica vîltoare,
Vin toți cu nenfricare să-ți moară la picioare.

MAHOMET

Eu singur am să-i apăr. Veniți în jurul meu
Și veți afla ce rege vă dete Dumnezeu!

SCENA IV

Mahomet, Omar, alaiul lor de o parte; Séide și poporul de cealaltă parte. La mijloc Palmira

SÉIDE

(cu un pumnal în mînă, dar de pe-acum sleit de urmările otrăvii)

Norod, răzbună-mi tatăl! Doboară trădătorul!

MAHOMET

Norod născut s-asculte, urmează-ți domnitorul!

SÉIDE

Nu-l ascultați pe monstru! Urmați-mă! O, zei,
Ce nor de ceață deasă căzu pe ochii mei!

(Face cîțiva pași, se clatină.)

Îl voi izbi... O, ceruri... mă sting...

MAHOMET

E-a mea izbînda!

PALMIRA

(alergînd către Séide)

Ah, frate, hărăzită îți fuse doar osînda
Să verși numai un sînge, al bietului tău tată?

SÉIDE

Mă duc spre el... ah, nu pot... Ce zeu vru să m-abată?

(Cade în brațele alor săi.)

MAHOMET

Așa tot îndrăznețul să-mi tremure în față!
Mînați de patimi oarbe, voi, liotă semeață,

Zbierînd răzbunătoare, voi minţi necredincioase
Care-ndrăzniţi asupră-mi blesteme ticăloase,
Ăst braţ, temut de-o lume, priviţi-l cu sfială,
E-un braţ ce poate singur a voastră îndoială
S-o pedepsească. Domnul mi-a-ncredinţat doar mie
Cuvîntul său cel tainic, năprasnica-i mînie;
De-aş vrea o răzbunare, o am la îndemînă,
Nenorociţi ce sînteţi! Pe toţi vă fac ţărînă!
Cunoaşteţi-vă legea şi pe profet, mai bine,
Iar Domnul fie jude între Séide şi mine!
Dintre noi doi, îndată, cel vinovat să moară!

PALMIRA

Ei, cum! Iubite frate, o sîngeroasă fiară
Să aibă-atîta vrajă, vorbind ca un stăpîn!
Ei tremură-auzindu-l şi-ncremeniţi rămîn
Cînd el le porunceşte, crunt zeu răzbunător!
Şi tu, Séide! Cum tremuri pătruns de un fior!

SÉIDE

(cade în braţele celor din jur)

Pe fratele tău cerul îl pedepseşte greu;
Nemernică mi-e fapta, deşi n-am vrut-o eu!
În inimă zadarnic virtuţile veghează.
Tu, ucigaşă fiară, să tremuri prins de groază,
Cînd Domnul pedepseşte greşiţii noştri paşi!
Tu vezi-l cu ce trăsnet izbeşte-n ucigaşi!
Cutremură-te! Braţu-i încearcă să doboare
Şi pe-ale sale jertfe slujind neştiutoare.
Pe ea, fereşte-o, Doamne, de moartea ce pîndeşte!

PALMIRA

Vai, nu! Popor, nu este vreun zeu ce-l prigoneşte,
Nu, negreşit otrava...

MAHOMET

(întrerupînd-o şi vorbind poporului)

Făpturi necredincioase,
Să mai urziţi asupră-mi cu gînduri ticăloase!
Cereasca răzbunare v-a lămurit de-ajuns:
La glasul meu şi firea şi moartea au răspuns!
Vrînd moartea să m-ajute s-a şi supus chemăr
Punînd pe fruntea-i pală pecetea răzbunării.
Vă stă în faţă moartea şi-i gata să vă-nghită!
Aşa vor şti vrăjmaşii mînia mea cumplită.
Aşa voi da pedeapsă pentru greşeli smintite,
Şi răzvrătiri ascunse, şi gînduri doar mijite.
Iar dacă ziua asta, cu-al zorilor şuvoi,
Şi pentru voi luceşte, dacă trăiţi şi voi,
Nerecunoscătorii, cîntaţi-i toţi osana
Părintelui, acelui ce v-a făcut pomana,
Şi alergaţi la templu să-mi potoliţi mînia!

(Poporul se retrage.)

PALMIRA

(venindu-şi în fire)

Opriţi! Acest sălbatic şi-a împlinit urgia
Dînd fratelui meu moartea-n vicleană otrăvire.
Astfel, cumplită fiară, prin grea nelegiuire,
Te-ai pus în rînd cu zeii, tu cel hîrşit în rele!
Tu, ucigaş nemernic al seminţiei mele,
Cu mîna ta îmi smulge şi cea din urmă rază!
O, tristă-ntruchipare de dragoste şi groază,
O, frate, vin cu tine...

(Se aruncă în pumnalul fratelui ei.)

MAHOMET

Săriţi! Opriţi-o!

PALMIRA

Mor!

N-am să-ţi mai văd obrazul mîrşav amăgitor!
Mor cu nădejdea-n zeul ce ţine cu dreptate
Un viitor şi pentru făpturi nevinovate.
Domneşte! Lumea este pentru tirani menită!

MAHOMET

Ah, moartea mi-a răpit-o... Tu, jertfa mea iubită!
Mi-a fost răsplata smulsă a fărdelegii mele!
Al vieţii sale duşman, biruitor în rele,
Eu, cel atotputernic, eu sînt cel pedepsit!
Mai este deci căinţă! Dreptatea a venit!
Nelegiuirea-n suflet mi-a pus deci crîncen chin!
Prin lume-adus-am, Doamne, năpastă şi suspin,
Slujindu-te pe tine cu moarte şi măceluri,
Şi-ai fost a mea unealtă la nemiloase ţeluri!
Tu, cel tîrît de mine-n ocară şi blestem,
Tu, cel de care şi-astăzi înfricoşat mă tem,
Acum îmi simt osînda cînd lumea mă slăveşte
Şi-n van înfrunt mînia ce crîncen mă izbeşte.
Cu scornituri viclene am înşelat pe-oricine
Şi-acum încerc zădarnic să mă înşel pe mine.
Năpăstuite-odrasle, şi tu ce le-ai fost tată,
Jertfiţi turbării mele, vă răzbunaţi odată,
Şi răzbunaţi pămîntul, şi cerul pîngărit!
Voi, smulgeţi-mi lumina acestui trai mînjit,
Şi inima mi-o smulgeţi, o inimă vicleană,
Făcută să urască, arzînd ascuns, duşmană!
Iar Tu, stăpîn din ceruri, înăbuşă-amintirea,
Ruşinea să n-o afle, uimită, omenirea;
Ascunde-mi slăbiciunea şi slava mi-o păstrează,
Să cîrmuiesc pămîntul, ca Dumnezeu, cu groază.
Domnia mea sfîrşeşte cînd lumea mai isteaţă
În mine vede omul cu-adevărata-i faţă!

MONDENUL
1736

ŞI

APĂRAREA MONDENULUI
1737

SATIRE ÎN VERSURI

În romîneşte de *Sergiu Dan*

Mondenul *(1736)*, *omul de lume căruia îi place să ducă o viață de plăceri rafinate*, *și urmarea acestei spirituale apologii a luxului*, Apărarea mondenului *(1737)*, *sînt produse literare tipice ale perioadei de înflorire a capitalismului în Franța, între experiența monetară a lui Law și războiul de succesiune la tronul Austriei. Prin strădania burgheziei, prosperitatea domnea din nou în casele oamenilor avuți din orașe. Coloniile din America produceau din abundență zahăr, cafea, cacao și rom. Corăbiile companiilor comerciale le aduceau în lăzi la Bordeaux, Nantes și Le Hâvre, împreună cu mirodenii, stofe și vase scumpe din Extremul Orient. Industria mărfurilor de lux, textile îndeosebi, produse de manufacturile înființate sau încurajate altădată de Colbert, străbătuse criza de tehnicieni și capitaluri provocată în 1685 de exodul revocării Edictului din Nantes și punea iarăși la îndemîna bogaților mobile și tapiserii, oglinzi și covoare, veselă și brocarturi pentru montarea unor interioare fastuoase, gata să primească la audiții muzicale, urmate de ospețe fine, invitați aleși în scumpe mătăsuri lyoneze. Pînze de Poussin și de Watteau, statui de Coysevox și de Bouchardon împodobeau acele saloane și acele sufragerii mai confortabile și mai primitoare decît vastele săli reci din veacul precedent.*

În castelul din Cirey, restaurat și mărit de el, Voltaire ducea o viață asemănătoare. Prin abile speculații, el devenise unul din acei fericiți ai soartei în stare să-și asigure luxul aparta-

mentului şi al mesei, strălucirea vestimentară şi plăcerea de a trona ca amfitrion, alături de savanta marchiză du Châtelet, în mijlocul unei societăţi de admiratori. Voltaire îşi mai amintea totodată de o Fabulă a albinelor *(1706) citită la Londra, operă a unui calvinist francez refugiat în Anglia. Acest paradoxal Bernard de Mandeville susţinea acolo că luxul, denunţat în mod făţarnic din înaltul amvoanelor catolice, este o necesitate socială. Luxul bogaţilor procură subzistenţa multor mii de muncitori şi asigură convieţuirea paşnică a claselor societăţii. Este un punct de vedere burghez caracteristic unei perioade, cînd începuturile industrializării din Anglia atrăgeau o parte a ţărănimii în manufacturile din oraşe, proletarizînd-o, şi burghezia începea să se teamă de proletariatul care creştea. Montesquieu în* Scrisorile persane *(CVII) aderase la această teză. Mai recent, un economist, Melon, în* Încercare asupra comerţului *(1734), o sprijinise cu cifre.*

Voltaire, ca burghez înstărit, nu putea decît să se bucure de răspîndirea unor atare idei. Tradiţionalele tămîieri ale vieţii simple şi virtuoase în sînul naturii, apologiile societăţilor neevoluate, cu o civilizaţie materială rudimentară compensată de un înalt nivel al moralităţii publice, îl făceau să surîdă sceptic. Şi aceste apologii se înmulţiseră de cînd cu Telemac *al lui Fénelon (1699) şi cu* Călătoriile *lui La Hontan, admiratorul Huronilor şi al Irochezilor canadieni.*

Iată în ce împrejurări şi în ce stare de spirit a compus Voltaire satira Mondenul *(1736), apărută în plachetă chiar în acel an*[1]*. Argumentarea apologiei nu era deci nouă, însă aluziile la deliciile propriei lui vieţi, culorile atrăgătoare în care era descrisă plăcerea de a trăi în noul Sybaris — Parisul vremii — precum şi fineţea spirituală a zeflemisirii partizanilor austerităţii vîrstei de aur făceau din acest poem o mică capodoperă a vremii voltairiene.*

Succesul tragediei Abzira *(1737) îndîrjise clica duşmanilor lui Voltaire. În fruntea lor se afla abatele Desfontaines. Un*

1 S-au publicat în anii următori versiuni cu variante importante: cea din 1737 a fost reprodusă de M. Dédéyan în *Revue d'histoire littéraire de la France*, 1949, fasc. I, p. 67 şi urm.

exemplar din Mondenul *îi căzu în miini. Minunat prilej de a-i ponegri autorul pe lîngă primul-ministru, cardinalul Fleury. În urma zarvei astfel pricinuite în jurul satirei, Voltaire, comod retras în castelul din Vosgi, crezu de cuviinţă să răspundă detractorilor săi prin* Apărarea mondenului. *Subtitlul de* Apologie a luxului *precizează că opusculul va fi o expunere de idei şi, într-adevăr, după o filipică împotriva ipocriziei cucernicilor clevetitori ai buneistări, urmează cunoscuta teză a binefacerilor economice ale luxului şi răspunsul se încheie cu un elogiu al lui Colbert.*

Discuţia era încheiată deocamdată. O va redeschide J.-J. Rousseau peste treisprezece ani cu Discursul asupra ştiinţelor şi artelor.

MONDENUL
SAU
APOLOGIA LUXULUI

Să ofteze alții după vremi străvechi:
Veac apus, de aur, cînd domnea Astreea,
Zilele frumoase sub Saturn și Rheea
Sau grădina celei de întîi perechi.
Slavă înțeleptei firi ce m-a ursit
Să trăiesc în veacul ăsta, terfelit
De-năcriții noștri cei spurcați la gură,
Veac făcut anume pentru-a mea făptură.
Dulce trai îmi place, baluri și ospețe,
Puful și mătasea, tot ce e podoabă,
Iar frumoase arte vreau să mă răsfețe;
Așa cred că simte azi un om de treabă.
Inima tresaltă, roasă de ispite,
Jinduind la multe stricăciuni ivite
Cînd îmbelșugarea, muma celor arte
Și-osteneli frumoase, împrejur împarte
Din izvoru-i rodnic tot alte nevoi
Și plăceri ne-aduce tot mereu mai noi.
Aur din adîncuri și comori din mări,
Vietăți din crînguri, ape și din cer
Toate sînt făcute pentru desfătări.
Minunată vreme, acest veac de fier!
Pofte mari ne mînă, din huzur crescute,
Pînă-n depărtate țări necunoscute.

Nu vedeţi corăbii sprintene cum pleacă
Din Texel, din Londra, din Bordeaux, să facă
Schimb cu-acele roade ce cresc noi şi rare
Tocmai hăt la ale Gangelui izvoare,
Şi-n ăstimp, departe, îmbătînd sultanii
Vinurile Franţei cum turtesc osmanii?
Pe cînd era firea încă în pruncie,
Ageamii, strămoşii n-au ajuns să ştie
Nici *al meu* ce-nseamnă, nici *al tău* ce este.
Ce ştiau? Nevoia nu-i ducea departe;
Goi erau — şi-i foarte limpede poveste:
Nu împarţi cu nimeni cînd n-ai singur parte.
Cumpătaţi, străbunii! Ah, o cred uşor!
Nu era Martialo om din vremea lor.
Niciodată vinul răcoros, în spume,
N-a pişcat gîtlejul trist al Evei mume.
Aur şi mătase nu lucea la ei.
Să slăvesc de asta pe strămoşii mei?
Trai uşor să-şi facă n-aveau dibăcie.
O virtute-i oare? Doar o neghiobie.
Unde e nătîngul care, bunăoară,
Pat avînd în casă, ar dormi pe-afară?
Tu, Adame dragă, tată pofticios,
Ce făceai acolo, cît ai stat în rai?
Au slujeai tu neamul ăsta păcătos?
Au pe doamna Eva tu o mîngîiai?
Hai, mărturiseşte c-aveaţi amîndoi
Unghii mari, jegoase, părul cam vîlvoi,
Faţa arămie, pielea tăbăcită;
Pînă şi iubirea cea mai fericită
Nu mai e iubire, cînd nu e spălată,
Ci e doar nevoie d-aia ruşinoasă.
Săturaţi de-această dragoste frumoasă
Sub stejar ospăţul şi-l făceau îndată,
Cu mei şi cu ghindă, bînd doar apă chioară
După aşa masă se culcau afară,
Somnul să-i găsească pe pămîntul tare;
Asta e a firii nentinată stare.

Vreți însă, prieteni, să aflați cum este
Pentr-un om subțire traiul cu dichis
Pe la Londra, Roma și pe la Paris,
În afurisite vremi cum sînt aceste?
Hai, intrați pe poartă: ochilor s-arată
Lucruri căror meșteri mari le-au dat durată;
Mii de mîini dibace au lucrat arcade
Pentru frumusețea falnicei fațade,
Zugrăveli cu rame de-aur, fiecare,
De-ale lui Correggio, meșter blînd și mare,
Sau Poussin, acela făr-asemănare;
Bouchardon făcut-a chipul nu știu cui,
Iar Germain argintul, chiar cu mîna lui.
Au țesut Gobelinii cu vopsele rare,
Întrecînd pictura, mîndrele covoare.
Toate-aceste lucruri se-nmulțesc într-una
În oglinzi lucioase, strălucind ca luna.
Din salon, afară, prin ferești privind
Din pămînt voioase ape văd țîșnind;
Mirții în grădină au făcut umbrare.
Dar din casă iată că stăpînul iese;
Trag doi cai trăsura cu podoabe-alese,
Legănînd pe roate casa mișcătoare,
Poleită-n aur dar și străvezie;
Tolănit se plimbă-n dulce trîndăvie
Lin, călcînd pe două arcuri mlădioase,
Caldarîmul neted, legănat ușure.
Fuge-acum la baie, pielea lui să-ndure
Valuri de miresme dulci și mîngîioase.
Noi dorinți îl mînă: zboară la-ntîlnire.
Camargo, Gaussin sau Iulia-l așteaptă
Cu-ale lor hatîruri și cu drăgostire.
Spre palatul vrăjii el grăbit se-ndreaptă,
Unde-s numai dansuri, versuri și lăute,
Arta ce ia ochii prin culori plăcute
Și robește inimi, fluturînd minciuna,
Iar plăceri o sută le preface-n una;
Fluieră vreo piesă fără s-o audă,
Pe Rameau-l admiră. vrînd-nevrînd. cu ciudă.

Pleacă-apoi la masă. Ce tacîm lucios!
Gura-ți lasă apă. Minunatul sos!
Bucătarul ăsta-i muritor divin!
Chiar cu a lor mînă vin să-i toarne vin
Şi Eglé şi Cloris, iar cînd spuma deasă
A țîşnit din sticlă, fulger năzdrăvan
Repezindu-şi dopul pînă în tavan,
S-a stîrnit îndată zarva cea voioasă.
Spumă jucăuşă, vin scăpărător,
E icoana însăşi a francezilor.
Va isca dorința mîine noi chemări,
Alte mari ospețe şi-alte desfătări.
Dumneata, acuma, cel cu Telemac,
Laudă-ți Itaca şi-al ei trai sărac.
Şi al tău Salente, tîrg năpăstuit,
Unde duc cretanii jalnic trai cinstit.
N-au de toate cele, au doar înfrînare,
Tot răbdînd aşteaptă s-aibă-mbelşugare.
Versul tău îmi place, foarte-amăgitor,
Proza ta de-asemeni, chiar de-i lăbărțată;
Dar mă prind, din suflet, să primesc îndată
Straşnică bătaie unde se cuvine,
La Salente-n piață, fără de ruşine,
De-aş veni acolo să-mi cat căpătîi.
Iară tu, grădina omului dintîi,
Ce atîta faimă ai într-adevăr
Din povestea veche „diavolul şi-un măr" —
Scormonesc degeaba belferi cu renume,
Ispitiți să afle în ce loc anume
Te găseai, grădină, rai cu tot dichisul;

Unde-s eu acolo e şi paradisul.

APĂRAREA MONDENULUI

Vecin la masă ieri, din întîmplare,
Se nimerise unul cutră mare.
— Tu ai, îmi spuse, mutra potrivită
A unuia care-o să ardă-n plită
La Lucifer, iar eu, cel mîntuit,
Ce-am să mă bucur să te văd căznit.
— Căznit? Cum? Pentru ce? — Pentru sminteală;
Ai mîzgălit în stihuri o urzeală,
Un basm păgîn care-ncerca s-o-ntoarcă
Cum că Adam în rai sta ud leoarcă
Atunci cînd îl ploua, bînd apă chioară,
Ba, că-nainte să-i fi dat afară,
Eva umbla — şi-ntîiul nostru tată —
Cu unghii strîmbe, pielea îngroşată.
Scrîntit flecar, ai propovăduit
Risipa, îmbiind la trîndăvit,
Şi-ai scris că-i mult mai bine, — ce ocară! —
Azi să trăieşti decît odinioară;
Drept pentru care, muza ta mînjită —
S-a zis — va fi-n frigare perpelită.

Vorbind aşa, gîtleju-i pe-ndelete
Sugea vîrtos din rubiniu, cu sete,
Ce mai păstra mireasma de ciorchine
Din care, cum se ştie, vinul vine.

O purpură pe-obraz i s-a răsfrînt;
— Dar, pentru Dumnezeu, domnule sfînt,
Zisei, ce vin e-acesta? şi de unde?
Ţi-l dete, cine, rogu-te,-mi răspunde!
— El vine din Canare, vin din care
Cei pe sprînceană-aleşi beau, nu oricare;
Chiar Dumnezeu ni-l dă, băut să fie.
Cafeaua, însă, de unde-i, gingirlie,
Ce-ţi rîde-n burtă dup-a cincea ceaşcă?
— Tot de la Domnul este, altă pleaşcă.
O fi, dar pînă Domnul s-o trimită,
A oamenilor rîvnă iscusită
Nu trebuia să umble după ea,
Din şesurile-Arabiei s-o ia?
Şi porţelanul ăsta de ospeţe
Şi smalţul cu plăpînda-i frumuseţe,
Aşa cum ştiu în China să le-mbine,
Din mii de mîini ieşit-a pentru tine
Copt şi răscopt, cu grijă zugrăvit.
Argintul şlefuit şi lăcuit
Strujit în tăvi, în străchini, ceşti şi oale
Fu din străfunduri smuls pentru matale
Hăt, tocmai în Bolivia, cu trudă;
Pămîntu-ntreg muncind pe brînci asudă
Ca traiul mai uşure să ţi-l facă.
S-a istovit o lume doar să-ţi placă,
Iar tu o mîrîi şi o-njuri urît,
Pios ciufut, nătîng posomorît,
Te-arăţi smerit umblînd după huzur!
Cunoaşte-te. Nu mai căta cusur
Aproapelui şi nu mai da poveţe
Cînd îţi înduri meteahna cu blîndeţe.
Să ştii că, dacă traiu-n strălucire
O ţărişoară mînă spre pieire,
Îmbogăţeşte-mpărăţia mare.
Ăst trai ales cu-alaiuri orbitoare
Semn este al domniei, cea ferice;
Bogatul e născut averi să strice,

Săracul ca să strîngă tot ce cade.
Vezi în grădini frumoasele cascade,
Naiade-mbrăţişate, uluite,
Vezi valuri argintii rostogolite
Pe marmura albită, cum adapă
Livezi sărace — şi această apă
Face pămîntul tot mai roditor;
Dar dacă e secat acest izvor,
Uscată-i iarba, veştejită floarea.
În Anglia şi-n Franţa-mbelşugarea
Se-mprăştie prin sute de mijloace
Şi traiul bun la tot mai mulţi le place;
Trăieşte şi-un calic trăgînd foloase
Din ifosele feţelor făloase,
Iar harnicul, plătit de trîndăvie,
Încet îşi taie drum spre bogăţie.
Aud şi-acum cei belferi guleraţi,
Ai desfătării cenzori bosumflaţi,
Citîndu-i pe Denis d'Halicarnasse,
Dion, Plutarc, Horaţiu, într-un glas,
Şi îndrugînd că unul zis Curius,
Cincinatus, sau alţi consuli în *us*
Lăsîndu-şi lancea după ce-au luptat
Ieşeau cu plugul, harnici, la arat;
Că grîul ţine mult la cinstea mare
Să-l semene viteazul pe ogoare.
Drept aţi grăit voi meşteri; cred aceste
Ce-s toate-n a romanilor poveste;
Dar, spuneţi, dacă zeii singuri ar
Încăiera Auteuil şi Vaugirard,
N-ar trebui ca, după bătălie,
Să are-nvingătorul pe moşie?
Slăvita Romă-n toată fala ei
N-a fost pe vremi decît ce e Auteuil.
Aceşti născuţi din Silvia şi Marte
Cînd se băteau pe viaţă şi pe moarte
Plecau din satul lor, porniţi pe-arţag,
Cu fîn pe-un vîrf de băţ în loc de steag,

Iar Jupiter, de lemn fu sub Tullus
Şi de-aur cînd domnit-a Lucullus.
Să nu cădeţi de-aceea în greşeală
Numind virtute sărăcia goală.
Ah, înţeleaptă minte-avea Colbert!
Să zăvorască orice atelier
În care lyonezii-au meşterit,
Îl sfătui un bădăran zgîrcit.
Neghiobul sfetnic, din economie,
De rîpă ar fi dus o-mpărăţie.
Ministrul însă, foarte luminat,
Prin trai cu-alai chivernisi un stat,
Crescînd izvorul artelor cu fapte;
Din miazăzi, levant şi miazănoapte
Priveau spre noi cu pizmă toţi vecinii,
Ca la minuni, tribut plătind luminii.
Vă voi vorbi de-un om cum n-a văzut
Parisul, Roma, Pekinu-n trecut:
E Solomon, isteţul norocos,
Ăst Platon rege, mare firoscos,
Ce tot ştia, fără nimic a pierde,
Şi iarba ce-i şi codrul veşnic verde.
Trai mai fălos n-a fost să se cunoască!
Făcea, cînd avea poftă, să se nască
Argint şi aur, mai ales plăceri.
Îl alintau o mie de muieri.
O mie? Auzit-am de la unii,
Prea multe pentru omu-nţelepciunii.
Şi una mi-ar ajunge, se-nţelege,
Căci înţelept nu sînt şi nici nu-s rege.

Cînd am sfîrşit, văzui pe-acele feţe
Că le plăcuse snoavele-ndrăzneţe;
Nu prea vorbea vecinul meu pios,
Ci chicotea şi bea tot mai vîrtos,
Dar toţi ce-au fost de faţă la ospăţ
Din spusa mea cinstită-au tras învăţ.

ZADIG

SAU

DESTINUL

POVESTE ORIENTALĂ
1747

romîneşte de *Al. Philippide*

Primul roman filozofic al lui Voltaire, Zadig sau Destinul, poveste orientală, *a apărut mai întîi, sub o formă redusă, la Amsterdam, în 1747, cu titlul de* Memnon. *Fusese compus cu cîteva luni înainte, în toamna lui 1746, la Sceaux, după alții în vara lui 1747, la Anet, pentru a distra pe ducesa du Maine, stăpîna castelelor din acele localități. Soțul ducesei, mort în 1736, unul din bastarzii legitimați ai lui Ludovic al XIV-lea, înlăturat de la regență în 1715 de către Philippe d'Orléans, făcuse figură de opoziționist și conspirator, evitînd să apară la Versailles. Voltaire frecventa mica Curte de la Sceaux, la su de Paris, încă din tinerețe. Citise acolo poemul său* Liga, *devenit apoi* Henriada. *Reluase legăturile cu acel mediu în 1746, cînd, îndemnat de doamna du Châtelet, se transformase în curtean al lui Ludovic al XV-lea, gratificat cu o pensie și cu titlul de istoriograf. Venea la Anet sau la Sceaux ca să critice viața și oamenii de la Versailles împreună cu o amfitrioană foarte dispusă să-i țină hangul. Castelul din Sceaux i-a fost adăpost în 1747, cînd a trebuit să plece precipitat din Fontainebleau în urma scandalului din saloanele reginei Maria Lesczinska, unde curteni trișeuri goliseră punga doamnei du Châtelet, fapt asupra căruia Voltaire i-a atras atenția în englezește, spre indignarea nobililor escroci.*

O poveste cu subiect oriental nu era o excepție în scrierile lui Voltaire din acei ani. După tragediile Zulime *(1740)*

şi Mahomet *(1741), consultă intens lucrări despre istoria şi religiile Arabiei, Persiei şi Indiei, în vederea vastei sinteze care se va intitula* Eseu asupra moravurilor şi spiritului naţiunilor. *Paralel cu* Memnon *lucrează la tragedia* Sémiramis *a cărei acţiune este aşezată pe aceleaşi maluri ale Eufratului. De altfel, încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Orientul era la modă în literatura franceză: zeci de tragedii, romane şi nuvele, imitînd pe* Ibrahim *al doamnei de Scudéry, pe* Bajazet *al lui Racine, sau inspirîndu-se din* O mie şi una de nopţi, *traduse de Galland (1704—1717), se slujeau de un cadru egiptean, persan sau indian pentru intrigile lor învăluite în misterul lumii islamice sau pentru a critica comod Franţa contemporană, cum făcuse Montesquieu în* Scrisorile persane *(1721).*

Un bilet al lui Voltaire către marchizul d'Argenson din vara lui 1747, scris în stil pompos oriental, vădeşte intensitatea unei viziuni cărturăreşti a lumii orientale la scriitorul nostru. Biletul, care felicită pe marchiz pentru unele izbînzi militare din ultima fază a războiului de succesiune la tronul Austriei, este plin de aluzii la Memnon. *Abia publicat, romanul este reluat de autor, sporit cu noi aventuri şi publicat din nou la Paris sub titlul de* Zadig. *Ediţia era clandestină: anonimă şi fără indicarea locului. Succesul i-a fost dintre cele mai susţinute, cum o dovedesc cele douăzeci şi patru de retipăriri pînă în 1785. Rareori o operă literară s-a înfăţişat ca* Zadig *sub forma unui mozaic de întîmplări împrumutate din izvoarele cele mai diverse, pentru obţinerea unei culori orientale cît mai verosimile. Investigaţiile istoriei literare au dovedit că unele episoade sînt luate din Galland, altele din* Descrierea Chinei *a lui du Halde, altele din memoriile unor călători, Bernier sau Chaudin, care vizitaseră Persia şi India. Arta lui Voltaire a ştiut însă să le contopească pe toate într-o povestire unitară ale cărei capitole sînt legate prin puternica personalitate a eroului. Fiecare episod este un mic giuvaer literar, model de povestire simplă, de analiză psihologică şi de satiră socială cu aluzii transparente la Parisul vremii dar mai ales la Curtea din Versailles şi la intrigile ei. Zadig, calomniat*

de curteni, pentru că este mai filozof și mai abil decît ei, seamănă bine cu Voltaire, invidiat în 1746—1747 pentru pensia căpătată, o dată cu alegerea la Academie și cu alte semne de favoruri regale trecătoare.

De altfel, în multe alte întîmplări ale romanului, Zadig este în mare măsură Voltaire. Logica lui impecabilă, sprijinită de cunoștințe științifice solide, îl duce momentan la închisoare. Riscă moartea, acuzat pe nedrept că ar fi scris versuri satirice la adresa regelui. În toate peregrinările lui dă dovadă de înțelepciune, combate prejudecățile învechite și curmă disputele religioase. Cu toată silința lui de a fi folositor semenilor, rareori, și pentru scurtă vreme, întîlnește oameni înțelegători; mai adesea este invidiat, amenințat, izgonit. Aventurile lui Zadig sugerează că un destin capricios își bate joc de rațiune și de dreptate; curajul, știința, virtutea aduc lui Zadig numai nenorociri, în timp ce lașitatea, prostia, viciul, îngîmfarea și înșelătoria sînt mijloace care conduc fără greș la avere, onoruri și considerație socială.

Pesimismul acesta exprimă, sub vălul unei ficțiuni, adînca prăpastie dintre gîndirea și acțiunea filozofului din secolul al XVIII-lea de o parte și cercurile conducătoare ale monarhiei absolute, de altă parte. Filozoful visează binele omenirii prin progres spiritual și își pune inteligența și știința în slujba regimului monarho-feudal, pentru a micșora suferințele și nedreptățile. Monarhia îl acceptă temporar, se slujește de el, dar neînțelegerea și divorțul sînt inevitabile. Zadig *apare astfel ca expresia literară a imposibilității unei colaborări a filozofiei iluministe cu orînduirea vremii, carență constatată de Voltaire în acei ani petrecuți în Versailles-ul lui Ludovic al XV-lea.*

Capitolul I

CHIORUL

Pe vremea regelui Moabdar trăia în Babilon un tînăr pe care îl chema Zadig și care avea o fire aleasă, întărită de educație. Deși tînăr și bogat, știa să-și înfrîneze pasiunile. Nu se silea să pară ce nu era. Nu ținea să aibă întotdeauna dreptate și știa să respecte slăbiciunea omenească. Lumea se mira cînd vedea că el, deși era deștept, nu-și bătea joc niciodată de vorbele acelea atît de puțin lămurite, atît de fără șir și atît de zgomotoase, de bîrfelile îndrăznețe, de afirmațiile ignorante și giumbușlucurile grosolane, în sfîrșit de toată zarva aceea deșartă care, la Babilon, se chema *conversație*. Zadig învățase din cartea întîi a lui Zoroastru că iubirea de sine este un balon umflat cu vînt din care ies furtuni cînd îl înțepi. Zadig mai ales nu se lăuda că disprețuiește femeile și că le subjugă. Era mărinimos; nu-i era teamă să facă bine nemulțumitorilor, urmînd această mare învățătură a lui Zoroastru: *Cînd mănînci dă de mîncare și cîinilor; chiar dacă te-ar mușca.* Era înțelept cît se poate, deoarece căuta să trăiască tot printre înțelepți. Priceput în știința vechilor chaldeeni, cunoștea și principiile fizice ale naturii așa cum erau cunoscute pe vremea

aceea, iar din metafizică[1] ştia ce s-a ştiut în toate timpurile, adică foarte puţin lucru. Era cu totul convins că anul avea trei sute şaizeci şi cinci de zile şi un sfert, în ciuda filozofiei celei noi din vremea lui, şi că soarele era în centrul lumii; iar cînd cei mai de seamă magi îi spuneau cu insultătoare trufie că avea gînduri rele şi că înseamnă să fii duşmanul statului dacă eşti încredinţat că soarele se învîrteşte împrejurul lui însuşi şi că anul are douăsprezece luni, el tăcea, fără mînie şi fără dispreţ.

Zadig, fiind foarte bogat şi deci avînd prieteni, plăcut la chip, drept şi cumpătat la minte, cu o inimă sinceră şi mărinimoasă, crezu că ar putea să fie fericit. Avea de gînd să se însoare cu Semira, care, prin frumuseţe, naştere şi avere, era cea mai bună partidă din Babilon. Zadig avea faţă de dînsa o dragoste trainică şi serioasă, şi Semira îl iubea cu foc. Ziua fericită cînd aveau să se unească era aproape. Plimbîndu-se odată împreună pe la marginea Babilonului, pe sub palmierii de pe malul Eufratului, văzură venind către dînşii cîţiva oameni înarmaţi cu săbii şi săgeţi. Erau bătăuşii tînărului Orcan, nepotul unui ministru, căruia curtenii unchiului său îi băgaseră în cap că are voie să facă tot ce pofteşte. Orcan nu avea nici una din însuşirile plăcute şi nici una din virtuţile lui Zadig; dar, deoarece credea că preţuieşte mult mai mult, era desperat văzînd că nu e iubit. Gelozia aceasta, care nu izvora decît din deşertăciunea lui, îl făcu să-şi închipuie că o iubea nebuneşte pe Semira. Îşi puse în cap s-o răpească. Răpitorii o luară pe sus şi, în

---

[1] În filozofia premarxistă, prin metafizică se înţelegea acea parte a filozofiei care se ocupa de problemele care ieşeau din cadrul experienţei (dumnezeu, suflet, libertatea voinţei etc.).

O dată cu crearea materialismului dialectic de către Marx şi Engels şi o dată cu dezvoltarea ştiinţelor naturii, concepţia metafizică despre lume a suferit un faliment.

Astăzi, prin metafizică se înţelege acea metodă care cercetează fenomenele naturii în mod neştiinţific, privindu-le — contrar realităţii — izolate unele de altele şi imuabile. Metafizica, este diametral opusă dialecticii, care priveşte fenomenele în dezvoltarea, schimbarea şi conexiunea lor (n. r.).

graba lor brutală, o răniră, făcînd astfel să curgă sîngele unei ființe care ar fi înduioșat și tigrii muntelui Imaus. Semira spărgea cerul cu plînsetele ei. Striga: „Soțul meu drag! Sînt smulsă de lîngă dragostea mea!" Nu se îngrijea de primejdia în care era; nu se gîndea decît la scumpul ei Zadig. Acesta o apără cu toată puterea pe care o dau curajul și dragostea. Ajutat numai de doi sclavi, îi alungă pe răpitori și o duse acasă pe Semira, leșinată și rănită, care deschizînd ochii, îl văzu și îi spuse:

— O, Zadig! îmi erai drag ca un soț; îmi ești drag acum ca un om căruia îi datoresc cinstea și viața.

N-a fost inimă mai mișcată decît inima Semirei. Niciodată o gură mai fermecătoare n-a rostit simțiri mai adînci cu vorbele de foc pe care le inspiră atît recunoștința față de cea mai mare dintre binefaceri cît și dragostea cea mai adîncă.

Rana ei era ușoară și se vindecă repede. Zadig era rănit mai greu; o lovitură de săgeată chiar lîngă ochi îi făcuse o rană adîncă. Semira nu cerea zeilor decît ca iubitul ei să se vindece. Zi și noapte ochii ei erau scăldați în lacrimi: aștepta clipa în care ochii iubitului vor putea iarăși să vadă. Dar un abces puse iarăși ochiul în primejdie. Trimiseră pînă la Memfis să-l aducă pe vestitul vraci Hermes, care veni cu mare alai. Îl cercetă pe bolnav și spuse că-și va pierde ochiul. Prezise chiar și ziua și ceasul cînd va trebui să se întîmple această nenorocire.

— Dacă ar fi fost ochiul drept, spuse el, l-aș fi vindecat. Dar rănile ochiului stîng nu se pot tămădui.

Tot Babilonul, plîngînd soarta lui Zadig, se minună de adîncimea și de știința lui Hermes. Peste două zile abcesul se sparse singur. Zadig se vindecă de-a binelea. Hermes scrise o carte în care îi dovedi că nu trebuia să se vindece. Zadig nu citi cartea, însă, îndată ce putu să iasă, se pregăti să se ducă s-o vadă pe aceea care era speranța și fericirea vieții lui; numai pentru ea singură voia să aibă ochi. Semira era de trei zile la țară. În drum, Zadig află că această frumoasă doamnă, după ce declarase sus și tare că nu putea să

sufere pe chiori, se măritase cu Orcan în seara trecută. La vestea asta, Zadig căzu fără cunoştinţă. Durerea îl duse la marginea gropii; şezu multă vreme bolnav; dar, în sfîrşit, raţiunea învinse mîhnirea şi însăşi durerea cumplită pe care o simţea îi sluji ca să se consoleze. „Am văzut, se gîndi el, cît preţuiesc toanele unei fete crescute la Curte; mai bine mă însor cu o fată din starea de mijloc."

Alese pe Azora, fata cea mai cuminte şi mai de bună familie din oraş. Se însură cu dînsa şi trăi cu ea o lună în cea mai deplină înţelegere şi dragoste. Dar, de la o vreme, Zadig văzu că Azora era cam uşuratică şi se prea grăbea să creadă că tinerii cei mai chipeşi erau şi cei mai plini de duh şi de virtute.

Capitolul II

NASUL

Într-o zi Azora se întoarse de la plimbare foarte mînioasă.

— Ce ai tu, scumpa mea soţie, îi spuse Zadig, şi ce te-a necăjit atît de mult?

— Vai! spuse ea, ai fi ca şi mine dacă ai fi văzut ce-am văzut eu. M-am dus s-o mîngîi pe tînăra văduvă Cosru, care acum două zile a clădit un cavou soţului ei pe malul pîrăului care curge la marginea livezii. În durerea ei a făgăduit zeilor că va şedea lîngă mormînt atîta vreme cît apa pîrăului va curge în apropiere.

— Iată, spuse Zadig, o femeie vrednică de toată lauda, care îşi iubea într-adevăr bărbatul.

— O, spuse Azora, dacă ai şti ce făcea ea cînd m-am dus s-o văd!

— Ce făcea?

— A pus să întoarcă pîrăul în altă parte.

Azora începu să arunce împotriva tinerei văduve mustrări atît de aspre şi ocări atît de grele, încît această paradă de virtute nu-i plăcu lui Zadig.

Zadig avea un prieten pe care îl chema Cador. Era unul dintre tinerii pe care Azora îi socotea mai cinstiţi şi mai merituoşi decît alţii. Zadig i se destăinui şi îi cîştigă credinţa, atît cît putu, printr-un dar de preţ. Azora, după ce petrecuse două zile la o prietenă, la ţară, se întoarse acasă a treia zi. Servitorii, plîngînd, îi spuseră că bărbatul ei murise pe neaşteptate noaptea trecută, că nimeni nu îndrăznise să-i aducă această tristă veste şi că Zadig fusese înmormîntat în cavoul familiei, în fundul grădinii. Azora plînse, îşi smulse părul şi se jură că are să moară. Seara, Cador îi ceru voie să vină s-o vadă şi plînse alături de dînsa. A doua zi plînseră mai puţin şi prînziră împreună. Cador îi spuse că prietenul lui îi lăsase cea mai mare parte din avere şi îi mărturisi că ar fi foarte fericit să împartă averea cu dînsa. Doamna plînse, se supără, apoi se domoli. Cina fu mai lungă decît prînzul. Stătură de vorbă cu mai multă încredere. Azora îl lăudă pe cel mort, dar mărturisi că Zadig avea metehne care îi lipseau lui Cador.

Pe la mijlocul mesei, Cador se plînse că-l doare grozav splina. Doamna, neliniştită şi grijulie, porunci să se aducă toate miresmele cu care obişnuia să se parfumeze, doar va găsi vreuna care să fie bună pentru boală de splină. Îi păru foarte rău că vraciul Hermes nu mai era în Babilon. Binevoi chiar să atingă cu mîna partea în care Cador simţea dureri aşa de mari.

— Suferi de mult de boala asta? îl întrebă ea miloasă.

— M-aduce cîteodată pînă la marginea mormîntului, răspunse Cador; şi numai un singur leac mă poate uşura: să-mi pun pe partea care mă doare nasul unui om mort cu o zi înainte.

— Ciudat leac, spuse Azora.

— Nu-i mai ciudat, răspunse el, decît săculeţele domnului Arnoult împotriva damblalei.[1]

[1] Era pe vremea aceea un babilonian, numit Arnoult, care anunţa prin gazete că vindecă şi previne toate apoplexiile cu un săculeţ cu leacuri atîrnat de gît. (Nota lui Voltaire.)

Acest argument, împreună cu marile merite ale tînărului, o făcură pe doamnă să se hotărască.

„La urma urmei, își spuse ea, cînd bărbatul meu va trece din lumea de ieri în lumea de mîine pe podul Cinavar, oare îngerul Asrael n-are să-i dea voie să treacă din pricină că nasul lui va fi mai scurt în a doua viață decît în întîia?" Așadar luă un brici, se duse la mormîntul lui bărbatu-său, îl stropi cu lacrimi și se aplecă să taie nasul lui Zadig, care ședea întins în groapă. Zadig se ridică atunci ținîndu-se cu o mînă de nas și cu cealaltă apucînd briciul.

— Doamnă, spuse el, nu mai striga atîta împotriva văduvei lui Cosru; gîndul de a-mi tăia nasul e la fel cu gîndul de-a întoarce pîrăul.

Capitolul III

CÎINELE ȘI CALUL

Zadig simți că întîia lună de căsătorie, așa cum scrie în cartea *Zend*, este luna mierii, și că luna a doua este luna pelinului. Nu trecu mult timp și el fu silit s-o alunge pe Azora, cu care era din ce în ce mai greu de trăit, și își căută fericirea în studiul naturii. „Nimeni nu-i mai fericit, spunea el, decît un filozof care citește în cartea aceasta mare pe care Dumnezeu a pus-o sub ochii noștri. Adevărurile pe care le descoperă sînt ale lui; își nutrește și își înalță sufletul; trăiește liniștit; nu se teme de oameni și scumpa lui soție nu vine să-i taie nasul."

Plin de aceste gînduri, Zadig se retrase într-o vilă pe malul Eufratului. Acolo, el nu-și petrecea timpul calculînd cîte dramuri de apă curgeau într-o secundă sub bolțile vreunui pod sau dacă în luna Șoarecelui cădea o picătură de apă mai mult decît în luna Berbecului. Nu se gîndea să facă mătase din pînză de păianjen și nici porțelan din carafe sparte. Dar cerceta mai ales însușirile animalelor și ale plantelor. Dobîndi în

curînd o pricepere care îl făcea să descopere mii de deosebiri acolo unde oamenii nu văd decît uniformitate.

Într-o zi, în timp ce se plimba la marginea unei pădurici, văzu că vine în fugă spre dînsul un eunuc al reginei, urmat de mai mulţi ofiţeri, care păreau să fie foarte neliniştiţi şi care alergau de colo pînă colo, ca nişte oameni rătăciţi care au pierdut un lucru de mare preţ şi umblă acum să-l găsească.

— Tinere, spuse eunucul, n-ai văzut cumva cîinele reginei?

Zadig răspunse cuviincios:

— E căţea, nu e cîine.

— Ai dreptate, spuse eunucul.

— E o căţeluşă, adăugă Zadig. A făcut pui de curînd; şchiopătează de piciorul stîng din faţă şi are urechi foarte lungi.

— Ai văzut-o? întrebă eunucul, gîfîind de atîta alergătură.

— Nu, răspunse Zadig, n-am văzut-o niciodată şi n-am ştiut pînă acuma că regina avea o căţea.

Tocmai atunci, printr-o ciudăţenie obişnuită a soartei, cel mai frumos cal din grajdurile regelui scăpase din mîinile unui rîndaş şi o luase la fugă pe cîmpiile Babilonului. Marele maestru de vînătoare al Curţii şi toţi ceilalţi ofiţeri de la Curte alergau după el tot aşa de neliniştiţi ca şi eunucul după căţeaua reginei. Marele maestru de vînătoare se apropie de Zadig şi îl întrebă dacă n-a văzut calul regelui. Zadig răspunse:

— E calul care aleargă cel mai bine. Are cinci picioare înălţime şi copita foarte mică. Coada are o lungime de trei palme şi jumătate. Capetele zăbalei sînt de aur de douăzeci şi trei de carate; potcoavele sînt de argint curat.

— Încotro a apucat-o? Unde-i? întrebă marele maestru de vînătoare.

— Nu l-am văzut, răspunse Zadig, şi n-am auzit niciodată de dînsul.

Marele maestru de vînătoare şi eunucul fură încredinţaţi că Zadig a furat calul regelui şi căţeaua reginei.

îl luară pe sus și îl duseră în fața adunării marelui Desterham, care îl osîndi să fie bătut cu cnutul și să-și petreacă restul vieții în Siberia. Abia se dăduse sentința și se găsiră calul și cățeaua. Judecătorii se văzură în dureroasa situație de a-și schimba hotărîrea pe care o dăduseră. Ei îl condamnară pe Zadig să plătească patru sute de uncii de aur pentru că a spus că n-a văzut ceea ce a văzut. Zadig trebui mai întîi să plătească amenda și după aceea i se dădu voie să se apere în fața consiliului marelui Desterham.

El vorbi astfel:

— Luceferi ai dreptății, adîncuri de știință, oglinzi de adevăr, voi care aveți greutatea plumbului, tăria fierului, strălucirea diamantului și multă înrudire cu aurul, acum, fiindcă îngăduit îmi este să vorbesc înaintea acestei auguste adunări, vă jur pe Orosmad că n-am văzut niciodată preacinstita cățea a reginei și nici calul sfînt al regelui. Iată ce mi s-a întîmplat. Mă plimbam la marginea pădurii, acolo unde l-am întîlnit pe venerabilul eunuc și pe preailustrul mare maestru de vînătoare. Am văzut pe nisip urmele unui animal și mi-am dat repede seama că erau ale unui cățeluș. Niște dîre ușoare și lungi care se aflau între urmele labelor mi-au arătat că era o cățea ale cărei țîțe atingeau pămîntul și că prin urmare făcuse pui de curînd. Alte urme, care păreau că atinseseră nisipul alături de labele de dinainte, mi-au dovedit că avea urechile foarte lungi; și, văzînd că urma unei labe era pretutindeni mai puțin adîncă decît urmele celorlalte labe, am înțeles că această cățea a augustei noastre regine era, fie-mi iertat să spun, puțin cam șchioapă.

În ce privește calul regelui regilor, veți ști că, plimbîndu-mă pe un drum în pădure, am văzut niște urme de potcoave. Toate erau la depărtări egale. Iată, mi-am spus eu, un cal care are un galop desăvîrșit. Praful de pe copaci, pe drumul îngust care n-are decît șapte palme lărgime, era scuturat puțin în dreapta

şi în stînga, la trei palme şi jumătate de la mijlocul drumului. Calul acesta, mi-am spus, are o coadă de trei palme şi jumătate, care, mişcîndu-se în dreapta şi în stînga, a şters praful de pe copaci. Sub copacii care alcătuiau o boltă de crengi înaltă de cinci picioare am văzut frunze de curînd căzute şi mi-am dat seama că acest cal atinsese crengile cu capul şi că prin urmare el avea o înălţime de cinci picioare. Cît despre zăbală, trebuie să fie de aur de douăzeci şi trei de carate: calul s-a frecat cu capul zăbalei de o piatră care se cheamă mehenghi, care slujeşte tocmai la încercarea aurului şi pe care am încercat-o şi eu. Am văzut, în sfîrşit, după semnele lăsate de copite pe alte pietre, că era potcovit cu argint curat.

Toţi judecătorii se minunară de deşteptăciunea adîncă şi subtilă a lui Zadig. Se duse vestea pînă la rege şi regină. Nu se vorbea decît de Zadig prin anticamerele şi sălile palatului, deşi cîţiva magi erau de părere că trebuie ars pe rug fiindcă e vrăjitor. Regele porunci să i se dea înapoi amenda de patru sute de uncii de aur la care fusese condamnat. Grefierul, portăreii, procurorii veniră toţi la el cu mare pompă să-i înapoieze cele patru sute de uncii; păstrară însă trei sute nouăzeci şi opt pentru cheltuieli de judecată; şi aprozii lor cerură bacşiş.

Zadig văzu cît este de primejdios cîteodată să ştii prea multe şi se jură ca, de acum înainte, să nu mai spună ce vede.

Prilejul acesta se ivi în curînd. Un prizonier politic fugi din închisoare şi trecu prin faţa ferestrelor lui. Zadig fu întrebat, dar nu răspunse nimic. Se dovedi însă că se uitase pe fereastră. Pentru această crimă fu amendat la cinci sute de uncii de aur. Zadig mulţumi judecătorilor pentru bunăvoinţa lor, după obiceiul Babilonului. „O, Doamne! îşi spuse el, ce nenorocire să te plimbi printr-o pădure prin care a trecut căţeaua reginei şi calul regelui! Ce primejdios e să te uiţi pe fereastră! Şi ce greu e să fii fericit în viaţă!“

Capitolul IV

INVIDIOSUL

Zadig vru să-şi aline cu ajutorul filozofiei şi al prieteniei necazurile pe care i le dăduse soarta. Într-o mahala a Babilonului el avea o casă mobilată cu gust şi în care adunase toate lucrurile frumoase şi toate plăcerile vrednice de un om cumsecade. Dimineaţa, biblioteca lui era deschisă tuturor savanţilor; seara, masa lui era pusă pentru lumea aleasă. Dar îşi dădu seama în curînd cît de primejdioşi sînt savanţii. Odată se iscă o mare ceartă cu privire la o lege a lui Zoroastru, care te oprea să mănînci carne de grifon.

— Cum să opreşti grifonul, cînd acest animal nici nu există? spuneau unii.

— Trebuie să existe, spuneau alţii, pentru că Zoroastru nu îngăduie să-l mănînci.

Zadig voi să-i împace şi le spuse:

— Dacă grifonii există, să nu-i mîncăm; dacă nu există, n-avem să-i mîncăm nici atîta, şi în acest chip vom asculta toţi de Zoroastru.

Un savant care scrisese treisprezece volume despre însuşirile grifonului şi care pe lîngă asta mai era şi mare teurg se grăbi să se ducă să-l pîrască pe Zadig la un arhimag numit Yebor, care era cel mai prost chaldeean şi deci cel mai fanatic. Omul acesta l-ar fi tras bucuros în ţeapă pe Zadig spre slava Soarelui şi cu acest prilej ar fi spus pe dinafară ceaslovul lui Zoroastru, cu mare mulţumire în glas. Prietenul Cador (un prieten face mai mult decît o sută de preoţi) se duse la bătrînul Yebor şi îi spuse:

— Trăiască soarele şi grifonii! să nu cumva să-l pedepseşti pe Zadig: e un sfînt. Are o mulţime de grifoni în ogradă şi nu-i mănîncă; şi învinuitorul lui e un eretic care îndrăzneşte să spună că iepurii de casă au piciorul despicat şi nu sînt murdari.

— Bine! spuse Yebor, clătinînd din capul lui chel. Zadig trebuie tras în ţeapă pentru că a vorbit rău de

grifoni, iar celălalt pentru că a vorbit rău de iepuri.

Cador potoli lucrurile cu ajutorul unei domnişoare de onoare cu care făcuse un copil şi care avea mare trecere în sfatul magilor. Nimeni n-a fost tras în ţeapă. Fapt care făcu pe mulţi învăţaţi să cîrtească şi să prorocească decadenţa Babilonului. Zadig spuse: „Iată de ce atîrnă fericirea! Totul pe lume mă năpăstuieşte, chiar şi fiinţele care nu există!" Blestemă savanţii şi nu mai vru să se întîlnească decît cu feţe simandicoase.

Poftea la el acasă pe oamenii cei mai aleşi din Babilon şi doamnele cele mai plăcute la vorbă şi la chip. După ce ascultau muzică, treceau la masă, unde se serveau numai bucate alese; masa era însufleţită întotdeauna de conversaţii plăcute din care el ştia să înlăture goana după spirit, care este cel mai sigur mijloc să nu ai spirit de loc şi modul cel mai nimerit de a strica o societate oricît de strălucită ar fi ea. Zadig nu punea nici o vanitate nici în alegerea prietenilor, nici în alegerea bucatelor; în orice lucru el prefera să fie într-adevăr ceva şi să nu pară numai că este; şi prin asta el îşi atrăgea o stimă adevărată, la care nu rîvnea.

Peste drum de dînsul locuia Arimaz, un om al cărui suflet rău era zugrăvit pe faţa lui grosolană. Era ros de fiere şi puhav de trufie şi, mai mult decît toate, era un om de duh plicticos. Nu putuse să-şi facă drum în lume şi acum îi clevetea pe toţi din răzbunare. Deşi era bogat, cu greu îi atrăgea la dînsul pe linguşitori. Zgomotul caleştilor care veneau seara la Zadig îl necăjea; zgomotul laudelor îl supăra şi mai mult. Se ducea cîteodată la Zadig şi se aşeza la masă fără să fie poftit. Strica voia bună a tuturor, aşa cum se spune că harpiile[1] strică hrana pe care o ating. O dată vru să facă o petrecere în cinstea unei doamne care, în loc

[1] Monştri din mitologia greacă, cu faţă de femeie şi trup de vultur (n. t.).

să vină la dînsul, se duse la masă la Zadig. Altă dată, stînd de vorbă amîndoi la palat, salutară pe un ministru care-l pofti la masă pe Zadig şi nu-l pofti pe Arimaz. De multe ori, chiar ura cea mai grozavă nu are temeiuri mai serioase decît acesta. Arimaz, căruia în Babilon i se spunea Invidiosul, vru să-l doboare pe Zadig pentru că i se spunea Fericitul. Prilej de a face rău se găseşte de o sută de ori pe zi şi prilej de a face bine numai o dată pe an, după cum spune Zoroastru.

Invidiosul se duse la Zadig şi îl găsi plimbîndu-se prin grădină cu doi prieteni şi o doamnă căreia îi spunea cîteodată lucruri galante, dar numai aşa, ca să i le spună. Vorbeau acum despre războiul pe care regele tocmai îl isprăvise cu izbîndă împotriva prinţului Hyrcaniei, care era vasalul lui. Zadig, care se luptase cu vitejie în acest scurt război, aducea mari laude regelui şi încă şi mai mari doamnei. Scoase carnetul şi scrise patru versuri pe care i le dădu acesteia să le citească. Prietenii îl rugară să le citească şi lor. Dar Zadig nu voi, din modestie sau mai degrabă dintr-un amor propriu foarte îndreptăţit. El ştia că versurile improvizate nu sînt niciodată bune decît pentru aceea în cinstea căreia au fost făcute. Rupse în două foaia pe care le scrisese şi zvîrli cele două bucăţi într-o tufă de trandafiri unde ceilalţi le căutară degeaba. Începu să plouă. Intrară în casă. Invidiosul rămase în grădină şi începu să caute pînă găsi o bucată din foaia aruncată. Fusese ruptă în aşa fel încît fiecare jumătate de vers care rămăsese avea un înţeles şi forma chiar un vers mai mic. Dar, printr-o întîmplare şi mai ciudată, aceste versuri mici aveau un înţeles şi conţineau nişte groaznice ocări împotriva regelui. Iată ce se putea citi pe acea hîrtie:

Prin mari nelegiuiri
Statornicit pe tron,
În pacea tuturora
E singurul duşman.

Invidiosul se simți fericit întîia oară în viața lui. Putea acum să doboare un om cinstit și vrednic. Plin de o crudă bucurie, el trimise regelui această satiră scrisă de mîna lui Zadig. Zadig, cei doi prieteni și cu doamna fură aruncați în închisoare. Zadig fu în curînd judecat fără drept de apărare. Cînd îl aduseră ca să-i citească sentința, Invidiosul îi ieși în cale și îi spuse cu glas tare că versurile lui nu făceau doi bani. Zadig nu avea pretenția că e bun poet; dar era mîhnit fiindcă fusese condamnat pentru batjocuri aduse regelui și fiindcă vedea că doi prieteni și o femeie frumoasă stăteau la închisoare din pricina unei nelegiuiri pe care nu o săvîrșiseră. Nu i se dădu voie să vorbească deoarece carnetul lui vorbea pentru dînsul. Așa era legea în Babilon. Îl duseră la osîndă. Pe drum, de o parte și de alta se adunaseră o mulțime de curioși, dar nici unul nu îndrăznea să-l plîngă și toți se înghesuiau să-l privească și să vadă cum are să moară. Numai rudele lui erau mîhnite, fiindcă nu-l puteau moșteni. Trei sferturi din averea lui fuseseră confiscate în folosul regelui și un sfert în folosul Invidiosului.

În timp ce el se pregătea să moară, papagalul regelui își luă zborul de pe balconul unde ședea și se lasă în grădina lui Zadig pe o tufă de trandafiri. Dintr-un piersic din apropiere vîntul smulse o piersică și o duse în tufa de trandafiri: aici căzu pe o bucată de hîrtie și se lipi de ea. Papagalul luă în plisc piersica și hîrtia, le aduse pe amîndouă și le puse pe genunchii monarhului. Regele, curios, se uită pe hîrtie și văzu niște cuvinte care nu aveau nici un înțeles și care păreau să fie niște sfîrșituri de vers. Regelui îi plăcea poezia. Cu suveranii cărora le plac versurile te poți întotdeauna înțelege. Întîmplarea aceasta cu papagalul îl puse pe gînduri. Regina, care își aduse aminte de ceea ce era scris pe foaia din carnetul lui Zadig, porunci să i-o aducă. Puseră alături amîndouă bucățile,

care se potriveau împreună foarte bine. Citiră atunci versurile, aşa cum le făcuse Zadig:

Prin mari nelegiuiri s-a tulburat pămîntul.
Statornicit pe tron, regele stăpîneşte.
În pacea tuturora numai amorul luptă:
E singurul duşman de care te poţi teme.

Regele porunci ca Zadig să fie adus numaidecît înaintea lui, iar doamna şi cei doi prieteni să fie scoşi din închisoare. Zadig se aruncă cu faţa în jos la picioarele regelui şi ale reginei şi le ceru foarte umil iertare că a făcut versuri proaste. Vorbi în chip atît de plăcut, cu atîta duh şi atîta înţelepciune, încît regele şi regina voiră să-l mai vadă. Zadig mai veni la Curte şi plăcu şi mai mult. I se dădu toată averea Invidiosului care-l învinuise pe nedrept; dar Zadig i-o dădu înapoi şi Invidiosul nu simţi decît plăcerea de a nu-şi fi pierdut averea. Stima regelui faţă de Zadig crescu mereu. Îl făcea părtaş la toate plăcerile lui şi îi cerea sfatul în toate treburile. Regina începu să se uite la dînsul cu o bunăvoinţă care putea, într-o bună zi, să ajungă primejdioasă pentru dînsa, pentru rege, augustul ei soţ, pentru Zadig şi pentru ţara întreagă. Zadig începu să creadă, în vremea asta, că nu-i greu să fii fericit.

Capitolul V

MĂRINIMOSUL

Veni vremea cînd trebuia să se prăznuiască o mare sărbătoare care cădea o dată la cinci ani. Era în Babilon obiceiul ca, din cinci în cinci ani, să se facă cunoscut în chip solemn cetăţeanul care făcuse fapta cea mai mărinimoasă. Sfetnicii şi magii erau judecători. Marele satrap, care avea în grija lui oraşul, aducea tuturora la cunoştinţă cele mai frumoase fapte care se petrecuseră sub guvernarea lui. Fiecare îşi spunea părerea. Regele dădea hotărîrea. La această sărbătoare

venea lume de la capătul pămîntului. Învingătorul primea din mîinile monarhului o cupă de aur împodobită cu pietre scumpe şi regele rostea aceste cuvinte: „Primeşte această răsplată a mărinimiei, şi binevoiască zeii să-mi dea mulţi supuşi care să-ţi semene!"

Cînd sosi această memorabilă zi, regele se aşeză pe tron, înconjurat de sfetnici, de magi şi de solii tuturor popoarelor care veneau să vadă aceste jocuri, unde gloria se dobîndea nu prin iuţeala cailor, nu prin puterea trupurilor, ci prin virtute. Marele satrap aduse la cunoştinţă cu glas tare faptele care puteau prilejui celor care le săvîrşiseră această răsplată fără preţ. Dar el nu vorbi de mărinimia cu care Zadig îi dăduse înapoi Invidiosului toată averea; asta nu era o faptă vrednică de răsplată.

El înfăţişă mai întîi pe un judecător care, după ce-l făcuse pe un om să piardă un proces printr-o greşeală de care nici nu era măcar răspunzător, îi dăduse toată averea lui, care preţuia cît tot ce pierduse acel om.

Arătă apoi pe un tînăr care, fiind îndrăgostit de o fată cu care voia să se căsătorească, o lăsase unui prieten care murea de dragul ei; pe lîngă asta o mai şi înzestrase.

Pe urmă aduse pe un soldat care, în războiul din Hyrcania, dăduse o pildă şi mai mare de mărinimie. Nişte soldaţi duşmani voiau să-i răpească iubita; el o apără împotriva lor; în vremea asta, cineva îi spuse că alţi hyrcanieni voiau s-o răpească pe mamă-sa, la cîţiva paşi de acolo. Plîngînd, îşi lăsă iubita şi alergă s-o scape pe mamă-sa. Se întoarse apoi la aceea pe care o iubea şi o găsi pe moarte. Voi atunci să se omoare; dar mamă-sa îl dojeni şi îi spuse că el e singurul ei sprijin şi atunci soldatul avu curajul să îndure viaţa mai departe.

Judecătorii ar fi vrut să dea soldatului premiul. Regele luă cuvîntul şi spuse:

— Fapta lui şi faptele celorlalţi sînt frumoase, dar nu mă miră. Ieri, Zadig a făcut ceva care m-a mirat.

Am scos din slujbă acum cîteva zile pe ministrul și favoritul meu Coreb. Eram foarte nemulțumit de el și totuși curtenii îmi spuneau că eram prea îngăduitor; care mai de care îl vorbeau de rău. L-am întrebat pe Zadig ce crede și el, cu îndrăzneală, mi-a spus numai lucruri bune despre Coreb. Mărturisesc că am văzut de multe ori în poveștile noastre cum unul a plătit o greșeală cu averea lui, cum altul a ținut mai mult la maică-sa decît la femeia iubită; dar n-am citit nicăieri că un curtean a vorbit de bine pe un ministru scos din slujbă și pe care suveranul lui era supărat. Dau douăzeci de mii de galbeni fiecăruia dintre aceia care au fost înfățișați pentru faptele lor mărinimoase; cupa însă o dau lui Zadig.

— Eu cred, spuse Zadig, că numai măriei-tale i se cuvine cupa; măria-ta a săvîrșit o faptă nemaipomenită pentru că, fiind rege, măria-ta nu te-ai supărat pe robul tău atunci cînd acesta s-a împotrivit patimii tale.

Toți admirară pe rege și pe Zadig. Judecătorul care-și dăduse averea, tînărul care își măritase iubita cu prietenul lui, soldatul care își lăsase iubita să moară numai ca s-o scape pe maică-sa primiră darurile din partea monarhului; numele lor fură înscrise în cartea mărinimoșilor. Zadig căpătă cupa. Regele își cîștigă renumele de stăpînitor bun, renume pe care nu-l păstră multă vreme. Ziua aceea fu însemnată prin serbări mai îndelungate decît îngăduia legea. Amintirea lor dăinuiește și acum în Asia. Zadig spunea: „În sfîrșit, sînt fericit!“ Dar se înșela.

Capitolul VI
MINISTRUL

Regele își pierduse primul-ministru. El îl alese acum pe Zadig ca să îndeplinească această funcție. Toate frumoasele doamne din Babilon se bucurară de această alegere, fiindcă niciodată de la întemeierea

imperiului nu mai fusese un ministru atît de tînăr. Toţi curtenii erau supăraţi. Invidiosul scuipa sînge şi nasul i se umflă grozav de tare. Zadig, după ce mulţumi regelui şi reginei, se duse să mulţumească şi papagalului.

„Pasăre frumoasă, îi spuse el, tu mi-ai scăpat viaţa şi m-ai făcut ministru. Căţeaua şi calul măriilor-lor îmi făcuseră mult rău, dar tu mi-ai făcut bine. Iată de ce atîrnă soarta oamenilor! Însă, adăugă el, un noroc atît de neobişnuit se va stinge poate în curînd." Papagalul răspunse: „Da". Cuvîntul acesta îl miră pe Zadig; dar, cum era bun naturalist şi nu credea că papagalii pot fi profeţi, se linişti repede şi căută să-şi îndeplinească slujba cît putea mai bine.

Îi făcu pe toţi să simtă puterea sfîntă a legilor şi nu stingheri pe nimeni cu înalta lui funcţie. Nu tulbură pe sfetnicii divanului; fiecare vizir putea să aibă orice părere fără ca el să se supere. Cînd judeca vreo pricină, nu el judeca, ci legea. Dar cînd legea era prea aspră, o domolea, şi cînd nu erau legi, dreptatea lui făcea nişte legi atît de bune încît ai fi crezut că sînt ale lui Zoroastru.

De la dînsul au păstrat popoarele acest mare principiu: că e mai bine să scapi pe un vinovat decît să osîndeşti pe un nevinovat. Zadig era de părere că legile erau făcute ca să ajute pe oameni, nu numai să-i sperie. Avea o mare pricepere în descoperirea adevărului, pe care toţi oamenii caută să-l acopere.

Chiar din primele zile ale ocîrmuirii lui, Zadig îşi arătă această pricepere. Un vestit negustor din Babilon murise în India. Îşi lăsase averea, pe din două, celor doi fii ai lui, după ce sora lor se măritase, şi mai lăsase şi un legat de treizeci de mii de galbeni aceluia dintre feciori care va fi socotit că-l iubeşte mai mult. Fiul cel mare îi clădi un cavou; celălalt spori cu o parte din moştenirea lui zestrea soră-si. Toată lumea spunea: „Cel mai mare iubeşte mai mult pe tată-său; cel mai mic ţine mai mult la soră-sa. Celui mai mare trebuie să i se dea cei treizeci de mii de galbeni."

Zadig îi chemă la dînsul, pe rînd. Spuse celui mai mare:

— Tatăl tău n-a murit; a fost bolnav, s-a vindecat şi acum se întoarce în Babilon.

— Mulţumesc lui Dumnezeu, răspunse băiatul; păcat de cavou că m-a costat cam scump!

După aceea, Zadig spuse acelaşi lucru celui mai mic.

— Mulţumesc lui Dumnezeu, răspunse el; am să dau înapoi tatei tot ce am; aş vrea numai să lase soră-mi ce i-am dat ei.

— N-ai să dai înapoi nimic, spuse Zadig, şi ai să capeţi cei treizeci de mii de galbeni. Tu iubeşti mai mult pe tatăl tău.

O fată foarte bogată făgăduise la doi magi că se va căsători cu fiecare dintre ei. După ce timp de vreo cîteva luni căpătase învăţătură şi de la unul şi de la celălalt, fata se trezi că e însărcinată. Amîndoi magii voiră s-o ia.

— Am să iau de bărbat, spuse fata, pe acela dintre voi care m-a făcut în stare să dau imperiului un cetăţean.

— Eu am făcut fapta aceasta bună, spuse unul.

— Ba eu am avut această plăcere, spuse celălalt.

— Bine, zise ea, atunci am să spun că e tatăl copilului acela dintre voi care îi va da creşterea cea mai frumoasă.

Fata născu un băiat. Fiecare dintre cei doi magi voia să-l crească. Pricina fu adusă în faţa lui Zadig. El îi chemă la dînsul pe cei doi magi.

— Ce ai să înveţi tu pe copil? întrebă el pe unul dintre dînşii.

— Am să-l învăţ, spuse magul, cele opt părţi ale discursului, dialectica, astrologia, demonomania, ce este substanţa şi accidentul, abstractul şi concretul, monadele[1] şi armonia prestabilită.

---

[1] În sistemul filozofic al lui Leibniz (1646—1716) monada este substanţa simplă, activă, indivizibilă, din care sînt alcătuite toate fiinţele (n.t.).

— Eu, spuse cel de al doilea, voi căuta să-l fac să fie drept la cuget şi vrednic să aibă prieteni.

Zadig rosti:

— Fie că eşti, fie că nu eşti tatăl lui, ai s-o iei pe mamă-sa.

Capitolul VII

DISCUŢII ŞI AUDIENŢE

Astfel Zadig îşi arăta înţelepciunea minţii şi bunătatea sufletului. Lumea îl admira şi totuşi îl şi iubea. Trecea drept cel mai fericit dintre oameni; ţara întreagă era plină de numele lui; toate femeile se uitau la dînsul; toată lumea lăuda spiritul lui de dreptate; savanţii îl priveau ca pe un oracol; chiar şi preoţii mărturiseau că ştie mai multe decît bătrînul arhimag Yebor. Nici vorbă nu mai era să fie dat în judecată pentru grifoni. Nimeni nu credea decît ceea ce i se părea lui vrednic de crezut.

Era în Babilon o mare neînţelegere, care ţinea de vreo mie cinci sute de ani şi care împărţea ţara în două secte la fel de îndîrjite. Una pretindea că trebuia să intri în templul lui Mithras numai cu piciorul sting; cealaltă nu putea suferi acest obicei şi intra numai cu piciorul drept. Toţi aşteptau acum marea sărbătoare a focului sfînt ca să afle care sectă va fi sprijinită de Zadig. Lumea întreagă avea ochii aţintiţi asupra picioarelor lui şi tot oraşul era în agitaţie şi aşteptare. Zadig intră în templu sărind cu amîndouă picioarele deodată şi dovedi după aceea printr-o cuvîntare plină de elocinţă că Dumnezeul cerului şi al pămîntului, care nu face deosebire de persoane, nu face deosebire nici între piciorul drept şi piciorul sting.

Invidiosul şi nevastă-sa pretinseră că în cuvîntarea lui nu erau destule figuri, că nu pusese îndeajuns să joace munţii şi dealurile. „E sec şi fără talent, spuneau

ei; nu vezi la dînsul nici marea care o ia la fugă, nici stelele care cad, nici soarele care se topeşte ca ceara; n-are nimic din stilul cel bun, oriental." Zadig se mulţumea să aibă stilul raţiunii. Toată lumea se dădu de partea lui, şi asta nu pentru că era pe calea cea dreaptă, nu pentru că era un om cu judecată, nu pentru că merita să fie iubit, ci pentru că era mare vizir.

Tot aşa de bine puse el capăt marelui proces dintre magii albi şi magii negri. Albii spuneau că atunci cînd te rogi lui Dumnezeu e o nelegiuire să te întorci cu faţa la răsăritul de iarnă; negrii ziceau că Dumnezeu dispreţuia rugăciunile oamenilor care se întorceau către apusul de vară. Zadig hotărî că fiecare poate să se întoarcă încotro pofteşte.

Zadig găsi secretul de a isprăvi dimineaţa cu toate treburile, atît cu cele particulare, cît şi cu cele obşteşti. În restul zilei se ocupa de înfrumuseţarea Babilonului. Punea să se reprezinte tragedii la care lumea plîngea şi comedii la care rîdea; lucrul acesta nu mai era la modă de mult şi el îl înfiinţă din nou fiindcă era om de gust. N-avea pretenţia că ştie mai mult decît artiştii; îi răsplătea cu daruri şi distincţii şi nu era invidios în taină din cauza talentului lor. Seara îl înveselea mult pe rege şi mai ales pe regină. Regele spunea: „Ce ministru mare!" Regina spunea: „Ce drăguţ ministru!" şi amîndoi adăugau: „Ar fi fost păcat să-l spînzure!"

Niciodată pînă atunci un dregător nu fusese silit să primească în audienţă atîtea cucoane. Cele mai multe veneau la el ca să discute despre treburi pe care nu le aveau şi numai ca să stea de vorbă cu dînsul. Soţia Invidiosului veni printre cele dintîi; se jură pe Mithras, pe Zend-Avesta şi pe focul cel sfînt că nu putuse să sufere purtarea lui bărbatu-său; îi spuse apoi că bărbatul acesta al ei e gelos şi bădăran; îi mai dădu să înţeleagă că zeii l-au pedepsit nehărăzindu-i preţioasele efecte ale acelui foc sfînt care face pe om să semene cu zeii. În sfîrşit, cucoana lăsă să-i cadă

jartiera. Zadig o ridică de jos cu curtenia lui obişnuită dar nu o legă la loc la genunchiul doamnei. Şi această mică greşeală, dacă este o greşeală, a fost pricina celor mai cumplite nenorociri. Zadig nu se gîndi la asta, dar soţia Invidiosului se gîndi mult.

În fiecare zi se înfăţişau la dînsul o mulţime de femei. Analele secrete ale Babilonului spun că o dată s-a lăsat dus de ispită, dar că singur s-a mirat văzînd că plăcerea lui era fără voluptate şi că în toiul îmbrăţişărilor se gîndea în altă parte. Femeia căreia îi dădu, fără să-şi dea seama, dovezi de protecţie, era o doamnă din suita reginei Astarte. Această drăgăstoasă babiloniană îşi spunea ca să se consoleze: „Multe treburi mai are omul acesta în cap dacă se gîndeşte la ele chiar în toiul dragostei". În clipa cînd cei mai mulţi oameni nu spun nimic şi cînd alţii nu rostesc decît vorbe sfinte, Zadig strigă: „Regina!" Babiloniana crezu că în sfîrşit şi-a venit în fire tocmai cînd trebuia şi că îi spunea: „Regina mea!" Dar Zadig, tot fără să se gîndească, rosti numele Astartei. Doamna, care în aceste împrejurări fericite credea că totul e pentru dînsa, îşi închipui că asta înseamnă: „Eşti mai frumoasă decît regina Astarte!" Ea ieşi din seraiul lui Zadig cu daruri foarte frumoase. Se duse la Invidioasa, cu care era prietenă bună, şi îi povesti cum a fost. Invidioasa fu foarte necăjită că Zadig o preferase pe cealaltă.

— Nici n-a binevoit măcar, spuse ea, să-mi lege jartiera asta, pe care nici nu mai vreau s-o port.

— O! O! spuse către Invidioasă fericita, văd că porţi aceleaşi jartiere ca şi regina. Le faci la aceeaşi croitoreasă?

Invidioasa căzu pe gînduri, nu răspunse şi se duse să se sfătuiască cu bărbatu-său, Invidiosul.

În vremea asta, Zadig băgă de seamă că era totdeauna cu gîndul aiurea cînd dădea audienţe şi cînd judeca; nu ştia însă din ce pricină şi asta era singura lui mîhnire.

Odată avu un vis. Se făcea că şedea culcat mai întîi pe nişte iarbă uscată, în care erau şi cîteva fire ţepoase care îl supărau, şi pe urmă se făcea că stă tolănit pe un pat de trandafiri din care ieşea un şarpe care îl înţepa în inimă cu limba lui ascuţită şi veninoasă. „Vai! îşi spuse el, am stat mult timp culcat pe iarba aceea uscată şi ţepoasă; acum şed pe patul de trandafiri, dar cine va fi şarpele?"

Capitolul VIII

GELOZIA

Nenorocirea lui Zadig izvorî chiar din fericirea lui şi mai ales din meritele sale. În fiecare zi stătea de vorbă cu regele şi cu Astarte, augusta sa soţie. Farmecul vorbelor lui era sporit şi de dorinţa de a plăcea, care este pentru suflet ceea ce este podoaba pentru frumuseţe. Tinereţea şi gingăşia lui lăsară pe nesimţite în sufletul Astartei nişte urme de care la început nici ea singură nu-şi dădu seama.

Patima ei crescu la sînul nevinovăţiei. Astarte se lăsă, fără teamă şi fără şovăire, cuprinsă de plăcerea de a vedea şi de a auzi pe un om scump soţului ei şi ţării. Îl lăuda mereu faţă de rege; vorbea de dînsul cu doamnele de la Curte, care îl lăudau şi mai tare. Totul slujea ca să-i înfigă în inimă săgeata pe care ea n-o simţea. Îi făcea lui Zadig daruri în care intra mai multă dragoste decît îşi închipuia ea; credea că nu vorbeşte cu dînsul decît ca o regină mulţumită de serviciile lui, dar cîteodată vorbele ei erau ale unei femei care iubeşte.

Astarte era mult mai frumoasă decît Semira, cea care ura atît de tare pe chiori, şi decît cealaltă care voise să taie nasul lui bărbatu-său. Familiaritatea Astartei, vorbele ei drăgăstoase, de care ea singură începea acum să se ruşineze, privirile ei, pe care voia

să le întoarcă în altă parte şi care se lipeau de privirile lui, aprinseră în inima lui Zadig un foc care îl uimi. Se împotrivi; chemă în ajutor filozofia care îl ajutase întotdeauna; dar ea nu-i aduse decît lămuriri şi nici o uşurare. Datoria, recunoştinţa, măreţia suverană pîngărită se înfăţişau ochilor lui ca nişte zei răzbunători. Se lupta mereu şi învingea; dar această izbîndă, pe care trebuia s-o cucerească în fiecare clipă, îl costa lacrimi şi gemete. Nu mai îndrăznea să vorbească cu regina nestingherit ca pînă acum; ochii i se împăienjeneau; vorbele lui erau silite şi fără şir; îşi punea ochii în pămînt; şi cînd, fără să vrea, privirile lui se îndreptau către Astarte, ele întîlneau privirile înlăcrimate ale reginei. Îşi spuneau parcă din ochi unul altuia: „Ne iubim şi ne temem să ne iubim; pe amîndoi ne arde o dragoste pe care o osîndim".

Zadig pleca de la dînsa rătăcit, pierdut, cu inima copleşită de o povară pe care nu mai putea s-o poarte. În frămîntarea lui, se destăinui prietenului său Cador, la fel cu un om care, după ce a îndurat cîtva timp o durere puternică, îşi arată deodată suferinţa printr-un strigăt pe care i-l smulge durerea înteţită şi prin sudoarea rece care-i curge pe frunte.

Cador îi spuse:

— Chiar fără să-mi spui, am văzut sentimentul pe care voiai să-l ascunzi de tine însuţi. Patima are semne care nu înşală. Acum, cînd am citit în inima ta, îţi spun să bagi de seamă ca nu cumva regele să descopere în tine un sentiment care să-l jignească. Regele n-are altă meteahnă decît aceea că e cel mai gelos om din lume. Tu îţi stăpîneşti patima cu mai multă putere decît şi-o stăpîneşte regina, fiindcă eşti filozof şi eşti Zadig. Astarte e femeie: ea îşi lasă ochii să vorbească fără teamă, pentru că nu se socoteşte încă vinovată. Din păcate, sigură de nevinovăţia ei, ea nu se îngrijeşte de ceea ce se vede. Mi-e frică să nu facă vreo greşeală tocmai fiindcă nu se simte vinovată de nimic. Dacă aţi fi înţeleşi împreună, aţi putea

înşela pe oricine: o iubire care de-abia începe şi împotriva căreia te lupţi o vede toată lumea; o dragoste împlinită ştie să se ascundă.

Zadig se înfioră gîndindu-se că ar putea să-l înşele pe rege, binefăcătorul lui; şi niciodată nu fu mai credincios suveranului său decît atunci cînd se făcu vinovat faţă de el de-o nelegiuire fără voie. Dar regina rostea atît de des numele lui Zadig, fruntea i se înroşea atît de tare cînd îl rostea şi cînd vorbea de Zadig în faţa regelui, era uneori atît de vioaie şi uneori atît de tulburată, iar, cînd Zadig pleca, era atît de dusă pe gînduri, încît regele începu să bănuiască ceva. El crezu tot ce vedea şi îşi închipui tot ce nu vedea. Mai ales văzu că pantofii soţiei lui erau albaştri şi că pantofii lui Zadig erau albaştri, că panglicile soţiei lui erau galbene şi că turbanul lui Zadig era galben.

Pentru un monarh bănuitor toate acestea erau nişte semne cumplite. În sufletul lui amărît bănuielile se prefăcură în dovezi.

Toţi sclavii regilor şi ai reginelor sînt nişte spioni ai inimilor lor. Lumea află în curînd că Astarte era îndrăgostită şi Moabdar gelos. Invidiosul o puse pe Invidioasa să trimită regelui jartiera ei, care semăna cu a reginei. Ca o culme a nenorocirii, jartiera era albastră. Regele nu se mai gîndi decît la răzbunare. Într-o noapte hotărî s-o bage la închisoare pe regină şi să-l omoare pe Zadig în zorii zilei. Dădu acest ordin unui eunuc fioros care îndeplinea răzbunările regelui.

În odaia regelui stătea un pitic care era mut, dar nu era surd. Nu-l dădea nimeni afară, aşa că el vedea şi auzea toate tainele regelui, întocmai ca un animal aciuat pe lîngă casă. Piticul acesta era foarte devotat reginei şi lui Zadig. El auzi, cu uimire şi groază, cum regele dădu poruncă să-l omoare. Dar cum să facă cunoscut porunca aceasta îngrozitoare care trebuia să se îndeplinească peste cîteva ceasuri? Piticul nu ştia să scrie, dar învăţase să zugrăvească şi mai ales să facă chipuri care să semene. El se apucă să deseneze

ceea ce trebuia să afle regina. Într-un colţ îl zugrăvi pe rege cuprins de mînie şi dînd porunci eunucului; pe o masă erau o sfoară albastră şi un vas, nişte calţavete albastre şi nişte panglici galbene; în mijlocul tabloului era regina, muribundă, în braţele cameristelor ei şi la picioarele ei Zadig sugrumat. În zare se vedea un răsărit de soare, ca să arate că această osîndă cumplită trebuia să se îndeplinească în zorii zilei. Cum sfîrşi de lucrat, piticul se duse repede la o cameristă a Astartei, o trezi din somn şi îi spuse prin semne că trebuie să ducă îndată reginei tabloul.

Noaptea, tîrziu, cineva bate la uşa lui Zadig. Un slujitor îl trezeşte şi îi dă un răvaş din partea reginei. Zadig se întreabă dacă nu e vis şi deschide răvaşul cu mîini tremurătoare. Care-i fu uimirea şi cine ar putea spune mîhnirea şi deznădejdea de care fu cuprins cînd citi aceste cuvinte:

„Fugi chiar acum dacă vrei să scapi cu viaţă. Fugi, Zadig, îţi poruncesc asta în numele dragostei noastre şi al panglicilor mele galbene. N-am fost vinovată, dar presimt că voi muri vinovată."

Zadig abia avu puterea să vorbească. Trimise să-l cheme pe Cador şi, fără să-i spună ceva, îi dădu răvaşul. Cador îl sili să asculte cererea reginei şi să plece numaidecît pe drumul Memfisului.

— Dacă îndrăzneşti să te duci la regină, îi spuse el, îi grăbeşti moartea. Dacă vorbeşti cu regele, îi faci reginei şi mai mare rău. Mă îngrijesc eu de soarta ei, tu urmeaz-o pe-a ta. Am să împrăştii zvonul că ai plecat în India. Am să vin în curînd după tine şi am să-ţi spun ce s-a întîmplat în Babilon.

Cador aduse la o poartă tăinuită a palatului două cămile repezi la picior. Pe una din ele îl urcă pe Zadig, pe care trebuiră să-l ia în braţe, atît era de uluit. Un singur slujitor îl însoţi. Şi, în curînd, Cador, plin de uimire şi durere, îşi pierdu din ochi prietenul.

Ilustrul fugar, ajuns pe vîrful unui deal de unde se vedea Babilonul, îşi întoarse privirile către palatul reginei şi îşi pierdu cunoştinţa. Cînd îşi veni iarăşi în

fire, începu să plîngă şi să-şi dorească moartea. În sfîrşit, după ce se gîndi la soarta de plîns a reginei, se întoarse către el însuşi şi spuse: „Ce este şi viaţa omului? O, virtute! la ce mi-ai slujit? Două femei m-au înşelat în chip nemernic; a treia, care nu-i vinovată, şi care e mai frumoasă decît celelalte, are să moară! Tot binele pe care l-am făcut a fost întotdeauna pentru mine un izvor de necazuri şi m-am ridicat pe culmile măririi numai ca să cad pe urmă în cel mai groaznic abis al nenorocirii. Dacă aş fi fost un om rău, ca atîţia alţii, aş fi acum fericit ca ei." Copleşit de aceste dureroase gînduri, cu ochii îngreuiaţi de vălul durerii, cu paloarea morţii pe faţă şi cu sufletul cufundat într-o neagră deznădejde, Zadig îşi urmă călătoria spre Egipt.

Capitolul IX

FEMEIA BĂTUTĂ

În calea lui, Zadig se călăuzea după stele. Constelaţia Orionului şi strălucitorul Sirius îl îndreptau spre polul lui Canopus. El admira aceste mari globuri de lumină care în ochii noştri nu par decît nişte slabe scîntei, în timp ce pămîntul, care nu este decît un punct imperceptibil în natură, este socotit de lăcomia noastră drept ceva foarte mare şi foarte ales. Zadig şi-i înfăţişa pe oameni aşa cum sînt în adevăr, nişte gîngănii care se mănîncă unele pe altele pe un strop de noroi. Această imagine adevărată îi împrăştie durerea, arătîndu-i nimicnicia fiinţei lui şi a Babilonului.

Sufletul lui se avînta în infinit şi contempla, desprins din simţuri, orînduirea statornică a lumii. Dar după aceea, cînd întors în sine însuşi se gîndea că poate Astarte a murit din pricina lui, lumea îi pierea

din faţa ochilor şi nu mai vedea în natura întreagă decît pe Astarte moartă şi pe Zadig nenorocit.

În prada acestui flux şi reflux de filozofie sublimă şi de durere copleşitoare, Zadig se apropie de hotarele Egiptului. Slujitorul plecase înainte să-i caute o locuinţă în cel dintîi tîrg întîlnit. Zadig se plimba prin grădinile de la marginea tîrgului. Nu departe de drum, el văzu o femeie care plîngea, chemînd în ajutor cerul şi pămîntul, şi un bărbat care o urmărea. Bărbatul o ajunse din urmă şi ea se aruncă la pămînt în faţa lui şi îi îmbrăţişă genunchii. Bărbatul o lovea şi o ocăra.

Zadig înţelese după furia egipteanului şi după felul cum se tot ruga femeia s-o ierte că el era gelos şi ea necredincioasă. Dar cînd se uită mai bine la femeia aceea, care era tulburător de frumoasă şi care chiar semăna puţin cu nenorocita Astarte, se simţi cuprins de milă faţă de dînsa şi de groază faţă de egiptean.

— Ajută-mă, strigă ea, plîngînd, către Zadig; scapă-mă din mîinile acestui barbar, scapă-mi viaţa!

La strigătele ei, Zadig se repezi între ea şi acel barbar. Cunoştea puţin limba egipteană. Îi spuse în această limbă:

— Dacă ai cît de puţină omenie, te rog să respecţi frumuseţea şi slăbiciunea. Poţi oare să batjocoreşti astfel această minune a naturii care e la picioarele tale şi care nu are decît lacrimi ca să se apere?

— Aha! spuse furiosul; aşadar şi tu o iubeşti! Atunci, pe tine am să mă răzbun!

Spunînd acestea, egipteanul lăsă femeia, pe care o ţinea cu o mînă de păr, şi, apucîndu-şi suliţa, vru să-l străpungă pe Zadig. Acesta, care era cu mintea limpede, se feri lesne de lovitura furiosului. Apucă suliţa aproape de fierul din vîrf. Unul vrea s-o ţină, celălalt s-o smulgă. Suliţa se frînge în mîinile lor. Egipteanul trage sabia; Zadig o trage şi el pe a lui. Se reped unul asupra altuia. Unul dă zeci de lovituri repezi, celălalt se fereşte cu meşteşug. Doamna şade pe iarbă, îşi potriveşte părul şi se uită la dînşii. Egipteanul era

mai voinic decît adversarul lui. Zadig însă era mai dibaci. El se bătea ca un om la care mintea duce braţul şi celălalt ca un apucat ale cărui mişcări erau conduse, la întîmplare, de o mînie oarbă. Zadig, cu o lovitură, îi smulge sabia din mînă şi, în timp ce egipteanul, tot mai furios, vrea să se arunce asupra lui, îl prinde, îl împinge, îl răstoarnă la pămînt şi îi pune sabia în piept spunîndu-i că-i dăruieşte viaţa. Egipteanul, ieşit din fire, scoate pumnalul şi-l răneşte pe Zadig în clipa cînd acesta, învingător, îl ierta. Zadig, indignat, îi vîră sabia în piept. Egipteanul scoate un ţipăt cumplit şi moare zbătîndu-se.

Zadig atunci se duse către femeie şi îi spuse respectuos:

— M-a silit să-l ucid. Te-am răzbunat. Ai scăpat de omul cel mai furios pe care l-am văzut vreodată. Spune-mi acum, doamnă, ce mai doreşti de la mine?

— Doresc să mori, ticălosule, îi răspunse ea, să mori! Mi-ai omorît iubitul; dac-aş putea ţi-aş rupe inima în bucăţi!

— Ciudat iubit ai mai avut, femeie, îi răspunse Zadig. Te bătea cît putea, iar pe mine a vrut să mă omoare pentru că m-ai rugat să-ţi vin în ajutor.

— Aş vrea să mă mai bată şi acum, spuse doamna ţipînd. Meritam să fiu bătută fiindcă îl făcusem gelos. Mai bine m-ar mai bate şi acum şi mai bine ai fi tu în locul lui!

Zadig, mai uluit şi mai mînios decît fusese vreodată în viaţă, îi spuse:

— Cucoană, cît eşti de frumoasă, dar ai merita să te bat şi eu, atîta eşti de smintită, dar n-am să mă ostenesc să fac asta.

Şi Zadig se sui pe cămilă şi porni spre tîrg. Abia făcuse cîţiva paşi şi întoarse capul la zgomotul pe care-l făceau patru curieri din Babilon. Veneau în goana cailor. Unul din ei, văzînd-o pe femeie, strigă:

— Ea este! E aşa cum ne-a fost zugrăvită.

Nu se uitară la mort şi puseră repede mîna pe femeie. Ea striga într-una către Zadig:

— Mai vină-mi în ajutor încă o dată, străinule mărinimos! Îţi cer iertare că te-am ocărît; vină-mi în ajutor şi am să fiu a ta pînă la moarte.

Dar Zadig nu mai avea poftă să se bată pentru dînsa.

— Degeaba, răspunse el, pe mine nu mă mai prinzi!

De altfel era şi rănit, sîngele îi curgea, avea nevoie de ajutor. Şi sosirea celor patru babilonieni, trimişi fără îndoială de regele Moabdar, îl umplea de nelinişte. Se grăbi să intre în tîrg, fără să înţeleagă de ce patru ştafete din Babilon au venit s-o prindă pe egipteanca asta, dar şi mirat de firea acestei femei.

Capitolul X

ROBIA

Abia intrase în tîrguşorul egiptean şi se şi văzu înconjurat de o mulţime de oameni. Toţi strigau:

— Uite, ăsta a răpit-o pe frumoasa Misuf şi l-a omorît pe Cletofis!

— Oameni buni, spuse el, să mă ferească Dumnezeu s-o răpesc pe frumoasa voastră Misuf! E prea cu toane! Cît despre Cletofis, nu l-am omorît, m-am apărat numai împotriva lui. Voia să mă omoare pentru că i-am cerut foarte umil îndurare pentru frumoasa Misuf pe care o bătea fără milă. Eu sînt străin şi vin să caut adăpost în Egipt. Şi nu-i de crezut că, o dată ce am venit să cer ocrotirea voastră, m-am apucat să răpesc o femeie şi să omor un om.

Egiptenii erau pe vremea aceea drepţi şi omenoşi. Îl duseră pe Zadig la primărie. Îi legară rana şi după aceea îl cercetară pe el de o parte şi pe slujitorul lui de alta, ca să afle care e adevărul. Îşi dădură seama că Zadig nu era un ucigaş. Dar se făcuse vinovat de vărsare de sînge. Legea îl osîndea să fie rob. Îi vîndură cămilele în folosul oraşului. Tot aurul pe care-l avea fu împărţit între locuitori. Zadig cu slujitorul său

fură duşi în piaţa oraşului ca să fie vînduţi. Un negustor arab pe care îl chema Setoc îi cumpără pe amîndoi. Dar slujitorul, mai bun pentru muncă, fu vîndut mult mai scump decît stăpînul. Nu se făcu nici o deosebire între dînşii. Aşadar, Zadig fu rob pe o treaptă mai jos decît slujitorul lui. Îi legară împreună cu un lanţ de picior, şi ei îl urmară pe negustorul arab acasă la el. Zadig, pe drum, îl consola pe slujitor şi îl sfătuia să aibă răbdare şi după obiceiul lui cugeta la viaţa omenească.

— După cum văd, spuse el, nenorocirile soartei mele se abat şi asupra soartei tale. Toată viaţa mea de pînă acum a fost plină de ciudăţenii. Am fost condamnat la amendă pentru că am văzut o căţea. Era cît pe ce să fiu tras în ţeapă pentru un grifon. Am fost trimis la osîndă pentru că am făcut versuri în cinstea regelui. Era cît pe ce să fiu spînzurat findcă regina poartă panglici galbene. Şi acum iată-mă rob împreună cu tine fiindcă un bădăran şi-a bătut ibovnica. Dar să nu ne pierdem cumpătul; poate toate acestea au să se sfîrşească. Negustorii arabi trebuie să aibă robi. De ce n-aş fi şi eu rob ca şi alţii, o dată ce sînt şi eu om ca şi alţii? Negustorul acesta nu va fi fără milă. Trebuie să se poarte bine cu robii dacă vrea să fie bine slujit.

Aşa vorbea Zadig, dar în fundul inimii lui se gîndea la soarta reginei Babilonului.

Setoc, negustorul, plecă peste două zile în Arabia deşartă cu robii şi cu cămilele lui. Tribul lui locuia în deşertul Horebului. Călătoria fu lungă şi ostenitoare. Pe drum, Setoc punea mai mult preţ pe slujitor decît pe stăpîn, fiindcă slujitorul se pricepea mai bine să încarce calabalîcul pe cămile. Şi îl răsplătea numai pe dînsul. O cămilă muri cu două zile înainte de a ajunge la Horeb. Povara ei fu împărţită slujitorilor ca s-o ducă în spate. Zadig primi şi el partea lui. Setoc începu să rîdă cînd văzu pe toţi robii lui mergînd aplecaţi. Zadig îşi luă îngăduinţa să-l lămurească de ce mergeau aşa şi-l învăţă legea echilibrului.

Negustorul, mirat, începu să-l privească cu alți ochi. Zadig, văzînd că-i ațîțase curiozitatea, i-o spori și mai mult și îl învăță o mulțime de lucruri care nu erau străine de negoțul lui: greutățile specifice ale metalelor și ale mărfurilor la volume egale, însușirile animalelor folositoare și mijlocul de a le face folositoare pe cele care nu erau. În sfîrșit, Zadig îi păru un înțelept. Setoc îl puse acum pe Zadig mai presus decît pe tovarășul lui, pe care îl prețuise atît de mult. Începu să se poarte bine cu dînsul și nu-i păru rău.

Ajuns la tribul lui, Setoc ceru cinci sute de uncii de argint unui evreu căruia i le dăduse cu împrumut față de doi martori. Dar cei doi martori muriseră și evreul, știind că nu poate fi dovedit mincinos, se făcu stăpîn pe argintul negustorului, mulțumind lui Dumnezeu că-i dăduse mijlocul de a trage pe sfoară un arab. Setoc îi spuse necazul său lui Zadig, care era acum sfătuitorul lui.

— În ce loc ai împrumutat necredinciosului cele cinci sute de uncii?

Negustorul răspunse:

— Pe o piatră lată care se află aproape de muntele Horeb.

— Ce fire are datornicul dumitale? întrebă Zadig.

— E un pungaș, spuse Setoc.

— Nu, te întreb dacă e un om iute la fire sau potolit, chibzuit sau fără socoteală.

— Dintre toți datornicii răi de plată ăsta e cel mai iute la fire pe care-l cunosc.

— Bine, spuse Zadig; dă-mi voie să mă duc eu la judecată în locul dumitale.

Zadig chemă la judecată pe evreu și vorbi astfel în fața judecătorului:

— Pernă a tronului dreptății, am venit să cer înapoi omului acesta, în numele stăpînului meu, cinci sute de uncii de argint pe care el nu vrea să le dea.

— Ai martori? spuse judecătorul.

— Nu; au murit. A rămas însă o piatră lată pe care s-au numărat banii; și dacă înălțimea-ta bine-

voieşte să poruncească să se aducă piatra, eu trag nădejde că ea are să-mi fie martor bun. Noi rămînem aici, evreul şi cu mine, pînă vine piatra. Am să trimit s-o aducă pe socoteala stăpînului meu Setoc.

— Foarte bine, spuse judecătorul.

Şi începu să judece alte pricini.

Cînd isprăvi cu judecata acestora, îi spuse lui Zadig:

— Ei? Văd că piatra ta încă n-a sosit.

Evreul, rîzînd, răspunse:

— Înălţimea-ta poate să stea aici pînă mîine şi piatra tot n-are să sosească. Se află la o depărtare de şase poşte de aici şi trebuie cincisprezece oameni ca s-o ridice.

— Vedeţi? spuse Zadig. V-am spus că piatra are să aducă mărturia! Dacă omul acesta ştie unde este piatra înseamnă că el mărturiseşte că pe ea au fost număraţi banii.

Evreul, încurcat, fu silit să mărturisească. Judecătorul porunci să-l lege şi să stea aşa, fără mîncare şi fără băutură, pînă cînd va da înapoi cele cinci sute de uncii, pe care el le plăti în curînd.

Robul Zadig şi piatra se bucurară de mare stimă în Arabia.

Capitolul XI

RUGUL

Setoc, plin de bucurie, îşi făcu din rob prietenul cel mai apropiat. Nu se mai putea lipsi de dînsul, tot aşa cum făcuse şi regele Babilonului; şi Zadig fu foarte fericit că Setoc nu era însurat. Descoperi în stăpînul lui o fire aplecată spre bine, multă dreptate şi cumințenie. Nu-i plăcea însă că Setoc se închina oastei cereşti, adică soarelui, lunii şi stelelor, după vechile datine ale arabilor. Vorbea cîteodată cu dînsul de asta, cu multă discreţie. Îi spuse că acestea sînt nişte

corpuri ca toate celelalte şi că n-are rost să te închini lor, aşa cum n-are rost să te închini unui copac sau unei stînci.

— Bine, spuse Setoc, dar acestea sînt nişte fiinţe veşnice de la care avem toate foloasele; ele însufleţesc natura; orînduiesc anotimpurile; şi sînt atît de departe de noi încît nu ne putem opri să nu le slăvim.

— Mai multe foloase aveţi, spuse Zadig, de la apele Mării Roşii care duc mărfurile voastre pînă în India. De ce n-ar fi şi marea tot atît de veche ca şi stelele? Şi dacă vă închinaţi la lucruri îndepărtate, atunci trebuie să vă închinaţi şi la Ţara Gangarizilor care e tocmai la capătul lumii.

— Nu, spuse Setoc, stelele sînt prea strălucitoare ca să nu mă închin lor.

Seara, Zadig aprinse o mulţime de făclii în cortul unde trebuia să stea la masă cu Setoc. Cînd intră stăpînul, Zadig se aruncă în faţa acestor bulzuri de ceară aprinsă şi le spuse:

— Veşnice şi strălucitoare lumini, înduraţi-vă de mine!

După ce spuse acestea, se aşeză la masă fără să se uite la Setoc.

— Ce-i asta? spuse Setoc mirat.

— Fac ca dumneata, răspunse Zadig. Mă închin acestor făclii şi nu mă gîndesc la stăpînul lor şi al meu.

Setoc pricepu înţelesul adînc al acestei pilde. Înţelepciunea robului său îi pătrunse sufletul. Nu mai aprinse tămîie în cinstea făpturilor şi se închină Fiinţei veşnice care le-a făcut.

Era pe atunci în Arabia o datină groaznică, venită la început din Sciţia, şi care, statornicindu-se în India prin mijlocirea brahmanilor, ameninţa să cuprindă tot Răsăritul. Cînd un om însurat murea, femeia lui, dacă voia să fie sfîntă, îşi dădea foc în faţa lumii şi ardea pe trupul bărbatului ei. Asta era o sărbătoare mare care se chema *rugul văduviei.* Tribul în care se ardeau cele mai multe femei era cel mai bine văzut. Un arab din tribul lui Setoc tocmai murise şi văduva

lui, numită Almona, care era foarte evlavioasă, făcu cunoscut tuturora ziua şi ceasul cînd avea să se arunce în foc, la sunetul tobelor şi al trîmbiţelor. Zadig îi arătă lui Setoc cît de primejdioasă era această datină pentru binele omenirii; erau lăsate să-şi dea foc o mulţime de văduve tinere care puteau să dea copii ţării sau măcar să-şi crească copiii pe care îi aveau. Îl convinse pe Setoc că, dacă era cu putinţă, trebuia numaidecît desfiinţată o datină atît de barbară. Setoc răspunse:

— De mai bine de-o mie de ani femeile au dreptul să se ardă pe rug. Cine va îndrăzni să schimbe o lege pe care timpul a consfinţit-o? Este ceva mai respectabil decît un prost obicei învechit?

— Înţelepciunea este şi mai veche, spuse Zadig. Dumneata du-te de vorbeşte cu căpeteniile triburilor. Eu mă duc să stau de vorbă cu văduva.

Zadig se duse la văduvă; şi după ce i se strecură în suflet lăudîndu-i frumuseţea, după ce îi spuse că era păcat să arunce în foc atîta farmec, îi lăudă statornicia şi curajul.

— Mult trebuie să-l fi iubit pe bărbatul dumitale, spuse el.

— Eu? De loc, răspunse cucoana arăboaică. Era un bădăran, gelos, un om nesuferit. Cu toate acestea sînt hotărîtă să mă arunc pe rugul lui.

— Bănuiesc că trebuie să fie o mare plăcere să te arzi de vie.

— O! e peste fire de îngrozitor, zise doamna, dar trebuie să fac aşa. Sînt credincioasă. Mi-aş pierde numele bun pe care îl am şi toată lumea ar rîde de mine dacă nu m-aş arde.

Zadig, după ce o convinse că se ardea pentru ochii lumii şi din vanitate, mai vorbi cu dînsa încă multă vreme pînă cînd o făcu să îndrăgească puţintel viaţa şi ajunse chiar să-i inspire oarecare bunăvoinţă şi faţă de cel care vorbea.

— Ce ai face, spuse Zadig, dacă vanitatea de-a te arde nu te-ar opri?

— Vai! spuse doamna, cred că te-aş ruga să mă iei de soţie.

Zadig era prea plin de amintirea Astartei, aşa încît se făcu că nu aude. Se duse apoi la căpeteniile triburilor, le spuse ce s-a întîmplat şi-i sfătui să facă o lege prin care să nu se dea voie unei văduve tinere să se ardă decît după ce a stat de vorbă între patru ochi cu un tînăr, timp de un ceas. De-atunci, nici o femeie nu s-a mai ars în Arabia. Şi asta se datora numai lui Zadig, care într-o singură zi desfiinţase o datină atît de crudă şi care dura de atîtea secole.

El era deci binefăcătorul Arabiei.

Capitolul XII

CINA

Setoc, care nu se putea despărţi de omul acesta plin de înţelepciune, îl duse la iarmarocul cel mare de la Bassora, unde veneau cei mai mari negustori din toate părţile locuite ale pămîntului. Pentru Zadig fu o mare mîngîiere să vadă atîta mulţime de oameni din felurite ţări, adunaţi în acelaşi loc. I se părea că lumea este o mare familie care s-a strîns la Bassora. Chiar a doua zi stătu la masă cu un egiptean, un indian gangarid, un locuitor din ţara chitailor, un grec, un celt şi alţi cîţiva străini care, în desele lor călătorii la Golful Arabic, învăţaseră destul arăbeşte ca să poată vorbi. Egipteanul părea mînios:

— Ce oraş păcătos şi Bassora! spunea el. Nimeni nu vrea să-mi dea o mie de uncii de aur, deşi vreau să pun amanet cel mai de preţ lucru din lume.

— Cum asta? spuse Setoc. Ce vrei să pui amanet?

— Trupul mătuşi-mi, spuse egipteanul; cea mai vrednică femeie din Egipt. Întotdeauna mergea cu mine. A murit pe drum şi am făcut din ea una din cele mai frumoase mumii pe care le avem. În ţară la mine

aş căpăta cît vreau dacă aş pune-o amanet. Mi se pare ciudat că aici nimeni nu vrea să-mi dea nici măcar o mie de uncii de aur pe un amanet aşa de sigur.

Şi egipteanul, mînios, se pregătea să mănînce o găină rasol, dar indianul, apucîndu-l de mînă, spuse îndurerat:

— Ce vrei să faci?

— Să mănînc rasolul ăsta de găină, răspunse cel cu mumia.

— Să nu cumva să faci aşa ceva, spuse gangaridul. S-ar putea foarte bine ca sufletul răposatei să fi trecut în trupul acestei găini şi cred că n-ai vrea să-ţi mănînci mătuşa. Să fierbi găinile înseamnă să jigneşti în chip vădit natura.

— Ia mai slăbeşte-mă cu natura şi cu găinile dumitale, spuse egipteanul iute la mînie. Noi ne închinăm unui bou şi cu toate astea mîncăm carne de vită.

— Vă închinaţi unui bou! Se poate aşa ceva? spuse omul de la Gange.

— Se poate foarte bine, răspunse celălalt. De o sută şi treizeci şi cinci de mii de ani facem aşa ceva şi nimeni la noi nu găseşte că e rău.

— Ha! o sută treizeci şi cinci de mii de ani! spuse indianul; socoteala asta e cam umflată. India e locuită abia de optzeci de mii de ani şi noi sîntem strămoşii voştri; şi Brahma ne-a oprit să mîncăm boi înainte ca vouă să vă fi trecut prin cap să-i puneţi pe altar şi în frigare.

— Dar cine e caraghiosul ăsta de Brahma de-l compari dumneata cu Apis? spuse egipteanul. Mă rog, ce a făcut aşa de straşnic Brahma al dumitale?

Brahmanul răspunse:

— El a învăţat pe oameni să scrie şi să citească şi a născocit jocul de şah, răspîndit pe tot pămîntul.

— Te înşeli, spuse un chaldeean care şedea lîngă dînsul. Aceste binefaceri se datoresc peştelui Oannes şi numai lui se cuvine să ne închinăm. Toată lumea vă va spune că a fost o fiinţă dumnezeiască, avînd

coadă de aur şi cap frumos de om, şi că ieşea din apă ca să vină pe pămînt şi să propovăduiască trei ceasuri pe zi. A avut mai mulţi copii, care au fost regi, după cum se ştie. Am acasă chipul lui zugrăvit, pe care îl cinstesc după cuviinţă. Puteţi să mîncaţi carne de vită cît vreţi. Dar este o mare nelegiuire să fierbi şi să frigi peşte. De altfel, amîndoi sînteţi de obîrşie prea puţin nobilă şi prea nouă ca să aveţi dreptate faţă de mine. Naţia egipteană numără numai o sută treizeci şi cinci de mii de ani şi indienii nu se laudă decît cu optzeci de mii, în timp ce noi avem almanahuri de patru mii de secole. Ascultaţi-mă pe mine, lăsaţi nebuniile voastre şi am să vă dau la fiecare cîte un chip de-al lui Oannes, frumos zugrăvit.

Un om din Cambaluc, luînd cuvîntul, spuse:

— Preţuiesc foarte mult pe egipteni, pe chaldeeni, pe greci, pe celţi, pe brahmani, boul Apis, peştele Oannes cel frumos la chip; dar poate că Li sau Tien[1], cum vreţi să-l numiţi, preţuieşte tot aşa de mult cît boii şi peştii. Nu voi vorbi de ţara mea; e mare cît Egiptul, Chaldeea şi India la un loc. Nu vorbesc de vechime pentru că e de ajuns să fii fericit şi pentru că a fi vechi e foarte puţin lucru. Dar fiindcă a venit vorba de almanahuri, eu spun numai atît, că toată Asia se slujeşte de almanahurile noastre şi că noi aveam almanahuri foarte bune înainte de-a fi ştiut cineva aritmetica în Chaldeea.

— Habar n-aveţi de nimic! spuse grecul. Cum? Voi nu ştiţi că Haosul e părintele a tot ce există şi că forma şi materia au adus lumea în starea în care este?

Grecul vorbi multă vreme; dar îi tăie vorba celtul, care, fiindcă băuse mult în timp ce ceilalţi se ciorovăiau, se crezu atunci mai savant decît ceilalţi şi spuse, înjurîndu-i pe toţi, că numai Teutah şi vîscul merită să fie preţuiţi; că avea întotdeauna vîsc în

---

[1] Cuvinte chineze care înseamnă: *Li* — lumină naturală, raţiunea, şi *Tien* — cerul, şi care înseamnă de asemenea şi Dumnezeu. (Nota lui Voltaire.)

buzunar, că sciţii, strămoşii lui, erau singurii oameni cumsecade care au existat vreodată pe lume; ce-i drept, uneori mîncaseră oameni, dar asta nu însemna ca naţia lui să nu fie stimată; în sfîrşit să nu cumva să vorbească rău careva de Teutah c-apoi îl învaţă el minte! Cearta se înteţea; Setoc se temea să nu se ia la bătaie între dînşii. Zadig, care tăcuse în timpul discuţiei, se ridică. Se întoarse mai întîi către celt, care era cel mai furios. Îi spuse că avea dreptate şi îi ceru nişte vîsc. Aduse laude grecului pentru elocinţa lui şi potoli minţile înfierbîntate. Vorbi mai puţin cu omul din ţara chitailor, fiindcă fusese cel mai cuminte dintre toţi. Pe urmă le spuse:

— Dumneavoastră, domnilor, vă certaţi degeaba fiindcă aveţi toţi aceeaşi părere.

Zadig spuse celtului:

— Nu-i aşa că dumneata nu slăveşti vîscul acesta, ci pe acela care a făcut vîscul?

— Da, fără îndoială, răspunse celtul.

— Şi dumneata, domnule egiptean, desigur că cinsteşti într-un bou anumit pe acela care a făcut boii?!

— Da, spuse egipteanul.

— Peştele Oannes, urmă Zadig, trebuie să rămînă în urma aceluia care a făcut marea şi peştii.

— Negreşit, spuse chaldeeanul.

— Indianul, spuse Zadig, şi chitaiul admit ca şi dumneata un principiu al începutului. N-am înţeles prea bine lucrurile de seamă pe care le-a spus grecul, dar sînt sigur că şi el admite o Fiinţă superioară de care atîrnă forma şi materia.

Grecul, pe care-l admirau, spuse că Zadig îi prinsese foarte bine cugetarea.

— Prin urmare, spuse Zadig, aveţi toţi aceeaşi părere şi n-aveţi de ce să vă certaţi.

Toţi îl îmbrăţişară. Setoc, după ce îşi vîndu foarte scump marfa, se întoarse cu prietenul său Zadig la tribul lui. Zadig află aici că în lipsa lui fusese judecat şi osîndit să fie ars cu încetul.

Capitolul XIII

ÎNTÎLNIREA

În timp ce el era la Bassora, preoţii stelelor luaseră hotărîrea să-l pedepsească. Giuvaerurile şi podoabele văduvelor tinere pe care le trimiteau să se ardă pe rug erau ale lor, după lege. Zadig, care îi păcălise aşa de cumplit, trebuia numaidecît ars. Aşadar, îl învinuiră pe Zadig că are păreri greşite despre oastea cerească; aduseră mărturie împotriva lui şi se jurară că l-au auzit spunînd că stelele nu se culcă în mare. Această hulă îngrozitoare cutremură pe judecători. Fură cît pe ce să-şi rupă hainele de pe dînşii cînd auziră asemenea vorbe nelegiuite şi chiar şi le-ar fi rupt de-a binelea dacă Zadig ar fi avut cu ce să le plătească. Dar aşa, în durerea lor, ei se mulţumiră să-l osîndească să fie ars cu încetul. Setoc, desperat, cu toată trecerea de care se bucura, nu izbuti să facă nimic pentru prietenul lui şi în curînd se văzu silit să nu mai spună un cuvînt. Almona, văduva cea tînără, care prinsese acum multă dragoste de viaţă şi care datora asta lui Zadig, hotărî să-l scape de rug, convinsă fiind după cele spuse de dînsul că rugul e o ticăloşie. Nu vorbi cu nimeni de hotărîrea ei. Zadig trebuia să fie ars a doua zi, aşa că numai în noaptea asta mai putea să-l scape. Iată ce făcu Almona, ca o femeie miloasă şi deşteaptă ce era.

Se stropi cu miresme, îşi spori frumuseţea cu haine bogate şi frumoase şi se duse la marele preot al stelelor, cerînd să fie primită. Cînd se găsi în faţa acestui bătrîn venerabil, ea vorbi astfel:

— Tu, fiul cel mai mare al Ursei mari, frate al Taurului, văr cu Cîinele mare (aşa erau titlurile acestui preot), am venit să-ţi spun că sînt cuprinsă de o grea îndoială. Mi-e tare teamă că am săvîrşit un păcat mare fiindcă nu m-am ars pe rugul scumpului meu soţ. Într-adevăr, ce aveam eu de păstrat? Un trup pieritor şi care de pe acum s-a veştejit de-a binelea.

Spunînd acestea, își suflecă lungile ei mîneci de mătase și dădu la iveală două brațe goale, strălucitor de albe:

— Ce preț poate să aibă asta!

Preotul, în gîndul lui, găsi că asta avea mare preț. Ochii lui vorbiră și gura lui întări ce spuneau ochii: se jură că în viața lui nu văzuse brațe așa de frumoase.

— Vai! îi spuse văduva, poate că brațele nu sînt așa de urîte, dar sînul ai să mărturisești și dumneata că nu merita atîta grijă din partea mea.

Și dezveli sînul cel mai fermecător pe care l-a plăsmuit vreodată natura. Un boboc de trandafir pe un glob de fildeș n-ar fi părut alături de el decît o boabă de cîrmîz pe o creangă de cimșir și niște miei proaspăt spălați ar fi părut alături cenușii. Sînul, ochii ei mari și negri care se uitau galeș, obrajii ei de purpură și lapte, nasul ei care nu era ca turnul de pe muntele Libanului, buzele ei care erau ca un chenar de mărgean împrejmuind cele mai frumoase mărgăritare din marea Arabiei, toate acestea la un loc făcură pe moșneag să creadă că are douăzeci de ani. Începu să bolborosească cuvinte de dragoste. Almona, văzîndu-l aprins, îi ceru să-l ierte pe Zadig.

— Vai! spuse el, frumoasă doamnă, chiar dacă l-aș ierta eu, bunăvoința mea n-ar sluji la nimic; iertarea mai trebuie iscălită încă de trei preoți.

— Iscălește deocamdată dumneata, spuse Almona.

— Bucuros, spuse preotul, numai să-mi dai dragostea dumitale drept preț pentru îngăduința mea.

— Îmi faci prea mare cinste, spuse Almona. Numai fii bun și vino la mine după apusul soarelui, cînd se ivește pe cer steaua strălucitoare numită Șeat. Ai să mă găsești pe o sofa trandafirie și vei face ce vei putea cu slujitoarea dumitale.

Almona plecă ducînd cu dînsa iscălitura și lăsîndu-l pe moșneag plin de dragoste și de neîncredere în puterile lui. El se îmbăie și bău o licoare făcută din scorțișoară de Ceylon și mirodenii rare din Tidor și Ternat și așteptă nerăbdător să răsară steaua Șeat.

În vremea asta, Almona se duse la cel de-al doilea preot. Acesta o încredință că soarele, luna și toate focurile cerului nu erau decît niște licurici față de frumusețea ei. Ea îi ceru să-l ierte pe Zadig și el ceru ceva în schimb. Almona se lăsă convinsă și dădu întîlnire celui de al doilea preot la răsăritul stelei Algenib./ Se duse apoi la al treilea și la al patrulea preot luînd de la fiecare cîte o iscălitură și dîndu-le cîte o întîlnire din stea în stea. Pe urmă trimise vorbă judecătorilor să vină la dînsa că are să le spună ceva de mar însemnătate. Judecătorii veniră. Ea le arătă cele patru nume și le spuse cu ce preț vînduseră preoții iertarea lui Zadig. Toți veniră la ceasul hotărît. Fiecare dintre ei se miră foarte mult cînd își întîlni acolo confrații și mai ales cînd îi văzu pe judecători, de care se rușinară toți cumplit. Zadig scăpă astfel de la moarte. Setoc fu atît de încîntat de iscusința Almonei încît o luă de nevastă.

Capitolul XIV

DANSUL

Setoc trebuia să se ducă, cu treburile lui negustorești, în insula Serendib. Dar prima lună a căsătoriei care este, după cum se știe, luna de miere, nu-i îngăduia nici s-o părăsească pe nevastă-sa, nici să creadă că ar putea vreodată s-o părăsească. Îl rugă așadar pe prietenul său Zadig să se ducă în locul lui. „Vai! își spuse Zadig; acum am să fiu și mai departe de Astarte! Dar trebuie să-mi slujesc binefăcătorii." Așa vorbi, plînse și plecă.

Nu trecu mult de cînd sosise în Serendib și toți cei de acolo începură să-l socotească drept un om deosebit. Ajunse arbitrul tuturor neînțelegerilor dintre negustori, prietenul înțelepților, sfătuitorul puținilor oameni care cer sfaturi. Regele vru să-l vadă și să-l audă. El

își dădu curînd seama cît prețuia Zadig. Îi plăcu înțelepciunea lui și și-l făcu prieten. Prietenia și stima regelui îl speriară pe Zadig. Zi și noapte el își amintea de necazurile pe care i le aduseseră binefacerile lui Moabdar. „Regele ține la mine, își spuse el; nu cumva are să mi se întîmple vreo nenorocire?" Totuși nu putea să nu primească prietenia măriei-sale, fiindcă trebuie mărturisit că Nabusan, regele Serendibului, fiul lui Nusanab, fiul lui Nabasun, fiul lui Sanbusna, era unul dintre cei mai buni domnitori din Asia: cînd stăteai de vorbă cu dînsul era cu neputință să nu-l îndrăgești.

Pe acest domnitor cumsecade toată lumea îl lăuda, îl înșela și îl fura; toți îi prădau pe întrecute averile. Marele vistiernic al Serendibului dădea cel dintîi pildă în această privință, urmat fiind cu sfințenie de toți ceilalți. Regele știa acest lucru. De mai multe ori își schimbase vistiernicul; dar nu putea schimba obiceiurile de-a se împărți veniturile regelui în două părți inegale dintre care cea mai mică era totdeauna a măriei-sale și cea mai mare a dregătorilor.

Regele Nabusan îi povesti lui Zadig necazurile lui.

— Dumneata care știi atîtea, îi spuse el, n-ai putea să-mi găsești un vistiernic care să nu mă fure?

— Ba da, răspunse Zadig, știu un mijloc fără greș de-a da măriei-tale un om cu mîinile curate.

Regele îl îmbrățișă și îl întrebă ce trebuie făcut. Zadig răspunse:

— Trebuie să-i punem să danseze pe toți cei care se vor înfățișa pentru slujba de vistiernic, și cel care va dansa cu mai multă ușurință va fi negreșit cel mai cinstit.

— Glumești, spuse regele. Ciudat mijloc de-a alege un vistiernic! Cum? Vrei să spui că acela care va țopăi mai bine va fi vistiernicul cel mai cinstit și mai iscusit?

— Nu spun că va fi cel mai iscusit, zise Zadig; dar eu, măria-ta, te asigur că va fi un om foarte cinstit.

Zadig vorbea cu atîta încredere încît regele își închipui că are vreun mijloc tainic și supranatural pentru a cunoaște pe vistiernic.

— Nu-mi place ceea ce e supranatural, spuse Zadig. Oamenii şi cărţile cu minuni nu mi-au plăcut niciodată. Dacă măria-ta vrea să mă lase să fac încercarea pe care o propun, va vedea că mijlocul tainic pe care-l voi întrebuinţa e lucrul cel mai simplu şi mai uşor.

Nabusan, rege al Serendibului, cînd auzi că acest mijloc tainic era simplu, se miră mai mult decît dacă i-ar fi spus cineva că este un miracol.

— Bine, zise el, fă cum vrei.

— Lasă-mă să fac cum ştiu, spuse Zadig. Măria-ta ai să cîştigi din încercarea asta mai mult decît gîndeşti.

Chiar în ziua aceea Zadig puse să se vestească, în numele regelui, că toţi cei care rîvneau la slujba de mare vistiernic al măriei-sale Nabusan, fiul lui Nusanab, trebuiau să se înfăţişeze, în haine uşoare de mătase, la zi-ntîi a lunii Crocodilului, în anticamera regelui. Veniră şaizeci şi patru de inşi. Într-un salon alăturat fuseseră puşi nişte lăutari. Se pregătise totul pentru dans. Dar uşa salonului era închisă şi ca să intri trebuia să treci printr-o galerie cam întunecoasă. Un camerier venea şi lua pe cîte-un candidat şi-l ducea prin această galerie unde îl lăsa singur cîteva minute. Regele, care ştia despre ce e vorba, aşezase în această galerie tot tezaurul lui. După ce toţi candidaţii intrară în salon, regele le porunci să înceapă dansul. Niciodată nu s-a dansat mai greoi şi mai urît. Toţi dansau cu capul plecat, îndoiţi din şale, cu miinile lipite de şolduri.

„Ce pungaşi!" îşi spunea Zadig.

Numai unul singur făcea paşii cu uşurinţă, cu capul sus, cu privirea limpede, cu braţele întinse, cu trupul drept, cu piciorul bine întins.

— Ce om cinstit! ce om de treabă! spunea Zadig.

Regele îl luă în braţe pe acest bun dansator, îl numi vistiernic, iar toţi ceilalţi fură pedepsiţi, fiindcă toţi îşi umpluseră buzunarele în timpul cît stătuseră în galerie şi acum abia mai puteau merge. Regelui îi păru rău de firea omenească, văzînd că, din aceşti şai-

zeci şi patru de dansatori, şaizeci şi trei erau nişte coţcari. Galeria întunecoasă căpătă numele de *Coridorul ispitei*. În Persia, aceşti şaizeci şi trei de ipochimeni ar fi fost traşi în ţeapă. În alte ţări s-ar fi făcut un proces care ar fi înghiţit în cheltuieli de judecată de trei ori valoarea banilor furaţi şi care n-ar fi adus nimic înapoi în hasnalele domneşti. În alt regat, ei s-ar fi dezvinovăţit pe deplin şi l-ar fi făcut pe rege să-l alunge pe dansatorul acela atît de vioi. În Serendib ei nu fură osîndiţi decît să sporească teuzarul public, fiindcă Nabusan era foarte îngăduitor.

Era şi foarte recunoscător. Dărui lui Zadig o sumă de bani mai mare decît suma pe care o furase vreodată un vistiernic de la regele şi stăpînul lui. Zadig, cu banii aceştia, tocmi un om şi-l trimise ştafetă la Babilon ca să afle ce s-a întîmplat cu Astarte. Vocea îi tremură cînd porunci aceasta, sîngele îi năvăli la inimă, ochii i se întunecară, fu aproape să-şi dea sufletul. Omul plecă; Zadig îl văzu urcîndu-se pe corabie. Apoi se întoarse la rege şi, nevăzînd pe nimeni şi crezîndu-se în odaie la dînsul, rosti cu glas tare cuvîntul dragoste.

— Ah! dragostea, spuse regele, tocmai despre ea este vorba. Ai ghicit ce mă face să sufăr. Ce om mare eşti! Nădăjduiesc că ai să-mi găseşti o femeie vrednică de încredere, aşa cum mi-ai găsit un vistiernic cinstit.

Zadig, venindu-şi în fire, îi făgădui să-l slujească în dragoste ca şi în finanţe, cu toate că lucrul acesta părea şi mai greu.

Capitolul XV

OCHII ALBAŞTRI

— Trupul şi inima... spuse regele lui Zadig.

La aceste cuvinte, babilonianul nu se putu opri să nu-l întrerupă pe măria-sa,

— Sînt recunoscător mariei-tale că n-ai spus *spiritul și inima*. Numai de asta se vorbește în Babilon. Nu vezi decît cărți în care e vorba de inimă și de spirit, scrise de oameni care n-au nici una, nici alta. Dar te rog, măria-ta, urmează.

Nabusan urmă astfel:

— Trupul și inima sînt la mine sortite să iubească; cea dintîi dintre aceste două puteri are tot dreptul să fie mulțumită. Am în slujba mea o sută de femei, toate frumoase, binevoitoare, îndatoritoare, voluptoase chiar sau, în sfîrșit, prefăcîndu-se că sînt așa față de mine. Inima mea e departe de a fi atît de fericită. Am văzut eu bine că regele Serendibului e copleșit de dezmierdări, dar că de Nabusan nimeni nu se sinchisește. Nu zic că femeile mele ar fi necredincioase; dar aș vrea să găsesc și eu un suflet care să fie al meu. Aș da pentru o comoară ca asta cele o sută de frumuseți peste ale căror farmece sînt stăpîn. Caută și vezi dacă printre aceste o sută de sultane poți să-mi găsești una de care să fiu sigur că mă iubește.

Zadig îi răspunse așa cum îi răspunsese și cînd fusese vorba de visiternic.

— Măria-ta, lasă-mă să fac cum știu eu că-i mai bine. Dar îngăduie-mi mai întîi să folosesc ceea ce ai pus în galeria ispitei. Am să-ți dau seamă de tot și n-ai să pierzi nimic.

Regele îl lăsă să facă ce vrea. Zadig alese treizeci și trei de gheboși dintre cei mai uriți pe care i-a putut găsi în Serendib, treizeci și trei de copii de casă dintre cei mai frumoși și treizeci și trei de bonzi dintre cei mai buni de gură și mai zdraveni. Le dădu voie la toți să intre în cămările sultanelor; fiecare ghebos avea la el patru mii de galbeni, și chiar din prima zi toți gheboșii au fost fericiți. Copiii de casă, care n-aveau altceva de dat decît pe ei înșiși, n-au izbîndit decît după vreo două, trei zile. Bonzii au avut de furcă mai mult, dar, în sfîrșit, treizeci și trei de sultane evlavioase s-au dat lor. Regele, prin niște ferestruici cu jaluzele care dădeau în fiecare cameră, văzu toate

aceste încercări şi se minună. Din cele o sută de femei pe care le avea, nouăzeci şi nouă căzură chiar sub ochii lui.

Mai rămăsese una, tînără de tot, venită de curînd, de care măria-sa încă nici nu se apropiase. Trimiseră la dînsa un ghebos, doi gheboşi, trei gheboşi, care îi oferiră pînă la douăzeci de mii de galbeni. Dar ea nu se lăsă şi nu se putu opri să nu rîdă văzînd cum gheboşii aceştia îşi închipuiau că banul îi face mai frumoşi. Se înfăţişară la dînsa doi copii de casă, cei mai frumoşi dintre toţi. Ea spuse că regele i se părea şi mai frumos. Veni la ea bonzul cel mai bun de gură, pe urmă cel mai îndrăzneţ. Ea spuse că cel dintîi era un palavragiu şi de însuşirile celui de al doilea nici nu se sinchisi.

— Inima e totul, zicea ea. N-am să mă las niciodată ademenită nici de aurul unui ghebos, nici de frumuseţea unui tînăr, nici de momelile unui bonz: voi iubi numai şi numai pe Nabusan, fiul lui Nusanab, şi voi aştepta să binevoiască şi el să mă iubească.

Regele nu mai putea de bucurie, de uimire şi de dragoste. Îşi luă înapoi toţi banii care îi făcuseră pe gheboşi să izbutească şi îi dărui frumoasei Falida; aşa o chema pe fată. Îi dărui şi inima lui, pe care Falida o merita pe deplin. Niciodată floarea tinereţii n-a fost mai strălucitoare, niciodată vraja frumuseţii n-a fost mai deplină. Adevărul istoric nu ne îngăduie să trecem sub tăcere că Falida nu ştia să facă reverenţe cum trebuie. În schimb, dansa ca o zînă, cînta ca o sirenă şi vorbea ca o graţie; era plină de talente şi de virtuţi.

Nabusan, iubit, o adoră. Dar Falida avea ochi albaştri şi asta a fost pricina celor mai mari nenorociri. Era o lege străveche care oprea pe regi să iubească o femeie din acelea pe care grecii mai tîrziu le-au numit boopis[1]. Marele bonz întocmise această lege cu peste

---

[1] Boopis înseamnă: cu ochi de bou, şi prin extensiune: cu ochi frumoşi (n.r.).

cinci mii de ani înainte. Acest mare bonz înscrisese anatema ochilor albaştri în constituţia fundamentală a statului ca să poată lua amanta primului rege al Serendibului. Toată populaţia ţării îl mustră pe Nabusan. Toţi spuneau în gura mare că ultimele zile ale regelui au sosit, că ticăloşia era la culme, că natura întreagă era ameninţată de ceva cumplit; într-un cuvînt, că Nabusan, fiul lui Nusanab, iubea doi ochi mari şi albaştri. Gheboşii, vistiernicii, bonzii şi femeile brune umplură ţara de tînguirile lor.

Noroadele sălbatice care locuiesc la miazănoapte de Serendib se folosiră de această obştească nemulţumire şi năvăliră în ţinuturile blajinului Nabusan. El ceru supuşilor săi bani. Bonzii, care aveau jumătate din veniturile statului, se mulţumiră să ridice mîinile către cer şi nu voiră să le bage în lăzile lor ca să ajute pe rege. Făcură nişte rugăciuni frumoase puse pe muzică şi lăsară statul pradă barbarilor.

— O, dragul meu Zadig, mă vei scoate tu din încurcătura asta cumplită? spuse îndurerat Nabusan.

— Cum să nu! zise Zadig. Măria-ta vei putea să ai cît vei voi din banii bonzilor. Lasă fără apărare ţinuturile unde sînt conacele lor şi apără-le numai pe ale tale.

Nabusan făcu aşa cum îi spusese. Bonzii veniră şi se aruncară la picioarele regelui rugîndu-l să le dea ajutor. Regele le răspunse cu o muzică frumoasă ale cărei cuvinte erau rugăciuni către cer pentru păstrarea moşiilor lor. Bonzii, în sfîrşit, dădură bani şi regele isprăvi cu izbîndă războiul. Astfel, Zadig, cu sfaturile lui înţelepte şi potrivite şi cu marile servicii pe care le adusese, atrăsese asupra lui duşmănia de neînchipuit a oamenilor celor mai puternici din ţară; bonzii şi femeile brune făcură jurămînt să-l doboare; vistiernicii şi gheboşii nu-l cruţară nici ei. Îl făcură pe blajinul Nabusan să-l bănuiască. Serviciile aduse rămîn la uşă şi bănuielile intră în casă, după cum spune Zoroastru. În fiecare zi se ivea vreo învinuire;

cea dintîi e respinsă, a doua atinge, a treia rănește, a patra ucide.

Speriat, Zadig, care dusese la bun sfîrșit treburile prietenului său Setoc și îi trimisese banii ce i se cuveneau, se gîndi să plece din insulă și se hotărî să se ducă să afle ce s-a întîmplat cu Astarte. „Fiindcă, spunea el, dacă rămîn în Serendib, bonzii au să mă tragă în țeapă. Dar unde să mă duc? În Egipt voi fi rob, în Arabia ars, în Babilon spînzurat. Și totuși trebuie să știu ce s-a întîmplat cu Astarte. Să plecăm și să vedem ce-mi mai aduce soarta mea întunecată."

Capitolul XVI

TÎLHARUL

Ajunse la hotarul care desparte Arabia pietroasă de Siria. Tocmai trecea pe lîngă un castel destul de întărit cînd văzu ieșind din el niște arabi înarmați.

Îl înconjurară strigînd:

— Tot ce ai e al nostru și tu ești al stăpînului.

Zadig, drept răspuns, scoase sabia. Slujitorul lui, care era curajos, făcu la fel. Uciseră pe cei dintîi arabi care puseră mîna pe dînșii. Numărul lor spori. Zadig cu slujitorul lui nu șovăiră și se hotărîră să moară luptînd. Doi oameni se apărau împotriva unei mulțimi întregi. O luptă ca asta nu putea să dureze multă vreme. Stăpînul castelului, numit Arbogad, văzînd de la o fereastră minunile de vitejie pe care le făcea Zadig, se coborî în grabă și, poruncind oamenilor lui să se dea la o parte, îi scăpă pe cei doi călători.

— Tot ce trece pe moșiile mele e al meu, zise el, și tot astfel și ceea ce găsesc pe moșiile altora. Dar dumneata îmi pari atît de vrednic încît te scutesc de legea obștească.

Îl duse pe Zadig la el acasă dînd poruncă să fie bine îngrijit. Seara, Arbogad îl pofti pe Zadig să mănînce cu dînsul.

Stăpînul castelului era un arab dintre aceia care sînt numiţi tîlhari. Dar pe lîngă o sumedenie de fapte rele, mai făcea cîteodată şi unele bune: fura de stingea, dar făcea şi daruri bogate. Era îndrăzneţ în fapte, destul de blajin în legăturile lui cu lumea, desfrînat la masă, vesel în desfrînarea lui şi mai cu seamă plin de sinceritate.

Zadig îi plăcu mult. Vorba lui, tot mai însufleţită, prelungi masa. În sfîrşit, Arbogad spuse lui Zadig:

— Te sfătuiesc să intri în ceata mea. Mai bine n-ai putea să ajungi. Meseria asta nu e rea. Odată şi odată ai să ajungi ce sînt eu acum.

— Pot să te întreb, spuse Zadig, de cînd te îndeletniceşti cu această înaltă meserie?

— De cînd eram tînăr de tot, răspunse Arbogad. Eram pe atunci slujitor la un arab destul de dibaci. Dar starea mea mi se părea de nesuferit. Îmi era ciudă cînd vedeam că din tot pămîntul, care este al tuturor oamenilor, soarta nu-mi păstrase şi mie partea mea. Am spus necazul meu unui arab bătrîn care mi-a răspuns: „Fiule, nu pierde nădejdea. Era odată un grăunte de nisip care se tînguia că nu este decît un atom neştiut de nimeni în deşerturi. Peste cîţiva ani a ajuns diamant şi acum este cea mai frumoasă podoabă din coroana împăratului Indiei."

Vorbele acestea mă mişcară. Eu eram grăuntele de nisip. M-am hotărît să fiu diamant. Am furat întîi doi cai. Apoi m-am însoţit cu alţii şi am început să prad caravanele mai mici. Şi aşa, încetul cu încetul, am şters nepotrivirea care era între mine şi ceilalţi oameni. Am avut şi eu partea mea din bunătăţile acestei lumi, ba chiar am fost despăgubit cu vîrf şi îndesat. Eram acum om cu vază. M-am făcut boier tîlhar şi am luat castelul ăsta cu hapca. Satrapul Siriei a vrut să mi-l ia, dar eram acum prea bogat ca să mă mai tem de ceva. Am dat satrapului bani şi am rămas cu castelul şi mi-am întins moşiile. Satrapul m-a făcut vistiernic al haraciului pe care

Arabia Pietroasă îl plătea regelui regilor. Mi-am făcut slujba de încasator dar nu şi de platnic.

Marele Desterham al Babilonului a trimis aici, în numele regelui Moabdar, pe un satrap mai mititel ca să mă spînzure. Omul a venit cu poruncile. Eu aflasem tot. Am pus să gîtuie în faţa lui pe cei patru oameni pe care-i adusese cu dînsul ca să strîngă ştreangul. După aceea l-am întrebat cît ia el ca să mă spînzure. Mi-a răspuns că nu mai mult decît vreo trei sute de galbeni. Atunci i-am spus că lîngă mine ar avea de cîştigat mai mult. L-am făcut subtilhar şi astăzi e unul din ajutorii mei cei mai buni şi cei mai bogaţi. Dacă vrei să m-asculţi ai să ajungi ca el. Niciodată n-au fost timpuri mai bune pentru furat ca acum cînd regele Moabdar a fost omorît şi în Babilon e încurcătură mare.

— Moabdar omorît! spuse Zadig. Şi cu regina Astarte ce s-a întîmplat?

— Nu ştiu, răspunse Arbogad. Atîta ştiu, că Moabdar a înnebunit, că a fost ucis, că Babilonul e o speluncă şi că toată ţara e mîhnită, că sînt lovituri frumoase de dat şi că în ce mă priveşte chiar am şi dat cîteva lovituri straşnice.

— Dar regina? Spune-mi, te rog, nu ştii nimic de soarta ei?

— Am auzit vorbindu-se de un prinţ al Hyrcaniei, zise Arbogad. Trebuie să fie printre ţiitoarele lui dacă nu cumva a fost şi ea omorîtă în învălmăşeală. Eu mă îngrijesc mai mult de pradă decît de noutăţi. Am prins şi eu multe femei în drumurile mele. Dar nu le păstrez. Le vînd scump cînd sînt frumoase, fără să mai cercetez cine sînt. Nimeni nu cumpără rangul. O regină urîtă n-ar găsi nici un cumpărător. Poate c-am vîndut-o pe regina Astarte, poate a murit, habar n-am, şi eu zic să faci ca şi mine şi să nu-ţi mai baţi capul cu dînsa.

Vorbind astfel, bea atît de zdravăn şi încurca aşa de mult lucrurile, încît Zadig nu putea să capete de la dînsul nici o lămurire.

Rămase așa, tulburat, copleșit, nemișcat. Arbogad bea mereu, povestea snoave și spunea într-una că el era cel mai fericit dintre oameni și îl îndemna pe Zadig să fie și el fericit ca dînsul. În sfîrșit, amețit de aburii vinului, se duse să doarmă liniștit. Zadig petrecu noaptea în frămîntări cumplite. „Cum! își spunea el, regele a înnebunit! A fost omorît! Nu mă pot opri să nu-l plîng. Țara e sfîșiată și tîlharul acesta e fericit. Ce soartă! Un hoț e fericit și ceea ce natura a făcut mai frumos poate că a pierit într-un chip groaznic sau trăiește acum într-o stare mai rea decît moartea. O, Astarte! Unde ești?"

Cum se făcu ziuă, începu să-i întrebe pe toți cei pe care-i întîlni în castel. Dar toți aveau treabă; în timpul nopții umblaseră după jaf și acum își împărțeau prada. Tot ce Zadig a putut căpăta în această învălmășeală și zarvă a fost să i se dea voie să plece. Se folosi fără întîrziere de această îngăduință, cufundat mai mult decît oricînd în gîndurile lui dureroase.

Zadig mergea acum îngrijorat, neliniștit, gîndindu-se mereu la nenorocita Astarte, la regele Babilonului, la credinciosul Cador, la fericitul tîlhar Arbogad, la femeia aceea atît de năzuroasă, pe care niște babilonieni o răpiseră la hotarele Egiptului, în sfîrșit la toate piedicile și la toate nenorocirile pe care le întîmpinase.

Capitolul XVII

PESCARUL

Căinîndu-și mereu soarta și socotindu-se drept o pildă de nenorocire, Zadig ajunsese la un rîu. Pe mal ședea întins un pescar care ținea cu o mînă leneșă un năvod, parcă gata să-l scape, și își ridica ochii la cer.

— Sînt negreșit cel mai nenorocit om de pe pămînt, spunea pescarul. Am fost, după cum spune toată

lumea, cel mai vestit negustor de brînză şi smîntînă din Babilon şi am pierdut toată averea. Am avut cea mai frumoasă femeie pe care un om de teapa mea poate s-o aibă şi femeia asta m-a lăsat. Îmi mai rămăsese o căsuţă prizărită, mi-au dărîmat-o şi pe aceea. Acum stau într-un bordei, n-am alt mijloc de trai decît pescuitul şi nu prind nici un peşte. Năvodule, de acum nu te mai arunc în apă, am să m-arunc chiar eu în ea.

Spunînd aceasta, se sculă deodată şi se duse către apă cu înfăţişarea unui om care vrea să se azvîrle şi să sfîrşească cu viaţa.

„Iată aşadar, îşi spuse Zadig, că mai sînt oameni tot atît de nenorociţi ca şi mine."

Dorinţa de-a scăpa de la moarte pe pescar îi veni tot atît de repede ca şi gîndul acesta. Se repezi la dînsul, îl opri şi îi spuse înduioşat vorbe de mîngîiere. Se zice că eşti mai puţin nenorocit cînd nu eşti nenorocit numai tu; dar, după Zoroastru, asta nu-i din răutate, ci din nevoie. Te simţi atunci atras către un nenorocit ca spre semenul tău. Bucuria unui fericit ar fi o insultă: însă doi nenorociţi sînt ca doi copăcei slabi care, sprijinindu-se unul de altul, se întăresc împotriva furtunii.

— De ce te laşi copleşit de nenorocire? întrebă Zadig pe pescar.

— Din pricină că nu mai am cu ce să trăiesc. Am fost cel mai de vază om din satul Derlback de lîngă Babilon şi făceam, ajutat de nevastă-mea, cea mai bună brînză din toată ţara. Reginei Astarte şi vestitului Zadig, ministrul, le plăcea foarte mult. Le dădusem şase sute de bucăţi de brînză. Cînd m-am dus să mi le plătească, am aflat că regina şi cu Zadig nu mai erau în Babilon. M-am dus acasă la Zadig, pe care nu-l văzusem niciodată. Am găsit acolo pe arcaşii Desterhamului care, cu poruncă scrisă din partea regelui, prădau casa în chip cinstit şi cu bună rînduială. Am plecat repede la bucătăriile reginei. Cîţiva stolnicei mi-au spus că regina a murit; alţii,

că era la închisoare; alții ziceau că a fugit; și toți mi-au spus că am să rămîn cu brînza neplătită. M-am dus cu nevastă-mea la seniorul Orcan, care era și el mușteriul meu. I-am cerut sprijinul. L-a dat, dar numai nevesti-mi. Era mai albă decît brînza care a fost începutul necazurilor mele; și purpura de Tyr nu era mai strălucitoare decît roșeața care înviora pielea ei albă. De aceea Orcan, a oprit-o la dînsul și pe mine m-a dat afară. Am scris soției mele o scrisoare plină de deznădejde. Ea a spus celui care aducea scrisoarea: „A, da! îl cunosc pe omul acesta care-mi scrie, am auzit de dînsul. Se zice că face niște brînză minunată; să-mi aducă și mie și să i se plătească."

În necazul meu am vrut să iau calea judecății. Mai aveam șase uncii de aur. A trebuit să dau două uncii avocatului pe care l-am consultat, două procurorului care a cercetat cum stă treaba, două secretarului judecătorului. Dar cînd toate acestea au fost gata, procesul încă nu începuse și cheltuisem mai multe parale decît făceau brînza cu nevastă-mea la un loc. M-am întors în satul meu cu gîndul să-mi vînd casa ca să-mi capăt nevasta.

Casa mea prețuia cel puțin șaizeci de uncii de aur; dar lumea vedea că sînt sărac și grăbit să vînd. Unul mi-a dat treizeci de uncii, al doilea douăzeci și al treilea zece. Eram tocmai gata să închei tîrgul, pînă într-atîta eram de orbit, cînd iată că un prinț din Hyrcania a venit în Babilon cotropind totul în calea lui. Casa mi-a fost prădată și arsă.

După ce mi-am pierdut banii, nevasta și casa, am venit pe aceste meleaguri unde mă vezi acum. Am încercat să mă fac pescar. Dar peștii își bat joc de mine ca și oamenii. Nu prind nimic, mor de foame; și dacă nu erai dumneata, preacinstite domnule, eram să mor înecat în rîu.

Pescarul nu-și spusese povestea lui dintr-o dată pentru că Zadig, tulburat adînc, îi spunea în fiece clipă:

— Și nu știi nimic de soarta reginei?

— Nu, preacinstite domnule, răspunse pescarul; ştiu numai atît că regina şi Zadig nu mi-au plătit brînza, că am rămas fără nevastă şi că sînt necăjit, vai de capul meu.

— Eu cred, răspunse Zadig, că n-ai să-ţi pierzi toţi banii. Am auzit de Zadig; e un om de treabă; dacă se întoarce la Babilon, aşa cum trage nădejde, are să-ţi dea mai mult chiar decît îţi datoreşte. Iar în ce priveşte pe nevasta dumitale, care nu-i aşa de cinstită, eu te-aş sfătui să nu mai încerci s-o iei înapoi. Şi acum, uite ce zic eu: să te duci la Babilon; eu am să ajung înainte fiindcă sînt călare şi dumneata pe jos. Acolo du-te la Cador, un om vestit prin partea locului, spune-i că te-ai întîlnit cu prietenul lui şi aşteaptă-mă la dînsul. Du-te, şi poate că n-ai să mai fii aşa de necăjit. Atotputernice Orosmad, urmă el, tu te slujeşti de mine ca să aduci mîngîiere omului acestuia; de cine oare te vei sluji ca să-mi aduci mîngîiere şi mie?

Zadig dădu pescarului jumătate din banii pe care îi adusese din Arabia şi pescarul, uimit şi fericit, sărută picioarele prietenului lui Cador, spunînd:

— Eşti un înger mîntuitor.

Dar Zadig îl întreba mereu şi se tînguia.

— Cum? preacinstite domnule, spuse pescarul, eşti nenorocit şi dumneata care faci atîta bine?

— Mai nenorocit de o sută de ori decît tine, răspunse Zadig.

— Dar cum se poate ca omul care dă să fie mai nenorocit decît omul care primeşte?

— Se poate, fiindcă necazul tău cel mai mare a fost nevoia, iar nenorocirea mea vine de la inimă.

— Oare ţi-o fi luat şi dumitale nevasta? întrebă pescarul.

Vorbele acestea aduseră aminte lui Zadig de toate întîmplările lui. Îşi reciti în minte catastiful tuturor necazurilor, începînd cu căţeaua reginei şi sfîrşind cu sosirea lui la Arbogad tîlharul.

— Orcan, spuse el, se cuvine pedepsit. De obicei însă tocmai oameni ca el sînt ocrotiți de soartă. Deocamdată tu du-te la Cador și așteaptă-mă acolo.

Se despărțiră. Pescarul o luă pe jos aducînd soartei lui mulțumiri, iar Zadig porni în fuga calului învinuindu-și mereu soarta.

Capitolul XVIII

VASILISCUL

Ajuns la o pajiște frumoasă văzu mai multe femei care căutau ceva cu mare băgare de seamă. Își îngădui să se apropie de una dintre ele și să întrebe dacă putea să aibă cinstea să le ajute în căutarea lor.

— Cu neputință, răspunse siriana; numai o femeie poate să atingă cu mîna ceea ce căutăm noi.

— Ciudat! zise Zadig. Aș îndrăzni să vă rog să-mi spuneți ce lucru e acela pe care numai o femeie are voie să pună mîna.

— Un vasilisc.

— Un vasilisc, doamnă? Și pentru ce, mă rog, căutați un vasilisc?

— Are nevoie de el stăpînul nostru Ogul. Palatul lui e acolo, la capătul pajiștii, pe malul rîului. Noi sintem roabele sale supuse. Stăpînul nostru Ogul e bolnav. Vraciul lui i-a spus să mănînce vasilisc fiert în apă de trandafiri; și fiindcă e o vietate care se găsește foarte rar și numai o femeie poate s-o prindă, Ogul a făgăduit că va lua de soție pe aceea dintre noi care îi va aduce un vasilisc. Și acum lasă-mă, te rog, să caut, fiindcă vezi ce pagubă aș avea dacă tovarășele mele mi-ar lua-o înainte.

Zadig lăsă pe siriană și pe celelalte femei să caute mai departe vasiliscul și își văzu de drum. Ajunse la un pîrău și dădu acolo de altă femeie, care ședea culcată în iarbă și nu căuta nimic. Înfățișarea ei

părea falnică și un văl îi acoperea fața. Ședea întoarsă către pîrău și ofta adînc. În mînă ținea un bețișor cu care scria niște litere pe nisipul mărunt ce se întindea între iarbă și pîrău.

Zadig vru să vadă ce scria. Se apropie și văzu litera Z și pe urmă un A. Asta îl miră. Apoi văzu un D. Tresări. Uimirea lui fu fără seamăn cînd văzu ultimele două litere ale numelui său. Rămase cîtva timp nemișcat. Apoi, rupînd tăcerea cu glas șovăitor, spuse:

— O, doamnă, iartă unui străin, unui nenorocit, dacă îndrăznește să te întrebe prin ce întîmplare de mirare vede aici numele lui Zadig scris de dumnezeiasca-ți mînă?

La glasul lui, la vorbele lui, femeia își ridică vălul, se uită la Zadig, scoase un strigăt plin de dragoste, de uimire și de bucurie și, copleșită de atîtea emoții felurite care-i năpădeau sufletul deodată, căzu leșinată în brațele lui.

Era Astarte, era regina Babilonului, cea pe care Zadig o adora și pe care se mustra că o adoră, aceea din pricina căreia se tînguise atît și de a cărei soartă fusese atît de îngrijorat. O clipă nu mai simți nimic. Și cînd își aținti privirile în ochii Astartei, care se deschideau plini de tulburare și de dragoste, spuse:

— O, puteri nemuritoare care stăpîniți soarta bie ților muritori, mi-o dați înapoi pe Astarte? În ce clipe, în ce locuri, în ce stare o văd iarăși?

Se aruncă în genunchi în fața Astartei și își lipi fruntea de pămînt la picioarele ei. Regina Babilonului îl ridică și-l așeză lîngă dînsa pe malul pîrăului. De mai multe ori își șterse lacrimile care curgeau mereu. De zeci de ori începu să vorbească și tot de atîtea ori plînsul îi tăie vorba. Îl întreba prin ce întîmplare s-au întîlnit și îi lua vorba din gură cu alte întrebări. Începea să povestească despre nenorocirile ei și voia să le afle și pe ale lui Zadig. În sfîrșit, după ce amîndoi își mai domoliră tulburarea din

suflet, Zadig îi povesti în cîteva cuvinte prin ce întîmplare se afla acum aici:

— Dar tu, nenorocită şi preavrednică regină, cum se face că te afli în aceste locuri îndepărtate, îmbrăcată ca o roabă şi în tovărăşia altor roabe care caută un vasilisc ca să-l fiarbă în apă de trandafiri după prescripţia unui vraci?

— În timp ce ele caută vasiliscul, spuse Astarte, am să-ţi spun tot ce am suferit şi tot ce iert cerului de cînd te-am văzut iarăşi. Ştii că regele, soţul meu, vedea cu ochi răi curtenia ta şi din această pricină a luat într-o noapte hotărîrea să te sugrume şi pe mine să mă otrăvească. Ştii cum cerul a îngăduit ca piticul meu cel mut să mă vestească despre porunca măriei-sale. Credinciosul Cador, după ce te-a silit să-mi dai ascultare şi să pleci, a intrat cu îndrăzneală la mine pe o uşă tăinuită. M-a luat şi m-a dus în templul lui Orosmad, unde fratele lui, magul, m-a închis într-o statuie uriaşă care stă cu picioarele în temelia templului şi cu creştetul în acoperiş. Am fost acolo ca într-un mormînt, dar magul îmi dădea tot ce-mi trebuia. În zorii zilei, spiţerul regelui intră în odaia mea aducînd o băutură făcută dintr-un amestec de măsălariţă, opiu, cucută, spînz şi omag. Un ofiţer s-a dus la tine cu un ştreang de mătase albastră. Dar n-a găsit pe nimeni. Cador, ca să-l înşele mai bine pe rege, s-a dus la dînsul şi s-a prefăcut că ne învinovăţeşte pe amîndoi. I-a spus că tu ai luat drumul Indiei şi că eu am plecat la Memfis. Regele a trimis slujitori să ne prindă.

Cei care mă căutau pe mine nu mă cunoşteau. Aproape numai ţie îmi arătasem chipul şi numai înaintea soţului meu şi din porunca lui. Slujitorilor li se spusese cum arătam la faţă şi ei m-au căutat după semnele pe care le aveau. Au dat la hotarele Egiptului de o femeie care semăna cu mine şi care poate era mai frumoasă. Femeia umbla în neştire şi plîngea. Slujitorii au crezut că ea era regina Babilonului şi au adus-o la Moabdar. Greşeala lor l-a miniat

la început cumplit pe rege, dar după aceea, uitîndu-se mai bine la femeie, a găsit-o foarte frumoasă și s-a potolit. Pe femeie o chema Misuf. Am aflat mai tîrziu că în limba egipteană asta înseamnă „frumoasa năzuroasă". Așa și era într-adevăr. Dar era tot atît de iscusită pe cît era de năzuroasă. Misuf i-a plăcut lui Moabdar. L-a fermecat așa de mult că a luat-o de soție. Atunci firea ei s-a arătat pe de-a-ntregul. A început să facă toate nebuniile ce-i treceau prin cap. A vrut să-l pună pe magul cel mare, care era bătrîn și suferea de podagră, să danseze înaintea ei; magul n-a vrut și ea l-a prigonit după aceea cumplit. Pe urmă a poruncit marelui spătar să-i facă o plăcintă cu dulceață. Degeaba i-a spus marele spătar că el nu-i bucătar; a trebuit să-i facă plăcinta; și a fost dat afară fiindcă plăcinta era arsă. Misuf a făcut spătar pe piticul ei și pe un copil de casă l-a făcut cancelar. Așa a ocîrmuit ea Babilonul. Tuturor le părea rău după mine. Regele, care fusese destul de cumsecade pînă în clipa cînd voise să mă otrăvească și să te sugrume, parcă și-ar fi înecat toate însușirile lui bune în dragostea nemaipomenită pe care o avea față de frumoasa năzuroasă. La sărbătoarea focului sfînt a venit la templu. L-am văzut rugîndu-se zeilor pentru Misuf, la picioarele statuii în care eram închisă. Am ridicat atunci glasul și am spus:

— Zeii nu primesc rugăciunea unui rege care s-a făcut tiran și care a vrut să omoare o femeie cuminte ca să se însoare cu o nebună.

Moabdar a fost atît de zguduit de vorbele acestea încît i s-a tulburat mintea. Oracolul pe care-l dădusem și tirania lui Misuf erau de ajuns să-l facă să-și piardă mințile. N-a trecut mult și a înnebunit.

Nebunia lui, care tuturor li s-a părut a fi o pedeapsă a cerului, a fost semnalul răscoalei. |Poporul s-a ridicat cu arme. Babilonul, care multă vreme se scufundase în trîndăvie și huzur, ajunse cîmpul de luptă al unui cumplit război civil. Am fost scoasă din statuia mea și pusă în fruntea unuia din partide. Cador a ple-

cat în grabă la Memfis ca să te aducă în Babilon. Prinţul Hyrcaniei, auzind veştile acestea triste, s-a întors cu oştire să întemeieze al treilea partid în Chaldeea. A purces la luptă împotriva regelui, care i-a ieşit înainte cu egipteanca lui nebună. Moabdar a murit ciuruit de lovituri. Misuf a căzut în mîinile învingătorului. Nenorocirea mea a fost că am fost şi eu prinsă de o ceată de hyrcanieni şi dusă în faţa prinţului tocmai atunci cînd o aduceau şi pe Misuf. Ai să fii fără îndoială măgulit cînd ai să afli că prinţul a găsit că sînt mai frumoasă decît egipteanca; dar ai să fii necăjit cînd ai să afli că m-a păstrat pentru seraiul lui. Mi-a spus foarte hotărît că, îndată ce va isprăvi cu un război pe care mai avea să-l facă, se va întoarce la mine. Închipuie-ţi durerea mea! Legăturile mele cu Moabdar erau rupte, puteam să fiu a lui Zadig; şi acum iată-mă căzută în lanţurile acestui barbar! I-am răspuns cu toată mîndria pe care mi-o dădeau rangul meu şi sentimentele mele. Auzisem mereu că cerul dădea fiinţelor de felul meu anumite însuşiri de măreţie care, cu o vorbă sau o privire, scufundau în umilinţa celui mai adînc respect pe îndrăzneţii care cutezau să înfrîngă acest respect. Am vorbit ca o regină, dar el s-a purtat cu mine parcă aş fi fost o fată în casă. Hyrcanul nici n-a catadicsit să stea de vorbă cu mine şi a spus harapului său hadîmb că eram obraznică dar frumoasă. Îi porunci să aibă grijă de mine şi să mă pună la dieta favoritelor ca să mi se frăgezească obrazul şi să fiu vrednică de bunăvoinţa lui atunci cînd va avea prilejul să mă cinstească cu dînsa. I-am spus că am să mă omor. El mi-a răspuns rîzînd că nu se omoară nimeni pentru atîta lucru, că e obişnuit el cu de-alde astea şi a plecat ca un om care a pus un papagal în colivie. Iată în ce stare se găsea cea mai mare regină a lumii şi, mai mult decît atît, o inimă care era a lui Zadig!

La vorbele acestea Zadig se aruncă la picioarele ei, scăldîndu-le în lacrimi. Astarte îl ridică cu dragoste şi urmă:

— Eram în stăpînirea unui barbar și rivala unei nebune cu care eram închisă. Misuf mi-a povestit întîmplarea ei din Egipt. După felul cum te zugrăvea, după timpul cînd se petrecuseră toate acestea, după cămila pe care călătoreai, după toate amănuntele mi-am dat seama că Zadig se bătuse pentru dînsa. Am fost încredințată că erai la Memfis și m-am hotărît să plec și eu într-acolo. „Uite ce, Misuf, i-am spus eu: tu ești mult mai nurlie decît mine și ai să-l desfătezi mai bine decît mine pe prințul Hyrcaniei. Ajută-mă să scap de aici; ai să domnești singură și ai să mă faci fericită, iar tu ai să te descotorosești de o rivală." Misuf pregăti împreună cu mine fuga mea de acolo. Și am plecat împreună cu o roabă egipteancă.

Eram acum aproape de Arabia cînd un tîlhar vestit numit Arbogad m-a răpit și m-a vîndut unor negustori care m-au adus aici în palatul în care locuiește Ogul. Acesta m-a cumpărat fără să știe cine sînt. E un desfrînat care nu se gîndește decît să benchetuiască și care crede că Dumnezeu l-a lăsat pe lume ca să dea ospețe. Se înăbușă de gras ce-i. Vraciul lui, care nu prea are trecere pe lîngă dînsul cînd mistuie bine, face din el ce vrea atunci cînd a mîncat prea mult. Acum i-a băgat în cap că are să se vindece cu un vasilisc fiert în apă de trandafiri. Ogul a făgăduit mîna lui acelei roabe care îi va duce un vasilisc. După cum vezi, le las să se ostenească să fie vrednice de această cinste și niciodată n-am avut mai puțină poftă să găsesc un vasilisc decît acum cînd cerul mi-a îngăduit iarăși să te văd.

Și atunci Astarte și Zadig își spuseră unul altuia tot ce sentimentele lor mult timp înăbușite și tot ceea ce necazurile și dragostea lor erau în stare să inspire unor inimi alese și pasionate; și duhurile care priveghează dragostea duseră vorbele lor pînă în tărîmul Venerei.

Femeile se întoarseră la Ogul fără să fi găsit ceva. Zadig se duse la dînsul și îi spuse:

— Fie ca sănătatea fără moarte să se pogoare din cer și să-ți oblăduiască zilele! Sînt vraci. Am auzit

că eşti bolnav şi am venit repede la domnia-ta şi ţi-am adus un vasilisc fiert în apă de trandafiri. Dar nu fac asta ca să mă însor cu domnia-ta. Nu-ţi cer decît să dai drumul unei tinere roabe din Babilon pe care o ai de cîteva zile; şi sînt gata să rămîn eu rob în locul ei dacă n-am norocul să-l vindec pe falnicul Ogul.

Ogul se învoi. Astarte plecă la Babilon cu slujitorul lui Zadig, făgăduindu-i să-i trimită de îndată o ştafetă ca să-i dea de ştire de ce s-a mai întîmplat pe acolo. Îşi luară rămas bun unul de la altul cu aceeaşi dragoste cu care se văzuseră iarăşi după atîta vreme. Clipa în care întîlneşti din nou pe un om şi clipa în care te desparţi de dînsul sînt cele două mari epoci ale vieţii, aşa cum se spune în cartea Zend-Avestei. Zadig iubea pe regină aşa cum se jura că o iubeşte şi regina îl iubea pe Zadig mai mult decît spunea.

Zadig spuse lui Ogul aşa:

— Preacinstite domnule, vasiliscul meu nu se mănîncă. Virtutea lui trebuie să intre în domnia-ta prin pori. L-am pus într-un burduşel de piele subţire, bine umflat. Domnia-ta trebuie să împingi burduşelul ăsta din toate puterile, iar eu să ţi-l arunc înapoi de cîteva ori; după cîteva zile de dietă, ai să vezi ce poate meşteşugul meu.

În prima zi, Ogul, cu sufletul la gură, crezu că moare de oboseală. A doua zi fu mai puţin ostenit şi dormi mai bine. Într-o săptămînă îşi căpătă iarăşi vlaga, sănătatea, uşurinţa din anii cei mai străluciţi ai vieţii lui.

— Ai jucat mingea şi ai fost cumpătat, îi spuse Zadig. Află că în natură nu este nici un vasilisc, că eşti totdeauna sănătos dacă eşti cumpătat şi lucrezi şi că meşteşugul de-a ţine împreună necumpătarea şi sănătatea este un meşteşug tot aşa de himeric ca şi piatra filozofală, astrologia judiciară şi teologia magilor.

Vraciul lui Ogul, văzînd cît de primejdios era omul acesta pentru medicină, se înţelese cu spiţerul ca să-l trimită pe Zadig să caute vasilisci pe lumea cealaltă. Şi iată că, după ce totdeauna fusese pedepsit pentru

că făcuse bine, acum era cît pe ce să piară pentru că vindecase un boier mincăcios. Zadig fu poftit la un ospăţ straşnic. Aveau de gînd să-l otrăvească la al doilea fel de bucate. La felul întîi veni o ştafetă de la Astarte. Zadig se sculă de la masă şi plecă. „Cînd te iubeşte o femeie frumoasă, spune marele Zoroastru, ieşi totdeauna din încurcătură."

Capitolul XIX

LUPTELE

Regina fu primită în Babilon cu dragostea pe care lumea o are totdeauna faţă de o prinţesă frumoasă care a îndurat necazuri. Babilonul părea atunci că s-a mai liniştit. Prinţul Hyrcaniei fusese omorît într-o luptă. Babilonienii, învingători, hotărîră ca Astarte să se mărite cu acela care va fi înălţat rege. Ei nu voiau ca cea mai înaltă slujbă din lume, care era aceea de soţ al Astartei şi rege al Babilonului, să atîrne de sforării şi de tertipuri. Toţi jurară că vor înălţa rege pe cel mai viteaz şi mai înţelept. La cîteva poşte de oraş orînduiră un loc de luptă înconjurat de un amfiteatru frumos împodobit. Luptătorii trebuiau să vină înarmaţi pînă-n dinţi. Fiecare avea în dosul amfiteatrului o încăpere deosebită unde putea să intre fără să fie văzut şi cunoscut de nimeni. Aveau să fie patru lupte. Acei care vor avea norocul să învingă patru cavaleri vor trebui după aceea să lupte unii împotriva altora, iar cel care va rămîne stăpîn pe cîmpul de bătaie va fi proclamat cîştigător al jocurilor. El va trebui să se întoarcă peste patru zile cu aceleaşi arme şi să dezlege ghicitorile pe care i le vor spune magii. Dacă nu va dezlega ghicitorile pe care i le vor spune magii, nu va fi rege, şi luptele vor trebui să înceapă din nou pînă cînd se va găsi un om care să fie învingător în amîndouă aceste încercări, pentru că norodul voia

neapărat să aibă de rege pe cel mai viteaz şi mai înțelept. Regina, în tot acest timp, trebuia să fie straşnic păzită: i se va îngădui numai să privească jocurile, acoperită cu un văl. Dar nu avea voie să vorbească cu nici unul din pretendenți ca să nu fie nici o părtinire şi nici o nedreptate.

Iată ce veşti trimisese Astarte iubitului ei, cu nădejdea că el va arăta pentru dînsa mai multă vitejie şi mai multă înțelepciune decît oricare altul. Zadig plecă rugînd pe Venus să-i întărească curajul şi să-i lumineze mintea. Ajunse la malul Eufratului în ajunul acestei zile mari. Îşi înscrise stema printre acelea ale luptătorilor, ascunzîndu-şi fața şi numele, aşa cum cerea legea, şi se duse să se odihnească în odăile care îi fuseseră hărăzite prin sorți. Prietenul său Cador, care se întorsese în Babilon după ce îl căutase zadarnic prin Egipt, îi trimise din partea reginei o cămăşă de zale, o platoşă, o pavăză şi toate armele trebuitoare. Îi dădu de asemenea, din partea lui, un cal persan frumos. Zadig văzu mîna Astartei în aceste daruri: curajul şi dragostea lui căpătară puteri noi şi o nouă nădejde.

A doua zi, după ce regina veni şi se aşeză sub un baldachin de pietre scumpe şi toate doamnele şi toate fețele simandicoase ale Babilonului umplură amfiteatrul, luptătorii intrară în arenă. Fiecare veni şi îşi depuse stema la picioarele marelui mag. Traseră stemele la sorți; a lui Zadig fu cea din urmă. Cel dintîi care ieşi fu un nobil foarte bogat, numit Itobad, foarte încrezut, puțin curajos, stîngaci şi fără duh. Slujitorii lui îi băgaseră în cap că un om ca dînsul trebuia să fie rege. El le răspunsese: „Da, un om ca mine trebuie să domnească“. Apoi îl înarmaseră din cap pînă în picioare. Purta o platoşă de aur smălțată cu verde, penaj verde, o suliță împodobită de panglici verzi. De la început chiar, după felul cum călărea, toți văzură că nu unui om ca dînsul avea să-i hărăzească cerul sceptrul Babilonului. Cel dintîi cavaler care se repezi asupra lui îl scoase din şa; al doilea îl răsturnă pe spatele calului cu picioarele în sus şi cu brațele răşchi-

rate. Itobad se ridică, dar așa de greoi, încît tot amfiteatrul începu să ridă. Al treilea care veni nici nu catadicsi să mai întrebuințeze sulița: se repezi la el, îl apucă de piciorul drept și răsucindu-l îl răsturnă la pămînt. Scutierii jocurilor veniră în fugă rîzînd și îl puseră din nou în șa. Al patrulea îl apucă de piciorul stîng și îl răsturnă pe cealaltă parte. Îl duseră apoi cu huiduieli în odăile lui unde, după lege, trebuia să stea peste noapte; și el spunea, abia mergînd:

— Ce întîmplare pentru un om ca mine!

Ceilalți cavaleri își împliniră datoria mai bine. Cîțiva învinseră doi cavaleri unul după altul; unii ajunseră chiar pînă la trei. Numai prințul Otam învinse patru. În sfîrșit, veni și rîndul lui Zadig; el scoase din șa patru cavaleri unul după altul, cu multă grație. Era de văzut acum cine va învinge: Otam sau Zadig. Cel dintîi purta o armură albastră și auric, cu un penaj la fel; armura lui Zadig era albă. Toate urările de izbîndă se împărțeau între cavalerul albastru și cavalerul alb. Regina, căreia îi zvîcnea inima, se ruga cerului pentru culoarea albă.

Cei doi viteji se arătară atît de sprinteni în mișcările lor, se luptară atît de frumos și se ținură atît de bine în scări, încît toată lumea, afară de regină, dorea să fie doi regi în Babilon. În sfîrșit, după ce își osteniră caii și își rupseră sulițele, Zadig se folosi de un vicleșug. El trece în dosul cavalerului albastru, îi sare în spate pe cal, îl apucă de mijloc, îl azvîrle jos, se așază în șa în locul lui și începe să se învîrtească cu calul împrejurul lui Otam, lungit la pămînt. Tot amfiteatrul strigă: „Izbîndă cavalerului alb!“ Otam, mînios, se ridică și scoate sabia: Zadig sare de pe cal cu sabia în mînă. Iată-i pe amîndoi în arenă, luîndu-se din nou la luptă, o luptă în care puterea și sprinteneala înving rînd pe rînd. Penele coifurilor, cuiele platoșelor, ochiurile zalelor sar cît colo sub mii de lovituri repezi. Ei împung, retează, lovesc în dreapta, în stînga, în cpa, în piept, se dau înapoi, se reped înainte, se măsoară, se întîlnesc, se cuprind, se încolăcesc ca niște șerpi, se

izbesc ca niște lei; scîntei țîșnesc în orice clipă din loviturile ce și le dau. În sfîrșit, Zadig, după o clipă de reculegere, se oprește, apoi se repede către Otam, îl răstoarnă, îl dezarmează, și Otam strigă:

— O, cavalere alb, trebuie să domnești în Babilon!

Regina era în culmea bucuriei. Cavalerul alb și cavalerul albastru fură duși fiecare în odăile lor și tot astfel și ceilalți, așa cum spunea legea. Niște robi muți veniră să-i slujească și să le aducă de mîncare. E lesne de închipuit că pe Zadig îl sluji piticul cel mic al reginei. Pe urmă fură lăsați să doarmă singuri pînă dimineața, cînd învingătorul trebuia să-și aducă stema la marele mag ca s-o arate și să se facă cunoscut.

Zadig dormi, deși îndrăgostit, fiindcă era foarte ostenit. Itobad, care era alături, nu dormi de loc. În timpul nopții se sculă, luă armura albă a lui Zadig cu stema și puse în loc armura lui verde. În zorii zilei se duse mîndru la mag și îi spuse că dînsul era învingător. Nu se aștepta nimeni la asta; fu proclamat totuși învingător, în timp ce Zadig dormea. Astarte, uimită și cu deznădejdea în inimă, se întoarse în Babilon. Amfiteatrul era aproape gol cînd Zadig se trezi. Voi să-și ia armele și nu găsi decît armura cea verde. Dar trebuia să și-o pună fiindcă nu avea altceva. Uimit și plin de mînie și-o puse și veni astfel îmbrăcat în arenă. Lumea care mai era în amfiteatru îl primi cu huiduieli. Toți îl înconjurară și-i aruncară în față tot felul de batjocuri.

Niciodată vreun om n-a suferit ocări mai cumplite.

Zadig își pierdu răbdarea. Dădu la o parte cu sabia mulțimea care îndrăznea să-l jignească. Dar nu știa ce să facă.

Nu putea s-o vadă pe regină; nu putea să ceară armura albă pe care i-o trimisese ea; ar fi început lumea să vorbească. Astfel, în timp ce ea era cufundată în durere, el era cuprins de mînie și de teamă.

Zadig se plimba pe malul Eufratului, convins că steaua lui îl osîndea să fie nenorocit fără nici o scăpare și se gîndea la toate necazurile lui, de la întîmplarea

cu femeia care ura pe chiori pînă la întîmplarea cu armura. „Iată ce înseamnă, își spuse el, că m-am trezit prea tîrziu din somn. Dacă aş fi dormit mai puţin, aş fi fost rege al Babilonului şi Astarte ar fi fost a mea. Aşadar ştiinţa, cinstea, curajul nu mi-au adus decît nenorociri." Zadig începu să murmure împotriva Providenţei şi fu ispitit să creadă că totul pe lume era stăpînit de o soartă rea care năpăstuia pe cei buni și ocrotea pe cavalerii verzi. Supărat era și din pricină că purta acum armura asta verde care îl făcuse să fie huiduit. O vîndu pe un preţ de nimic unui negustor care trecea pe acolo şi cumpără de la negustor un caftan şi o tichie ţuguiată. Astfel îmbrăcat se plimba pe malul Eufratului, deznădăjduit şi blestemînd în gînd soarta care îl prigonea mereu.

Capitolul XX

PUSTNICUL

Cum umbla el așa, întîlni pe un pustnic cu o barbă albă şi venerabilă, care îi ajungea pînă la brîu. Ţinea în mînă o carte din care citea cu luare-aminte. Zadig se opri şi îi făcu o închinăciune adîncă. Pustnicul îi răspunse cu un aer atît de măreţ şi de blînd, încît Zadig vru să stea de vorbă cu dînsul. Îl întrebă ce carte citeşte.

— Asta e cartea soartei, spuse pustnicul; vrei să citești puţin?

Şi puse cartea în mîinile lui Zadig care, deşi cunoștea mai multe limbi, nu putu să înţeleagă nici măcar o literă. Asta îl făcu şi mai curios.

— Pari să fii tare necăjit, îi spuse pustnicul.

— Vai! am şi de ce să fiu, spuse Zadig.

— Dacă-mi dai voie să te însoţesc, zise bătrînul, poate că am să-ţi fiu de folos; am adus de multe ori mîngîiere celor nenorociţi.

Zadig simţi respect faţă de înfăţişarea, de barba şi de cartea pustnicului. În vorbele lui găsi cugetări înalte. Pustnicul vorbea de soartă, de dreptate, de morală, de binele suprem, de slăbiciunea omenească, de virtuţi şi de vicii cu o elocvenţă atît de vie şi de pătrunzătoare, încît Zadig se simţi atras spre dînsul de o putere de neînvins. Îl rugă stăruitor să nu-l părăsească pînă cînd nu se vor întoarce la Babilon.

— Îţi cer şi eu acelaşi lucru, îi spuse bătrînul. Jură-te pe Orosmad că n-ai să te desparţi de mine cîteva zile, orice m-ai vedea că fac.

Zadig se jură şi plecară împreună.

Cei doi călători ajunseră seara la un castel falnic. Pustnicul ceru găzduire pentru dînsul şi pentru tînărul care îl însoţea. Portarul, pe care l-ai fi luat drept un boier mare, le dădu drumul înăuntru cu un fel de bunăvoinţă dispreţuitoare. Se înfăţişară apoi unui slujitor mai mare care le arătă odăile frumoase ale stăpînului.

Fură primiţi la masa lui, dar stătură la coada mesei şi stăpînul nici nu se uită la dînşii. Li se dădu să mănînce la fel ca şi celorlalţi, tot bucate alese şi din belşug. După aceea se spălară pe mîini într-un lighean de aur bătut cu smaralde şi rubine. Se culcară într-o odaie frumoasă şi dimineaţa un slujitor le dădu la plecare cîte un ban de aur.

— Stăpînul casei, spuse Zadig pe drum, mi se pare a fi un om foarte darnic, deşi cam mîndru; primeşte cu mărinimie pe oaspeţi.

Spunînd acestea văzu că un fel de pungă foarte largă pe care o purta pustnicul era parcă întinsă şi umflată. Zări în ea ligheanul de aur împodobit cu pietre scumpe; pustnicul îl furase. Zadig nu îndrăzni să spună nimic, dar era foarte uimit.

Pe la amiază pustnicul se înfăţişă la uşa unei case foarte mici, dar frumos clădite, în care locuia un zgîrcit bogat. Ceru găzduire pentru cîteva ceasuri. Un slujitor bătrîn şi prost îmbrăcat îl întîmpină cu asprime şi duse pe pustnic şi pe Zadig în grajd unde le dădu

nişte măsline putrede, pîine mucegăită şi bere răsuflată. Pustnicul mîncă şi bău tot aşa de mulţumit ca şi în ziua trecută. Pe urmă, întorcîndu-se către slujitorul acela bătrîn care stătea lîngă ei şi îi păzea să nu fure ceva şi îi tot grăbea să plece, îi dădu cei doi bani de aur pe care îi primise azi-dimineaţă şi îi mulţumi pentru serviciile lui.

— Aş vrea să vorbesc cu stăpînul dumitale, spuse pustnicul.

Slujitorul, mirat, îi duse pe amîndoi la stăpînu-său.

— Preamărite domn, îi spuse pustnicul, nu pot decît să-ţi mulţumesc foarte umil pentru felul mărinimos în care ne-ai găzduit. Te rog să primeşti ligheanul acesta de aur ca un slab semn de recunoştinţă din partea mea.

Zgîrcitul fu cît pe ce să cadă jos. Pustnicul nu-i dădu timp să-şi vină în fire şi plecă repede cu tînărul lui tovarăş.

— Părinte, îi spuse Zadig, ce-i asta? Dumneata nu pari să semeni de loc cu ceilalţi oameni. Furi un lighean de aur împodobit cu pietre scumpe de la un om care te găzduieşte minunat şi îl dai unui zgîrcit care te primeşte rău.

— Fiule, răspunse bătrînul, omul acela falnic care nu găzduieşte pe străini decît din deşertăciune, pentru ca ei să se minuneze de bogăţiile lui, se va face mai înţelept, iar avarul va învăţa cum să fie mai primitor. Nu te mai mira de nimic şi vino mai departe cu mine.

Zadig nu ştia încă dacă are de-a face cu omul cel mai nebun ori cu omul cel mai cuminte din lume; dar pustnicul vorbea cu atîta hotărîre încît Zadig, legat de altfel şi prin jurămînt, nu se putea opri să nu-l urmeze.

Seara ajunseră la o casă frumoasă dar simplă, în care nu se simţea nici risipă, nici zgîrcenie. Stăpînul casei era un filozof retras departe de lume, care cultiva în linişte înţelepciunea şi virtutea şi care totuşi nu se plictisea. Îşi clădise acest loc de odihnă în care primea pe oaspeţi cu mărinimie, dar fără îngîmfare.

Ieşi chiar el în întîmpinarea celor doi călători şi îi duse mai întîi să se odihnească într-o odaie unde găsiră tot ce le trebuia. După cîtva timp veni chiar el ca să-i poftească la o masă curată şi bine pregătită. În timpul mesei el vorbi de răscoalele care izbucniseră în Babilon în vremea din urmă. Părea să fie sincer de partea reginei şi spuse că s-ar fi bucurat dacă Zadig ar fi luat parte la lupta pentru coroana Babilonului. „Oamenii însă, adăugă el, nu merită să aibă un rege ca Zadig." Acesta se înroşise şi simţea cum îi creşte durerea. Ei fură de părere că în lumea asta lucrurile nu merg totdeauna aşa cum ar vrea înţelepţii. Pustnicul spunea mereu că drumurile Providenţei nu se cunosc şi că oamenii greşeau cînd vorbeau despre un tot din care nu cunoşteau decît o foarte mică parte.

Vorbiră de pasiuni.

— Ah! ce primejdioase sînt! zise Zadig.

Pustnicul răspunse:

— Ele sînt vînturile care umflă pînzele corăbiei: uneori o scufundă; dar fără ele corabia n-ar putea merge. Fierea te face mînios şi bolnav; dar fără fiere omul n-ar putea trăi. Totul pe lume este primejdios şi totul e de trebuinţă.

Vorbiră despre plăcere şi pustnicul dovedi că plăcerea este un dar al dumnezeirii „fiindcă, spuse el, omul nu-şi poate da nici senzaţii, nici idei, el primeşte tot ce are; mîhnirea şi plăcerea îi vin din altă parte, ca toată fiinţa lui".

Zadig se minuna că un om care făcuse lucruri atît de ciudate putea să judece atît de bine. În sfîrşit, după o conversaţie pe cît de instructivă, pe atît de plăcută, gazda îi duse iar pe cei doi călători în odaia lor, aducînd laude cerului care îi trimisese nişte oameni atît de înţelepţi şi de cumsecade. Cu o dărnicie neprefăcută şi care nu putea să jignească pe nimeni, fu gata să le dea şi bani. Pustnicul nu primi şi îi spuse că-şi ia rămas bun de pe acum, fiindcă are de gînd să plece de cu noapte la Babilon. Se despărţiră cu prie-

tenie. Zadig, mai ales, simţea multă stimă şi dragoste faţă de omul acesta atît de plăcut.

Rămaşi singuri, pustnicul şi cu Zadig mai rostiră încă mult timp cuvinte de laudă despre gazda lor. În zorii zilei, bătrînul îşi trezi tovarăşul.

— Trebuie să plecăm, spuse el; dar în timp ce toţi dorm, vreau să las omului acestuia o mărturie a stimei şi a dragostei pe care le am faţă de dînsul.

Spunînd acestea luă o făclie şi dădu foc casei. Zadig, înspăimîntat, începu să strige şi voi să-l oprească de la o faptă atît de groaznică. Dar pustnicul îl trase după dînsul cu o putere peste fire. Casa era în flăcări. Pustnicul, care acum era departe împreună cu tovarăşul lui, se uita liniştit cum ardea casa.

— Slavă Domnului, spuse el, acum casa gazdei noastre arde pînă în temelie. Ferice de dînsul!

La vorbele acestea, lui Zadig îi veni totodată să pufnească de rîs, să-l ocărască pe cinstitul părinte, să-l bată şi s-o ia la fugă, dar nu făcu nimic din toate astea şi, stăpînit mereu de puterea pustnicului, îl urmă fără voia lui pînă la cel din urmă popas de noapte.

Popasul acesta îl făcură la o văduvă, o femeie aşezată, care avea un nepot de paisprezece ani, foarte drăgălaş şi care era unica ei nădejde. Îi primi şi ea cum putu mai bine. A doua zi dimineaţa ea spuse lui nepotu-său să-i ducă pe cei doi călători pînă la un pod care se rupsese de curînd şi era primejdios de trecut. Băiatul, bucuros să-i slujească, mergea în faţa lor. Cînd ajunseră pe pod pustnicul îi spuse:

— Vino-ncoace, vreau să mulţumesc mătuşi-ti.

Îl luă de păr şi-l azvîrli în apă. Băiatul căzu în rîu, capul lui mai ieşi o clipă la faţa apei şi pe urmă apa îl tîrî la vale.

— Eşti un nelegiuit şi un ucigaş! strigă atunci Zadig.

— Mi-ai făgăduit că ai să ai mai multă răbdare, îi tăie vorba pustnicul. Află că sub dărîmăturile casei, căreia soarta i-a dat foc, stăpînul casei a găsit o comoară. Află că băiatul acesta, pe care soarta l-a

sugrumat, peste un an ar fi omorît pe mătuşă-sa şi peste doi pe tine.

— Dar de unde ştii asta, varvarule? strigă Zadig. Şi chiar dacă ai citit întîmplarea asta în cartea ta despre puterile soartei, ai tu oare dreptul să îneci un copil care nu ţi-a făcut nici un rău?

În timp ce vorbea astfel, Zadig văzu că bătrînul nu mai avea barbă şi chipul său lua înfăţişarea tinereţii. Hainele lui de pustnic pieriră. Acum, patru aripi frumoase acopereau un trup falnic care împrăştia lumină.

— O, sol al cerului! O, înger dumnezeiesc! strigă Zadig, aruncîndu-se cu fruntea la pămînt. Te-ai pogorît oare din ceruri ca să arăţi unui biet muritor cum să asculte de poruncile eterne?

— Oamenii, spuse îngerul Jesrad, judecă tot fără să cunoască nimic. Tu eşti singurul om vrednic să fie luminat.

Zadig îi ceru voie să vorbească.

— Mă tem de mine însumi, spuse el. Îndrăznesc să te rog să-mi alungi o îndoială: n-ar fi fost mai bine să fi luat pe băiatul acela şi să-l îndrepţi pe calea virtuţii decît să-l îneci?

Jesrad răspunse:

— Dacă ar fi fost bun şi dacă ar fi trăit, soarta lui ar fi fost să fie omorît împreună cu femeia pe care ar fi luat-o şi cu copilul pe care l-ar fi avut.

— Cum asta? spuse Zadig; aşadar e nevoie numaidecît ca să fie pe lume nelegiuiri şi necazuri şi necazurile să cadă pe capul oamenilor de treabă?

— Cei răi, răspunse Jesrad, sînt totdeauna nenorociţi; ei slujesc ca să pună la încercare pe oamenii cei buni, puţini la număr; şi nu este rău din care să nu iasă bine.

— Dar dacă n-ar fi decît bine, şi rău de loc?

— Atunci, răspunse Jesrad, pămîntul acesta ar fi alt pămînt; înlănţuirea întîmplărilor ar fi altă orînduire înţeleaptă; şi această altă orînduire, care ar fi desăvîrşită, nu poate să fie decît în locuinţa veşnică

a Ființei supreme, de care răul nu poate să se atingă. Ea a plăsmuit milioane de lumi dintre care nici una nu seamănă cu alta. Această diversitate fără margini este o însușire a puterii sale nemărginite. Nu sînt două frunze de copac pe pămînt, nu sînt două globuri pe întinsul nesfîrșit al cerului care să fie asemănătoare; și tot ceea ce vezi în micul atom pe care te-ai născut trebuia să fie la locul lui și la timpul lui anumit, după poruncile nestrămutate ale celui care cuprinde tot. Oamenii cred că copilul acela care a murit a căzut în apă din întîmplare și că tot din întîmplare a ars casa aceea; dar nu există întîmplare; totul e încercare, sau pedeapsă, sau răsplată, sau prevedere. Adu-ți aminte de pescarul acela care se credea cel mai nenorocit dintre oameni. Orosmad te-a trimis pe tine ca să-i schimbi soarta. Biet muritor ce ești, nu mai cerceta ceea ce trebuie să adori.

— Dar... spuse Zadig.

Însă, în timp ce rostea acest dar, îngerul își și luă zborul către al zecelea cer. Zadig, în genunchi, se închină Providenței și se supuse. Îngerul strigă către el din înaltul văzduhului:

— Ia-ți calea către Babilon.

Capitolul XXI

GHICITORILE

Zadig, ieșit din fire ca un om lîngă care a căzut trăsnetul, mergea în neștire. Sosi în Babilon în ziua cînd cei care se luptaseră în arenă se adunaseră în vestibulul palatului ca să ghicească ghicitorile și să răspundă la întrebările marelui mag. Toți cavalerii veniseră, afară de cel cu platoșă verde. Îndată ce Zadig intră în oraș, norodul se adună împrejurul lui; ochii nu se mai săturau să-l privească, buzele să-l laude, inimile să-i ureze domnia. Invidiosul îl văzu

trecînd, se cutremură și întoarse capul. Norodul îl duse pe brațe pînă la locul adunării. Regina, care află de sosirea lui, fu cuprinsă de teamă și de speranță. Neliniștea o rodea: nu pricepea nici de ce Zadig era fără arme, nici de ce Itobad purta platoșa cea albă. Un murmur nelămurit se ridică la venirea lui Zadig. Toți erau mirați și mulțumiți că îl văd iarăși. Dar numai cavalerii care se luptaseră aveau voie să vină la adunare.

— Am luptat și eu ca și ceilalți, spuse el. Însă armele mele le poartă altul aici și, înainte de a avea cinstea să dovedesc asta, cer voie să mă înfățișez și eu ca să dezleg ghicitorile.

Cererea fu pusă la vot. Renumele lui de cinste era încă atît de puternic întipărit în mintea tuturor, încît îl primiră fără șovăire.

Marele mag puse mai întîi întrebarea asta:

— „Care lucru pe lume este cel mai lung și cel mai scurt, cel mai iute și cel mai încet, cel ce se poate împărți mai mult și cel mai întins, fără care nimic nu se poate face, care înghite tot ce-i mic și dă viață la tot ce-i mare?"

Trebuia să răspundă Itobad. El spuse că un om ca dînsul nu se pricepea în ghicitori și că era de ajuns că a învins lovind strașnic cu sulița. Unii spuseră că ghicitoarea însemna soarta, alții pămîntul, alții lumina. Zadig spuse că era timpul.

— Nimic nu e mai lung decît timpul, pentru că el e măsura veșniciei; nimic nu-i mai scurt, pentru că ne lipsește cînd avem ceva de înfăptuit; nimic nu-i mai încet pentru cine gustă plăcerile; se întinde la nesfîrșit în mare, se împarte la nesfîrșit în mic; nimeni nu ține seama de dînsul și tuturora le pare rău de pierderea lui; nimic nu se face fără dînsul; aruncă în uitare tot ce nu e vrednic să rămînă și faptele înalte le face nemuritoare!

Adunarea găsi că Zadig avea dreptate.

A doua întrebare fu următoarea:

— „Care e lucrul pe care îl primești fără să mulțu-

meşti, de care te bucuri fără să ştii cum, pe care îl dai altora cînd nu ştii unde ai ajuns şi pe care îl pierzi fără să-ţi dai seama?"

Fiecare spuse ceva. Numai Zadig ghici că era viaţa.

Zadig dezlegă şi celelalte ghicitori cu aceeaşi uşurinţă. Itobad spunea mereu că nimic nu era mai uşor şi că ar fi izbutit şi el tot aşa de bine dacă ar fi vrut să-şi dea osteneala. Se mai puseră întrebări despre dreptate, despre binele suprem, despre arta guvernării. Răspunsurile lui Zadig fură socotite drept cele mai bune.

— Păcat, spuneau toţi, că un om atît de deştept este un atît de slab călăreţ.

— Prealuminate feţe, spuse Zadig, am avut cinstea să înving şi în luptă. Platoşa cea albă este a mea. Itobad mi-a luat-o pe cînd dormeam; s-a gîndit fără îndoială că i-ar sta mai bine decît cea verde. Sînt gata să-i dovedesc acum în faţa domniilor-voastre, cu caftanul şi cu sabia împotriva acestei armuri albe pe care mi-a luat-o pe neaşteptate, că eu am avut cinstea să-l înving pe viteazul Otam.

Itobad primi provocarea cu cea mai mare încredere. N-avea nici o îndoială că, îmbrăcat cum era, cu coif, platoşă şi zale, va răpune repede pe un luptător cu scufie şi halat. Zadig scoase sabia, închinîndu-se în faţa reginei care îl privea cuprinsă de bucurie şi de teamă. Itobad scoase şi el sabia fără să se închine în faţa nimănui. Înaintă spre Zadig ca un om care nu se teme de nimic. Îi repezi lui Zadig o lovitură care i-ar fi putut crăpa capul. Dar Zadig se apără de lovitură şi, lovind la rîndul său cu latul sabiei sabia lui Itobad, i-o rupse în două. Atunci Zadig luîndu-l în braţe pe Itobad îl aruncă la pămînt şi, punîndu-i sabia în piept, îi spuse:

— Lasă-mă să-ţi iau armele ori, dacă nu, te ucid.

Itobad, tot minunîndu-se de necazurile care cădeau peste un om ca dînsul, se dădu bătut. Zadig îi luă coiful cel falnic, platoşa cea frumoasă şi zalele strălucitoare, se îmbrăcă cu ele şi se duse să se arunce la

picioarele Astartei. Cador dovedi cu uşurinţă că armura era a lui Zadig. Acesta fu înălţat rege cu consimţămîntul tuturor şi mai ales al Astartei care gusta acum, după atîtea necazuri, plăcerea de a vedea că iubitul ei e vrednic în ochii lumii întregi să-i fie soţ. Itobad se duse să domnească acasă la dînsul. Zadig fu rege şi fu fericit. Avea mereu în minte ceea ce îi spusese îngerul Jesrad. Îşi aducea aminte şi de grăuntele de nisip care a ajuns diamant. Regina şi cu dînsul slăviră Providenţa. Zadig dădu drumul frumoasei Misuf să cutreiere lumea. Chemă la dînsul pe tîlharul Arbogad, căruia îi dădu o slujbă mare în oştire şi îi făgădui că-l va înainta la cele mai înalte dregătorii dacă se va purta ca un adevărat războinic, dar că va pune să-l spînzure dacă se va apuca de tîlhării.

Chemă pe Setoc din fundul Arabiei, împreună cu frumoasa Almona, şi îl puse în fruntea negustorimii din Babilon. Cador a fost şi el chivernisit şi preţuit aşa cum se cuvenea pentru ajutorul pe care îl dăduse. A fost prietenul regelui şi regele a fost astfel singurul monarh din lume care a avut un prieten. Piticul cel mut n-a fost uitat nici el. Pescarul a fost dăruit cu o casă frumoasă. Orcan a fost osîndit să-i plătească o mare sumă de bani şi să-i dea nevasta înapoi; dar pescarul, cuminţit, nu luă decît banii.

Frumoasei Semira îi părea rău acum că pe vremuri crezuse că Zadig are să chiorască şi Azora plîngea gîndindu-se că voise să-i taie nasul. Zadig le alină cu daruri durerea. Invidiosul muri de ciudă şi ruşine. Ţara întreagă se bucura de pace, de glorie şi de belşug. Au fost atunci cele mai frumoase vremuri de pe pămînt. Domneau în lume dreptatea şi iubirea. Toţi aduceau laude lui Zadig şi Zadig aducea laude cerului.

MICROMEGAS

POVESTE FILOZOFICĂ
1752

În romînește de *Al. Philippide*

Doi uriaşi extratereştri, unul enorm, venind din Sirius, altul ceva mai scund, originar din Saturn, aproape la fel de însufleţiţi de spirit filozofic şi de curiozitate ştiinţifică, ajung în peregrinările lor şi pe „grămăjoara de noroi" pe care locuiesc măruntele gîngănii numite oameni. Cu mare greutate izbutesc ei să zărească o corabie cu savanţi francezi înapoiaţi dintr-o expediţie de cercetări ştiinţifice, prima de acest gen, şi să culeagă de la dînşii o serie de date despre ce gîndesc cei mai cultivaţi dintre locuitorii pămîntului asupra unor grave probleme de fizică şi filozofie.

Micromegas *este aşadar o călătorie imaginară, gen literar, asemănător aceluia pe care îl numim astăzi ştiinţifico-fantastic. În vreme ce utopiştii care i-au urmat lui Morus îşi aşezau ţările, modele de organizare politico-socială, undeva într-un colţ neexplorat încă al oceanelor noastre, Campanella şi Cyrano de Bergerac le mută în soare şi lună. Voltaire, dimpotrivă, aduce sirieni şi saturnieni pe planeta noastră, ca nişte Gulliveri într-o insulă a piticilor.*

Fizica şi astronomia, ca nişte discipline antiscolastice care, prin descoperirile lor recente, răsturnau datele Bibliei şi serveau propagandei anticatolice, preocupau de mult pe Voltaire.

Filozoful nostru importase din Anglia pasiunea lor, cum o dovedesc Scrisorile filozofice, *apoi tratatul de popularizare* Elemente ale filozofiei lui Newton *(1738) şi numeroase alte memorii şi opuscule. Anii petrecuţi la Potsdam, unde la celebrele*

cine ale lui Frederic al II-lea, prelungite pînă în zori, întîlnea pe Maupertuis, i-au redeșteptat gustul pentru speculațiile filozofice bazate pe științele naturii. În acel mediu a fost compusă povestea lui Micromegas, publicată la Londra în 1752.

Ficțiunea servește autorului pentru a da contemporanilor săi o lecție de modestie adresată în special teologilor catolici, acelor apologeți ai religiei care predicau că întreg universul a fost subordonat de divinitate plăcerii și folosinței bine-credincioșilor de pe pămînt. Cît de ridicolă apare această teză din Teologia astronomică *a englezului Derham în contrast cu proporțiile, rațiunea, știința și tehnica lui Micromegas! Acest om din altă lume este și mare (megas) și mic (micros) în comparație cu alte ființe de pe alte planete și mai voluminoase decît Sirius! Inteligența și durata vieții sînt pe măsura proporțiilor trupești.*

Micul roman filozofic al lui Micromegas respiră încrederea în științele naturii, singurele care nu învrăjbesc pe oameni. Actualitatea științifică a vremii ocupă un loc important în povestire, de la descoperirile astronomice ale lui Huygens și cele ale lui Leuwenhoek și Réaumur în lumea infiniților mic pînă la expediția lui Maupertuis și Clairvant la cercul polar nord pentru măsurarea unui grad de meridian. Infinitul mare și infinitul mic, Sirius și ouăle de insecte examinate de Swammerdam la microscop arată că omul se așază foarte aproape de acestea din urmă pe scara formelor materiei. Deși în dosul acestei materii apare din cînd în cînd un creator, rolul acestuia se reduce la un gest inițial, acela al divinității imaginate de deiști. Materia se organizează singură, fiind înzestrată cu prioritatea mișcării. A muri înseamnă a înapoia naturii elementele corpului pentru ca acestea să retrăiască într-o altă combinație. Acest atomism lucrețian, propriu materialismului mecanicist din secolul al XVIII-lea, prelungește pe plan literar în Micromegas *concepțiile lui Voltaire din* Tratatul de metafizică *scris la Cirey cu vreo cincisprezece ani mai înainte.*

Metafizica! Pseudoștiința prin excelență, bună numai să înrăiască pe oameni, opuși unii altora de îndată ce se străduiesc să definească sufletul. Descartes, Leibniz și Malebranche au bătut cîmpii în această privință. Abia senzualismul lui Lock

aduce ceva rațional. De la Scrisorile filozofice *convingerile lui Voltaire n-au variat în privința aceasta.*

Caracterul antireligios al opusculului apare la fiecare pagină. Nicăieri, între sisteme planetare, Micromegas n-a întîlnit vreun empireu în numele căruia teologii, pînă și în Sirius, persecută cercetările științifice, aceiași care pe pămînt văd diavolul în dosul oricărui fenomen necunoscut și îl întîmpină cu blesteme.

Pacifismul lui Voltaire, exprimat adesea cînd cu ironie, cînd cu vehemență, reapare în Micromegas *cu un accent deosebit de modern. Curteanul regelui Prusiei nu se sfiește să denunțe pe monarhi ca provocatori ai războaielor, răspunzători de zeci de mii de vieți sacrificate pentru care pun apoi să se cînte Te-Deum-uri. Era poate un mijloc de a-și răcori sufletul, de pe atunci ulcerat de unele comportări ale lui Frederic al II-lea.*

Voltaire plătește și alte polițe în Micromegas. *Secretarul Academiei saturniene, popularizatorul de științe cu stilul înflorit, grăbit să se pronunțe în probleme pe care nu le examinase decît superficial, seamănă ca două picături de apă cu Fontenelle, bătrîn de nouăzeci și cinci de ani pe atunci, precursor al filozofilor iluminiști, dar care în diferite polemici ale lui Voltaire nu-i îmbrățișase totdeauna cauza.*

Marele iluminist a imaginat acum peste două secole zborul interplanetar; ceea ce se credea atunci că e de domeniul purei fantezii devine astăzi o realitate, grație științei sovietice, care prin lansarea primului satelit artificial al pămîntului și al planetei artificiale a deschis o eră nouă în istoria omenirii, era cuceririi spațiului cosmic.

Capitolul I

CĂLĂTORIA UNUI LOCUITOR DIN LUMEA STELEI SIRIUS ÎN PLANETA SATURN

Într-una din planetele care se învîrtesc în jurul stelei numite Sirius trăia un tînăr foarte deştept pe care am avut cinstea să-l cunosc cu prilejul ultimei lui călătorii în măruntul nostru furnicar. Îl chema Micromegas, nume care se potriveşte bine tuturor oamenilor mari. Avea opt leghe înălţime: opt leghe, adică douăzeci şi patru de mii de stînjeni de cîte opt palme fiecare.

Cîţiva geometri, oameni totdeauna folositori publicului, vor lua îndată pana şi vor găsi că, deoarece domnul Micromegas, locuitor din ţara lui Sirius, are de la cap la picioare douăzeci şi patru de mii de stînjeni, care fac o sută douăzeci de mii de palme domneşti, şi avînd în vedere că noi, cetăţeni ai pămîntului, n-avem decît şase palme, iar globul nostru are vreo nouă mii de mile de jur împrejur, vor găsi, zic, că globul care l-a produs pe domnul Micromegas trebuie neapărat să aibă o circumferinţă de douăzeci şi unu de miloane şase sute de mii de ori mai mare decît măruntul nostru pămînt. Nimic nu-i mai simplu şi mai obişnuit în natură decît ceva de soiul acesta. Statele unor suverani din Germania sau Italia, pe care le poţi înconjura într-o jumătate de ceas, comparate cu imperiul Turciei, al Moscoviei sau al Chinei,

nu sînt decît o foarte slabă imagine a nemaipomenitelor deosebiri pe care natura le-a pus în toate ființele.

Dacă statura excelenței-sale are înălțimea pe care am scris-o, toți sculptorii și toți pictorii noștri vor admite fără greutate că o curea cu care domnia-sa își încinge mijlocul poate să aibă o lungime de cincizeci de mii de palme domnești, ceea ce înfățișează o talie destul de frumoasă.

Cît despre mintea lui, e una din cele mai cultivate pe care le avem; știe o mulțime de lucruri și a și născocit cîteva; nici n-avea două sute cincizeci de ani cînd, în timp ce studia, cum e obiceiul, la colegiul iezuiților de pe planeta pe care locuiește, a descoperit, prin puterea minții lui, peste cincizeci de teoreme de-ale lui Euclid. Așadar, cu optsprezece mai mult decît Blaise Pascal, care, după ce a descoperit treizeci și două jucîndu-se (cel puțin așa spune soră-sa), a ajuns mai tîrziu un geometru destul de mediocru și un foarte prost metafizician. Pe la vreo patru sute cincizeci de ani, cînd abia ieșea din copilărie, a disecat o mulțime de insecte de acelea mici care n-au nici măcar o sută de palme diametru și care nu se văd cu microscoapele obișnuite; a scris cu acest prilej o carte foarte curioasă, dar care i-a adus oarecare neajunsuri. Muftiul din țara lui, mare chițibușar și foarte ignorant,.găsi în cartea lui niște afirmații suspecte, necuviincioase, îndrăznețe, unele eretice, altele care miroseau a erezie, și îl urmări cu strășnicie: trebuia știut dacă forma substanțială a puricilor din Sirius era de aceeași natură cu aceea a melcilor. Micromegas se apără cu mult spirit. Femeile îi luară partea. Procesul ținu două sute douăzeci de ani. În sfîrșit, muftiul puse pe niște jurisconsulți să condamne cartea pe care n-o citiseră, și autorul primi ordin să nu mai dea pe la Curte timp de opt sute de ani.

Micromegas nu se prea supără că fusese alungat de la Curte, care era plină numai de clevetiri și de josnicii. Făcu un cîntec foarte nostim împotriva muftiului,

de care acesta nici nu se sinchisi. Pe urmă începu să se plimbe din planetă în planetă ca să-şi desăvîrşească, cum se spune, sufletul şi mintea. Cei care nu călătoresc decît cu poştalionul sau cu landoul vor fi desigur miraţi de felul cum umblă lumea pe-acolo pe sus; fiindcă noi, pe grămăjoara noastră de noroi, nu pricepem nimic dincolo de obişnuinţele noastre. Călătorul nostru cunoştea de minune legile gravitaţiei, precum şi toate forţele atractive şi repulsive. Se slujea de ele atît de bine încît, cînd cu ajutorul unei raze de soare, cînd cu vreo cometă, mergea din glob în glob, el şi cu familia lui, aşa cum o pasăre zboară din ram în ram. Străbătu în puţină vreme Calea Lactee; şi sînt nevoit să spun că n-a văzut niciodată, printre stelele cu care această cale e presărată, acel preafrumos cer empireu pe care ilustrul vicar Derham se laudă că l-a văzut cu luneta lui. Nu vreau de loc să spun că domnul Derham n-a văzut bine, ferească Dumnezeu! dar Micromegas a fost chiar la faţa locului şi ştiu că e bun observator, şi pe urmă eu nu vreau să contrazic pe nimeni. Micromegas, după ce făcu un ocol, ajunse în planeta Saturn. Oricît de obişnuit era el să vadă lucruri noi, la început, cînd văzu cît e de mic globul acesta şi cît de mărunţi sînt locuitorii lui, nu-şi putu ţine zîmbetul acela de superioritate pe care îl au chiar oamenii cei mai înţelepţi. Pentru că, la urma urmei, Saturn e numai de nouă sute de ori mai mare decît pămîntul şi cetăţenii de pe acele meleaguri sînt nişte pitici nu mai înalţi de vreo mie de stînjeni. La început Micromegas rîse niţel de oamenii aceştia, cam aşa cum un muzician italian, cînd vine în Franţa, rîde de muzica lui Lulli. Dar, fiindcă era un ins cu judecată, îşi dădu repede seama că o fiinţă care gîndeşte poate foarte bine să nu fie ridicolă pentru că are numai şase mii de palme înălţime. După ce răspîndi uimire printre dînşii, Micromegas se obişnui cu saturnienii. Legă o strînsă prietenie cu secretarul Academiei din Saturn, un om de duh care, ce-i drept, nu descoperise nimic, dar care făcea dări

de seamă foarte bune despre descoperirile altora şi care făcea binişor versuri mărunte şi calcule uriaşe. Voi însemna aici, pentru mulţumirea cititorilor, nişte vorbe ciudate pe care le rostiră odată între dînşii Micromegas şi domnul secretar.

Capitolul II

CE AU VORBIT ÎNTRE DÎNŞII LOCUITORUL DIN SIRIUS ŞI CEL DIN SATURN

După ce excelenţa-sa se culcă şi secretarul se apropie de faţa lui, Micromegas spuse:

— Trebuie să mărturisim că natura e foarte variată.

— Da, zise saturnianul, natura e ca o grădină ale cărei flori...[1]

— Lasă-mă cu grădina dumitale, spuse Micromegas.

— Ea este ca o adunare de blonde şi de brune ale căror haine...

— Ce am eu cu brunele dumitale? zise Micromegas.

— Atunci e ca o galerie de pictură care...

— Nu, spuse călătorul; natura e ca natura. De ce să-i cauţi comparaţii?

— Pentru plăcerea dumitale, răspunse secretarul.

— Nu vreau să am nici o plăcere, vreau să învăţ ceva. Spune-mi mai întîi cîte simţuri au oamenii de pe globul dumitale?

— Avem şaptezeci şi două de simţuri, spuse academicianul; şi ne plîngem mereu că avem prea puţine. Închipuirea noastră trece dincolo de nevoile noastre. Noi găsim că, mulţumită celor şaptezeci şi două de simţuri ale noastre, inelului nostru şi celor cinci sate-

---

[1] Voltaire îşi bate joc de stilul încărcat din *Conversaţiile despre pluralitatea lumilor* de Fontenelle, literat francez, fost secretar perpetuu al Academiei de ştiinţe (1657-1757) (n.t.).

liți ai noștri, sîntem prea mărginiți; și, cu toată curiozitatea noastră și cu tot numărul destul de mare de pasiuni pe care le pricinuiesc cele șaptezeci și două de simțuri, avem timp destul să ne plictisim.

— Cred, spune Micromegas. Noi, pe globul nostru, avem aproape o mie de simțuri și tot ne mai rămîne o dorință vagă, un fel de neliniște care ne spune într-una că nu sîntem mare lucru și că există ființe mult mai desăvîrșite. Am călătorit și eu puțin; am văzut muritori care sînt mult mai prejos decît noi; am văzut alții mult mai presus; dar n-am văzut nici un muritor care să n-aibă mai multe dorințe decît nevoi adevărate și mai multe nevoi decît satisfacții. Voi ajunge poate cîndva în țara în care nu lipsește nimic; pînă acum însă nu mi-a dat nimeni vreo veste sigură despre țara aceea.

Saturnianul și locuitorul din Sirius se pierdură atunci în presupuneri; dar, după multe argumentări foarte iscusite și foarte nesigure, trebuiră să se întoarcă la fapte.

— Cît timp trăiți dumneavoastră? întrebă Micromegas.

— O! puțin de tot, răspunse prichindelul din Saturn.

— Tot așa și noi. Mereu ne plîngem de prea puțin. Asta trebuie să fie o lege universală a naturii.

— Vai! spuse saturnianul; nu trăim decît cinci sute de revoluțiuni solare complete. (Cam vreo cincisprezece mii de ani după numărătoarea noastră.) După cum vezi, asta înseamnă să mori aproape în clipa în care te-ai născut. Viața noastră este un punct, durata noastră o clipă, globul nostru un atom. Abia ai început să înveți ceva și mori înainte de a fi căpătat oarecare experiență. În ce mă privește, eu nu fac nici un plan; mă socotesc o picătură de apă într-un ocean fără margini. Mi-e rușine, mai ales în fața dumitale, de mutra ridicolă pe care o am în lume.

Micromegas îi spuse:

— Dacă n-ai fi filozof, m-aș teme să nu te mîhnesc

spunîndu-ţi că viaţa noastră este de şapte sute de ori mai lungă decît a voastră; dar dumneata ştii foarte bine că atunci cînd trebuie să înapoiezi elementelor trupul pe care îl ai şi să însufleţeşti din nou natura sub altă formă, adică ceea ce se cheamă a muri, atunci cînd clipa aceasta de metamorfoză a sosit, faptul că ai trăit o veşnicie sau că ai trăit o zi este exact acelaşi lucru. Am fost în locuri unde lumea trăieşte de o mie de ori mai mult decît la noi şi am văzut că şi acolo lumea e nemulţumită. Pretutindeni însă sînt şi oameni cuminţi care ştiu să se mulţumească cu ce au şi să mulţumească Autorului naturii. El a răspîndit în universul acesta o sumedenie de varietăţi, cu un fel de uniformitate minunată. De exemplu, toate fiinţele care gîndesc sînt deosebite unele de altele şi toate se aseamănă în fond prin aptitudinea gîndirii şi a dorinţei. Materia este răspîndită pretutindeni, însă are pe fiecare glob însuşiri deosebite. Cîte însuşiri deosebite are materia voastră?

— Dacă vorbeşti, spuse saturnianul, de acele însuşiri fără care noi credem că planeta aceasta n-ar putea să dureze în starea în care este, atunci avem trei sute, ca de exemplu întinderea, impenetrabilitatea, mobilitatea, gravitaţia, divizibilitatea şi celelalte.

— Desigur, zise călătorul, că acest număr mic de însuşiri ajunge pentru scopul cu care Creatorul a clădit locuinţa voastră mică. Admir în toate înţelepciunea lui; văd pretutindeni deosebiri, dar pretutindeni văd şi potriviri. Planeta voastră e mică, locuitorii de asemenea sînt mici, aveţi puţine senzaţii; materia voastră are însuşiri puţine; toate acestea sînt opera Providenţei. Spune-mi acum ce culoare are soarele vostru, cercetînd bine?

— Alb bătînd tare în gălbui, răspunse saturnianul. Şi cînd divizăm o rază atunci vedem că e alcătuită din şapte culori.

— Soarele nostru bate în roşu, spuse Micromegas, şi avem treizeci şi nouă de culori primordiale. Printre toţi sorii pe care i-am văzut de aproape nu sînt doi

care să semene unul cu altul, aşa cum la voi nu este faţă care să nu fie deosebită de toate celelalte.

După mai multe alte întrebări de acelaşi fel, Micromegas voi să ştie cîte substanţe total diferite se aflau în Saturn. Află că nu erau decît vreo treizeci; aşa, de exemplu, Dumnezeu, spaţiul, materia, fiinţele corporale care simt, fiinţele corporale care simt şi gîndesc, fiinţele care gîndesc şi n-au corp, cele care se pătrund, cele care nu se pătrund şi altele. Micromegas, care cunoştea trei sute şi care descoperise încă vreo trei mii în călătoriile lui, îl uimi grozav pe filozoful din Saturn. În fine, după ce îşi spuseră unul altuia puţintel din ceea ce ştiau şi mult din ceea ce nu ştiau, după ce discutară timp de-o revoluţiune solară, hotărîră să facă împreună o scurtă călătorie filozofică.

Capitolul III

CĂLĂTORIA CELOR DOI LOCUITORI DIN SIRIUS ŞI DIN SATURN

Filozofii noştri voiau tocmai să se îmbarce în atmosfera lui Saturn cu o frumoasă provizie de instrumente matematice, cînd amanta saturnianului care aflase de aceste pregătiri veni plîngînd să-i facă reproşuri. Era o brunetă frumuşică, care n-avea decît şase sute şaizeci de stînjeni, dar înlocuia cu multe alte însuşiri plăcute micimea staturii.

— Ce cruzime! spuse ea. După ce ţi-am rezistat o mie cinci sute de ani, cînd, în sfîrşit, începeam să fiu a ta, cînd abia o sută de ani am petrecut în braţele tale, tu mă părăseşti ca să te duci să te plimbi cu un uriaş din altă lume. Văd acum că eşti mînat numai de curiozitate; niciodată nu m-ai iubit. Dacă ai fi saturnian adevărat, ai fi credincios în dragoste. Unde te duci? Ce vrei? Cei cinci sateliţi ai noştri nu sînt aşa de nestatornici ca tine şi nici inelul nostru nu-i aşa

de schimbător. Foarte bine! N-am să mai iubesc niciodată pe nimeni.

Filozoful o îmbrăţişă şi plînse împreună cu ea cît era el de filozof; şi doamna, după ce leşină, se duse să-şi aline necazul cu un filfizon de prin partea locului.

Curioşii noştri plecară. Mai întîi săriră pe inelul lui Saturn, pe care îl găsiră destul de turtit, aşa cum foarte bine a ghicit un locuitor al micului nostru glob.[1] De acolo merseră din satelit în satelit. Pe lîngă cel din urmă tocmai trecea o cometă; Micromegas şi saturnianul săriră pe cometă cu servitorii lor şi cu instrumentele pe care le aveau cu dînşii. După ce făcură vreo sută cincizeci de miloane de leghe, ajunseră la sateliţii lui Jupiter. Ajunseră în Jupiter şi stătură acolo un an, în care timp aflară tot felul de secrete interesante care acum ar fi sub tipar dacă domnii inchizitori n-ar fi găsit în ele cîteva afirmaţii cam tari. Eu am citit manuscrisul în biblioteca ilustrului arhiepiscop de... care mi-a dat voie să-i văd cărţile cu o mărinimie şi o bunătate ce merită toate laudele.

Dar să ne întoarcem la cei doi călători.

După ce plecară din Jupiter, străbătură o întindere de vreo sută de milioane de leghe şi trecură pe lîngă planeta Marte care, după cum se ştie, e de cinci ori mai mică decît micul nostru glob. Zăriră doi sateliţi care slujesc acestei planete şi pe care astronomii noştri nu i-au văzut încă. Ştiu că părintele Castel[2] va scrie, chiar destul de frumos, împotriva existenţei acestor sateliţi; dar eu mă adresez celor care judecă prin analogie. Aceşti filozofi de treabă ştiu cît de greu ar fi ca Marte, care e atît de departe de soare, să n-aibă măcar doi sateliţi. În sfîrşit, călătorilor noştri li se păru totul aşa de mic, încît se temură că n-au să găsească unde să doarmă şi trecură mai departe ca doi călători

---

[1] *Huygens*, fizician, geometru şi astronom olandez (1629—1695) (n.t.).

[2] Autor al lucrărilor: *Matematica universală prescurtată* şi *Clavecinul ocular* (n.t.).

care nu vor să se oprească la cîrciuma din sat şi merg înainte ca s-ajungă în oraş. Dar lui Micromegas şi saturnianului le păru rău că n-au rămas. Merseră o mulţime de drum şi nu găsiră nimic. În sfîrşit, zăriră o luminiţă; era Pămîntul: pentru nişte oameni care veneau din Jupiter asta era o nimica toată. Cu toate acestea, de frică să nu le pară rău şi de data asta, se hotărîră să debarce. Se duseră pe coada cometei şi, găsind o auroră boreală, se urcară în ea şi sosiră pe pămînt, pe ţărmul de miazănoapte al Mării Baltice, la 5 iulie stil nou, 1737.

Capitolul IV

CE LI SE ÎNTÎMPLĂ PE GLOBUL PĂMÎNTESC

După ce se odihniră puţin, mîncară la dejun doi munţi pe care slujitorii îi gătiră destul de bine. Pe urmă vrură să vadă ţărişoara în care ajunseseră. Merseră mai întîi de la miazănoapte la miazăzi. Pasul obişnuit al lui Micromegas şi al slujitorilor lui era de vreo treizeci de mii de stînjeni. Piticul din Saturn venea şi el în urmă gîfîind: trebuia să facă vreo doisprezece paşi cînd celălalt făcea numai unul. Închipuiţi-vă (dacă e îngăduit să se facă asemenea comparaţii) un căţeluş cît pumnul care merge după un căpitan din garda regelui Prusiei.

Cum străinii noştri mergeau destul de repede, făcură ocolul pămîntului în treizeci şi şase de ceasuri. E drept că soarele, sau mai degrabă pămîntul, face călătoria asta într-o zi; dar trebuie socotit că mergi mult mai uşor atunci cînd te învîrţi în jurul axei tale decît atunci cînd umbli pe jos. Se întoarseră aşadar acolo de unde plecaseră, după ce văzuseră balta aceea, aproape imperceptibilă pentru dînşii, care se cheamă Mediterana, şi iazul acela mititel care, sub numele de Oceanul cel Mare, înconjoară muşuroiul. Prichindelului

nici nu-i ajunsese pînă la genunchi, iar Micromegas abia dacă își udase călcîiele. Umblară în toate părțile și făcură tot ce le sta în putință ca să afle dacă globul acesta e locuit sau nu. Se aplecară, se lungiră la pămînt, pipăind cu degetele. Dar ochii și mîinile lor, nefiind potrivite pentru micile ființe care se tîrăsc aici, nu primiră nici cea mai mică senzație care ar fi putut să-i facă să creadă că noi și confrații noștri locuitori ai acestei planete avem cinstea să existăm.

Piticul, care judeca uneori lucrurile cam prea repede, trase concluzia că pe pămînt nu-i nimeni. Primul argument era că nu văzuse pe nimeni. Micromegas îl făcu, cu politețe, să înțeleagă că argumentarea era destul de slabă.

— Dumneata, spuse el, cu ochii dumitale mici, nu vezi unele stele de-a cincizecea mărime pe care eu le văd foarte bine; tragi de aici concluzia că stelele acelea nu există?

— Nu, zise piticul, dar eu am pipăit bine.

— Da, însă ai simțit prost.

— Globul acesta, spuse piticul, e așa de rău construit, e așa de neregulat și are o formă care mi se pare așa de caraghioasă! Aici totul parcă e în haos: ia uită-te ce pîrîiașe, nici unul nu curge drept; iazurile astea nu sînt nici rotunde, nici pătrate, nici ovale și n-au nici o formă regulată; planeta asta e plină de o mulțime de pietricele ascuțite care mi-au zgîriat tălpile. (Erau munții.) Și pe urmă, ia te uită ce formă are tot globul! Cît de stîngaci se învîrtește împrejurul Soarelui, așa încît regiunile polare sînt sterpe! Să-ți spun drept, eu cred că pe aici nu-i nimeni, fiindcă niște oameni sănătoși la minte n-ar vrea să locuiască aici.

— Dar poate că într-adevăr cei care locuiesc aici nu sînt sănătoși la minte, zise Micromegas. Sînt oarecare aparențe ce mă fac să bănuiesc că toate acestea nu-s făcute degeaba. Dumneata spui că aici totul ți se pare neregulat fiindcă în Jupiter și în Saturn totul e aliniat. Poate tocmai din pricina asta aici este oare-

care învălmăşeală. Nu ţi-am spus că în călătoriile mele am observat totdeauna diversitate?

Saturnianul răspunse la toate aceste argumente. Discuţia n-ar mai fi luat sfîrşit dacă Micromegas, din fericire, înfierbîntîndu-se la vorbă, nu şi-ar fi rupt şnurul colierului său de diamante. Diamantele se rostogoliră pe jos: erau nişte pietre frumoase, de felurite mărimi; cele mai mari cîntăreau două sute de ocale şi cele mici douăzeci şi cinci. Piticul culese cîteva de pe jos. Ducîndu-le la ochi, băgă de seamă că aceste diamante, prin felul cum erau şlefuite, erau nişte microscoape excelente. Luă atunci un mic microscop de o sută şaizecide stînjeni diametru şi-l puse la ochi. Micromegas alese şi el unul de două mii cinci sute de stînjeni. Erau foarte bune; dar la început nu văzură nimic cu ele; trebuiau să le potrivească. În sfîrşit, locuitorul din Saturn văzu ceva imperceptibil care se mişca aproape de faţa apei în Marea Baltică: era o balenă. O luă uşurel cu degetul cel mic şi, punînd-o pe unghia degetului cel mare, o arătă lui Micromegas, care începu iarăşi să rîdă de micimea locuitorilor planetei noastre. Saturnianul, convins acum că lumea noastră e locuită, îşi închipui repede că e locuită numai de balene; şi fiindcă îi plăcea să cerceteze tot, vru să afle ce anume punea în mişcare acest atom de nimic, dacă avea idei, o voinţă, o libertate. Micromegas fu foarte încurcat: cercetă animalul cu atenţie şi ajunse la concluzia că nu era nici un motiv să se creadă că ar putea fi un suflet în el. Cei doi călători erau deci gata să creadă că în locuinţa noastră nu este spirit, cînd deodată, cu ajutorul microscopului, zăriră un lucru mai mare decît o balenă şi care plutea pe Marea Baltică. După cum se ştie, tocmai pe vremea aceea, un stol de filozofi se întorcea de la cercul polar[1]

---

[1] Aluzie la expediţia făcută în 1736—1737 în Norvegia de către Maupertuis, Clairaut, Le Monnier, Camus etc. şi fizicianul suedez Celsius, cu scopul de a determina turtirea polilor şi de a măsura un grad de meridian (n.t.).

unde făcuseră nişte observaţii la care nimeni nu se mai gîndise. Gazetele au scris atunci că nava lor a fost aruncată de furtună şi sfărîmată pe ţărmul Golfului Botnic şi că ei au scăpat cu mare greutate; dar nu se ştie niciodată partea ascunsă a lucrurilor. Am să povestesc fără înconjur cum s-au petrecut lucrurile, fără să pun nimic de la mine, ceea ce nu-i de loc uşor pentru un istoric.

Capitolul V

EXPERIENŢE ŞI RAŢIONAMENTE ALE CELOR DOI CĂLĂTORI

Micromegas îşi duse încetişor mîna înspre locul unde se vedea obiectul, întinse două degete, le trase înapoi de teamă să nu se înşele, apoi le desfăcu, le strînse iar şi apucă cu multă îndemînare corabia pe care erau domnii aceia şi o puse pe unghie fără să o strîngă prea tare, de frică să n-o sfarme.

— E un animal cu totul deosebit de celălalt, spuse piticul din Saturn.

Micromegas puse în podul palmei ceea ce credea el că e un animal. Călătorii de pe corabie şi marinarii, care crezuseră că erau luaţi pe sus de un uragan şi care acum îşi închipuiau că ajunseseră pe vreo stîncă, începură să mişte cu toţii. Marinarii luară nişte butoaie de vin, le aruncară în palma lui Micromegas şi se aruncară şi ei după ele. Geometrii îşi luară cadranele, sectoarele şi nişte fete lapone şi se coborîră pe degetele lui Micromegas. Se agitară atîta încît Micromegas simţi în sfîrşit ceva care îi gîdila degetele: era un baston cu cui în vîrf pe care unul din ei i-l înfipsese de vreo palmă în degetul arătător. După furnicătura asta, el îşi dădu seama că din animalul acela pe care îl ţinea în palmă ieşise ceva, dar deocamdată nu-şi închipui mai mult decît atîta. Microscopul, care abia putea deosebi o balenă de o corabie, nu

putea prinde nişte fiinţe atît de imperceptibile cum sînt oamenii. Nu vreau să jignesc aici vanitatea nimănui, dar sînt silit să rog pe cei ce-şi dau importanţă să facă împreună cu mine o mică observaţie şi anume: noi oamenii, cu statura noastră de cinci-şase palme, nu sîntem mai arătoşi pe pămînt decît un animal care ar avea în înălţime a şase sute mia parte dintr-un deget şi care ar sta pe o minge cu o circumferinţă de zece stînjeni. Închipuiţi-vă acum o fiinţă care ar putea ţine pămîntul în mînă şi care ar avea organe ca şi ale noastre; şi se poate foarte bine să existe o mulţime de astfel de fiinţe: închipuiţi-vă ce ar spune ele despre o bătălie ca aceea, de pildă, în care am cîştigat două sate pe care pe urmă a trebuit să le dăm înapoi.

N-am nici o îndoială că, dacă vreun căpitan de grenadieri va citi vreodată cele scrise aici, el va înălţa cel puţin cu două palme chipiurile soldaţilor; dar îl anunţ de pe acuma că tot degeaba va fi şi că el şi cu ai lui nu vor fi niciodată altceva decît nişte fiinţe infinit de mici.

Cîtă iscusinţă minunată nu i-a trebuit filozofului nostru din Sirius ca să zărească atomii de care am vorbit! Cînd Leuwenhoek şi Hartsoeker[1] au văzut ei cei dintîi ori au crezut că văd sămînţa din care sîntem alcătuiţi, n-au făcut nici pe departe o descoperire atît de uimitoare. Ce plăcere simţi Micromegas cînd văzu că aceste gîngănii se agită, cînd observă toate mişcările lor, cînd urmări ceea ce făceau! Scoase un strigăt şi dădu tovarăşului său de călătorie un microscop.

— Uite-i, strigară deodată amîndoi; acum duc nişte poveri în spate, se apleacă, se ridică iar.

Mîinile le tremurau de plăcerea de-a vedea nişte lucruri atît de noi şi de teama să nu le piardă. Saturnia-

---

[1] *Leuwenhoek* (născut la Delft în 1632, mort în 1723) şi *Hartsoeker* (născut la Gouda—Olanda în 1656 şi mort în 1725) sînt celebri prin descoperirile lor microscopice. Au descoperit spermatozoarii (n.t.).

nului, care trecuse de la prea multă neîncredere la o prea mare credulitate, i se păru că îi vede lucrînd la propagarea speciei.

— A, spuse el, am prins natura asupra faptului![1] Însă îl înşelau aparenţele, ceea ce se întîmplă de multe ori, fie că te slujeşti, fie că nu te slujeşti de microscop.

Capitolul VI

CE LI S-A ÎNTÎMPLAT CU NIŞTE OAMENI

Micromegas, care era un observator mai bun decît piticul lui, văzu lămurit că atomii vorbeau între dînşii. Spuse acest lucru tovarăşului său care, ruşinat din pricină că se înşelase în privinţa procreaţiei, nu voi să creadă că asemenea fiinţe ar putea să-şi comunice idei. Saturnianul învăţa cu uşurinţă limbi străine ca şi Micromegas; dar pentru că nu-i auzea pe atomii noştri, presupunea că nu vorbesc; de altfel, cum ar fi putut avea organe vorbitoare aceste fiinţe imperceptibile şi ce ar fi putut ele să-şi spună? Ca să vorbeşti trebuie să gîndeşti sau măcar pe aproape. Dar dacă gîndeau, asta însemna că aveau ceva asemănător cu un suflet şi să atribui ceva asemănător cu un suflet acestor gîngănii i se părea absurd.

— Adineauri, spuse Micromegas, ai crezut că se drăgosteau. Crezi oare că poţi să te drăgosteşti fără să gîndeşti şi fără să rosteşti o vorbă cel puţin, fără să te faci înţeles? Şi crezi dumneata că e mai greu să produci un argument decît un copil? Mie mi se par şi una şi alta un mare mister.

— Nu mai îndrăznesc nici să cred, nici să tăgăduiesc; nu mai am nici o părere; trebuie să încercăm să

---

[1] Expresie fericită şi amuzantă a lui Fontenelle cu prilejul expunerii cîtorva observaţii de istorie naturală. (Nota ediţiei din Kehl), ediţie completă a operelor lui Voltaire, îngrijită de Beaumarchais şi apărută în anii 1784—1787.

cercetăm cu de-amănuntul aceste insecte, vom discuta după aceea.

— Foarte bine ai spus, zise Micromegas.

Şi scoase imediat nişte foarfece cu care îşi tăia unghiile. Din unghia degetului mare făcu un fel de megafon, ca o pîlnie largă, al cărei gît şi-l puse la ureche. Circumferinţa pîlniei acoperea corabia şi pe toţi cei care erau pe ea. Chiar vocea cea mai slabă intra în fibrele circulare ale unghiei, astfel încît, datorită iscusinţei lui, filozoful de sus auzi foarte bine bîzîitul gîngăniilor noastre de jos. În cîteva ceasuri izbuti să distingă vorbele şi, în fine, să priceapă franţuzeşte. Piticul făcu şi el la fel, deşi cu mai multă greutate. Mirarea lor creştea în fiecare clipă. Auzeau nişte gîze care vorbeau cu destul de multă judecată. Jocul acesta al naturii li se părea fără explicare. E lesne de închipuit că Micromegas şi saturnianul ardeau de nerăbdare să intre în vorbă cu atomii. Se temeau numai că vocea lor de tunet, mai ales aceea a lui Micromegas, va surzi gîzele, fără să fie înţeleasă. Trebuiau s-o facă mai slabă. Pentru asta îşi puseră în gură un fel de scobitori al căror vîrf foarte ascuţit ajungea pînă lîngă corabie. Micromegas ţinea piticul pe genunchi şi corabia pe o unghie. Îşi înclină capul şi vorbi încet. În sfîrşit, cu aceste precauţii şi cu multe altele îşi începu astfel vorba:

— Insecte invizibile, pe care mîna Creatorului v-a făcut să vă naşteţi în prăpastia infinitului mic, mulţumesc Creatorului că a binevoit să-mi descopere nişte taine care păreau de nepătruns. Poate că la Curtea mea nu s-ar uita nimeni la voi. Dar eu nu dispreţuiesc pe nimeni şi vă ofer ocrotirea mea.

Dacă a fost cineva mirat vreodată, apoi au fost oamenii care au auzit aceste cuvinte. Nu puteau ghici de unde veneau. Preotul corăbiei rosti rugăciunile împotriva vrăjilor, marinarii traseră cîteva înjurături şi filozofii de pe corabie făcură un sistem. Dar orice sistem făcură nu ghiciră cine vorbise. Piticul din Saturn, care avea o voce mai domoală decît a lui Micro-

megas, le spuse atunci pe scurt cu ce fel de inşi aveau a face. Le povesti călătoria în Saturn, le spuse cine era domnul Micromegas şi, după ce îi compătimi din pricină că erau aşa de mici, îi întrebă dacă au fost totdeauna în starea asta nenorocită, atît de aproape de pieire, ce făceau pe o planetă care părea să aparţină balenelor, dacă erau fericiţi, dacă se înmulţeau, dacă aveau suflet şi alte multe întrebări de felul acesta.

Un hîtru de pe corabie, mai îndrăzneţ decît ceilalţi şi jignit de faptul că cineva crede că el nu are suflet, observă pe cel care vorbea prin nişte pinule aţintite asupra unui cuadrant, făcu două măsurători şi, la a treia, spuse:

— Dumneata crezi, domnule, că, dacă ai o mie de stînjeni de la cap la picioare, eşti un...

— O mie de stînjeni! strigă piticul; nemaipomenit! de unde îmi ştie înălţimea? O mie de stînjeni! nu se înşală nici cu un deget măcar! Cum? atomul ăsta m-a măsurat! ştie geometrie, îmi cunoaşte dimensiunile; şi eu, care îl văd numai cu microscopul, nu le cunosc pe ale lui!

— Da, te-am măsurat, spuse fizicianul, şi acum am să-l măsor şi pe tovarăşul dumitale mai mare.

Propunerea fu primită. Excelenţa-sa se întinse jos fiindcă, dacă ar fi rămas în picioare, capul ar fi trecut dincolo de nori. Filozofii noştri îi băgară un copac înalt într-un loc căruia doctorul Swift i-ar spune pe nume, dar pe care eu mă voi feri să-l numesc din pricina marelui respect faţă de cucoane. Pe urmă, printr-o înşiruire de triunghiuri legate unele de altele, ajunseră la concluzia că ceea ce vedeau era într-adevăr un tînăr de o sută douăzeci de mii de palme domneşti.

Micromegas, atunci, rosti aceste cuvinte:

— Văd acum mai bine decît oricînd că nu trebuie să judeci nimic după mărimea sa aparentă. O, Doamne, care ai dat inteligenţă unor fiinţe care par atît de vrednice de dispreţ, infinitul mic îţi dă tot atît de puţină osteneală ca şi infinitul mare; şi dacă e cu putinţă să existe fiinţe şi mai mici decît acestea, ele

ar putea să aibă o minte superioară minții pe care o au superbele animale pe care le-am văzut în cer și care numai cu talpa piciorului ar acoperi globul acesta pe care m-am coborît.

Unul dintre filozofi îi răspunse că putea fi sigur că există în adevăr ființe inteligente mult mai mici decît omul. Îi povesti nu basmele lui Virgiliu despre albine, ci ceea ce Swammerdam[1] a descoperit și Réaumur a disecat. Îi mai spuse că există animale care sînt față de albine ceea ce albinele sînt față de om, ceea ce Micromegas era față de animalele acelea atît de mari despre care vorbea, ceea ce animalele acelea sînt față de alte ființe înaintea cărora nu par decît niște atomi. Încetul cu încetul, conversația se făcu interesantă și Micromegas vorbi astfel...

Capitolul VII

DE VORBĂ CU OAMENII

— O, atomi inteligenți, în care Ființa eternă a vrut să-și arate îndemînarea și puterea, voi gustați negreșit cele mai curate bucurii pe planeta voastră fiindcă, cum aveți atît de puțină materie și păreți numai spirit, de bună seamă că în viață nu faceți altceva decît să iubiți și să cugetați; asta este adevărata viață a spiritelor. Nicăieri n-am văzut fericire adevărată, dar aici ea există fără îndoială.

La vorbele acestea, toți filozofii dădură din cap; și unul dintre ei, mai sincer decît ceilalți, mărturisi că, dacă pui deoparte un mic număr de locuitori pe care nu-i ia nimeni în seamă, toți ceilalți sînt o adunătură de nebuni, de răi și de nenorociți.

— Avem, spuse el, mai multă materie decît ne

---

[1]*Swammerdam* (1637—1680) a publicat, ca și Réaumur, mai multe lucrări despre insecte (n.t.).

trebuie ca să facem rău, dacă răul vine de la materie, şi prea mult spirit, dacă răul vine de la spirit. Ştii dumneata că, de pildă, în clipa cînd vorbesc, există o sută de mii de nebuni din specia noastră, cu pălării în cap, care omoară alte o sută de mii de animale cu turbane în cap sau care sînt omorîţi de acestea[1] şi că aproape pe tot pămîntul acest lucru se obişnuieşte din timpuri imemoriale?

Micromegas se înfioră şi întrebă care putea să fie cauza unor certuri atît de cumplite între nişte animale atît de plăpînde.

— E vorba, spuse filozoful, de nişte grămăjoare de noroi mari cît călcîiul dumitale. Dar să nu crezi cumva că vreunul dintre milioanele de oameni care se omoară unii pe alţii vrea măcar un pai din grămăjoara de noroi. E vorba numai ca grămăjoara de noroi să fie a unui om numit Sultan, ori a altui om numit, nu ştiu de ce, Cezar. Nici unul, nici altul n-au văzut vreodată şi nici nu vor vedea colţişorul de pămînt despre care e vorba, şi aproape nici unul din animalele care se omoară între ele n-a văzut vreodată pe animalul pentru care se omoară.

— Ce păcătoşi! strigă indignat Micromegas. Se poate oare închipui o asemenea turbare? Îmi vine să fac trei paşi şi să zdrobesc cu trei lovituri de picior tot acest furnicar de ucigaşi ridicoli!

— Nu te osteni degeaba, îi spuse cineva. Se duc ei singuri de rîpă. Trebuie să ştii că în zece ani nu mai rămîne nici a suta parte din nenorociţii aceştia; chiar dacă n-ar fi tras sabia, foamea, oboseala sau necumpătarea îi nimicesc mai pe toţi. Şi, de altfel, nu ei trebuie pedepsiţi, ci barbarii aceia sedentari care, din fundul cabinetelor lor, ordonă, în ceasurile cînd îşi fac digestia, măcelărirea unui milion de oameni şi care pe urmă aduc pentru asta mulţumiri solemne lui Dumnezeu.

---

[1] E vorba de războiul care a izbucnit în 1736 între Turcia de o parte şi Rusia şi Austria de alta şi care s-a isprăvit în 1739 prin pacea de la Belgrad (n.t.).

Pe Micromegas îl cuprinse mila faţă de mărunta rasă omenească în care descoperea nişte contraste atît de uimitoare. El îi întrebă pe filozofi:

— Dacă sînteţi dintre aceia puţini care sînt înţelepţi şi dacă, după cum se vede, nu omorîţi pe nimeni pentru bani, atunci, spuneţi-mi, vă rog, cu ce vă îndeletniciţi?

Filozoful răspunse:

— Disecăm muşte, măsurăm linii, adunăm numere; ne înţelegem bine cu privire la două sau trei puncte pe care le pricepem şi ne ciorovăim cu privire la alte două sau trei mii pe care nu le pricepem.

Lui Micromegas şi saturnianului le veni imediat gust să-i întrebe pe aceşti atomi cugetători cu privire la ce lucruri anume se înţelegeau între dînşii.

— Cît socotiţi dumneavoastră, întrebă Micromegas, de la Sirius pînă la steaua cea mare a Gemenilor?

Toţi răspunseră deodată:

— Treizeci şi două de grade şi jumătate.

— Cît socotiţi de aici pînă la lună?

— De şaizeci de ori raza pămîntului, socoteală rotundă.

— Cît cîntăreşte aerul dumneavoastră?

Credea că cu asta i-a înfundat, dar toţi îi spuseră că aerul cîntăreşte cam de nouă sute de ori mai puţin decît un volum egal de apă uşoară şi de nouăsprezece mii de ori mai puţin decît aurul din monede. Piticul din Saturn, mirat de răspunsurile lor, fu cît pe ce să ia drept vrăjitori pe aceşti inşi despre care, cu un sfert de ceas mai înainte, spusese că nu pot avea suflet.

Micromegas le mai puse o întrebare:

— Dacă ştiţi aşa de bine ce este în afara voastră, atunci fără îndoială că ştiţi şi mai bine ce este înăuntrul vostru. Spuneţi-mi ce este sufletul vostru şi cum vă formaţi ideile voastre.

Filozofii vorbiră toţi deodată ca şi mai înainte. Dar acum toţi erau de păreri diferite. Cel mai bătrîn cita pe Aristot, altul rostea numele lui Descartes,

altul pe al lui Leibniz, altul pe al lui Locke. Un bătrîn peripatetician spuse tare şi hotărît:

— Sufletul este o *entelechie* şi o cauză prin care are puterea de-a fi ceea ce este. Aşa spune textual Aristot, pagina 633 din ediţia Luvrului: *entelecheia esti*, *etcaetera*.

— Nu prea înţeleg bine greceşte, spuse uriaşul.

— Nici eu, zise molia filozofică.

— Atunci de ce îl citezi pe Aristot în greceşte?

— Pentru că, spuse savantul, e firesc să citezi ce nu pricepi de loc în limba pe care o înţelegi cel mai puţin.

Cartesianul luă cuvîntul şi spuse:

— Sufletul este un spirit pur care a primit în pîntecele mamă-si toate ideile metafizice şi care, ieşind de-acolo, e obligat să se ducă la şcoală şi să înveţe din nou tot ce a ştiut atît de bine şi nu va mai şti.

— Atunci, răspunse animalul de opt leghe, nu mai era nevoie ca sufletul tău să fie atît de savant în pîntecele mamei tale pentru ca să fie atît de ignorant cînd are să-ţi crească barbă şi mustăţi. Dar ce înţelegi tu prin spirit?

— Ce întrebare! spuse filozoful; habar n-am: se zice că nu e materie.

— Dar ştii măcar ce-i materia?

— Cum să nu? Iată, de exemplu, piatra asta e cenuşie şi de-o anumită formă; are trei dimensiuni; e grea şi e divizibilă.

— Bine, spuse Micromegas, dar poţi să-mi spui ce este lucrul acesta care ţi se pare cenuşiu, greu şi divizibil? Tu vezi cîteva însuşiri, dar miezul lucrului îl cunoşti?

— Nu.

— Atunci nu ştii ce-i materia.

Domnul Micromegas, întorcîndu-se către alt înţelept pe care îl ţinea pe deget, îl întrebă ce este sufletul lui şi ce face.

— Nimic, răspunse filozoful acesta care era din

şcoala lui Malebranche; Dumnezeu face tot pentru mine; în el văd tot; el face tot fără ca eu să am vreun amestec.

— Asta e ca şi cum n-ai fi, spuse înţeleptul din Sirius. Şi tu, prietene, spuse el unui leibnizian care era pe-acolo, ce-i sufletul tău?

Leibnizianul răspunse:

— E un ac care arată ceasurile în timp ce trupul meu sună; sau, dacă vrei, sufletul sună în timp ce trupul arată ceasul; sau sufletul meu e oglinda universului şi trupul meu e rama acestei oglinzi: e foarte lămurit.

Un partizan al lui Locke era pe-aproape şi, cînd Micromegas îl întrebă şi pe dînsul, răspunse:

— Nu ştiu cum gîndesc, dar ştiu că totdeauna am gîndit numai asupra celor transmise de simţurile mele. Că există substanţe imateriale şi inteligente, de asta nu mă îndoiesc de loc. Dar că lui Dumnezeu i-ar fi cu neputinţă să insufle materiei gîndul, de asta mă îndoiesc mult. Am respect faţă de puterea eternă; nu-i treaba mea s-o limitez. Nu afirm nimic, mă mulţumesc să cred că sînt mai multe lucruri posibile decît ne închipuim.

Animalul din Sirius zîmbi; nu-l socoti pe acesta cel mai puţin înţelept; iar piticul din Saturn l-ar fi îmbrăţişat pe discipolul lui Locke dacă n-ar fi fost o atît de mare disproporţie între dînşii. Era însă pe acolo, din nefericire, un animal microscopic cu potcap care tăie vorba tuturor acelor mici animale filozofice. Spuse că el cunoştea tot secretul, că răspunsul se găsea în *Summa theologica* a sfîntului Toma din Aquino. Îi privi de sus pînă jos pe cei doi locuitori ai cerului şi le spuse că persoana lor, lunile lor, sorii lor, stelele lor, totul era făcut numai şi numai pentru om. La vorbele acestea, călătorii noştri, sprijinindu-se unul de altul, fură apucaţi de rîsul acela fără sfîrşit care, după Homer, este apanajul zeilor. Umerii şi pîntecele li se cutremurau şi, în zguduielile acestea, corabia pe care Micromegas o ţinea pe unghie căzu în

buzunarul saturnianului. Începură amîndoi s-o caute. În sfîrşit găsiră echipajul şi-l potriviră iar cum trebuie. Micromegas luă iar în palmă gîzele. Vorbi iarăşi cu ele, cu multă bunătate, deşi în fundul inimii era supărat cînd vedea că cei infinit de mici au o mîndrie aproape infinit de mare. Le făgădui că va face pentru dînşii o carte frumoasă de filozofie, scrisă foarte mărunt ca s-o poată citi, şi că din cartea asta vor afla adevărul. Chiar aşa şi făcu; înainte de-a pleca le dădu volumul. Volumul fu adus la Paris, la Academia de Ştiinţe. Dar cînd secretarul academiei îl deschise, nu văzu nimic decît nişte file albe.

— A, spuse el, eram sigur!

CANDID
SAU
OPTIMISMUL
1759

romîneşte de *Al. Philippide*

Voltaire optimist? Da, văzuse și el în tinerețe lumea în culori trandafirii. Chiar în refugiul de la Cirey, după atîtea deziluzii și amărăciuni, în Mondenul *mai exprima încă plăcerea de a trăi pentru a se bucura de luxul rafinat al timpului său. De atunci însă experiența vieții îi modificase părerile. După Potsdam, mai ales, îl irita insistența cu care anumiți scriitori francezi, legați de cercurile reacționare, propagau teza leibniziană*[1] *a excelenței stărilor de lucruri de pe planeta noastră. Acest optimism metafizico-moral nu putea fi pe placul burgheziei angajate în lupta împotriva orînduirii feudale. Voltaire îndeosebi nu putea admite că totul merge de minune în societatea în care te izbea contrastul dintre luxul unei clase trîndave și mizeria țărănimii, în care cenzura te împiedica să denunți nedreptățile și în care cîteva rînduri pe un petic de hîrtie cu semnătura regelui te trimiteau pe viață la Bastilia.*

Pe vremea cînd, la Cirey, doamna du Châtelet lucra la cartea sa de inspirație leibniziană Instituțiile fizice, *încercase și Voltaire să adîncească* Theodiceea, *opera fundamentală a filozofului german. O găsise însă obscură. Filozofia de orice soi îl dezgusta. În* Elementele filozofiei lui Newton *din anii de preocupări științifice de la Cirey, Voltaire se arătase și mai aspru față de Leibniz, ceea ce îi atrăsese critica unui profesor*

---

[1] Leibniz (1646—1716), filozof idealist german, care afirma că totul este spre bine în această lume, cea mai bună din cîte sînt posibile.

de la Göttingen, Martin Kahle (1744). Se discuta mult Leibniz în Franţa după 1730. Cu acel prilej, iezuiţii de la Trévoux creaseră termenul „optimism", care prinsese. Frederic, pe atunci prinţ moştenitor al Prusiei, la începutul schimbului său epistolar cu Voltaire, atrăsese atenţia acestuia asupra lui Christian Wolf, un discipol al lui Leibniz, care se bucura de mare faimă în ţările germanice. Wolf dăduse, în legătură cu existenţa răului în lume, o explicaţie deosebit de profitabilă regimului monarho-feudal. Răul şi binele se împletesc în lume, dar din întrepătrunderea lor rezultă totdeauna un bine. O nelegiuire, o catastrofă pot da naştere la o stare de lucruri favorabilă unor numeroase categorii umane. Că societatea vremii este cea mai bună din cîte vor fi existînd pe lume, iată o doctrină excelentă pentru tronurile sprijinite pe feudalitate şi biserică. Să nu se mai plîngă nimeni, să nu se mai ceară reforme, fiindcă ceva mai bun nu se poate înfăptui pe pămînt!

Wolfismul începuse să se răspîndească şi în Franţa. Un Curs scurt de filozofie wolfiană apare la Amsterdam în 1743, în 3 volume, prin strădania unui oarecare Jean Deschamps. Voltaire, care, în Discursuri asupra omului adaptate în versuri după Pope (1738), nu luase încă poziţie, începe acum să ironizeze în corespondenţa lui acest optimism de comandă cu substrat de clasă. După trista experienţă de la Curtea din Potsdam, îi opune chiar, în mod sistematic, un pesimism sarcastic. Este semnificativă, din acest punct de vedere, mica povestire Istoria călătoriilor lui Scarmentado, compusă la sfîrşitul lui 1753. Eroul străbate o bună parte din ţările Europei, Asiei şi Africii de Nord. De pretutindeni este silit să fugă în grabă spre a evita închisoarea sau moartea. Lumea întreagă este o temniţă în care nu poţi trăi decît cu căluşul la gură.

Evenimentele anilor următori au justificat pe deplin întunecatele vederi ale filozofului de la Deliciile Genevei. Izbucni războiul, care va fi numit „de şapte ani", la numai cîţiva ani de la pustiirile celui de succesiune la tronul Austriei. Alte sate jefuite sau distruse, alte zeci de mii de vieţi secerate pentru huzurul celor mari! Consternarea era cu atît mai mare cu cît acest flagel izbucnea la puţin timp după un cataclism natural — biserica se grăbise să-l numească un avertisment al divinităţii — care înspăimîntase ţările Apusului la sfîrşitul lui

1755. Un groaznic cutremur distrusese Lisabona; flăcările mistuiseră ceea ce se mai salvase de sub dărîmături; mulți dintre locuitorii care nu fuseseră striviți sub ziduri prăvălite fuseseră măturați de valurile oceanului năpustite asupra uscatului. Dezastrul izbise imaginațiile și dădea de gîndit tuturor filozofilor, leibnizienilor-wolfiști în primul rînd. Zeci de broșuri în numeroase limbi relatau nenorocirea în amănunte impresionante, ilustrate de gravuri. Cum ar fi putut Voltaire să scape un astfel de prilej fără să-și spună cuvîntul? La cîteva luni după cutremur, în 1756, apare la Geneva, în editura lui Cramer, broșura intitulată Poem asupra dezastrului din Lisabona. *Discuția asupra optimismului reizbucnea cu vigoare crescută. Totul merge bine? scrîșnea Voltaire în versurile sale; există un Dumnezeu iubitor de oameni care le drămuiește cu înțelepciune binele și răul, astfel ca la sfîrșit toată lumea să fie mulțumită? De ce atunci peste tot persecuții, închisori, războaie, distrugeri și, culmea, cele 40.000 de victime ale cutremurului de pe coasta portugheză? Să mai credem pe cuvînt filozofi ca Leibniz și Wolf, urmați de teologii care le țin hangul? Bayle cu veșnica lui îndoială a fost mai înțelept decît toți. Teribil rechizitoriu împotriva divinității predicate de religiile revelate și de filozofiile idealiste! Existența supraevidentă a răului natural și a celui social devenea în mîinile lui Voltaire o armă de temut. Oricum, poemul nu se termina cu îndemnuri la un pesimism absolut:*

„Odată va fi bine, aceasta ni-i nădejdea;
Că totu-i bine astăzi, ce cruntă nălucire!"

Se lăsa deci o portiță speranței. Prin ce mijloace vom ameliora viața pe pămînt? Răspunsul îl va da Candid.

Poemul asupra dezastrului din Lisabona *pusese în mișcare multe pene. Răsăreau din toate părțile articole și broșuri despre* Originea răului fizic și moral *și multe altele cu conținut asemănător, căutînd care mai de care să salveze ceva din optimismul wolfian, balon de oxigen atît de necesar agoniei orînduirii feudale. Voltaire își dădu seama că trebuie să mai intervină o dată în dezbateri. N-o mai făcu în versuri și nici nu alese calea dizertației filozofice, ci scrise* Candid, *capodopera romanului filozofic, „rezumat al tuturor operelor sale", cum*

l-a caracterizat Flaubert intr-o scrisoare. L-a compus in vara lui 1758, poate in cursul unei călătorii in Palatinatul renan, unde se dusese să predea electorului o importantă sumă de bani cu dobîndă grasă. Cartea, tipărită de Cramer, a apărut la Geneva în primele luni ale lui 1759, fără indicarea editorului. Titlul: Candid sau optimismul, tradus din limba germană de dl. dr. Ralph. *Attt. Anonimat prudent. Nu pentru prima și nici pentru ultima oară folosea Voltaire procedeul atribuirii diverselor sale opere unor personaje fictive sau de mult răposate.*

Furtuna dezlănțuită la Paris în acel an demonstra că autorul avusese dreptate să nu-și mărturisească nici acest roman. Procurorul general al Parlamentului din Paris ordonă confiscarea unei ediții sub presă, în vreme ce toată preoțimea catolică sărea ca arsă: „Scandal! Infamie! Cartea batjocorește Providența!" Dar tipăriturile clandestine, sau clandestin introduse în Franța, se succed în cadență de cîteva pe an: peste patruzeci pînă la moartea lui Voltaire! Firește, bănuielile au căzut îndată asupra lui. Cum să nu-i recunoști „gheara", inimitabila-i ironie, maniera folosirii aventurilor extraordinare pentru a face procesul societății feudale, al abuzurilor ei, al inepției ideologilor care o mai sprijineau? Din calmul Deliciilor, *Voltaire combate destul de alene pe acei care ii atribuie* Candid: *„Ce-i gluma asta? n-am eu altceva mai bun de făcut?" sau: „Abatele Pennetti susține mereu că eu am pus pe drum pe Pangloss și pe Candid, dar, cum eu găsesc această lucrare cu totul contrarie hotărîrilor Sorbonei și decretelor bisericești, susțin că n-am nici un amestec cu ea..." Strașnică dezmințire! Echivala cu o recunoaștere, fiindcă nici Parlamentul, nici Sorbona, nici Vaticanul nu ar fi putut arăta, de la farsa cu dedicația lui* Mahomet, *vreo scriere de a lui Voltaire care să nu fi fost o piatră aruncată în grădinile lor.*

Candid, Pangloss, Cunigunda și fratele ei, Cacambo, Martin și figuranții din jurul lor au fiecare rostul lui, valoarea lui demonstrativă. Vîrtejul lor de aventuri, de la castelul westfalian, unde eroul iubise pe Cunigunda și ascultase învățătura wolfiană a lui Pangloss, și pînă la reuniunea lor pe malurile Bosforului, o lume întreagă creată de Voltaire după chipul și asemănarea celei reale, cadrul inlănțuirii unor întîmplări extraordinare, dar totuși verosimile, toate tind spre

același scop: să dovedească universalitatea răului, adînc înrădăcinat în societatea omenească. Îl provoacă, negreșit, calamități naturale, dar de cele mai multe ori și-l căşunează oamenii înșiși. Toți, unii altora? Nu, cei umili pătimesc de pe urma celor puternici. Regii dezlănțuie războaie. Nobilii se opun fericirii tinerilor îndrăgostiți din prejudecăți de clasă. Negustorii și cămătarii, ca neînduratul olandez Vanderdendur, casap al sclavilor săi, sînt adevărate păsări de pradă, pîndindu-și victimele la strîmtoare. Cea mai mare pacoste o constituie însă preoțimea religiilor oficiale, cu mania, interesată de altfel, de a învrăjbi credincioșii în jurul unor chițibușuri teologice; intoleranța lor atrage, în cazul cel mai bun, cîteva zeci de nuiele la spate, dar duce adesea la rug. Cînd cuvioșii părinți iezuiți sînt lăsați de capul lor, creează, ca în Paraguay, niște teocrații minunat organizate, pentru a îndobitoci și exploata pe băștinași. Un singur colț fericit pe acest pămînt: Eldorado! Păcat însă că există numai în literatura utopiilor.

Filozofia povestirii? S-o căutăm oare în scepticismul și indiferența disprețuitoare a seniorului venețian cu nume elocvent, Pococurante? Voltaire mărturisea prietenului său Thieriot că are cu acesta multe asemănări. Totuși, Candid nu-i aprobă egoismul. În limanul găsit, în sfîrșit, de el și de ai lui pe malurile Bosforului, în țară păgînă, își dă seama că tot ceea ce avem mai bun de făcut în viață este „să ne cultivăm grădina". Speranța din Poemul asupra dezastrului din Lisabona *duce deci la un îndemn de acțiune concretă: în vreme ce puternicii lumii ne chinuiesc cu focul tunurilor și al rugurilor, cei oprimați pot începe — izolați sau pe mici grupuri — opera măreață de transformare a societății; cum? făcîndu-și fiecare datoria, exercitînd o acțiune socială în mediul în care trăiește și muncește. Acest apel la activitatea practică închidea gura lui Pangloss, eternul teoretician al „celei mai bune lumi posibile", al „răului aparent din care se naște în mod matematic un bine real". Amarele dezmințiri ale vieții nu au putut scoate pe acest metafizician găunos din buchea tratatelor lui Wolf.*

Scînteietor de spirit, savuros în povestirea aventurilor în care, din extraordinar și fantastic, ne întoarcem la fiecare filă spre trista realitate a contradicțiilor societății feudale; scris

cu arta subtilă a sarcasmului necruțător față de putreciziunea unei orînduiri perimate, Candid, *nu este numai capodopera romanului filozofic, ci și una dintre cele mai înalte înfăptuiri ale literaturii universale.*

Voltaire s-ar fi mirat poate, acum două secole, dacă cineva l-ar fi asigurat că această improvizație genială va fi, după moartea lui, scrierea cea mai citită din vasta lui producție; mai prețuită decît tragediile pe care se bizuia în primul rînd pentru a trece la nemurire; mai mult decît voluminoasele lui sinteze istorice. Adesea, posteritatea leagă de numele unui mare scriitor o singură operă, intens reprezentativă. Voltaire, pentru milioane de cititori, este astăzi mai ales autorul lui Candid.

Capitolul I

CARE ARATĂ CUM CANDID A CRESCUT ÎNTR-UN CASTEL FRUMOS ŞI CUM A FOST ALUNGAT DE-ACOLO

Era odată în Vestfalia, în castelul domnului baron de Thunder-ten-tronckh, un băiat căruia natura îi dăduse apucăturile cele mai blînde. Îi ceteai sufletul pe faţă. Judeca lucrurile destul de bine deşi avea o minte foarte simplă: cred că din cauza asta îl chema Candid. Vechii slujitori ai casei bănuiau că era fiul surorii domnului baron şi al unui preacinstit şi bun gentilom de prin partea locului dar cu care domnişoara nu voise să se mărite pentru că nu putuse să-i facă dovadă decît de şaptezeci şi unul de înaintaşi în spiţa neamului iar restul arborelui său genealogic se pierduse cu trecerea timpului.

Domnul baron era unul din cei mai puternici seniori ai Vestfaliei şi asta fiindcă palatul lui avea uşă şi ferestre. Odaia cea mare era chiar şi tapetată. Cu toţi cîinii din curte putea la nevoie să facă o haită de vînătoare; rîndaşii făceau pe hăitaşii; preotul din sat era duhovnicul contelui. Toţi îi ziceau „monseniore" şi făceau haz cînd spunea snoave.

Doamna baroană, care avea vreo trei sute cincizeci de livre[1], era la mare cinste din pricina asta şi primea musafirii cu măreţie, ceea ce sporea respectul lumii faţă de dînsa. Fiica ei Cunigunda, în vîrstă de şaptesprezece ani, era roşie la faţă, strălucitoare, grasă şi

---

[1] Cam 175 kg. (n. r.).

nurlie. Fiul baronului era în toate vrednic de tatăl lui. Preceptorul Pangloss era oracolul casei și Candid îi asculta lecțiile cu toată încrederea vîrstei și a firii pe care o avea.

Pangloss preda metafizico-teologo-cosmolo-tontologia. Dovedea în chip admirabil că nu este efect fără cauză și că, în această lume care e cea mai bună din toate lumile cu putință, castelul monseniorului baron era cel mai frumos dintre toate castelele și doamna baroană cea mai bună dintre toate baroanele posibile.

— E demonstrat, zicea el, că lucrurile nu pot fi altfel: pentru că, totul fiind făcut în vederea unui scop, totul este în chip necesar făcut pentru scopul cel mai bun. Nasurile au fost făcute ca să poarte ochelari; de aceea avem ochelari. Picioarele sînt în chip evident alcătuite ca să poarte ciorapi și de aceea avem ciorapi. Pietrele au fost formate ca să fie cioplite și să se facă din ele castele, de asta monseniorul are un castel foarte frumos: cel mai mare baron al ținutului trebuie să aibă casa cea mai frumoasă; și porcii fiindcă au fost făcuți ca să fie mîncați, mîncăm carne de porc toată vremea; prin urmare cei care au spus că toate-s bune au spus o prostie; trebuiau să spună că toate sînt cum nu se poate mai bine.

Candid asculta cu atenție și credea cu nevinovăție, și asta fiindcă i se părea că domnișoara Cunigunda era strașnic de frumoasă deși nu-și lua niciodată îndrăzneala să-i spună acest lucru. Se gîndea că după fericirea de-a te fi născut baron de Thunder-ten-tronckh, al doilea grad de fericire era să fii domnișoara Cunigunda, al treilea s-o vezi în fiecare zi și al patrulea s-asculți lecțiile magistrului Pangloss, cel mai mare filozof al provinciei și prin urmare al lumii.

Odată Cunigunda, pe cînd se plimba prin preajma castelului în păduricea care se chema parc, văzu într-un tufiș pe doctorul Pangloss care dădea o lecție de fizică experimentală fetei în casă a mamă-si, o brunetă foarte drăguță și foarte docilă. Cum domnișoara Cunigunda avea multă aplecare către știință,

observă cu de-amănuntul experienţele repetate la care fu martoră, văzu limpede raţiunea suficientă[1] a doctorului, efectele şi cauzele, şi se întoarse acasă foarte zbuciumată, foarte gînditoare, plină de dorinţa de a ajunge şi ea savantă, gîndindu-se că ar putea foarte bine să fie raţiunea suficientă a junelui Candid care şi el la rîndul lui ar putea să fie a ei.

Pe cînd se întorcea la castel întîlni în drum pe Candid şi se înroşi; Candid se înroşi şi el; ea îi dădu bună ziua cu glasul pe jumătate şi Candid vorbi cu ea fără să ştie prea bine ce-i spune. A doua zi, după prînz, după ce se ridicară de la masă, Cunigunda şi cu Candid se nimeriră împreună în dosul unui paravan; Cunigunda se făcu că-şi scapă pe jos batista. Candid ridică batista; ea îl luă cu nevinovăţie de mînă, tînărul sărută cu nevinovăţie mîna domnişoarei cu o vioiciune, cu o simţire, cu o gingăşie deosebită; gurile lor se întîlniră, ochii li se aprinseră, genunchii începură să le tremure şi mîinile să umble în toate părţile. Domnul baron de Thunder-ten-tronckh trecu pe lîngă paravan şi, văzînd acea cauză şi acel efect, dădu afară din castel pe Candid cu zdravene picioare în spate. Cunigunda leşină; cînd îşi veni în fire mîncă o chelfăneală de la doamna baroană; şi a fost mare mihnire în cel mai frumos şi mai plăcut dintre toate castelele cu putinţă.

Capitolul II

CE A FĂCUT CANDID CÎND A AJUNS PRINTRE BULGARI

Candid, alungat din paradisul pămîntesc, merse multă vreme fără să ştie încotro, plîngînd, ridicînd ochii la cer şi întorcîndu-i adesea către cel mai fru-

---

[1] Principiu al lui Leibniz, potrivit căruia nimic nu există sau nu se face fără o *raţiune suficientă*. (Invocat în mod ironic.) (N. t.)

mos castel dintre toate castelele, în care locuia cea mai frumoasă dintre baronițe. Se culcă flămînd pe cîmp, între două brazde; ningea cu fulgi mari. A doua zi, înghețat de frig, se tîrî cum putu pînă la orașul din apropiere care se chema Valdberghoff-trarbk-dikdorff, fără un ban, mort de foame și de osteneală. Se opri îndurerat la ușa unei cîrciumi. Doi bărbați îmbrăcați în haine albastre[1] îl văzură.

— Camarade, zise unul, ia uite ce flăcău voinic; și are și înălțimea care trebuie.

Se apropiară amîndoi de Candid și îl poftiră foarte curtenitor la masă.

— Domnilor, le spuse Candid cu o fermecătoare modestie, îmi faceți mare cinste dar n-am cu ce să-mi plătesc mîncarea.

— Vai, domnul meu, îi spuse unul din cei doi cu haină albastră, persoane cu chipul și cu meritele dumitale nu plătesc niciodată; ia spune și ce înălțime ai? eu zic că ai cinci picioare și jumătate.

— Da, domnilor, chiar atîta am, zise el cu o plecăciune.

— Atunci, șezi cu noi la masă; nu numai că o să-ți plătim noi mîncarea, dar o să-ți dăm și de cheltuială. Cum se poate ca un om ca dumneata să nu aibă nici un ban; oamenii trebuie să se ajute unii pe alții.

— Aveți dreptate, zise Candid; așa zicea și domnul Pangloss și văd că toate sînt cum nu se poate mai bine.

Îl rugară să primească cîțiva scuzi; el luă banii și voi să semneze o chitanță; ceilalți spuseră că n-au nevoie și se așezară cu toții la masă:

— Nu-i așa că iubești pe...

— O! da, răspunse el, iubesc pe domnișoara Cunigunda!

— Nu, spuse unul din domnii aceia, noi te întrebam dacă iubești pe regele bulgarilor.

---

[1] Aluzie la recrutorii prusieni care erau îmbrăcați în albastru. Voltaire în capitolul acesta îi poreclește pe prusieni bulgari; francezii sînt numiți abari (n. t.).

— Cum să-l iubesc dacă nu l-am văzut niciodată!

— Se poate? rege ca el nu se mai află! Hai să bem în cinstea lui!

— Cu cea mai mare plăcere, domnilor!

Şi bea.

— Bun! spun ceilalţi. De-acum înainte eşti sprijinul, apărătorul şi eroul bulgarilor; te-ai căpătuit şi ai să te umpli de glorie.

Şi îndată îi pun lanţuri la picioare şi îl duc la regiment. Aici îl pun la moştru, la dreapta, la stînga, bagă vergeaua în puşcă, scoate vergeaua, ocheşte, trage, întinde pasul, bate talpa şi îi mai dau şi treizeci de nuiele la spate; a doua zi treaba merge mai bine şi mănîncă numai douăzeci de nuiele; a treia zi îi dau numai zece şi camarazii se uită la el ca la o minune.

Candid, uluit cum era, nu-şi dădea încă bine seama cum devenise erou. Într-o zi de primăvară ce-i veni lui? porni singur la plimbare, şi merse tot înainte crezînd că omul ca şi animalul are dreptul să se folosească de picioarele lui aşa cum îi place. Nu făcu nici două leghe şi se pomeni că patru alţi eroi, înalţi şi zdraveni, îl ajung din urmă, îl leagă şi-l duc la închisoare. Fu întrebat după lege ce-i place mai mult: să-i tragă tot regimentul cîte treizeci şi şase de nuiele sau să fie dăruit cu douăsprezece gloanţe de plumb în cap. Degeaba spuse el că voinţa omului e liberă şi că n-avea poftă nici de una, nici de alta; trebui să aleagă. Se hotărî pe temeiul acelui dar de la Dumnezeu, care se cheamă libertate, să aleagă nuielele. De treizeci şi şase de ori trebuia să treacă prin faţa regimentului şi fiecare soldat să-i tragă cîte o nuia; a trecut de două ori. Regimentul era alcătuit din două mii de oameni; s-a ales cu patru mii de lovituri care de la ceafă pînă la şezut i-au dezgolit muşchii şi nervii. Cînd să înceapă a treia oară, Candid, care nu mai putea, ceru ca o favoare să fie împuşcat. Căpătă această favoare. Îl legară la ochi şi îl puseră în genunchi. Regele bulgarilor, care tocmai trecea

pe-acolo, întrebă ce-a făcut osînditul şi, cum era foarte deştept, înţelese după ce vorbi cu Candid că acesta era un june metafizician care habar n-avea ce-i pe lume şi îl iertă de pedeapsă cu o mărinimie care va fi slăvită în toate jurnalele şi în toate vremurile. Un chirurg cumsecade îl vindecă pe Candid în trei săptămîni cu cataplasmele prescrise de Dioscoride. Începuse tocmai să i se prindă pielea şi putea acuma să umble cînd regele bulgarilor se război cu regele abarilor.

Capitolul III

CUM A FUGIT CANDID DE LA BULGARI ŞI CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT CU EL

Nimic nu era aşa de frumos, de fercheş, de strălucit şi de bine orînduit cum erau cele două oştiri. Trîmbiţele, surlele, oboii, tobele, tunurile alcătuiau o armonie cum nici în infern nu se află. Mai întîi tunurile au doborît cam şase mii de inşi de fiecare parte; pe urmă puştile au mai scos din cea mai bună lume care există vreo nouă sau zece mii de ticăloşi care o infectau. Baionetele au fost şi ele raţiunea suficientă a morţii cîtorva mii de oameni. Cu totul au fost secerate la vreo treizeci de mii de suflete. Candid, care tremura ca un filozof, se ascunse cum putu mai bine tot timpul cît a ţinut acest măcel eroic.

În sfîrşit, cînd cei doi regi puseră să se cînte un *Te-Deum*, fiecare în tabăra lui, Candid se gîndi că ar fi mai bine să se ducă să mediteze aiurea asupra efectelor şi a cauzelor. Trecu peste mormane de morţi şi de muribunzi şi ajunse într-un sat de prin apropiere, care era numai cenuşă: era un sat abar; îi dăduseră foc bulgarii după legile dreptului public. Într-un loc nişte bărbaţi potricăliţi de lovituri se uitau cum mureau soţiile lor înjunghiate, cu copii la sînul plin de sînge; mai încolo nişte fete cu pînte-

cele spintecat, după ce îndestulaseră nevoile naturale ale cîtorva eroi, își dădeau sufletul; altele, pe jumătate arse, se rugau să le omoare. Bucăți de creier erau împrăștiate pe jos, alături de brațe și picioare tăiate.

Candid plecă de-acolo cît mai repede și ajunse în alt sat; acesta era al bulgarilor și eroii abari făcuseră aici la fel. Candid, călcînd pe trupuri încă vii și făcîndu-și drum prin dărîmături, ieși în sfîrșit din teatrul războiului, cu cîteva merinde în raniță și fără să uite pe domnișoara Cunigunda. Merindele i se isprăviră cînd ajunse în Olanda; cum însă auzise că în țara aceea toată lumea era bogată și că oamenii erau buni creștini, se gîndi că o va duce aici tot așa de bine ca în castelul domnului baron pînă a nu fi alungat din cauza ochilor frumoși ai domnișoarei Cunigunda.

Ceru de pomană cîtorva inși cu mutre grave, dar aceștia îi răspunseră toți că, dacă nu se lasă de meseria asta, are să nimerească într-o casă de corecție, să învețe acolo cum să trăiască.

După aceea intră în vorbă cu unul care cuvîntase singur despre milostenie un ceas în șir, în fața unei mari adunări de oameni. Oratorul acesta se uită la el chiorîș și îi spuse:

— Ce cauți aici? Ești pentru cauza cea dreaptă?

— Nu este efect fără cauză, zise cu modestie Candid; totul se înlănțuie în chip necesar și e orînduit cît se poate de bine. A trebuit să fiu alungat și să n-o mai văd pe domnișoara Cunigunda, să fiu bătut cu nuiele și trebuie acuma să-mi cerșesc pîinea pînă oi fi în stare să mi-o cîștig singur, toate acestea nu puteau să fie altfel.

— Ascultă, amice, îi spuse oratorul, dumneata crezi că papa e anticrist?

— Pînă acuma n-am auzit una ca asta, răspunse Candid; că o fi sau nu, habar n-am, dar cu atîta știu că n-am ce mînca.

— Nici nu eşti vrednic să mănînci, îi spuse celălalt. Pleacă de-aici, ticălosule, pleacă, păcătosule! În viaţa mea să nu te mai văd!

Soţia oratorului, uitîndu-se pe geam şi văzînd un om care nu credea că papa e anticrist, îi turnă în cap un... O, Doamne! la ce străşnicii ajunge zelul religios al cucoanelor!

Un om care nu fusese botezat, un bun anabaptist, pe nume Jacob, văzu felul răutăcios şi murdar în care era tratat un frate de-al lui, o vieţuitoare cu două picioare, şi care avea un suflet; îl luă şi-l duse la el acasă, îl spălă, îi dădu pîine şi bere, îi mai dădu şi doi florini şi voi chiar să-l pună să lucreze în manufactura lui de stofe persane fabricate în Olanda. Candid, aproape închinîndu-se în faţa lui, spuse:

— Maestrul Pangloss avea dreptate cînd spunea că în lumea asta toate-s cum nu se poate mai bine, fiindcă, uite, acuma dărnicia dumitale mă mişcă mult mai mult decît asprimea domnului celuia cu mantie neagră şi a soţiei dumisale.

A doua zi, pe cînd se plimba, dădu de un cerşetor, plin tot de bube, cu ochii stinşi, cu nasul ros, cu gura strîmbă, cu dinţii stricaţi şi vorbind din gît, chinuit de o tuse cumplită şi scuipîndu-şi dinţii la fiecare opinteală.

Capitolul IV

CUM CANDID SE ÎNTÎLNI CU FOSTUL LUI MAGISTRU DE FILOZOFIE, DOCTORUL PANGLOSS, ŞI CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT DUPĂ ACEEA

Candid, cuprins mai mult de milă decît de scîrbă, dădu acestui groaznic cerşetor cei doi florini pe care îi primise de la cinstitul său anabaptist Jacob. Arătarea se uită lung la el, începu să plîngă şi se repezi să-l îmbrăţişeze. Candid, speriat, se dădu înapoi.

— Vai! spuse nenorocitul către celălalt nenorocit, nu mai cunoşti tu pe Pangloss, la care ţineai aşa de mult?

— Cum se poate? Dumneata eşti, magistre? dumneata, în halul ăsta? Dar ce-ai păţit? De ce n-ai mai rămas în cel mai frumos castel din lume? Şi domnişoara Cunigunda, perla fetelor, capodopera naturii, ce mai face?

— Cad de pe picioare, zise Pangloss.

Candid îl luă şi-l duse repede la staulul anabaptistului şi îi dădu o bucată de pîine. Şi după ce Pangloss îşi mai veni în fire îl întrebă:

— Spune, ce face domnişoara Cunigunda?

— A murit, răspunse Pangloss.

Candid leşină cînd auzi asta. Prietenul îl trezi din leşin cu nişte oţet prost care se găsea din întîmplare în staul. Candid deschise ochii:

— A murit Cunigunda! Ah! unde-i cea mai buuă dintre lumi? Dar de ce a murit? Nu cumva pentru că a văzut cum am fost dat afară cu picioare-n spate din frumosul castel al domnului baron?

— Nu, spuse Pangloss. Au spintecat-o nişte soldaţi bulgari după ce au siluit-o cît au putut; domnul baron a vrut s-o apere şi atunci i-au crăpat capul; pe doamna baroană au tăiat-o în bucăţi; elevul meu, săracul, a păţit ce-a păţit şi soră-sa; iar din castel n-a mai rămas piatră peste piatră, nici un şopron, nici o oaie, nici o raţă, nici un copac; dar măcar am fost răzbunaţi fiindcă abarii au făcut şi ei tot aşa într-o baronie din apropiere care era a unui senior bulgar.

La vorbele acestea, Candid leşină iar; şi după ce îşi veni iar în fire şi spuse tot ce trebuia să spună, întrebă pe Pangloss ce cauză, ce efect şi ce raţiune suficientă îl aduseseră în halul în care era.

— Vai! spuse Pangloss, amorul m-a adus în starea asta; amorul, consolatorul speciei umane, păstrătorul universului, sufletul tuturor fiinţelor simţitoare, gingaşul amor.

— Vai, spuse Candid, am cunoscut şi eu amorul

acesta, stăpîn peste inimi, sufletul sufletului nostru; de pe urma lui nu m-am ales decît doar cu o sărutare şi cu douăzeci de picioare-n spate. Dar cum o cauză atît de frumoasă a putut să producă în dumneata un efect atît de groaznic?

Pangloss răspunse cu aceste vorbe:

— O, scumpul meu Candid! o ştii pe Paquette, servitoarea aceea drăguţă a slăvitei noastre baroane; m-am înfruptat în braţele ei din plăcerile raiului care au stîrnit însă această boală a iadului care, după cum vezi, mă roade; Paquette o avea şi poate a şi murit de boala asta. O căpătase în dar de la un călugăr cordelier foarte învăţat care ajunsese să-i afle originea: el o luase de la o contesă bătrînă, care o căpătase de la un căpitan de cavalerie, care o prinsese de la o marchiză, care o primise de la un paj, care o căpătase de la un iezuit care, pe cînd era novice, o luase de-a dreptul de la unul din tovarăşii lui Cristofor Columb. Cît despre mine eu n-am s-o mai dau nimănui fiindcă sînt pe moarte.

— O, Pangloss, spuse Candid, ciudată genealogie mai e şi asta! nu cumva o fi pornind chiar de la diavol?

— Nu, de loc! replică înţeleptul; boala asta era un lucru de care era nevoie neapărat în cea mai bună lume care există, un ingredient necesar; fiindcă, dacă Columb n-ar fi luat-o, într-o insulă a Americii, boala asta, care otrăveşte izvorul naşterilor, care adesea chiar împiedică naşterea şi care este în chip evident împotriva marelui scop al naturii, n-am avea azi nici şocolata, nici coşenila; mai trebuie de observat că pînă acuma, pe continentul nostru, boala asta numai noi o cunoaştem, cum numai noi cunoaştem controversa. Turcii, indienii, persanii, chinezii, siamezii, japonezii încă n-o cunosc; dar este o raţiune suficientă ca s-o cunoască şi ei peste cîteva secole. Deocamdată printre noi s-a răspîndit straşnic, mai ales în acele mari armate alcătuite din cinstiţi stipendiari binecrescuţi, care hotărăsc soarta statelor; poţi să fii sigur că, atunci cînd treizeci de mii de oameni

se bat după toate regulile cu o armată tot așa de mare ca număr, sînt cam cîte douăzeci de mii de frențoși de fiecare parte.

— Strașnic lucru, zise Candid; acuma însă trebuie să te vindeci.

— Dar cum să mă vindec? spuse Pangloss; n-am nici un ban, dragul meu, și nicăieri pe toată fața pămîntului nu poți nici să-ți iei sînge, nici să-ți faci o spălătură dacă nu plătești sau dacă n-ai pe careva care să plătească pentru tine.

La vorbele acestea Candid luă o hotărîre; se duse și se aruncă la picioarele milostivului său anabaptist Jacob și îi zugrăvi în chip atît de mișcător starea în care ajunsese prietenul său încît acela nu șovăi o clipă: îl luă la dînsul pe doctorul Pangloss și îl vindecă pe cheltuiala lui. Pangloss, în cura pe care o făcu, nu pierdu decît doar un ochi și o ureche. Scria bine și știa la perfecție aritmetica. Anabaptistul Jacob îl luă să-i țină socotelile. Două luni după aceea, fiind nevoit să se ducă la Lisabona cu treburi de-ale negustoriei lui, luă cu dînsul în corabie și pe cei doi filozofi. Pangloss îi explică cum toate erau cît se poate de bine. Jacob nu era de părerea asta:

— Eu cred că oamenii au stricat puțintel natura pentru că ei nu s-au născut lupi și totuși s-au făcut lupi. Dumnezeu nu le-a dat nici tun de douăzeci și patru calibru și nici baionete, și ei și-au făcut baionete și tunuri ca să se omoare unii pe alții. Aș putea să pun la socoteală și falimentele și justiția care pune mîna pe averea faliților ca să-i păgubească pe creditori.

— Acestea toate erau neapărat necesare, replică doctorul cel chior, și nenorocirile particulare produc binele general, și astfel cu cît sînt mai multe nenorociri particulare cu atîta e mai bine.

În vreme ce raționa astfel, văzduhul începu să se întunece, vîntul să bată din toate părțile și o furtună cumplită se năpusti asupra corabiei, nu departe de portul Lisabonei.

Capitolul V

FURTUNĂ, NAUFRAGIU, CUTREMUR DE PĂMÎNT PRECUM ŞI CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT CU DOCTORUL PANGLOSS, CU CANDID ŞI CU ANABAPTISTUL JACOB

Jumătate din pasageri, slăbiţi, cu sufletul la gură din pricina nemaipomenitei tulburări pe care clătinarea unei nave o stîrneşte în nervi şi în toate umorile trupului, zbuciumate şi împinse în toate părţile, nu aveau nici măcar puterea să se sperie de primejdie. Ceilalţi ţipau şi se rugau. Pînzele se rupseră, catargele se frînseră în două, corabia se sparse. Lucra care putea, nimeni nu se pricepea, nimeni nu comanda. Anabaptistul dădea şi el o mînă de ajutor; era pe puntea superioară; un matelot furios îi dă una în cap şi îl doboară, dar din cauză că s-a repezit prea tare ca să dea în el îşi pierde echilibrul şi cade în apă cu capul în jos. În cădere se agaţă de o bucată de catarg. Milostivul Jacob îi sare în ajutor, îi întinde mîna să se urce dar, aplecîndu-se, cade peste bord, în mare, în văzul matelotului care însă nici nu se sinchiseşte de el şi-l lasă să se înece. Candid se apropie, vede pe binefăcătorul lui cum iese o clipă deasupra apei apoi se scufundă pe totdeauna. Vrea să se arunce după el în mare; filozoful Pangloss îl opreşte şi îi dovedeşte că rada Lisabonei a fost formată anume pentru ca acest anabaptist să se înece în ea. În vreme ce dovedea asta *a priori*, corabia se sparse în întregime şi toţi pieriră afară de Pangloss, de Candid şi de sălbaticul acela de matelot care înecase pe vrednicul anabaptist; ticălosul ajunse înot la ţărm, iar Pangloss şi Candid fură şi ei duşi acolo de valuri pe o scîndură.

După ce-şi veniră puţin în fire se îndreptară spre Lisabona. Cu banii pe care îi mai aveau trăgeau nădejde că vor scăpa de foame după ce scăpaseră de furtună.

Tocmai intrau în oraş plîngînd moartea binefăcătorului lor cînd deodată simt că le fuge pămîntul de sub picioare[1]; în port marea se umflă clocotind şi sfarmă corăbiile ancorate. Valuri de foc şi cenuşă acopăr străzile şi pieţele publice; casele se năruie, acoperişurile se prăbuşesc peste temelii iar temeliile se împrăştie; treizeci de mii de locuitori de toate vîrstele, bărbaţi şi femei, sînt zdrobiţi de dărîmături. Matelotul trase o sudalmă, şuieră şi spuse:

— E rost de căpătuială pe-aici.

— Care-o fi oare raţiunea suficientă a acestui fenomen? se întrebă Pangloss.

— Asta-i sfîrşitul lumii! strigă Candid.

Matelotul se repede printre dărîmături, înfruntă moartea ca să găsească bani, găseşte, pune mîna pe ei, se îmbată, şi după ce se satură de băutură cumpără favorurile primei fete binevoitoare pe care o întîlneşte printre dărîmăturile caselor, printre muribunzi şi morţi. Pangloss îl tot trăgea de mînecă şi îi spunea:

— Dragul meu, nu-i bine ce faci, greşeşti faţă de raţiunea universală, nu-i vremea acum de treburi de astea.

— Pe dracul! răspunse matelotul; eu sînt matelot şi-s de loc din Batavia; de patru ori am fost în Japonia şi de patru ori am călcat pe cruce[2]. Ai şi găsit cui să vorbeşti de raţiunea ta universală!

Candid fusese rănit de nişte pietre care căzuseră peste el; şedea acuma întins în stradă, acoperit de dărîmături. Spuse lui Pangloss:

— Vai! adu-mi de pe undeva nişte vin şi ulei, că mor.

— Cutremurul acesta de pămînt nu-i lucru nou, zise Pangloss. Oraşul Lima din America a păţit la

[1] E vorba de cutremurul din Lisabona de la 1 noiembrie 1755 (n. t.).

[2] În urma unei conspiraţii a creştinilor în Japonia, împăratul Jemeţ dăduse un edict prin care toţi străinii erau alungaţi din Japonia; numai olandezii, care descoperiseră complotul, au avut voie să rămînă, cu condiţia să renunţe la practicarea religiei creştine şi să calce pe cruce (n. t.).

fel anul trecut; aceleaşi cauze, aceleaşi efecte; trebuie să fie cu siguranţă o dîră de pucioasă pe sub pămînt de la Lima pînă la Lisabona.

— Foarte probabil, spuse Candid; acuma însă, pentru Dumnezeu, adu-mi puţin ulei şi vin.

— Cum probabil? o întoarse filozoful; eu susţin că lucrul acesta este demonstrat.

Candid îşi pierdu cunoştinţa şi Pangloss îi aduse nişte apă de la o cişmea din apropiere.

A doua zi, tot umblînd printre dărîmături, găsiră ceva de mîncare şi se mai întremară puţin. După aceea dădură ca şi ceilalţi o mînă de ajutor locuitorilor oraşului care scăpaseră cu viaţă. Cîţiva cetăţeni pe care îi ajutară le dădură o masă cum nu se putea mai bună pentru asemenea vremuri grele; e drept că fu o masă tristă: mesenii îşi udau pîinea cu lacrimi; Pangloss însă îi mîngîie spunîndu-le că lucrurile nu puteau să fie altfel decît erau:

— Ce se întîmplă acuma e tot ce poate fi mai bine; şi asta fiindcă dacă este un vulcan la Lisabona, înseamnă că nu putea să fie în altă parte; pentru că e cu neputinţă ca lucrurile să nu fie acolo unde sînt; şi tot ce se întîmplă e bine.

Un bărbat îmbrăcat în negru, cirac de-al Inchiziţiei, care şedea lîngă el, luă cuviincios cuvîntul şi spuse:

— După cît văd, domnul nu crede în păcatul originar: fiindcă, dacă totul e cum nu se poate mai bine, atunci asta înseamnă că n-a fost nici cădere în păcat, nici pedeapsă.

— Cer respectuos iertare excelenţei-voastre, răspunse încă şi mai cuviincios Pangloss, dar căderea omului în păcat şi blestemul intrau în chip necesar în cea mai bună lume cu putinţă.

— Domnul aşadar nu crede în libertate? întrebă ciracul.

— Să-mi dea voie excelenţa-voastră să spun că libertatea poate să existe în acelaşi timp cu necesi-

tatea absolută: era necesar ca să fim liberi iar voința determinată...

Pangloss era la mijlocul frazei cînd ciracul făcu un semn din cap valetului său care îi turna vin de Porto sau de Oporto.

Capitolul VI

CUM A FOST FĂCUT UN FRUMOS AUTODAFE CA SĂ SE OPREASCĂ CUTREMURELE DE PĂMÎNT ŞI CUM CANDID A FOST BĂTUT LA SPATE

După cutremurul de pămînt care distrusese trei sferturi din Lisabona, înțelepții nu găsiră altceva mai bun ca să împiedice o ruină totală decît să dea poporului un frumos autodafe; universitatea din Coimbra hotărîse că spectacolul cîtorva persoane arse la foc mic, cu mare ceremonie, este un mijloc fără greș, pe care, dacă-l întrebuințezi, pămîntul nu se mai cutremură.

Ca urmare a acestei hotărîri, fusese arestat un biscayan dovedit că s-a însurat cu cumătră-sa şi doi portughezi care mîncaseră un pui după ce îi scoseseră grăsimea; după masă doctorul Pangloss şi cu discipolul său Candid fură arestați şi ei, unul pentru că vorbise, celălalt pentru că ascultase cu un aer de încuviințare: fură duşi amîndoi, dar nu împreună, în nişte apartamente foarte răcoroase în care niciodată nu te supăra soarele; după ce stătură acolo o săptămînă îi îmbrăcară cu cîte un san-benito[1] iar în cap le puseră cîte o mitră de hîrtie; pe mitra şi pe san-benito-ul lui Candid erau zugrăvite flăcări întoarse cu vîrful în jos şi draci care nu aveau nici coadă, nici gheare; dracii lui Pangloss aveau gheare şi coadă iar flăcările se ridicau drept în sus. Merseră îmbrăcați

---

[1] Tunică galbenă pe care Inchiziția o punea acelora pe care îi condamna (n. t.).

așa în procesiune și ascultară o predică foarte patetică după care urmă o frumoasă muzică monotonă. Candid fu bătut la spate în cadență în timp ce cîntau; biscayanul și cei doi inși, care nu voiseră să mănînce partea grasă, fură arși pe rug iar pe Pangloss îl spînzurară deși nu era obiceiul. Chiar în ziua aceea pămîntul s-a cutremurat din nou cu un vuiet înspăimîntător. [1]

Candid, speriat, tulburat, amețit, plin de sînge și gîfîind, își spunea lui însuși: „Dacă o fi asta cea mai bună lume cu putință, atunci ce-or fi celelalte? C-am fost bătut la spate, treacă-meargă, am mai pățit-o tot așa și la bulgari; dar de ce-a trebuit, dragul meu Pangloss, cel mai mare dintre toți filozofii, să te văd spînzurat fără să știu de ce? Și tu, o! scumpul meu anabaptist, cel mai bun și mai de treabă dintre oameni, de ce a trebuit să mori înecat în port? Și dumneata, domnișoară Cunigunda! perla fetelor! de ce-a trebuit să fii spintecată?

Plecă de-acolo, abia ținîndu-se, dăscălit, bătut, iertat și blagoslovit; deodată, o babă îl opri în drum și-i spuse:

— Ține-ți firea și hai cu mine.

Capitolul VII

CUM S-A ÎNGRIJIT O BABĂ DE CANDID ȘI CUM EL A GĂSIT IAR CEEA CE IUBEA

Candid nu-și ținu firea dar se duse cu baba într-o maghernіță; aici ea îi dădu un borcan de alifie ca să se ungă, îi lăsă ceva de mîncat și, de băut și, arătîndu-i un pătuc destul de curat, pe care era un rînd de straie, îi spuse:

— Mănîncă, bea și culcă-te și Maica Domnului din Atocha, preasfîntul Anton din Padova și preasfîntul

---

[1] Au mai fost într-adevăr cutremure în 1756 (n. t.).

Iacob de Compostella să te aibă în sfînta lor pază! Mîine viu iar.

Candid, mirat de tot ce văzuse, de tot ce îndurase şi mai mult decît de orice mirat de bunătatea babei, dădu să-i sărute mîna.

— Nu mie trebuie să-mi săruţi mîna, îi spuse ea; mîine viu iar. Acuma unge-te cu alifia asta, mănîncă şi te culcă.

Candid, cu toate nenorocirile, mîncă şi dormi. A doua zi baba îi aduse o gustare, îi cercetă spatele, îl unse cu altă alifie; după aceea îi aduse prînzul iar seara se întoarse şi îi aduse cina. A treia zi, tot aşa.

— Cine eşti dumneata? o tot întreba Candid. De unde atîta bunătate? cum aş putea să-ţi mulţumesc?

Baba nu răspundea nimic. Seara veni iar dar nu mai aduse de mîncare.

— Hai cu mine, zise ea, şi nu scoate o vorbă.

Îl ia de braţ şi ies amîndoi din oraş mergînd aşa vreun sfert de milă, pînă ajung la o casă singuratică împrejmuită de grădini şi de canaluri. Baba bate la o uşă scundă. Uşa se deschide şi baba îl duce pe Candid pe o scară tăinuită, într-o odaie cu aurituri, îl lasă pe o canapea de brocart, închide uşa şi pleacă. Lui Candid i se părea că visează şi se gîndea că viaţa lui de pînă atunci fusese un vis urît iar clipa de faţă era un vis frumos.

Baba se întoarse în curînd. Ţinea de braţ, sprijinind-o cu greu, pe o femeie care tremura din tot trupul, de o statură majestuoasă, strălucind de pietre scumpe şi cu faţa acoperită de un văl.

— Ridică vălul, îi spuse lui Candid baba.

Tînărul se apropie şi ridică vălul cu sfială. Ce clipă a fost! Ce surpriză! Să fie oare domnişoara Cunigunda? Era chiar ea. Puterile îl părăsesc, nu poate să scoată măcar o vorbă şi cade la picioarele ei. Cunigunda cade pe canapea. Baba îi stropeşte cu spirt; îşi vin amîndoi în simţiri, vorbesc unul cu altul; la început sînt numai vorbe fără şir, întrebări şi răspunsuri care se încruci-

şcază, suspine, lacrimi, strigăte. Baba îi sfătuieşte să facă mai puţină larmă şi îi lasă singuri.

— Cum, dumneata eşti? îi spune Candid, va să zică trăieşti şi eşti acum în Portugalia! Va să zică nu te-au siluit şi nu ţi-au spintecat pîntecele aşa cum mi-a spus Pangloss filozoful?

— Ba da, răspunse frumoasa Cunigunda; dar nu moare cineva numaidecît de pe urma unor asemenea întîmplări.

— Dar tatăl şi mama dumitale au fost omorîţi?

— Au fost omorîţi, spuse Cunigunda, şi începu să plîngă.

— Şi fratele dumitale?

— Frate-meu a fost omorît şi el.

— Şi cum ai ajuns în Portugalia? şi cum ai aflat că sînt şi eu aici? şi prin ce întîmplare nemaipomenită ai pus să mă aducă în casa asta?

— Am să-ţi spun toate, răspunse Cunigunda, dar mai întîi să-mi povesteşti ce ai făcut după ce mi-ai dat sărutarea aceea nevinovată şi după ce tot atunci ai căpătat nişte picioare în spate.

Candid se supuse cu adînc respect şi, deşi era tulburat şi glasul îi tremura, şi deşi îl dureau încă şalele, îi povesti în chipul cel mai naiv tot ce păţise din clipa cînd se despărţiseră. Cunigunda asculta şi ridica ochii la cer; plînse cînd auzi de moartea vrednicului anabaptist şi a lui Pangloss şi după aceea începu şi ea să-i povestească lui Candid, care nu pierdea o vorbă şi o sorbea din ochi.

Capitolul VIII

POVESTEA CUNIGUNDEI

Eram în pat şi dormeam dusă cînd a binevoit cerul să trimită pe bulgari în castelul nostru cel frumos din Thunder-ten-tronckh; au omorît pe tata şi pe frate-meu şi pe mama au tăiat-o în bucăţi. Un bulgar voi-

nic, înalt cît o prăjină, văzînd că leșinasem la ceea ce se întîmplase sub ochii mei, începu să mă siluiască; asta m-a făcut să-mi viu iar în fire, am țipat, m-am zbătut, l-am mușcat, l-am zgîriat, și voiam să-i scot ochii zdrahonului celuia de bulgar; de unde să-mi închipui eu că tot ce se întîmpla acum în castelul tatei era ceva obișnuit în asemenea împrejurări? Mojicul m-a lovit cu cuțitul în partea stîngă, am și acuma semnul.

— Vai! aș vrea să-l văd și eu, spuse naivul Candid.

— Ai să-l vezi, spuse Cunigunda; să-ți spun mai întîi ce-a mai fost.

— Da, spune! zise Candid.

Cunigunda luă iar firul povestei:

— În vremea asta a intrat un căpitan bulgar. Eu eram plină de sînge și soldatul fără să se sinchisească își vedea de treabă. Căpitanul s-a mîniat cînd a văzut că mojicul n-are nici un respect față de el și l-a ucis pe trupul meu. După aceea a pus să mă oblojească, m-a luat prizonieră și m-a dus în tabăra lui. Îi spălam puținele cămăși pe care le avea, îi făceam de mîncare. Zicea că-s foarte frumușică, trebuie să mărturisesc; și, ce să spun, era și el foarte chipeș și avea o piele albă și moale; încolo, nu prea era deștept și de filozofie habar n-avea: se vedea îndată că nu fusese crescut de doctorul Pangloss. După vreo trei luni, cînd și-a isprăvit banii, s-a săturat de mine, m-a vîndut unui evreu pe care-l chema don Issachar, care făcea negoț în Olanda și în Portugalia și căruia îi plăceau grozav femeile. Evreul acesta era foarte ahtiat după mine dar eu nu m-am lăsat; am rezistat mai bine decît față de soldatul bulgar: o femeie cinstită poate să fie siluită o dată, dar tocmai din cauza asta virtutea ei se sporește și mai tare. Evreul, ca să mă îmblînzească, m-a adus în casa asta în care mă vezi acuma. Credeam pînă atunci că nimic nu era mai frumos pe lume decît castelul din Thunder-ten-tronckh dar acuma văd că mă înșelam...

Marele inchizitor m-a zărit odată la biserică; s-a uitat mult la mine și mi-a trimis vorbă că are să-mi

spună ceva în taină. M-am dus la el la palat. I-am povestit cine sînt iar el mi-a spus că nu era ceva vrednic de rangul meu să fiu a unui israelit. M-a cerut lui don Issachar dar acesta, care e bancherul Curţii şi om cu vază, nici n-a vrut s-audă. Inchizitorul l-a ameninţat atunci cu un autodafe. În sfîrşit, evreul meu speriat a făcut cu el un tîrg şi anume că eu şi cu casa să fim a amîndurora, evreul să vină lunea, miercurea şi sîmbăta iar inchizitorul în toate celelalte zile. Sînt şase luni de cînd ţine învoiala. S-au cam sporovăit uneori pentru că nu ajungeau să se înţeleagă dacă noaptea de sîmbătă spre duminică trebuie socotită după legea veche sau după legea nouă. Deocamdată eu am rezistat şi unuia şi celuilalt şi cred că tocmai de asta amîndoi mă iubesc mereu.

Ca să alunge urgia cutremurelor şi ca să-l sperie pe don Issachar, monseniorul s-a gîndit să facă un autodafe. Mi-a făcut cinstea să mă poftească şi pe mine. Am avut un loc foarte bun. Între slujba religioasă şi execuţie, s-au servit răcoritoare doamnelor. Am fost cuprinsă de groază cînd am văzut că-s arşi pe rug cei doi evrei şi biscayanul care se însurase cu cumătră-sa. Care nu mi-a fost însă mirarea, groaza şi tulburarea cînd am văzut îmbrăcat cu san-benito şi în cap cu o mitră o figură care semăna cu aceea a lui Pangloss! M-am frecat la ochi, m-am uitat mai bine şi am văzut cum îl spînzura. Mi s-a făcut rău; dar abia mi-am venit iar în fire şi te-am văzut dezbrăcat, cu spatele gol: asta a fost culmea groazei, culmea durerii şi a deznădejdii. Trebuie să-ţi spun de altfel că pielea ta e mai albă şi mai frumoasă decît a căpitanului meu bulgar. Priveliştea asta a sporit şi mai tare sentimentele care mă copleşeau, care mă rodeau. Am vrut să strig şi să le spun: „Opriţi-vă, barbarilor!“ dar glasul mi s-a stins în gît şi de altfel strigătele mele ar fi fost degeaba. După ce te-au bătut zdravăn, mi-am spus: „Cum se face oare că simpaticul Candid şi înţeleptul Pangloss se află acuma în Lisabona, unul ca să capete o sută de bice şi celălalt ca să fie spînzurat din porunca mon-

seniorului inchizitor a cărui iubită sînt? Pangloss m-a amăgit deci cumplit atunci cînd mi-a spus că toate în lumea asta merg cum nu se poate mai bine."

Tulburată cumplit, cînd ieşindu-mi din fire, cînd gata să mor de slăbiciune, îmi era plin capul de omorul tatei, al mamei, al fratelui meu, de neobrăzarea ticălosului de soldat bulgar, de lovitura de cuţit pe care mi-o dăduse, de robia mea, de slujba mea de bucătăreasă, de căpitanul meu bulgar, de scîrbosul don Issachar, de groaznicul inchizitor, de spînzurarea doctorului Pangloss, de psalmodia care se cînta în timp ce te bătea la spate, şi mai ales de sărutarea pe care ţi-o dădusem după paravan, ultima dată cînd te-am văzut. Am mulţumit lui Dumnezeu că după atîtea necazuri te-a adus iar lîngă mine. Am spus babei mele să aibă grijă de tine şi să te aducă aici îndată ce s-o putea. A îndeplinit foarte bine ce i-am spus şi am putut astfel cu o nemaipomenită plăcere să te văd, să te aud şi să vorbesc cu tine. Acuma însă cred că ţi-o fi foame grozav; şi mie mi-e foame straşnic; hai să mîncăm.

Stătură amîndoi la masă şi, după ce mîncară, se aşezară iar pe canapeaua aceea frumoasă de care a mai fost vorba. Acolo erau cînd a sosit don Issachar, unul din stăpînii casei. Era tocmai zi de sîmbătă. Don Issachar venea să-şi exercite drepturile şi să-şi arate dragostea.

Capitolul IX

CE S-A ÎNTÎMPLAT CU CUNIGUNDA, CU CANDID, CU MARELE INCHIZITOR ŞI CU UN EVREU

Issachar ăsta era cel mai ţîfnos evreu din cîţi au fost în Israel de la robia Babilonului pînă astăzi.

— Căţea de galileană ce eşti, zise el, nu ţi-i destul domnul inchizitor? Ce, şi puşlamaua asta trebuie să te împartă cu mine?

Spunînd asta scoase un pumnal pe care-l purta întotdeauna şi, fără să-şi închipuie că potrivnicul lui era înarmat, se repezi la Candid; numai că vestfalianul nostru căpătase de la babă o dată cu straiele şi o sabie. Repede trase sabia şi, cu toate că era om foarte blînd din fire, culcă pe israelit la pămînt, la picioarele frumoasei Cunigunda.

— Dumnezeule! strigă ea, ce ne facem acuma? Un bărbat ucis în casă la mine! Dacă vine vreun om al stăpînirii s-a isprăvit cu noi!

— Dacă Pangloss n-ar fi spînzurat, spuse Candid, desigur că ne-ar sfătui ce să facem în cumpăna asta, fiindcă era mare filozof. În lipsa lui hai s-o întrebăm pe babă.

Baba era foarte pricepută şi tocmai începuse să le dea un sfat cînd deodată se mai deschise o uşă. Era unu după miezul nopţii, începuse duminica. Ziua asta era a monseniorului inchizitor. Intră şi vede pe Candid ciomăgitul cu sabia în mînă, un mort întins pe duşumea, Cunigunda înspăimîntată şi baba dînd sfaturi.

Iată ce se petrecu în clipa asta în sufletul lui Candid şi ce se gîndi el: „Dacă preasfîntul ăsta strigă după ajutor, are să pună sigur să mă ardă; poate că face aşa şi cu Cunigunda; din porunca lui m-au bătut aşa de cumplit; mi-i rival; tot sînt pornit acuma pe omor, ce să mai stau la gînduri?" Raţionamentul acesta fu limpede şi repede; deci, fără să mai lase timp inchizitorului să se dezmeticească, îl străpunse cu spada şi-l culcă lîngă evreu.

— Asta mai trebuia! zise Cunigunda. De-acuma nu mai avem nici o scăpare; o să fim excomunicaţi, ne-a sunat ceasul. Cum de-ai putut, tu care eşti aşa de blajin, să ucizi în două minute un evreu şi un preot?

— Draga mea, răspunse Candid, cînd eşti îndrăgostit, gelos şi ciomăgit de Inchiziţie, nici nu ştii ce mai ajungi să faci!

Baba luă atunci cuvîntul şi spuse:

— La grajd sînt trei cai andaluzi cu tot ce trebuie pentru călărie. Candid să se ducă şi să pună şaua pe

ei. Doamna are moyadori și diamante: să ne urcăm pe cai, cu toate că în ce mă privește eu pot să șed numai pe o bucă, și să plecăm la Cadiz; afară e frumos și nu-i nimic mai plăcut decît să călătorești noaptea pe răcoare.

Candid într-o clipită pune șeaua pe cai. Cunigunda, baba și cu el fac treizeci de mile fără să se oprească. În timp ce ei erau departe, sfînta Hermandad [1] sosește; monseniorul e înmormîntat într-o biserică frumoasă și Issachar e aruncat la gunoi.

Candid, Cunigunda și cu baba ajunseseră acuma în orășelul Avacena, în munții Sierra-Morena; erau la un han și vorbeau astfel între dînșii.

Capitolul X

CÎT ERAU DE NENOROCIȚI CANDID, CUNIGUNDA ȘI CU BABA CÎND AU AJUNS LA CADIZ ȘI CUM S-AU ÎMBARCAT

— Oare cine mi-o fi furat banii și diamantele? spunea plîngînd Cunigunda; cu ce-o să trăim acuma? ce-o să ne facem? unde mai găsesc eu inchizitori și evrei care să-mi dea diamante și bani?

— Tare mă tem, spuse baba, că asta e isprava unui cuvios călugăr cordelier care era aseară la han la Badajos cînd eram și noi. Să mă ierte Dumnezeu dacă greșesc dar știu că de două ori a intrat la noi în odaie și a plecat cu mult înaintea noastră.

— Pangloss, spuse Candid, mi-a demonstrat de multe ori că bunurile pămîntești sînt ale tuturor oamenilor deopotrivă și că fiecare are același drept asupra lor. Potrivit acestor principii, călugărul ar fi trebuit totuși să ne lase și nouă măcar atîta cît ne tre-

---

[1] Hermandad sau sfînta Hermandad, asociație înființată în Spania, spre sfîrșitul secolului al XV-lea, care urmărea pe hoți și răufăcători (n. t.).

buie ca să putem merge mai departe. Nu ne-a mai rămas chiar nimic, Cunigunda, frumoasa mea?

— Nici o para, spuse ea.

— Oare ce-i de făcut? zise Candid.

— Să vindem un cal, spuse baba; eu am să mă urc la spatele domnișoarei, cu toate că nu pot să șed decît numai pe o bucă, şi aşa o să ajungem la Cadiz.

În hanul la care trăseseră era și un stareț de benedictini; acesta cumpără calul, cu preț ieftin. Candid, Cunigunda şi cu baba trecură prin Lucena, prin Chillao, prin Lebrixa și ajunseră în sfîrşit la Cadiz. Tocmai se pregătea o flotă şi se stringeau trupe ca să-i învețe minte pe cuvioşii călugări iezuiţi din Paraguay, învinuiţi că ar fi răzvrătit o hoardă de-a lor împotriva regilor Spaniei şi Portugaliei. Candid, care făcuse milităria la bulgari, dădu o probă de muştru bulgăresc în fața generalului acelei armate firave la număr şi făcu asta cu atita grație, cu atita iuţeală, cu atîta uşurinţă, demnitate și agilitate, încît i se dădu îndată comanda unei companii de infanterie. Iată-l deci căpitan. Se suie pe corabie cu domnișoara Cunigunda, cu baba, cu doi valeţi şi cu cei doi cai andaluzi care fuseseră ai marelui inchizitor al Portugaliei.

În timpul călătoriei au tot vorbit despre filozofia bietului Pangloss.

— Ne ducem acuma în altă lume, zicea Candid; cu siguranţă că aceea trebuie să fie lumea în care toate lucrurile merg bine; pentru că trebuie să mărturisim că, în lumea noastră de pînă acuma, am cam avut de ce să ne plîngem atît în ce privește fizicul cît și moralul.

— Te iubesc din toată inima, spunea Cunigunda, dar mi-i sufletul cutremurat și acuma de ceea ce am văzut și am suferit.

— Lasă că are să fie bine, zicea Candid; uite și marea în lumea asta nouă e mai bună decît mările Europei noastre; e mai blîndă şi vînturile sînt mai

statornice. Nu mai rămîne nici o îndoială că lumea nouă e cea mai bună lume cu putință.

— Să dea Dumnezeu! spunea Cunigunda; am fost însă așa de groaznic de nenorocită în lumea mea încît aproape că nu mai am nici o speranță.

— Vă plîngeți, le spuse baba; dar voi n-ați îndurat nenorocirile pe care le-am îndurat eu.

Cunigunda începu să rîdă și crezu că baba glumește cînd pretinde că e mai nenorocită decît ea.

— Vai! draga mea, îi spuse ea, dacă n-ai fost siluită de doi bulgari, dacă n-ai fost înjunghiată în pîntece, dacă nu ți s-au dărîmat două castele, dacă n-au fost omorîți în fața dumitale doi tați și două mame și n-ai văzut cum doi iubiți ai dumitale sînt bătuți într-un autodafe, apoi nu văd cum ai putea să mă întreci; unde mai pui că m-am născut baroană cu șaptezeci și două de spițe în blazon și am fost bucătăreasă.

— Domnișoară, răspunse baba, dumneavoastră nu știți din ce neam mă trag eu și dacă v-aș arăta șezutul n-ați mai vorbi așa și n-ați judeca lucrurile așa de repede.

Cuvintele acestea stîrniră o mare curiozitate în mintea Cunigundei și a lui Candid. Baba începu să povestească așa cum urmează.

Capitolul XI

POVESTEA BABEI

N-am avut întotdeauna ochi tulburi și cu pleoape înroșite; nasul meu nu mi-a ajuns întotdeauna pînă la bărbie și n-am fost întotdeauna servitoare. Sînt fiica papei Urban al zecelea și a prințesei de Palestrina. Pînă la paisprezece ani am locuit într-un palat căruia toate castelele baronilor voștri nemți n-ar fi slujit nici de grajd; și numai o rochie de-a mea făcea mai mult decît toate mîndrețele Vestfaliei. Creșteam,

mă făceam din ce în ce mai frumoasă, mai gingașă și mai nurlie; toți se îngrijeau să-mi facă plăcere, toți mă respectau și puneau în mine speranțe mari: de pe-atunci începusem să inspir dragoste, sînii mi se împlineau; și ce sîni! albi, tari, ciopliți ca sînii Venerei de Medici; și ce ochi, ce pleoape! ce sprincene negre! ce flăcări ardeau în ei și întunecau cu strălucirea lor stelele, așa cum îmi spuneau poeții de prin partea locului. Slujnicele care mă îmbrăcau și mă dezbrăcau cădeau în extaz cînd mă priveau din față sau din spate; și toți bărbații ar fi vrut să fie în locul lor.

M-au logodit cu un prinț suveran de Massa-Carrara. Și ce prinț! frumos ca și mine, plin de gingășie și de nuri, strălucind de duh și arzînd de dragoste; l-am iubit cum iubești întîia oară, cu idolatrie, cu aprindere. Începură pregătirile de nuntă: erau de-o bogăție și de-o măreție nemaipomenită, tot timpul numai baluri, jocuri, opere bufe; și toată Italia mi-a făcut sonete din care nici unul nu era izbutit. Mă apropiam de clipa care trebuia să mă facă fericită cînd o marchiză bătrînă care fusese amanta prințului meu îl pofti la dînsa, la o ceașcă de ciocolată: nici n-au trecut două ceasuri după asta și prințul a murit în niște chinuri groaznice; dar asta încă nu-i nimic. Mama, foarte necăjită, deși mult mai puțin decît eram eu, se hotărî să plece pe cîtva timp din niște locuri care ne umpleau de tristețe. Avea o moșie foarte frumoasă lîngă Gaeta; ne-am îmbarcat pe o galeră aurită ca altarul de la Sfîntul Petru din Roma. În drum un corsar din Salé [1] se năpustește asupra noastră; soldații noștri se apără cum se apără soldații papei adică aruncă armele și cad în genunchi cerînd corsarilor iertare *in articulo mortis*.

Pirații îi despoaie pe toți lăsîndu-i goi ca niște maimuțe, și pe mama la fel, și tot așa și pe cameriste și pe mine. E minunat lucru repeziciunea cu care domnii

[1] Oraș din Maroc al cărui port era pe vremuri un cuib de pirați (n. t.).

aceştia dezbracă lumea; m-a mirat însă mai mult decît orice că ne-au pus tuturora degetul într-un loc în care noi femeile lăsăm să ni se pună de obicei numai canule. Ceremonia asta mi s-a părut foarte ciudată şi pînă cînd nu călătoreşti aşa judeci lucrurile. Am aflat însă în curînd că ne-au făcut aşa ca să vadă dacă n-am ascuns acolo niscai diamante: e un obicei stabilit de multă vreme la naţiunile civilizate care au corăbii cu care străbat mările. Am mai aflat de pildă că domnii cavaleri de Malta fac asta întotdeauna cînd prind turci şi turcoaice; e o lege a dreptului ginţilor care n-a fost călcată niciodată.

Nu vă mai spun cît de greu e pentru o prinţesă tînără să fie dusă roabă în Maroc cu mamă-sa. Vă închipuiţi ce am avut de îndurat în corabia piraţilor. Mama era încă foarte frumoasă; domnişoarele noastre de onoare şi chiar slujnicele noastre aveau mai mulţi nuri decît are toată Africa; iar eu eram fermecătoare, eram frumuseţea, gingăşia însăşi şi eram fecioară; dar n-am rămas aşa multă vreme; floarea asta care fusese hărăzită prinţului de Massa-Carrara mi-a fost smulsă de căpitanul piraţilor; era un harap groaznic şi credea că-mi face cu asta o mare cinste. A trebuit într-adevăr ca doamna prinţesă de Palestrina şi cu mine să fim zdravene ca să putem rezista la tot ce-am suferit pînă am ajuns în Maroc! Dar să lăsăm asta; astea-s lucruri aşa de obişnuite încît nici nu face să mai vorbeşti de ele.

Marocul înota în sînge cînd am sosit. Cincizeci de fii ai împăratului Muley-Ismail aveau fiecare partidul lui; asta stîrnise cincizeci de războaie civile; se băteau negri cu negri, smoliţi cu smoliţi, mulatri cu mulatri. Era un măcel necontenit de la un capăt la celălalt al ţării.

Abia ne-am scoborît din corabie şi nişte harapi dintr-un partid duşman aceluia din care făcea parte corsarul meu s-au şi înfăţişat ca să-i ia prada. După diamante şi aur, noi eram ce avea el mai de preţ. Am văzut atunci o luptă aşa cum nu puteţi vedea în Eu-

ropa. Oamenii de la miazănoapte n-au sînge așa de aprins; nu sînt așa de turbați după femei așa cum sînt cei din Africa. Europenii voștri parcă au lapte în vine; vitriol, foc, curge în vinele locuitorilor din munții Atlas și din țările vecine. S-au luptat cu înverșunarea leilor, a tigrilor și a șerpilor din țara lor, să s-aleagă care din ei va pune mîna pe noi. Un maur a apucat-o pe mama de brațul drept în timp ce locotenentul căpitanului meu o ținea de brațul stîng; un soldat maur o apucă de un picior, unul din pirații noștri de celălalt. Doamnele noastre se pomeniră aproape toate trase de cîte patru soldați. Căpitanul meu mă ținea ascunsă la spatele lui; era cu hangerul în mînă și ucidea pe toți cei care îi înfruntau turbarea. Toate italiencele noastre și mama au fost sfîșiate, tăiate, măcelărite de monștrii care se certau din pricina lor. Prizonierii tovarăși cu mine, cei care îi prinseseră, soldații, mateloții, harapii, smoliții, albii, mulatrii, și la urmă și căpitanul meu, toți au fost omorîți, iar eu aproape moartă zăceam pe un morman de morți. Scene de felul acesta se petreceau, după cum se știe, cale de trei sute de poște de jur împrejur, dar nimeni nu uita să facă cele cinci rugăciuni pe zi poruncite de Mohamed.

Mi-am făcut drum cu greu prin grămezile de cadavre pline de sînge și m-am tîrît pînă la un portocal, pe malul unui pîrîu care curgea pe-acolo. M-am prăbușit la pămînt de groază, de osteneală, de desperare și de foame. N-a trecut mult și simțurile mele copleșite fură cuprinse de somn, un somn care era mai mult un leșin. Zăceam așa în starea asta de sfîrșeală și de nesimțire, între moarte și viață, cînd m-am simțit deodată apăsată de ceva care se tot zbuciuma pe trupul meu. Am deschis ochii și am văzut un om, alb și chipeș, care ofta și mormăia printre dinți: *O che sciagura d'essere senza c...!*

---

[1] În italiană: O, ce nenorocire să fii fără c...! (n. t.).

Capitolul XII

URMAREA NENOROCIRILOR BABEI

Mirată și bucuroasă că aud limba țării mele și încă și mai mirată de vorbele pe care le spunea omul acela, i-am spus că sînt nenorociri mai mari decît aceea de care se plîngea el; i-am povestit în cîteva cuvinte grozăviile pe care le îndurasem și am căzut iar în nesimțire. El m-a luat și m-a dus într-o casă din apropiere, m-a culcat, mi-a dat de mîncare, m-a servit, mi-a spus vorbe de mîngîiere, mărturisindu-mi foarte măgulitor că nu mai văzuse femeie atît de frumoasă ca mine și că niciodată nu-i păruse atît de rău că pierduse ceea ce nimeni nu mai putea să-i dea înapoi.

— Eu sînt din Napoli, zise el; în fiecare an acolo se claponesc două, trei mii de copii; unii mor de asta, alții capătă o voce mai frumoasă decît a femeilor iar alții guvernează state [1]. La mine operația asta a izbutit foarte bine și am ajuns muzicant în capela doamnei prințese de Palestrina.

— A mamei, am strigat eu.

— A mamei dumitale! strigă el cu lacrimi în ochi. Cum? dumneata ești prințesa cea tînără pe care eu am crescut-o pînă la șase ani și care de pe atunci făgăduia să fie tot așa de frumoasă cum ești?

— Eu sînt; mama e la cîteva sute de pași de aici, tăiată în bucăți, sub un morman de morți...

I-am istorisit tot ce mi se întîmplase; mi-a povestit și el întîmplările lui și mi-a spus că fusese trimis de

---

[1] Aluzie la Carlo Broschi, zis Farinelli, născut în 1705, mort la Bologna în 1782. Protejat de frații Farena, armatori vestiți din Napoli (de unde, se zice, porecla de Farinelli), Carlo Broschi, care suferise de copil operația castrării, ajunse unul din cei mai celebri cîntăreți ai Italiei.

Se știe că Farinelli a trecut în 1736 în Spania, că a fost rînd pe rînd favoritul regilor Filip al V-lea și Ferdinand al VI-lea și că a jucat un rol politic considerabil la curtea acestor doi monarhi (n. t.).

către o putere creștină la regele Marocului ca să încheie cu acesta un tratat prin care i se furniza monarhului pulbere, tunuri și corăbii ca să-l ajute să distrugă comerțul celorlalte puteri creștine.

— Mi-am îndeplinit misiunea, spuse acel vrednic eunuc; acuma am să mă îmbarc la Ceuta și am să te duc înapoi în Italia. *Ma che sciagura d'essere senza c...!*

I-am mulțumit înduioșată pînă la lacrimi. El însă, în loc să mă ducă în Italia, m-a dus la Alger și m-a vîndut deiului de-acolo. Abia am fost vîndută și ciuma aceea, care a făcut înconjurul Africii, al Asiei și al Europei, a izbucnit cu furie și în Alger. Ați văzut cutremure dar spuneți-mi, domnișoară, ați avut vreodată ciumă?

— Nu, n-am avut, răspunse baroana.

— Dacă ați fi avut, zise baba, ați spune că e mult mai cumplită decît un cutremur. În Africa e ceva foarte obișnuit. Am luat-o și eu. Închipuiți-vă ce situație pentru fata unui papă, în vîrstă de cincisprezece ani, care numai în trei luni de zile îndurase sărăcia, robia, fusese siluită aproape în fiecare zi, văzuse pe mamă-sa tăiată în patru, îndurase foamea și războiul și acuma murea de ciumă în Alger! Totuși n-am murit; dar eunucul meu și cu deiul și aproape tot seraiul din Alger, toți au pierit.

După ce s-a mai potolit un pic urgia ciumei aceleia cumplite, robii deiului au fost vînduți. Pe mine m-a cumpărat un negustor și m-a dus la Tunis, acolo m-a vîndut altui negustor care m-a vîndut și el la Tripoli; de la Tripoli am fost vîndută cuiva din Alexandria, în Alexandria am fost iar vîndută și trimisă la Smirna, iar de la Smirna am ajuns la Constantinopol. Eram acuma a unui agă de ieniceri care nu mult după aceea a fost trimis să apere Azovul împotriva rușilor care îl asediau.

Aga, care era un om foarte galant, și-a luat cu el tot seraiul și ne-a băgat într-un fort pe malul mării,

cu doi eunuci negri şi o strajă de douăzeci de soldaţi. O mulţime de ruşi au pierit în lupte dar nici ei nu s-au lăsat şi ne-au plătit cu vîrf şi îndesat. Azovul a fost trecut prin sabie şi foc, nu s-a ţinut seamă nici de sex, nici de vîrstă. Numai fortul nostru mai rămăsese. Duşmanii au vrut mai întîi să ne înfometeze şi să ne silească să ne predăm. Cei douăzeci de ieniceri se jurară însă că nu se vor preda niciodată. Cînd şi-au isprăvit merindele şi de frică să nu-şi calce jurămîntul au mîncat pe cei doi eunuci. După aceea s-au hotărît să mănînce şi femeile.

Aveam un imam foarte credincios şi foarte milos. El le-a ţinut o predică foarte frumoasă şi i-a convins să nu ne ucidă chiar de tot. Le-a spus:

— Tăiaţi numai cîte o bucă fiecărei femei şi o să mîncaţi de minune; dacă o să mai trebuiască, peste cîtăva vreme le-o tăiaţi şi pe cealaltă; cerul va ţine socoteală de-o faptă atît de bună şi voi o să aveţi ce mînca.

Imamul ştia cum să vorbească şi i-a convins. Ni s-a făcut la toate operaţia asta groaznică. Imamul ne-a uns cu balsamul care se pune copiilor cînd îi taie împrejur; eram pe jumătate moarte.

Nici n-au apucat bine să sfîrşească ienicerii masa pe care le-o dădusem noi şi ruşii au şi sosit, de data asta în luntri. Nici un ienicer n-a scăpat cu viaţă. Chirurgi francezi sînt pretutindeni; era şi acolo unul, foarte priceput; ne-a îngrijit, ne-a vindecat şi am să-mi aduc aminte toată viaţa că, după ce rănile mi s-au închis, mi-a făcut propuneri. Tuturor de altfel ne-a spus să nu ne mîhnim, că lucrul acesta s-a mai întîmplat şi la alte asedii şi că asta era legea războiului.

Îndată ce tovarăşele mele au putut să umble au fost duse la Moscova. Eu am căzut pe mîna unui boier care m-a făcut grădinăriţă şi care îmi dădea în fiecare zi cîte douăzeci de lovituri de bici. Cum însă seniorul ăsta peste doi ani a fost tras pe roată împreună cu alţi treizeci de boieri pentru nu ştiu ce intrigă de curte,

m-am folosit de împrejurarea asta şi am fugit. Am străbătut toată Rusia, am fost servitoare de cîrciumă la Riga, pe urmă la Rostock, la Wismar, la Leipzig, la Kassel, la Utrecht, la Leyden, la Haga, la Rotterdam; am îmbătrînit în mizerie şi în ocară, numai cu o bucă şi amintindu-mi mereu că sînt fată de papă. De o sută de ori am vrut să mă omor dar n-am putut fiindcă îmi plăcea mereu viaţa. Slăbiciunea asta ridicolă e poate una din aplecările noastre cele mai nenorocite: este oare ceva mai prost pe lume decît să vrei să duci într-una o povară pe care în orice clipă ai vrea s-o arunci, să-ţi fie scîrbă de fiinţa ta şi totuşi să ţii mereu la ea, să dezmierdăm şarpele care ne roade pînă cînd ne înghite inima?

Am văzut în ţările prin care m-a mînat soarta şi în birturile în care am servit un număr nemaipomenit de oameni care îşi urau viaţa; n-am văzut însă decît numai doisprezece care au pus capăt de bunăvoie nenorocirii lor: trei negri, patru englezi, patru genevezi şi un profesor german pe care îl chema Robeck[1]. Acuma în urmă am ajuns servitoare la don Issachar iar el m-a pus pe lîngă dumneata, frumoasa mea domnişoară; m-am legat de soarta dumitale şi m-am ocupat mai mult de treburile dumitale decît de-ale mele. Nu ţi-aş fi spus nimic de necazurile mele dacă nu m-ai fi stîrnit şi dacă n-ar fi obiceiul pe corabie să povesteşti cîte ceva şi să alungi urîtul. Eu am experienţă şi cunosc lumea. Uite: pune pe fiecare călător să-şi povestească viaţa şi dacă s-o găsi măcar unul care să nu-şi fi blestemat de nenumărate ori zilele şi care să nu-şi fi spus lui însuşi că e cel mai nenorocit om din lume, să mă arunci în apă cu capul în jos.

---

[1] *Johann Robeck*, născut la Calmar (Suedia) în 1672, s-a sinucis înecîndu-se în Weser la Bremen în 1735. A scris o apologie a sinuciderii care a fost publicată în anul următor sub acest titlu: *De morte voluntaria philosophorum et bonorum virorum, etiam Judaeorum et Christianorum* (n. t.).

Capitolul XIII

CUM A FOST SILIT CANDID SĂ SE DESPARTĂ DE FRUMOASA CUNIGUNDA ȘI DE BABĂ

Frumoasa Cunigunda, după ce auzi povestea babei, îi dădu acesteia toată cinstea cuvenită unei persoane de rangul și de însemnătatea ei. Făcu așa cum îi spusese baba: puse pe toți călătorii rînd pe rînd să-și povestească viața. Și ea și Candid își dădură seama că baba avea dreptate.

— Păcat, zise Candid, că înțeleptul Pangloss a fost spînzurat, împotriva obiceiului, într-un autodafe; ne-ar spune acuma o mulțime de lucruri minunate despre răul fizic și răul moral care acopăr pămîntul și marea iar eu m-aș încumeta să-i aduc respectuos cîteva obiecțiuni.

În timp ce unii și alții își istoriseau viața, corabia își urma drumul. Ajunseră la Buenos Aires. Cunigunda, căpitanul Candid și cu baba se duseră la guvernator, don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza. Acest senior era foarte mîndru, așa cum se cuvine să fie un om care purta atîtea nume. Vorbea cu lumea plin de un nobil dispreț, era așa de grozav cu nasul pe sus, ridica glasul atît de necruțător, își lua o mutră așa de ingîmfată, umbla atît de țanțoș, încît tuturor celor care îl salutau le venea să sară la el să-l bată. Îi plăceau grozav femeile. Cînd o văzu pe Cunigunda se gîndi că nu era pe lume femeie mai frumoasă decît ea. Cel dintîi lucru pe care l-a făcut a fost să întrebe dacă e soția căpitanului. Felul cum puse această întrebare îl sperie pe Candid. Nu îndrăzni să spună că era soția lui pentru că într-adevăr nu era; nu-i venea nici să spună că era soră-sa pentru că nu-i era nici soră; și cu toate că această minciună oficioasă fusese foarte la modă la cei vechi[1] și putea

---

[1] Voltaire face aluzie la istoria lui Avraam și a Sarei, din Biblie (n. t.).

fi foarte de folos şi la cei moderni, sufletul lui era prea curat ca să nesocotească adevărul.

— Domnişoara Cunigunda, zise el, e pe cale de a-mi face cinstea să se căsătorească cu mine şi rugăm pe excelenţa-voastră să ne fie naş.

Don Fernando de Ibarea y Figueora y Marscarenes y Lampurdos y Suza, răsucindu-şi mustaţa, zîmbi amar şi dădu ordin căpitanului Candid să se ducă să-şi treacă compania în revistă. Candid execută ordinul. Guvernatorul rămase singur cu domnişoara Cunigunda. Îi spuse că o iubeşte cu patimă şi că a doua zi se va căsători cu ea în faţa altarului sau cum i-o plăcea ei. Cunigunda ceru un sfert de ceas ca să se gîndească, să se sfătuiască cu baba şi să ia o hotărîre.

Baba spuse Cunigundei:

— Domnişoară, dumneata ai şaptezeci şi două de spiţe de nobleţe dar n-ai para chioară; numai o vorbă să spui şi eşti dintr-o dată soţia celui mai mare senior al Americii de miazăzi şi care are pe lîngă toate şi o mustaţă straşnică; ce rost are să faci pe credincioasa în dragoste? Ai fost siluită de bulgari, un evreu şi un inchizitor s-au bucurat de nurii dumitale. Necazurile dau anumite drepturi. Eu, ce să spun, dacă aş fi în locul dumitale, n-aş şovăi o clipă, m-aş mărita cu domnul guvernator şi l-aş căpătui pe domnul căpitan Candid.

În vreme ce baba vorbea aşa, cu toată înţelepciunea pe care i-o dăduseră vîrsta şi experienţa, în port intră o corabie mai mică; pe corabie erau un alcade şi nişte alguazili; iată ce se întîmplase.

Bătrîna ghicise tocmai bine că un călugăr cordelier furase la Badajos banii şi giuvaericalele Cunigundei, cînd aceasta trecuse fugară pe acolo împreună cu Candid. Călugărul voise să vîndă cîteva pietre scumpe dintre acelea unui giuvaergiu. Acesta le cunoştea ca fiind ale marelui inchizitor. Călugărul, înaintea spînzurătorii, mărturisi că le furase: spuse de la cine şi ce drum luaseră cei de la care le şterpelise. Se ştia deja de fuga Cunigundei şi a lui Candid. Li se luă urma

pînă la Cadiz. Se trimise, fără întîrziere, o corabie după dînşii. Corabia ajunsese acum la Buenos Aires. Se răspîndi vestea că a debarcat un alcade şi că ucigaşii marelui inchizitor erau urmăriţi. Baba cea înţeleaptă văzu într-o clipă ce era de făcut.

— Nu poţi să fugi, spuse ea Cunigundei, dar nici nu ai de ce să te temi; nu dumneata l-ai omorît pe monsenior; şi de altfel guvernatorul te iubeşte şi nu are să dea voie nimănui să te maltrateze; aşa că, stai pe loc.

După aceea se duse repede la Candid şi îi spuse:

— Fugi repede, că dacă nu, peste un ceas ai să fii ars pe rug.

Candid nu mai avea nici o clipă de pierdut; dar cum să se despartă de Cunigunda şi unde să fugă?

Capitolul XIV

CUM CANDID ŞI CACAMBO AU FOST PRIMIŢI LA IEZUIŢII DIN PARAGUAY

Candid adusese de la Cadiz un valet aşa cum sînt mulţi pe coastele Spaniei şi în colonii. Era pe un sfert spaniol, născut în Tucuman din tată metis; fusese ţîrcovnic, paracliser, marinar, călugăr, hamal, soldat, lacheu. Îl chema Cacambo şi iubea pe stăpînul său fiindcă stăpînu-său era om bun. Puse repede şaua pe cei doi cai andaluzi.

— Hai, stăpîne, să facem cum ne sfătuieşte baba; să plecăm şi să fugim fără să ne mai uităm înapoi.

Candid izbucni în plîns:

— O! draga mea Cunigunda! Să te părăsesc tocmai acuma cînd domnul guvernator vrea să ne fie naş! Cunigunda, tu, venită de la aşa de mare depărtare, ce-ai să te faci singură?

— O să facă ce-o putea, spuse Cacambo; femeile se descurcă repede; Dumnezeu le-ajută. Noi deocamdată să fugim!

— Dar unde vrei să mă duci? Încotro mergem? Ce-o să facem fără Cunigunda? întreba Candid.

— Pe sfîntul Iacob de Compostella! ați venit aici ca să duceți război împotriva iezuiților. Foarte bine, acuma hai să ducem război alături de ei. Eu cunosc drumurile pe-aici. Am să vă duc în țara lor; au să fie încîntați să aibă un căpitan care știe muștrul bulgăresc; o să ajungeți sus de tot; cînd nu-ți merge bine într-o parte a lumii îți găsești norocul în altă parte. E foarte plăcut să vezi și să faci lucruri noi.

— Va să zică tu ai mai fost în Paraguay? spuse Candid.

— Cum să nu! răspunse Cacambo. Am fost pedagog în colegiul din Assuncion și cunosc felul cum guvernează *los padres*[1] așa cum cunosc străzile din Cadiz. Minunat lucru guvernarea lor! Statul are peste trei sute de leghe diametru și e împărțit în treizeci de provincii. *Los padres* au tot, iar poporul nimic; e o capodoperă de rațiune și dreptate. Eu drept să spun nu văd ceva mai dumnezeiesc decît *los padres*, care aici duc război cu regele Spaniei și cu regele Portugaliei și care în Europa spovedesc pe acești regi; care aici omoară pe spanioli iar la Madrid îi trimit în cer; lucrul acesta mă farmecă; să mergem; o să fiți cel mai fericit om din lume. Ce mulțumiți au să fie *los padres* cînd au să vadă că le sosește un căpitan care știe muștrul bulgăresc!

Cînd ajunseră la prima barieră[2] Cacambo spuse santinelelor că un căpitan voia să vorbească cu monseniorul comandant. Se dădu de veste gărzii. Un ofițer paraguayan se aruncă la picioarele comandantului și îi spuse despre ce era vorba. Candid și Cacambo fură întîi dezarmați și li se luară cei doi cai andaluzi. Trecură apoi printre două șiruri de soldați; comandantul era la celălalt capăt, cu tricorn în cap, cu rantia prinsă în brîu, cu sabia la șold, cu sulița în mînă. Făcu un

---

[1] În spaniolă: părinții (călugări) (n. t.).

[2] Iezuiții din Paraguay nu lăsau pe indieni să comunice cu străini (n. t.).

semn: într-o clipă douăzeci și patru de soldați înconjoară pe cei doi străini. Un sergent le spune că trebuie să aştepte, că comandantul nu poate să vorbească cu dînşii, că preasfinția-sa părintele provincial nu dă voie nici unui spaniol să deschidă gura decît numai în fața lui şi nu-i dă voie să rămînă mai mult de trei ceasuri în țară.

— Şi unde-i preasfinția-sa părintele provincial? întrebă Cacambo.

— A slujit liturghia şi-acuma e la paradă, răspunse sergentul, aşa că n-o să puteți să-i sărutați pintenii decît peste trei ceasuri.

— Bine, spuse Cacambo, dar domnul căpitan care nu mai poate de foame ca şi mine, nu-i spaniol, e german; n-am putea să mîncăm ceva pînă vine sfinția-sa?

Sergentul se duse să raporteze aceasta comandantului.

— Foarte bine! spuse acesta; dacă-i german, atunci pot să stau de vorbă cu el; aduceți-l la mine în umbrar.

Imediat Candid e dus într-un boschet împodobit cu o foarte frumoasă colonadă de marmură verde polcită şi cu colivii mari în care erau papagali, colibri, păsări-muşte, bibilici şi alte o mulțime de păsări din cele mai rare. Masa era întinsă şi pe masă erau bucate straşnice şi farfurii de aur; şi în timp ce paraguayenii mîncau porumb în străchini de lemn, pe cîmp, în bătaia soarelui, preasfinția-sa părintele comandant intră în boschet.

Era un tînăr foarte chipeş, cu fața plină, destul de alb, rumen, cu sprincenele ridicate, cu ochi vioi, cu urechile roşii, cu buzele ca purpura, mîndru la înfățişare dar cu o mîndrie care nu era nici aceea a unui spaniol, nici a unui iezuit. Candid și Cacambo îşi căpătară înapoi armele care le fuseseră luate precum și cei doi cai andaluzi. Cacambo le dădu ovăz chiar lîngă umbrar și toată vremea fu cu ochii la ei de frica vreunei întîmplări neașteptate.

Candid sărută mai întîi poalele rantiei comandantului și după aceea se aşezară la masă.

— Va să zică sînteţi german? îl întrebă iezuitul în nemţeşte.
— Da, sfinţia-voastră, răspunse Candid.
Amîndoi, rostind acestea, se uitară unul la altul cu o mare mirare şi o emoţie pe care nu şi-o puteau stăpîni.
— Şi din ce loc anume din Germania sînteţi? întrebă iezuitul.
— Din scîrboasa aceea de Vestfalia, spuse Candid. M-am născut în castelul Thunder-ten-tronckh.
— O! Doamne! chiar aşa să fie? strigă comandantul.
— Ce minune! strigă Candid.
— Dumneata eşti? spuse comandantul.
— E chiar de necrezut! spuse Candid.
Cad amîndoi pe spate, apoi se îmbrăţişează şi lăcrimează din belşug.
— Cum! chiar dumneavoastră sînteţi, preasfinţia-voastră? Dumneavoastră fratele frumoasei Cunigunda! Dumneavoastră care aţi fost ucis de bulgari, dumneavoastră fiul domnului baron, sînteţi acuma iezuit în Paraguay? Ce să spun, lumea e ciudată de tot! O, Pangloss, Pangloss, ce mulţumit ai fi acum dacă n-ai fi fost spînzurat!
Comandantul făcu un semn şi sclavii negri şi paraguayani, care turnau de băut în pahare de cristal de stîncă, ieşiră îndată cu toţii. Mulţumi apoi de mii de ori lui Dumnezeu şi sfîntului Ignatio. Îl strînse pe Candid în braţe; amîndurora le curgeau lacrimile.
— Aţi fi şi mai mirat, şi mai înduioşat, şi mai tulburat, zise Candid, dacă v-aş spune că domnişoara Cunigunda, sora dumneavoastră, care credeţi că a murit spintecată, trăieşte şi-i sănătoasă.
— Unde e?
— Nu prea departe de-aici, la domnul guvernator din Buenos Aires. Iar eu venisem să mă războiesc cu dumneavoastră.
Stătură aşa multă vreme de vorbă şi fiecare cuvînt pe care îl rosteau era încă un prilej să se minuneze de cîte li se întîmplaseră. Tot sufletul li se avînta pe buze,

le stătea s-asculte în urechi, le strălucea în priviri. Germani cum erau, s-au întins la mîncare și băutură tot așteptînd să vină preasfinția-sa părintele provincial. Comandantul vorbi astfel către iubitul său Candid.

Capitolul XV

CUM A UCIS CANDID PE FRATELE SCUMPEI SALE CUNIGUNDA

— Toată viața am să țin minte ziua aceea cumplită în care am văzut cum au omorît pe tata și pe mama și cum au siluit-o pe soră-mea. După ce bulgarii au plecat, soră-mea n-a mai fost găsită, iar mama, tata și cu mine am fost puși într-o căruță împreună cu două servitoare și trei copii, toți uciși, și duși ca să fim înmormîntați la o capelă de iezuiți la două poște de castelul părinților mei. Un iezuit ne-a stropit cu agheasmă; era sărată grozav; cîteva picături mi-au intrat în ochi; părintele a observat că pleoapele mi s-au mișcat; mi-a pus mîna la inimă și a simțit că bate; m-au luat, m-au îngrijit și peste trei săptămîni n-am mai avut nimic. După cum știi, dragă Candid, eram foarte frumușel; m-am făcut după aceea și mai frumos; preasfinția-sa părintele Croust, stărețul, a început să aibă față de mine o prietenie foarte tandră și m-a făcut novice; după o bucată de vreme am fost trimis la Roma. Părintele general tocmai avea nevoie de tineri iezuiți germani. Suveranii Paraguayului nu prea vor să primească la dînșii iezuiți spanioli; preferă pe străini pentru că li se pare că-s mai ascultători. Părintele general mă socoti bun de trimis la lucru în acea vie sfîntă. Am plecat împreună cu un polonez și un tirolez. Cum am sosit, m-au și cinstit cu un subdiaconat și o locotenență. Acuma am ajuns colonel și preot. Ne înfruntăm zdravăn cu trupele regelui Spaniei. Te asigur că vor fi excomunicate și înfrînte.

Providența te-a trimis ca să ne fii de ajutor. Și spune, e chiar așa? soră-mea e la guvernatorul din Buenos Aires?

Candid se jură că așa era. Lacrimile începură iar să le curgă din belșug. Baronul într-una îl îmbrățișa pe Candid și-i spunea că e fratele și salvatorul lui.

— Ah, dragă Candid, poate că vom intra amîndoi învingători în oraș, și vom lua-o cu noi pe Cunigunda.

— Asta e și dorința mea, zise Candid; voiam tocmai să mă însor cu ea și am și acuma toată nădejdea că am să mă însor.

— Tu, obraznicule! spuse baronul, să ai nerușinarea să te însori cu soră-mea care are șaptezeci și două de spițe de noblețe! Cum îndrăznești să-mi spui mie una ca asta?

Candid încremeni auzind asemenea vorbe și răspunse:

— Preasfinte părinte, toate spițele de noblețe din lume nu înseamnă nimic aici; am smuls-o pe sora dumitale din brațele unui evreu și ale unui inchizitor; ea are față de mine o mulțime de obligații și vrea să se mărite cu mine. Maestrul Pangloss mi-a tot spus că oamenii sînt egali; așa că neapărat am să mă însor cu dînsa.

— Asta o să vedem noi, ticălosule! spuse iezuitul baron de Thunder-ten-tronckh și îl lovi cu latul săbiei în obraz.

Candid trase repede spada și o înfipse pînă la mîner în pîntecele baronului iezuit. Dar după ce o scoase aburind de sînge, începu să se tînguie:

— Vai, Doamne! zise el, am omorît pe vechiul meu stăpîn, pe prietenul și cumnatul meu. Eu sînt cel mai bun om din lume și iaca am ucis pînă acuma trei oameni și din aceștia doi erau preoți.

Cacambo, care stătea de strajă la ușa boschetului, veni în fugă, să vadă ce s-a întîmplat.

— Acuma nu ne mai rămîne decît să ne vindem scump pielea, îi spuse stăpînu-su; au să vină și au să ne găsească aici, trebuie să ne apărăm și să murim cu arma în mînă.

Cacambo, care văzuse el multe în viața lui, nu-și pierdu cumpătul. Luă rantia de iezuit pe care o purta baronul, îl îmbrăcă cu ea pe Candid, îi dădu și pălăria mortului și îl urcă în șa. Toate acestea au fost făcute într-o clipă.

— Și acuma la galop, stăpîne; toți au să creadă că sînteți un iezuit care se duce să dea niște ordine. Pînă să ne ia urma, trecem granița.

Nici n-apucă să spună asta și o și luă la galop strigînd în spaniolă:

— Faceți loc că trece preasfinția-sa părintele colonel!

Capitolul XVI

CE S-A ÎNTÎMPLAT CELOR DOI CĂLĂTORI CU DOUĂ FETE, DOUĂ MAIMUȚE ȘI SĂLBATICII ZIȘI OREIONI

Candid și cu valetul lui trecuseră granița și în tabără nimeni nu știa încă de moartea iezuitului german. Cacambo care se gîndea la toate avusese grijă să-și umple ranița cu pîine, cu ciocolată, cu șuncă, cu fructe și cîteva urcioare de vin. Se înfundară cu caii lor andaluzi într-un ținut necunoscut în care nu găsiră nici un drum. Ajunseră în sfîrșit la o cîmpie frumoasă acoperită cu iarbă și brăzdată de pîraie. Călătorii noștri s-au oprit să lase caii să pască. Cacambo spuse lui stăpînu-su că ar fi bine să mănînce ceva și fără să mai aștepte începu să îmbuce.

— Cum vrei tu, zise Candid, să mănînc șuncă acum, cînd am omorît pe fiul domnului baron și mă văd osîndit să n-o mai văd niciodată pe Cunigunda? La ce o să-mi slujească să-mi prelungesc o viață nenorocită, o dată ce va trebui să-mi tîrăsc zilele departe de dînsa, plin de mustrări de cuget și de deznădejde? Și ce-o să spună oare Jurnalul din Trévoux[1]?

---

[1] E vorba de *Mémoires pour servir à l'histoire des sciences et des beaux-arts (Memorii menite să slujească istoriei științelor și artelor)*, publicate de iezuiți la Trévoux și la Paris, de la 1701 la 1761 (n. t.).

Vorbind astfel, începu totuşi să mănînce. Soarele asfinţea. Cei doi călători rătăciţi auziră deodată nişte ţipete, parcă de femeie. Nu-şi puteau da seama dacă erau ţipete de durere sau de bucurie; se ridicară totuşi în grabă plini de neliniştea şi de alarma pe care în locuri necunoscute ţi le stîrneşte orice lucru. Strigătele acelea porneau de la două fete în pielea goală care alergau uşurel prin iarbă în timp ce doi maimuţoi le fugăreau şi le muşcau de buci. Candid fu cuprins de milă. La bulgari învăţase să ochească bine; ar fi nimerit o alună într-un tufiş fără să atingă frunzele. Repede îşi ia din spate puşca lui spaniolă cu două ţevi, trage şi omoară maimuţoii.

— Mulţumesc lui Dumnezeu, dragă Cacambo, că am scăpat de primejdie pe bietele fete: dacă am săvîrşit un păcat că am ucis un inchizitor şi un iezuit, mi-am răscumpărat greşeala scăpînd de la moarte pe fetele astea. Poate c-or fi nişte domnişoare nobile şi atunci să ştii că întîmplarea asta o să ne fie de mare folos.

Voia să mai spună ceva dar limba i se înţepeni cînd văzu cum cele două fete se reped şi iau în braţe pe cei doi maimuţoi, îi strîng la piept cu duioşie, izbucnesc în plîns şi umplu văzduhul de strigăte de durere.

— Nu m-aşteptam la atîta bunătate sufletească, spuse el în sfîrşit lui Cacambo care la rîndul lui spuse:

— Straşnică treabă aţi făcut, stăpîne! Aţi omorît pe amanţii acelor domnişoare.

— Amanţii lor! nu se poate! rîzi de mine, Cacambo! cum să cred una ca asta?

— Stăpîne, zise Cacambo, dumneavoastră întotdeauna vă miraţi de tot ce se întîmplă; de ce vi se pare aşa de ciudat că în unele ţări maimuţoii plac cucoanelor? Sînt şi ei pe un sfert oameni aşa cum sînt eu pe un sfert spaniol.

— Vai, zise Candid, îmi aduc aminte că magistrul Pangloss spunea că mai demult s-au întîmplat de astea şi că din împerecheri de felul ăsta au ieşit egipani,

fauni şi satiri, iar cîţiva oameni de seamă din antichitate au şi văzut asemenea fiinţe; dar eu ziceam că astea ar fi numai poveşti.

— Acuma aţi putut să vă convingeţi, spuse Cacambo, că e adevărat şi aţi văzut la ce se dedau persoanele care n-au primit o anumită educaţie; acuma însă tare mi-e frică să nu sară la noi cucoanele acelea şi să nu ne facă de petrecanie.

Aceste temeinice refleţii făcură pe Candid să plece de-acolo şi să se înfunde în pădure. Aici, după ce au blestemat pe inchizitorul Portugaliei, pe guvernatorul din Buenos Aires şi pe baron, au cinat, apoi s-au culcat pe muşchi şi au adormit. Cînd s-au trezit au simţit deodată că nu se mai puteau mişca: cauza era că în timpul nopţii oreionii, băştinaşii acelor locuri, cărora cele două fete le dăduseră de ştire de ceea ce făcuseră Candid şi cu Cacambo, îi legaseră pe amîndoi cu funii făcute din coajă de copac. În jurul lor erau vreo cincizeci de oreioni goi, înarmaţi cu săgeţi, cu măciuci şi securi de cremene. Unii stăteau pe lîngă un cazan în care fierbea nişte apă, alţii pregăteau cîteva frigări şi toţi strigau:

— E un iezuit! e un iezuit! avem să ne răzbunăm şi o să mîncăm straşnic! o să mîncăm carne de iezuit!

— V-am spus eu, stăpîne, strigă cu mîhnire Cacambo, că fetele acelea au să ne joace festa?

Candid zărind cazanul şi frigările strigă:

— Să ştii că au să ne frigă şi au să ne fiarbă. Vai, ce-ar zice oare maestrul Pangloss dacă ar vedea cum e alcătuită natura pură? Toate or fi bune dar trebuie să spun că e trist lucru să pierzi pe domnişoara Cunigunda şi să fii pus în frigare de nişte oreioni.

Cacambo îşi ţinea întotdeauna firea.

— Nu pierdeţi speranţa, spuse el nemîngîiatului Candid; eu ştiu puţin limba celor de pe-aici şi am să vorbesc cu ei.

— Da, da, numaidecit, zise Candid; spune-le că e lucru groaznic şi inuman să fierbi şi să frigi oameni şi că asta nu e creştineşte de loc.

— Domnilor, spuse Cacambo, dumneavoastră vreţi să mîncaţi un iezuit. Foarte bine; nimic nu-i mai drept decît să-ţi tratezi astfel duşmanii. Într-adevăr dreptul natural ne învaţă să omorîm pe aproapele nostru şi lucrul acesta se face pe toată faţa pămîntului. Dacă noi nu ne folosim de acest drept asta e din cauză că avem şi altceva de mîncat; dumneavoastră însă n-aveţi mijloacele pe care le avem noi: desigur că e mai bine să-ţi mănînci duşmanii decît să laşi corbilor şi ciorilor roadele izbînzii tale. Eu, însă, domnilor, nu cred că dumneavoastră vreţi să vă mîncaţi şi prietenii. Uite, acuma sînteţi convinşi că o să puneţi în frigare un iezuit dar cel pe care vreţi să-l frigeţi e tocmai apărătorul dumneavoastră, e duşmanul duşmanilor dumneavoastră. Eu sînt de baştină de-aici din ţară; dumnealui pe care-l vedeţi e stăpînul meu şi nu numai că nu e iezuit dar chiar a omorît pe un iezuit şi i-a luat straiele. Asta v-a înşelat. Ca să verificaţi ce spun luaţi-i rantia, duceţi-vă cu ea la graniţa ţării conduse de *los padres* şi întrebaţi dacă stăpînul meu a ucis sau nu un ofiţer iezuit. N-o să zăboviţi mult. O să ne mîncaţi după aceea dacă o să vedeţi că v-am spus minciuni. Dar dacă ce v-am spus e adevărat, dumneavoastră cunoaşteţi prea bine principiile dreptului public, obiceiurile şi legile, ca să nu ne daţi drumul.

Oreionii se gîndiră că aceste vorbe sînt foarte cuminţi. Trimiseră pe doi mai răsăriţi dintre ei să vadă care-i adevărul. Cei doi trimişi îşi îndepliniră misiunea cu pricepere şi se întoarseră în curînd aducînd veşti bune. Oreionii dezlegară pe cei doi prizonieri, se purtară bine cu ei, le oferiră fete, le dădură de mîncat şi de băut şi îi însoţiră pînă la hotare strigînd veseli: „Nu-i iezuit! nu-i iezuit!"

Candid nu se mai sătura minunîndu-se de felul cum scăpaseră.

— Ce popor! zicea el, ce oameni! ce obiceiuri! Dacă n-aş fi avut norocul să străpung cu spada pe fratele domnişoarei Cunigunda aş fi fost mîncat fără nici o

îndoială. Oricum însă, natura pură e bună fiindcă oamenii aceştia, în loc să mă mănînce, s-au purtat cu mine foarte bine îndată ce-au aflat că nu-s iezuit.

Capitolul XVII

SOSIREA LUI CANDID ŞI A VALETULUI SĂU ÎN ELDORADO ŞI CE-AU VĂZUT ACOLO

Cînd au ajuns la graniţele oreionilor, Cacambo spuse lui Candid:

— După cum vedeţi, emisfera asta nu-i mai bună decît cealaltă; eu zic ca să ne întoarcem în Europa cît mai repede.

— Cum să ne întoarcem? zise Candid, şi unde să ne ducem? Dacă mă întorc în ţară la mine, dau de bulgari şi de abari care se bat între ei şi omoară pe cine întîlnesc; dacă mă întorc în Portugalia sînt ars pe rug; dacă rămînem aici putem în orice clipă să fim puşi la frigare. Şi cum să mă hotărăsc să plec din acea parte a lumii în care e domnişoara Cunigunda?

— Hai să mergem la Cayenne, zise Cacambo. Acolo o să găsim francezi, că francezii umblă în toate părţile. Poate că au să ne ajute, şi poate că Dumnezeu o să aibă milă de noi.

Nu era uşor să ajungi la Cayenne. Ştiau încotro trebuie să se îndrepte; dar munţi, fluvii, prăpastii, bandiţi şi sălbatici alcătuiau în toate părţile nişte cumplite obstacole. Caii le-au murit de oboseală, merindele s-au isprăvit; o lună întreagă s-au hrănit cu fructe sălbatice. Ajunseră în sfîrşit la un rîu care curgea printre cocotieri. Vederea acestora îi învioră şi le dădu speranţă.

Cacambo care avea întodeauna, ca şi baba, sfaturi bune la îndemînă îi spuse lui Candid:

— Sîntem istoviţi, nu mai putem umbla. Uite colo pe mal o luntre, s-o umplem cu nuci de cocos, să ne

suim in ea şi să ne lăsăm în voia apei; un rîu duce întotdeauna undeva unde sînt oameni. Dacă n-om găsi lucruri plăcute, o să găsim în orice caz lucruri noi.

— Da, să mergem, zise Candid, şi Providenţa să ne ajute!

Merseră aşa cîteva leghe printre maluri cînd înflorite, cînd sterpe, cînd netede, cînd rîpoase. Rîul se făcea tot mai lat. De la o vreme se pierdu pe sub o boltă de stînci înfiorătoare care se înălţau pînă la cer. Cei doi călători se lăsară cu îndrăzneală duşi de valuri pe sub acea boltă. Fluviul, care aici se îngustase, îi purtă cu o repeziciune şi un zgomot cumplit. După douăzeci şi patru de ceasuri văzură iar lumina zilei; luntrea lor însă se sparse de stînci; trebuiră să se tîrască din piatră în piatră o bună bucată de drum; în sfîrşit în faţa lor se deschise o zare nemăsurată, mărginită de nişte munţi de neurcat. Locurile din preajmă erau cultivate şi pentru plăceri şi pentru nevoi; pretutindeni ceea ce era de folos era şi plăcut. Drumurile erau înţesate sau mai degrabă împodobite de trăsuri care erau făcute dintr-un material strălucitor şi în care şedeau bărbaţi şi femei de-o frumuseţe ciudată; la trăsuri erau înhămate nişte oi roşii care alergau mai iute decît cei mai frumoşi cai din Andaluzia, din Tetuan şi din Maquinez.

— Asta-i o ţară, zise Candid, mai straşnică decît Vestfalia.

Intrară în cel dintîi sat pe care-l întîlniră în drum. La marginea satului cîţiva copii îmbrăcaţi în haine de brocart aurit, toate rupte, se jucau în bombiţe. Cei doi călători din cealaltă parte a lumii se opriră şi se uitară cu plăcere la dînşii: bombiţele erau destul de mari, galbene, roşii, verzi, şi aruncau sclipiri neobişnuite. Călătorii luară în mîini cîteva din ele; toate erau numai aur, numai smaralde şi rubine, dintre care chiar unul singur ar fi alcătuit cea mai frumoasă podoabă a tronului marelui Mogol.

— Băieţii aceştia, zise Cacambo, trebuie să fie copiii regelui.

În clipa asta veni învăţătorul satului şi-i chemă la şcoală.

— Ăsta, spuse Candid, e magistrul familiei regale.

Golănaşii lăsară jocul şi aruncară pe jos bombiţele. Candid le culege, fuge după învăţător şi i le întinde respectuos, dîndu-i să înţeleagă prin semne că alteţele lor regale şi-au uitat aurul şi pietrele scumpe. Învăţătorul satului, zîmbind, le luă şi le zvîrli pe jos, se uită o clipă foarte mirat la Candid şi îşi văzu de drum.

Călătorii culeseră iar de pe jos aurul, rubinele şi smaraldele.

— Ce-o fi şi asta? strigă Candid. Straşnic de binecrescuţi trebuie să mai fie copiii de regi în ţara asta dacă sînt învăţaţi să dispreţuiască aurul şi pietrele scumpe!

Cacambo era şi el tot aşa de mirat ca şi Candid. Ajunseră la o casă. Era clădită ca un palat din Europa. O mulţime de oameni erau la uşă şi încă şi mai mulţi înăuntru. Se auzea o muzică foarte plăcută şi mirosea a mîncare bună. Cacambo se apropie de uşă şi auzi vorbindu-se peruviana; asta era şi limba lui; doar toată lumea ştie că era din Tucuman, dintr-un sat în care numai limba asta se vorbea.

— Am să vă slujesc de tălmaci, spuse el lui Candid; hai să intrăm, că e un birt.

Cum au intrat i-au şi întîmpinat doi chelneri şi două chelneriţe îmbrăcaţi toţi în haine muiate în fir şi cu părul strîns în panglici şi îi poftiră să se aşeze la masă. S-au servit patru supe felurite, fiecare cu cîte doi papagali fripţi, un condor rasol, care cîntărea vreo două sute de livre, apoi două maimuţe fripte foarte gustoase, trei sute de colibri pe o farfurie şi şase sute de păsări-muşte pe alta; pe urmă nişte tocane straşnice şi nişte prăjituri minunate; toate în farfurii lucrate dintr-un soi de cristal de stîncă. Chelnerii şi chelneriţele birtului turnau de băut tot felul de licori făcute din trestie de zahăr.

Mesenii erau în cea mai mare parte negustori şi cărăuşi, toţi foarte politicoşi. Puseră cîteva întrebări

lui Cacambo, cu cea mai mare discreţie, şi răspunseră la întrebările acestuia în aşa fel încît să fie mulţumit.

După ce isprăviră de mîncat, Cacambo se gîndi, ca şi Candid, că o să-şi plătească bine partea aruncînd pe masă două bucăţi de aur din cele pe care le adunase de pe jos; hangiul şi hangiţa izbucniră în rîs ţinîndu-se de coaste. Cînd sfîrşiră cu rîsul, hangiul le spuse:

— Acuma am văzut, domnilor, că sînteţi străini. Noi pe-aici nu prea sîntem obişnuiţi cu străini. Iertaţi-ne că am început să rîdem cînd aţi vrut să ne plătiţi cu pietricelele de astea care se găsesc la noi pe toate drumurile. Desigur că n-aveţi monedă de-a noastră, dar nici n-aveţi aici nevoie de bani ca să staţi la masă. Toate hanurile au fost înfiinţate ca să fie de folos negustorilor şi sînt plătite de stat. Aici aţi mîncat mai prost fiindcă e sat; în altă parte însă o să fiţi primiţi aşa cum se cuvine.

Cacambo traducea ce spunea hangiul iar Candid asculta şi el cu aceeaşi admiraţie şi cu aceeaşi uimire cu care prietenul său Cacambo traducea.

— Ce ţară o fi asta, se întrebau ei unul pe altul, de care nimeni pe pămînt nu ştie şi în care natura e aşa de deosebită faţă de natura de la noi? Desigur că asta e ţara în care toate merg bine; fiindcă trebuie să fie pe undeva şi o ţară de felul acesta. Şi, orice ar fi zis maestrul Pangloss, eu de multe ori mi-am dat seama că în Vestfalia toate mergeau prost.

Capitolul XVIII

CE-AU VĂZUT ÎN ELDORADO

Cacambo începu să-l întrebe pe hangiu tot felul de lucruri dar acesta îi spuse:

— Eu nu prea ştiu mare lucru şi nici n-am nevoie fiindcă îmi merge foarte bine şi aşa; este însă aici un

bătrîn care a fost pe vremuri la Curte și e omul cel mai învățat din țară și totodată foarte prietenos.

Îl duse pe Cacambo la bătrînul acela. Candid acum nu mai juca decît un rol secundar și își insoțea valetul. Intrară într-o casă foarte simplă, fiindcă ușa era numai de argint și lambriurile odăilor nu erau decît de aur dar lucrate cu atita gust că nici cele mai bogate lambriuri nu le-ar fi întrecut. Vestibulul nu era încrustat decît doar cu rubine și smaralde; dar felul în care erau orînduite toate cumpănea tocmai bine această nemaipomenită simplicitate.

Bătrînul primi pe cei doi străini șezînd pe o sofa cu saltele de puf de colibri și îi cinsti cu licori în pahare de diamant; după aceea le răspunse astfel la ceea ce voiau să afle:

— Am o sută șaptezeci și doi de ani și am auzit de la tata, scutier al regelui, despre următoarele revoluții care s-au întîmplat în Peru și la care a fost și el martor. Țara în care sîntem este vechea patrie a incașilor care au avut neprevederea să iasă din ținuturile lor și să supună o parte din lume dar care au fost doborîți de spanioli.

Regii din familia lor care au rămas în țara lor de baștină au fost mai înțelepți: au poruncit, cu consimțămîntul națiunii, ca nici un locuitor să nu mai iasă niciodată din țărișoara noastră; în acest chip am putut să ne păstrăm inocența și fericirea. Spaniolii n-au știut niciodată prea bine ce-i cu țara asta și i-au zis Eldorado și un englez pe care il chema Raleigh chiar a și ajuns, acum vreo sută de ani, pină pe aproape; dar cum sîntem înconjurați de stînci și de prăpastii greu de trecut am scăpat pînă azi de lăcomia națiunilor Europei care sînt, nu știu de ce, foarte ahtiate după pietrele și după tina pămîntului nostru, în așa hal încît ar fi in stare să ne ucidă pe toți.

Stătură mult de vorbă; vorbiră despre forma de guvernămînt, despre obiceiurile locului, despre femei, despre spectacolele publice, despre arte. La urmă Candid, căruia tot îi mai plăcea metafizica, îl întrebă

prin mijlocirea lui Cacambo dacă ţara asta avea o religie.

Bătrînul se înroşi puţin.

— Cum să n-avem? zise el. Mai poate fi vreo îndoială? Credeţi că sîntem atît de ingraţi?

Cacambo întrebă respectuos ce religie este în Eldorado.

Bătrînul se înroşi iar.

— Pot fi oare mai multe religii? spuse el. Religia noastră este, cred, religia tuturora; slăvim pe Dumnezeu de dimineaţa pînă seara.

— Slăviţi un singur Dumnezeu? întrebă Cacambo, care slujea mereu de tălmaci îndoielilor lui Candid.

— Fără îndoială că numai unul, că doar nu sînt nici doi, nici trei, nici patru. După cum văd, oamenii din lumea dumneavoastră pun nişte întrebări foarte ciudate.

Candid nu mai contenea cu întrebările. Voi acum să ştie cum se roagă oamenii lui Dumnezeu în Eldorado.

— Nu ne rugăm lui, spuse vrednicul înţelept; nu avem nimic de cerut de la dînsul; ne-a dat tot ce ne trebuie şi noi îi mulţumim mereu.

Candid vru să vadă nişte preoţi şi întrebă unde îi poate găsi. Bătrînul zîmbi:

— Dragii mei, zise el; aici toţi sîntem preoţi. Regele şi toţi capii de familie cîntă cîntece de slavă în fiecare dimineaţă, cu mare solemnitate; şi cinci sau şase mii de muzicanţi îi acompaniază.

— Cum? nu aveţi călugări care sînt profesori, care se ceartă, care guvernează, care uneltesc şi pun să fie arşi pe rug pe cei care nu-s de părerea lor?

— Ar trebui să fim nebuni, zise bătrînul. Noi toţi aici avem aceleaşi convingeri şi nu pricepem de loc ce vreţi să spuneţi cu călugării dumneavoastră.

Candid la toate aceste vorbe se minuna grozav şi se gîndea: „Asta nu seamănă de loc cu ceea ce se întîmpla în Vestfalia şi în castelul domnului baron; dacă prietenul nostru Pangloss ar fi fost în Eldorado n-ar mai fi spus că Thunder-ten-tronckh era tot ce poate fi

mai bun pe lume; asta înseamnă că trebuie numaidecît să călătorești și să vezi lumea.

După ce au stat pe îndelete de vorbă, bătrînul puse să înhame o caleașcă cu șase berbeci și dădu călătorilor doisprezece slujitori ca să-i conducă la Curte.

— Să mă iertați, le spuse el, că din cauza vîrstei mele trebuie să mă lipsesc de cinstea de-a vă însoți. Regele o să vă primească în așa fel, încît n-o să fiți nemulțumiți și veți fi îngăduitori cu obiceiurile țării dacă unele din ele n-au să vă placă.

Candid și Cacambo se urcară în caleașcă. Cei șase berbeci zburau, nu altceva, și nici patru ceasuri n-au trecut și au ajuns la palatul regelui care era așezat la un capăt al capitalei. Portalul era înalt de două sute douăzeci de coți și lat de o sută; e cu neputință de spus din ce materie era făcut. Chiar numai de-aici se vede ce superioritate nemaipomenită avea materia aceea față de pietrele și nisipul cărora noi le spunem aur și nestemate.

Douăzeci de fete frumoase din garda palatului întîmpinară pe Candid și pe Cacambo cînd se dădură jos din caleașcă, îi duseră la baie, apoi îi îmbrăcară în niște mantii țesute din puf de colibri; pe urmă marii ofițeri și marile ofițere ale coroanei îi duseră la odăile majestății-sale, trecînd printre două șiruri de cîte o mie de muzicanți fiecare, așa cum e obiceiul pe-acolo. Cînd ajunseră aproape de sala tronului, Cacambo întrebă pe un mare ofițer cum trebuia să salute pe majestatea-sa: să se arunce în genunchi sau cu burta la pămînt? să-și pună mîinile pe cap sau la spate? să sărute lespezile sălii? în sfîrșit, care era ceremonia obișnuită?

— Obiceiul, spuse marele ofițer, este să îmbrățișezi pe rege și să-l săruți pe amîndoi obrajii.

Candid și Cacambo luară pe după gît pe majestatea-sa și acesta îi pofti politicos la masă.

Pînă la vremea mesei se duseră prin oraș să se plimbe. Văzură edificii publice înalte pînă la nori, piețe împodobite cu o mulțime de coloane, fîntîni cu apă lim-

pede, fintini cu apă roză, adică cu licori de trestie de zahăr, care curgeau necontenit în mijlocul unor piețe largi, pardosite cu un fel de pietre scumpe, ce răspîndeau un miros ca de cuișoare și scorțișoară. Candid vru să viziteze curtea de justiție și curtea supremă. I se spuse că nu există tribunale și că procese nu sînt. Întrebă dacă sînt închisori și i se răspunse că nu. Ceva care l-a mirat și mai mult și i-a făcut cea mai mare plăcere a fost palatul științelor în care văzu o galerie lungă de două mii de pași plină toată de aparate de calculat și de fizică.

După ce cutreierară astfel toată amiaza cam a mia parte din oraș, se întoarseră la rege. Candid se așeză la masă între majestatea-sa, valetul său Cacambo și mai multe doamne. Niciodată nu s-a mincat mai bine și nimeni n-a avut vreodată atîta haz la masă cît a avut majestatea-sa. Cacambo traducea lui Candid vorbele de duh ale regelui și acestea, deși traduse, rămîneau tot vorbe de duh. De multe lucruri se minunase Candid dar de asta poate mai mult decît de orice.

Petrecură acolo vreo lună. Candid mereu îi spunea lui Cacambo:

— Da, bineînțeles, castelul în care m-am născut nu face cît țara asta în care sîntem acuma; dar, oricum ar fi, domnișoara Cunigunda nu-i aici iar dumneata desigur că ai o iubită în Europa. Dacă rămînem aici o să fim doar așa cum sînt ceilalți; pe cînd, dacă ne întoarcem în lumea noastră numai cu douăsprezece oi încărcate cu pietricele din Eldorado, avem să fim mai bogați decît toți regii împreună, n-o să ne mai temem de nici un inchizitor și o să putem s-o luăm pe domnișoara Cunigunda.

Vorbele acestea fură pe gustul lui Cacambo, așa de tare le place oamenilor să umble forfota, să se ingîmfe față de ai lor și să se laude cu ce-au văzut în alte părți încît cei doi fericiți se hotărîră să nu mai fie fericiți și să ceară voie majestății-sale să plece.

— Faceți o prostie, le spuse regele. Eu știu că țara mea nu-i grozavă; dar cînd vezi că îți merge bine un-

deva trebuie să rămîi acolo. Desigur că eu n-am dreptul să opresc pe străini şi să-i ţin aici; asta e o tiranie care nu-i nici în obiceiurile noastre, nici în legile noastre! toţi oamenii sînt liberi; puteţi să plecaţi cînd vreţi numai că de-aici e foarte greu de ieşit. Să mergi în susul apei pe rîul repede pe care aţi sosit printr-o adevărată minune şi care curge pe sub bolţi de stînci este un lucru cu neputinţă. Munţii care sînt de jur împrejurul regatului meu au o înălţime de zece mii de coţi şi-s drepţi ca peretele; fiecare munte are o latură de peste zece leghe; iar de partea cealaltă scoborîşul e numai prăpastie. Dar fiindcă vreţi numaidecît să plecaţi am să dau ordin intendenţilor maşinilor să facă o maşină care să vă ducă pînă dincolo. Cînd o să ajungeţi de partea cealaltă a munţilor, nimeni n-o să poată să vă însoţească; supuşii mei s-au jurat să nu iasă din ţara lor şi sînt destul de înţelepţi ca să nu-şi calce jurămîntul. Şi acuma puteţi să-mi cereţi tot ce vreţi.

— Nu cerem majestăţii-voastre, spuse Cacambo, decît vreo cîteva oi încărcate cu merinde, cu pietricele şi cu tină de pe aici de pe la dumneavoastră.

Regele rîse.

— Eu nu înţeleg, zise el, de ce vă place dumneavoastră europenilor tina noastră galbenă. Luaţi-vă cît vreţi şi să vă fie de bine.

Dădu imediat ordin inginerilor lui să facă o maşină care să ducă pe aceşti doi oameni ciudaţi peste hotarele ţării. Trei mii de fizicieni se puseră pe lucru; maşina a fost gata în două săptămîni şi a costat nici mai mult, nici mai puţin decît vreo douăzeci de milioane de livre sterline, în banii ţării. Candid şi Cacambo fură urcaţi în maşină şi, împreună cu ei, doi berbeci mari roşii cu şaua pe ei ca să aibă cu ce merge după ce au să treacă munţii, apoi douăzeci de berbeci cu samare, încărcaţi cu merinde, treizeci care duceau tot felul de daruri din ce avea ţara mai de preţ şi cincizeci care erau încărcaţi cu aur, cu pietre scumpe şi cu diamante. Regele îmbrăţişă cu dragoste pe cei doi drumeţi.

A fost o priveliște strașnică plecarea lor și felul iscusit în care au fost ridicați și ei și berbecii, pînă în creștetul munților. Fizicienii și-au luat rămas bun după ce i-au scos la liman. Candid nu mai avea acuma altă dorință și alt scop decît să se ducă cu berbecii lui și să se înfățișeze domnișoarei Cunigunda.

— Avem acuma, zise el, cu ce să plătim guvernatorului din Buenos Aires dacă domnișoara Cunigunda o să fie pusă cumva la vînzare. Să mergem la Cayenne și acolo să ne tocmim o corabie și pe urmă om vedea ce regat putem să cumpărăm.

Capitolul XIX

CE LI S-A ÎNTÎMPLAT LA SURINAM ȘI CUM A FĂCUT CANDID CUNOȘTINȚĂ CU MARTIN

Întîia zi de călătorie a fost destul de plăcută. Se bucurau la gîndul că au mai multe comori decît au Asia, Europa și Africa la un loc. Candid, entuziasmat, scrise numele Cunigundei pe toți copacii. A doua zi, doi berbeci se înecară într-o mlaștină cu tot ce purtau în spate; alți doi muriră de oboseală peste cîteva zile; pe urmă șapte sau opt pieriră de foame pe cînd treceau printr-un deșert; alții căzură într-o prăpastie. În sfîrșit, după ce au mers o sută de zile nu le-au mai rămas decît doi berbeci. Candid spuse lui Cacambo:

— Vezi, dragul meu, ce pieritoare sînt avuțiile acestei lumi; trainice nu-s decît virtutea și fericirea pe care le-aș simți cînd aș vedea-o iar pe domnișoara Cunigunda.

— Așa este! zise Cacambo. Dar oricum tot ne-au mai rămas doi berbecii cu mai multe comori decît a avut vreodată regele Spaniei și uite, colo în zare, e un oraș care cred că o fi Surinam, așezarea olandezilor. Am ajuns la capătul necazurilor și la începutul fericirii.

Cînd se apropiară de oraş dădură de un negru întins jos numai cu o jumătate de îmbrăcăminte pe el, adică jumătate din nişte nădragi de pînză albastră; bietul om era fără o mînă şi fără un picior.

— Ce faci aici, omule, zise Candid, şi ce-ai păţit de eşti în halul ăsta?

— Aştept pe stăpînu-meu, domnul Vanderdendur, care-i negustor vestit, răspunse negrul.

— Domnul Vanderdendur te-a adus în starea în care eşti?

— Da, zise negrul, aşa e obiceiul. De două ori pe an ni se dă cîte o pereche de nădragi de pînză, asta-i toată îmbrăcămintea. Cînd lucrăm la zahăr, dacă roata ne apucă un deget, ni se taie toată mîna; dacă fugim şi ne prinde, ne taie un picior. Eu am păţit şi una şi alta. Cu preţul ăsta mîncaţi dumneavoastră zahăr în Europa. Cu toate acestea cînd mama m-a vîndut cu zece scuzi patagoni pe coasta Guineei, mi-a spus: „Copile dragă, roagă-te fetişilor noştri şi slăveşte-i mereu, că au să-ţi poarte noroc; ai cinstea să fii sclavul stăpînilor noştri albi şi de pe urma ta o să ne procopsim şi noi, părinţii tăi“. Vai! nu ştiu dacă ei s-or fi procopsit de pe urma mea, dar eu de pe urma lor nu m-am procopsit de loc. Cîinii, maimuţele şi papagalii sînt de o mie de ori mai fericiţi decît noi. Fetişii olandezi, care m-au convertit, îmi spun în fiecare duminică că toţi sîntem copiii lui Adam, şi albi şi negri. Eu nu sînt genealogist, dar dacă predicatorii aceştia spun adevărul atunci sîntem toţi veri de-al doilea. Trebuie însă să spunem că nu se poate să te porţi mai urît cu neamurile.

— O, Pangloss, strigă Candid, tu nu bănuiseşi această grozăvie! Nu mai e nimic de făcut: trebuie să renunţ la optimismul tău.

— Ce înseamnă optimism? întrebă Cacambo.

— Vai! spuse Candid, înseamnă să afirmi cu înverşunare că toate sînt bune atunci cînd îţi merge rău.

Şi îi dădură lacrimile uitîndu-se la negrul acela; şi cu lacrimi în ochi intră în Surinam.

Cel dintîi lucru pe care l-au făcut a fost să vadă în port dacă nu este vreo corabie care să plece la Buenos Aires. Chiar şi intrară în vorbă cu un patron spaniol; acesta zise că e gata să facă cu ei un tîrg cinstit şi le dădu întîlnire într-o cîrciumă. Candid şi credinciosul Cacambo se duseră acolo cu cei doi berbeci.

Candid, care spunea tot ce gîndea, povesti spaniolului toate întîmplările lui şi îi mărturisi că ar vrea s-o răpească pe domnişoara Cunigunda.

— Nici nu mă gîndesc să te duc la Buenos Aires, zise patronul: m-ar spînzura imediat, şi pe dumneata la fel. Frumoasa Cunigunda e amanta favorită a guvernatorului.

Asta a fost ca un trăsnet pe capul lui Candid. Mai întîi a plîns zdravăn, pe urmă l-a luat deoparte pe Cacambo şi i-a spus:

— Uite, dragul meu, ce trebuie să faci. Avem fiecare în buzunar vreo cinci sau şase milioane în diamante; tu eşti mai dibaci decît mine; du-te la Buenos Aires şi ia-o de-acolo pe domnişoara Cunigunda. Dacă guvernatorul se lasă greu, dă-i un milion; dacă tot nu vrea, dă-i două; tu n-ai ucis nici un inchizitor aşa că n-au să te bănuiască. În vremea asta eu am să mai tocmesc o corabie şi am să mă duc să te aştept la Veneţia; e o ţară liberă şi acolo nici bulgarii, nici abarii, nici evreii, nici inchizitorii nu pot să ne facă nimic.

Cacambo încuviinţă şi el această înţeleaptă hotărîre. Era necăjit că se desparte de un stăpîn aşa de cumsecade şi care ajunsese acuma prietenul lui cel mai bun; însă plăcerea pe care o simţea slujindu-l fu mai mare decît mîhnirea care îl cuprinse la gîndul că trebuie să se despartă de el. Se îmbrăţişară plîngînd. Candid îi spuse că să n-o uite nici pe babă. Cacambo plecă chiar în ziua aceea: era un om foarte de treabă acest Cacambo.

Candid mai stătu cîtva timp la Surinam pînă să găsească un patron de corabie care să-l ducă în Italia împreună cu cei doi berbeci care îi mai rămăseseră. Îşi luă cîţiva servitori şi cumpără tot ce-i trebuia la

o călătorie așa de lungă. Domnul Vanderdendur, stăpînul unei corăbii încăpătoare, veni la el.

— Cît ceri, domnule, îl întrebă Candid, ca să ne duci drept la Veneția, cu servitorii, cu bagajele și cu berbecii ăștia?

Patronul zise că vrea zece mii de piaștri. Candid i-i dădu fără nici o șovăire.

„Oho! se gîndi șiretul Vanderdendur; străinul ăsta dă zece mii de piaștri fără să se tîrguiască! Trebuie să fie bogat grozav." Și întorcîndu-se peste cîteva clipe spuse că nu poate să plece fără douăzeci de mii de piaștri.

— Bine, zise Candid, așa să fie!

„Ehei! își spuse negustorul, omul ăsta dă douăzeci de mii de piaștri tot așa de ușor cum a dat zece mii."

Și se mai întoarse o dată și zise că nu poate să-l ducă la Veneția fără treizeci de mii de piaștri.

— Bine, am să dau treizeci de mii de piaștri, spuse Candid.

„Aha! se gîndi iar negustorul olandez; dă treizeci de mii de piaștri și nici nu-i pasă; berbecii ăștia or fi încărcați cu vreo comoară; dar deocamdată să mă opresc aici; să iau întîi treizeci de mii de piaștri și pe urmă oi mai vedea eu."

Candid vîndu doar două diamante mai mărunte, dintre care chiar cel mai mic făcea mai mult decît toți banii pe care îi cerea patronul. Plăti acestuia înainte. Cei doi berbeci fură îmbarcați. Candid venea și el într-o luntre ca să ajungă corabia, care era în radă. În vremea asta patronul întinde pînzele și pornește. Vîntul prielnic îl duce repede. Candid, uluit, vede cum corabia se pierde în zare.

— Vai! spuse el, asta-i o ispravă vrednică de lumea veche!

Se întoarce apoi la mal, copleșit de necaz; cum să nu fie, cînd pierduse o avere cu care douăzeci de regi s-ar fi mulțumit.

Se duse la judecătorul olandez și, agitat cum era, bătu în ușă cam tare; intră, își spuse păsul și vorbi

mai tare decît se cuvenea. Judecătorul mai întîi îl puse să plătească zece mii de piaştri pentru larma pe care o făcuse; pe urmă ascultă frumos tot ce-i spuse, îi făgădui că va cerceta chestiunea cînd se va întoarce negustorul şi îl puse să mai plătească zece mii de piaştri pentru cheltuieli de judecată.

Treaba asta îl necăji la culme pe Candid. E drept că îndurase nenorociri de mii de ori mai cumplite, acuma însă nepăsarea judecătorului şi aceea a patronului, care îl furase, îi răscoli fierea şi îl cufundă într-o melancolie neagră. Răutatea oamenilor i se înfăţişa acuma în toată urîţenia ei; era năpădit numai de gînduri triste. În sfîrşit, o corabie franceză fiind tocmai gata de plecare la Bordeaux, cum nu mai avea acum de îmbarcat berbeci încărcaţi cu diamante, Candid închirie o cabină cu preţul cuvenit şi dădu de veste în oraş că plăteşte călătoria şi hrana şi dă şi două mii de piaştri unui om de treabă care ar vrea să meargă cu dînsul, cu condiţia ca omul acela să fie cel mai scîrbit de starea lui şi cel mai nenorocit din toată ţara.

Se înfăţişară o mulţime de candidaţi; o flotă întreagă nu i-ar fi putut cuprinde pe toţi. Candid vrînd să aleagă pe cei care păreau mai potriviţi îşi puse ochii pe vreo douăzeci de inşi pe care după înfăţişare îi socotea mai sociabili şi care toţi ziceau că sînt vrednici să fie aleşi. Îi adună pe toţi la el la han, îi pofti la masă şi puse pe fiecare să se jure că-şi va povesti viaţa aşa cum a fost, şi făgădui că o să aleagă pe acela care i se va părea mai de plîns şi mai îndreptăţit să se plîngă de soarta lui iar că celorlalţi le va da cîte o gratificaţie.

Adunarea a ţinut pînă la patru dimineaţa. Candid ascultînd toate întîmplările lor îşi aduse aminte de ce-i spunea baba cînd mergeau la Buenos Aires şi de prinsoarea pe care o făcuse ea că nu era om pe corabie căruia să nu i se fi întîmplat o nenorocire. Se gîndea la Pangloss, la fiecare întîmplare pe care o auzea. „Pangloss, îşi spuse el, ar fi foarte încurcat şi n-ar avea

cum să demonstreze că sistemul lui e bun. Păcat că nu-i şi el aici. Hotărît lucru, dacă toate merg bine undeva atunci numai în Eldorado merg bine şi nu în altă parte." În sfîrşit, se hotărî să aleagă pe un biet savant care lucrase zece ani pentru librarii din Amsterdam. Se gîndi că o meserie mai proastă decît asta nu există.

Savantul acesta era un om de treabă; nevastă-sa îl prădase, fecioru-su îl bătuse iar fiică-sa îl părăsise şi fugise cu un portughez. Avusese o slujbuşoară pe care tocmai o pierduse; iar predicatorii din Surinam îl prigoneau pentru că îl socoteau socinian[1]. Trebuie spus că ceilalţi erau cel puţin tot aşa de nenorociţi ca şi el; Candid trăgea însă nădejde că, stînd de vorbă cu savantul, o să-i mai treacă de urît în timpul călătoriei. Toţi ceilalţi rivali fură de părere că le-a făcut o mare nedreptate Candid că nu i-a ales pe dînşii; el le închise gura dînd fiecăruia cîte o sută de piaştri.

Capitolul XX

CE S-A ÎNTÎMPLAT PE MARE CU CANDID ŞI CU MARTIN

Savantul cel bătrîn, pe care îl chema Martin, se urcă pe corabie cu Candid şi plecă cu acesta la Bordeaux. Şi unul şi altul văzuseră multe şi suferiseră multe; şi chiar dacă corabia ar fi mers de la Surinam pînă în Japonia pe la Capul Bunei Speranţe, tot ar fi avut ce să vorbească despre răul fizic şi răul moral cît timp ar fi ţinut călătoria.

---

[1] Socinienii sînt discipolii lui Lelio Socin, eretic din secolul al XVI-lea, care voia să supună Scriptura regulilor criticii omeneşti şi care tăgăduia Treimea, consubstanţialitatea Duhului Sfînt, păcatul originar, predestinarea, harul etc. Socinienii pot fi consideraţi ca precursori ai deiştilor (n. t.).

Candid totuşi avea un avantaj față de Martin, fiindcă trăgea mereu nădejde că o să se întîlnească iar cu domnișoara Cunigunda pe cînd Martin n-avea de nădăjduit nimic; pe lîngă asta avea aur şi diamante şi, cu toate că pierduse o sută de berbeci mari roşii încărcați cu cele mai mari comori din lume şi cu toate că era necăjit de şolticăria patronului olandez, totuşi, atunci cînd se gîndea la ce mai avea în buzunar şi cînd vorbea de Cunigunda, mai ales către sfîrşitul mesei, înclina către sistemul lui Pangloss.

— Dar dumneata, domnule Martin, întrebă el pe savant, ce crezi despre toate astea? Care e părerea dumitale despre răul moral şi răul fizic?

— Domnul meu, răspunse Martin, pe mine preoții m-au învinuit că aş fi socinian; adevărul este însă că sînt manichean[1].

— Rîzi de mine, zise Candid. Nu mai sînt azi manicheeni.

— Mai sînt eu, spuse Martin. Nu ştiu ce să fac dar nu pot să gîndesc altfel.

— Atunci să ştii că ai pe dracul în dumneata, zise Candid.

— S-amestecă aşa de des în treburile acestei lumi, spuse Martin, că s-ar putea să fie şi în mine, aşa cum e pretutindeni; drept să-ți spun însă că atunci cînd îmi arunc ochii peste globul acesta, sau mai bine zis peste această globulă, îmi vine a crede că Dumnezeu l-a părăsit şi l-a dat pe mîna vreunei ființe răufăcătoare; bineînțeles nu mă gîndesc la Eldorado. N-am văzut oraş care să nu dorească distrugerea oraşului vecin, n-am văzut familie care nu vrea să piară altă familie. Pretutindeni cei slabi urăsc pe cei tari dar se tîrăsc în fața lor, iar cei tari se poartă cu ei cum s-ar purta cu nişte turme pe care le cresc pentru lînă şi carne. Un milion de asasini înregimentați cutreieră Europa

[1] Manicheeni (după Manes sau Manicheu, care trăia în Persia în secolul al III-lea) susțineau că lumea este opera a două principii opuse, unul bun, altul rău, amîndouă eterne, independente unul față de altul şi la fel de puternice (n. t.).

de la un capăt la altul, practică omorul şi tîlhăria cu disciplină ca să-şi cîştige existenţa pentru că n-au o meserie mai cinstită; şi, în oraşele în care s-ar părea că lumea trăieşte în pace şi în care înfloreşte arta şi ştiinţa, oamenii sînt roşi de invidie, de griji şi de necazuri mai mult decît e ros de urgie un oraş asediat. Durerile ascunse sînt şi mai cumplite decît nenorocirile publice. Ce să mai spun, am văzut şi am îndurat atîtea încît sînt manicheean.

— Dar sînt şi lucruri bune pe lume, zise Candid.

— Poate c-or fi, spuse Martin, dar eu nu le cunosc.

Pe cînd vorbeau aşa între ei, se auzi o lovitură de tun. În curînd se auziră altele, din clipă în clipă tot mai dese. Fiecare îşi luă ocheanul. Zăriră două corăbii care se luptau între ele la o depărtare de vreo trei mile. Vîntul le aduse atît de aproape de vasul francez încît cei de pe vas putură să se bucure pe îndelete de priveliştea bătăliei. În sfîrşit una din corăbii dădu celeilalte cîteva lovituri atît de nimerite încît o scufundă. Candid şi Martin văzură că pe puntea vasului care se scufunda erau vreo sută de oameni; ridicau braţele spre cer şi scoteau nişte ţipete groaznice; peste o clipă corabia fu înghiţită.

— Poftim! spuse Martin, iată cum se poartă oamenii între ei.

— E adevărat, zise Candid, că este ceva diabolic în toată treaba asta.

Pe cînd vorbea aşa, zări ceva roşu care înota pe lîngă corabia lor. Lăsară jos o barcă, să vadă ce-ar putea fi: era un berbec de-al lui. Bucuria lui Candid cînd îşi găsi berbecul fu mai mare decît îi fusese mîhnirea atunci cînd pierduse o sută de berbeci încărcaţi cu diamante din Eldorado.

Căpitanul francez văzu îndată că patronul corăbiei scufundătoare era spaniol iar acela al corăbiei scufundate fusese un pirat olandez: era chiar acela care îl prădase pe Candid. Bogăţiile imense pe care pusese mîna acel ticălos se înmormîntaseră în mare împreună cu el şi numai un berbec scăpase.

— După cum vezi, spuse Candid lui Martin, crima e pedepsită cîteodată; ticălosul acela de patron olandez a avut soarta pe care o merita.

— Da, zise Martin, dar de ce-a fost nevoie să piară şi călătorii care erau pe corabia lui? Dumnezeu a pedepsit pe ticălos, dracul a înecat pe ceilalţi.

În vremea asta vasul francez şi cel spaniol îşi continuau drumul şi Candid continua să vorbească cu Martin. Discutară aşa două săptămîni în şir şi după două săptămîni erau tot acolo unde fuseseră la început. Dar oricum, stăteau de vorbă, îşi împărtăşeau unul altuia ideile şi se mîngîiau cu asta. Candid îşi dezmierda berbecul. „Dacă te-am găsit pe tine, zicea el, atunci am s-o găsesc şi pe domnişoara Cunigunda."

Capitolul XXI

CANDID ŞI MARTIN SE APROPIE DE COASTELE FRANŢEI ŞI DISCUTĂ

Zăriră în sfîrşit coastele Franţei.

— Ai fost vreodată în Franţa, domnule Martin? întrebă Candid.

— Da, spuse Martin, am fost prin mai multe provincii. În unele jumătate din locuitori sînt nebuni, în unele lumea e prea şireată, în altele oamenii sînt de obicei cumsecade şi cam proşti, în altele fac pe deştepţii; în toate ocupaţia de căpetenie este amorul, a doua ocupaţie bîrfeala şi a treia flecăreala.

— Dar în Paris ai fost, domnule Martin?

— Da, am fost şi în Paris; acolo găseşti din toate astea cîte ceva; e o harababură întreagă, o hăituială în care toţi aleargă după plăcere şi aproape nimeni n-o găseşte, cel puţin după cît mi s-a părut mie. N-am stat mult acolo. Cum am ajuns, nişte pungaşi, la bîlciul Saint-Germain, mi-au furat tot ce aveam; pe urmă am fost luat şi eu drept hoţ şi am stat o

săptămînă la răcoare; după aceea m-am făcut corector la o tipografie ca să strîng nişte bani şi să mă pot întoarce pe jos în Olanda. Am cunoscut tagma care scrie, tagma care unelteşte[1] şi tagma apucată de spasmuri[2]... Se zice că ar fi oameni foarte şlefuiţi în oraşul acela; se prea poate.

— În ce mă priveşte, eu nu sînt de loc curios să văd Franţa, zise Candid. Îţi închipui, cred, că după ce am petrecut o lună în Eldorado nu mai vreau să văd nimic altceva decît pe domnişoara Cunigunda; mă duc s-o aştept la Veneţia; prin Franţa numai o să trecem, în drum către Italia; vrei să vii şi dumneata cu mine?

— Vin bucuros, spuse Martin. Am auzit că Veneţia nu-i bună decît pentru nobilii veneţieni, dar şi străinii sînt bine primiţi acolo cînd au bani mulţi; eu nu am de loc, dar ai dumneata, aşa că merg cu dumneata unde vrei.

— Da' ia spune, întrebă deodată Candid, crezi oare că pămîntul a fost la început numai apă aşa cum scrie în cartea aceea groasă pe care o are căpitanul corăbiei?

— Nu cred de loc, răspunse Martin, tot aşa cum nu cred nimic din toate închipuirile care s-au răspîndit de cîtăva vreme.

— Dar lumea asta cu ce scop a fost creată? întrebă Candid.

— Ca să ne facă să turbăm, răspunse Martin.

— Nu te-ai mirat, urmă Candid, cînd ţi-am povestit întîmplarea cu cele două fete din ţara oreionilor care erau îndrăgostite de nişte maimuţoi?

— Nu m-am mirat de loc, răspunse Martin; ce e ciudat în asta? Am văzut atîtea lucruri extraordinare încît nu mai există nimic extraordinar.

— Dumneata cum crezi, întrebă Candid, oare oamenii s-au ucis întotdeauna unii pe alţii aşa cum se ucid

[1] Janseniştii (n.t.)

[2] Convulsionarii, fanatici jansenişti din secolul al XVIII-lea cărora exaltarea religioasă le stîrnea convulsiuni (n.t.)

azi? oare au fost întotdeauna mincinoşi, mişei, vicleni, ingraţi, tîlhari, slabi de înger, uşuratici, laşi, invidioşi, lacomi, beţivi, zgîrciţi, ambiţioşi, cruzi, bîrfitori, destrăbălaţi, fanatici, ipocriţi şi proşti?

— Dar dumneata cum crezi, spuse Martin, oare vulturii întotdeauna au mîncat porumbei cînd au găsit?

— Da, desigur, zise Candid.

— Ei, atunci, spuse Martin, dacă vulturii au mereu aceeaşi fire, de ce vrei ca oamenii să-şi fi schimbat firea?

— O! zise Candid, este o deosebire, pentru că liberul arbitru...

Tot discutînd aşa au ajuns la Bordeaux.

Capitolul XXII

CE LI S-A ÎNTÎMPLAT ÎN FRANŢA LUI CANDID ŞI LUI MARTIN

Candid nu s-a oprit la Bordeaux decît atîta cît i-a trebuit ca să vîndă cîteva pietricele din Dorado şi să-şi facă rost de-o trăsură cu două locuri, fiindcă nu se mai putea despărţi acuma de filozoful său Martin. I-a părut însă foarte rău că s-a despărţit de berbecul lui pe care l-a lăsat Academiei de Ştiinţe din Bordeaux, care propuse ca subiect pentru premiul pe anul acela să se afle de ce lîna acestui berbec era roşie; premiul a fost acordat unui savant de la Nord care a demonstrat cu A plus B, minus C, împărţit la Z, că berbecul trebuia neapărat să fie roşu şi să moară de gălbează.

Toţi călătorii pe care Candid îi întîlnea pe la hanuri îi spuneau: „Ne ducem la Paris". Văzînd că toată lumea se grăbeşte să ajungă acolo, îi veni şi lui poftă să vadă capitala; asta nu l-ar fi abătut prea mult din drumul lui la Veneţia.

Intră în Paris prin foburgul Saint-Marceaux şi i se păru că a ajuns în cel mai păcătos sat din Vestfalia.

Cum ajunse la hotel, Candid se îmbolnăvi din pricina oboselii. Boala era uşoară. Fiindcă purta la deget un diamant enorm şi toţi văzuseră că avea în trăsură o casetă foarte grea, imediat se pomeni cu doi medici pe care nu-i chemase, cu cîţiva amici intimi care nu se mai dezlipiră de el şi cu două cucoane cucernice care îi pregăteau mîncare de dietă. Martin spuse:

— Îmi aduc aminte că am fost şi eu bolnav cînd am venit întîia oară la Paris; eram foarte sărac, aşa că n-am avut nici un prieten, nici cucoane, nici doctori, şi m-am făcut sănătos.

După cîtva timp, cu atîtea leacuri şi luări de sînge, boala lui Candid s-a înrăutăţit. Veni la el un preot din cartier şi îi ceru cu duhul blîndeţii un bilet la purtător plătibil pe lumea cealaltă. Candid îi spuse că nici nu se gîndeşte. Cucoanele cele cucernice îi spuseră că aşa era moda acuma; Candid se împotrivi zicînd că el nu era omul modei. Martin voi să-l arunce pe fereastră pe preotul cu propunerea; acesta se jură pe toţi dumnezeii că, dacă nu semnează biletul, Candid o să rămînă neîngropat; Martin se jură şi el că îl îngroapă pe preot dacă îl mai plictiseşte. Cearta se înteţi. Martin îl luă pe ins de spate şi îl dădu afară; din asta a ieşit o tevatură întreagă şi s-a făcut un proces-verbal. Candid se însănătoşi; şi în timp ce se întrema avu mereu musafiri la masă. Jucau cărţi şi Candid se mira că nu-i vine niciodată asul; Martin însă nu se mira.

Printre cei care făceau onorurile oraşului era şi un abate din Périgord, unul din acei oameni curtenitori, mereu sprinteni, mereu serviabili, îndrăzneţi, linguşitori, gata la orice, care aţin calea străinilor, le povestesc cronica scandaloasă a tîrgului şi îi ademenesc la petreceri. Acesta mai întîi duse pe Candid şi pe Martin la teatru. Se dădea o tragedie nouă. Lîngă Candid se aflau cîţiva oameni de duh. Candid, fără se să sinchisească de ei, plînse la cîteva scene jucate

în chip desăvîrşit. Unul din deştepţii care şedeau în rînd cu el îi spuse în pauză:

— Rău faceţi că plîngeţi; actriţa asta e foarte proastă; actorul care joacă cu ea e şi mai prost; piesa e şi mai proastă decît actorii; autorul habar n-are de limba arabă şi cu toate acestea acţiunea se petrece în Arabia; şi pe lîngă asta nu crede nici în ideile înnăscute; mîine o să vă aduc o mulţime de broşuri scrise împotriva lui.

— Cîte piese de teatru aveţi în Franţa? întrebă Candid pe abate.

— Vreo cinci, şase mii, răspunse acesta.

— E mult, spuse Candid; şi cîte sînt bune?

— Vreo cincisprezece, şaisprezece.

— E mult, zise Martin.

Lui Candid îi plăcu foarte tare o actriţă care făcea pe regina Elisabeta într-o tragedie destul de slabă care se joacă din cînd în cînd.

— Actriţa asta, spuse el lui Martin, îmi place; seamănă puţin cu domnişoara Cunigunda; aş vrea s-o cunosc şi eu.

Abatele din Périgord se oferi să-l ducă la ea. Candid, crescut în Germania, întrebă care era protocolul şi cum erau tratate în Franţa reginele Angliei.

— Trebuie de făcut o deosebire, zise abatele. În provincie le duci la tractir; în Paris le respecţi cînd sînt frumoase şi le arunci la gunoi cînd au murit.

— Regine la gunoi! strigă Candid.

— Da, părintele are dreptate, zise Martin. Eram în Paris cînd domnişoara Monima a plecat, cum se spune, din lumea asta şi s-a dus pe lumea cealaltă; nu i s-au dat ceea ce oamenii de-aici numesc *onorurile îngropăciunii*, adică cinstea de-a putrezi cu toţi pîrliţii mahalalei într-un cimitir păcătos; domnişoara Monima a fost îngropată la o răspîntie, ceea ce desigur că a supărat-o cumplit fiindcă avea simţiri nobile.

— Foarte urît din partea celor care au hotărît asta, zise Candid.

— Ce poţi să faci? zise Martin. Aşa-s oamenii pe-aici. Imaginează toate contradicţiile, toate nepotrivirile

cu putinţă şi ai să le găseşti în conducerea, în tribunalele, în bisericile, în spectacolele acestei naţiuni ciudate.

— E adevărat că la Paris lumea rîde mereu? întrebă Candid.

— Da, răspunse abatele, numai că rîde de ciudă. Toţi se tînguie că lucrurile merg prost, dar se tînguie hohotind de rîs; ba chiar şi faptele cele mai urîte le fac tot rîzînd.

— Cine este, întrebă Candid, porcul acela care vorbea aşa de rău piesa aceea la care am plîns atîta şi de actorii care mi-au plăcut aşa de mult?

— E un om rău, răspunse abatele, care îşi cîştigă pîinea înjurînd toate piesele şi toate cărţile; urăşte pe toţi cei care au succes, aşa cum urăsc eunucii pe cei care se bucură de plăcerile dragostei; e unul din acei şerpi ai literaturii care se hrănesc cu noroi şi cu venin, un pamfletar.

— Ce înseamnă pamfletar? întrebă Candid.

— Unul care scrie tot felul de fiţuici şi le răspîndeşte în toate părţile.

Candid, Martin şi cu abatele stăteau aşa de vorbă pe scară şi se uitau la lumea care ieşea de la spectacol.

— Cu toate că nu mă gîndesc decît cum să mă întîlnesc mai repede cu domnişoara Cunigunda, aş vrea totuşi s-o poftesc la masă pe domnişoara Clairon; a jucat minunat.

Abatelui nu-i prea venea la socoteală să se ducă la domnişoara Clairon; ea se învîrtea numai în lumea bună.

— Astă-seară e poftită undeva, zise el; dar voi avea cinstea să vă duc la o doamnă din lumea mare; la ea o să cunoaşteţi Parisul cum nici în patru ani nu l-aţi cunoaşte mai bine.

Candid, curios din fire, se duse cu abatele la cucoana aceea în foburgul Saint-Honoré. Musafirii se îndeletniceau cu jocul de cărţi. Doisprezece pontatori morocănoşi ţineau fiecare în mînă un mănunchi de cărţi. Domnea o tăcere adîncă. Feţele pontatorilor erau galbene, faţa bancherului era umbrită de nelinişte.

Stăpîna casei, şezînd lîngă bancherul nemilos, se uita cu ochi ageri la toţi jucătorii urmărind cu o atenţie insistentă şi politicoasă cărţile care cădeau, şi niciodată nu se supăra de teamă să nu-şi piardă muşteriii.

Doamna îşi zicea marchiza de Parolignac. Fiică-sa, care avea vreo cincisprezece ani, era şi ea printre pontatori şi îi făcea semn din ochi mamă-si ori de cîte ori vreun jucător trişa încercînd să-şi alunge astfel nenorocul. Cînd abatele, Candid şi Martin intrară, nimeni nu se ridică, nu le spuse bună seara şi nici măcar nu se uită la dînşii; toţi erau adînciţi în jocul lor. „Doamna baroană de Thunder-ten-tronckh era mai politicoasă", se gîndi Candid.

Abatele se apropie de marchiză, îi spuse ceva la ureche şi atunci ea se săltă puţin pe scaun, cinsti pe Candid cu un zîmbet iar pe Martin cu o privire plină de nobleţe; apoi pofti pe Candid să şadă şi îi dădu un pachet de cărţi. Candid pierdu cincizeci de mii de franci în două levate. După aceea au supat foarte voioşi şi toţi se mirau văzînd că lui Candid nici nu-i păsa că pierduse atîţia bani. Lacheii vorbeau între ei şi spuneau în limbajul lor de lachei: „Trebuie să fie vreun lord englez".

Supeul a fost cum sînt cele mai multe supeuri la Paris: mai întîi tăcere, pe urmă o larmă de vorbe din care nu se înţelege nimic, apoi glume din care cea mai mare parte sînt serbede, ştiri mincinoase, judecăţi greşite, niţică politică şi multă bîrfeală. Veni vorba şi de cărţile apărute de curînd.

— Aţi văzut, spuse abatele, romanul domnului Gauchat[1], doctor în teologie?

— Da, răspunse un mesean, dar n-am putut să-l isprăvesc. Avem o mulţime de scrieri neobrăzate dar toate la un loc nu ajung la neobrăzarea lui Gauchat, doctor în teologie; aşa de tare m-am săturat de puhoiul

---

[1] *Gauchat* (1709—1774), autor al unor *Lettres critiques*, în care atacă pe enciclopedişti; atacat la rîndul lui cu violenţă de către Voltaire (n.t.).

acesta de cărți proaste care ne inundă încît m-am apucat să pontez la pharaon[1].

— Da' de articolele arhidiaconului Trublet ce spuneți? întrebă abatele.

— Ah! ce plicticos! zise doamna de Parolignac. Spune cu de-amănuntul ceea ce toată lumea știe de mult; discută greoi lucruri care nu merită să fie amintite nici măcar în treacăt; își însușește fără nici un duh duhul altora; și tot ce fură strică; e dezgustător; de altfel pe mine n-o să mă mai dezguste fiindcă n-o să mai citesc nimic de el.

La masă era și un om învățat și de gust care sprijini ce spunea marchiza. După aceea veni vorba despre tragedie. Marchiza întrebă de ce unele tragedii se jucau cîteodată dar erau cu neputință de citit. Omul de gust explică foarte bine că o piesă poate să stîrnească oarecare interes și totuși să nu aibă aproape nici un merit; dovedi în cîteva cuvinte că nu e destul să înfățișezi cîteva situații din acelea care se găsesc în orice roman și care plac întotdeauna spectatorilor și că trebuie să fii nou fără să fii năstrușnic, adesea sublim, și natural întotdeauna; să cunoști inima omenească și s-o faci să vorbească; să fii poet mare dar nici un personaj din piesă să nu pară că e poet; să știi la perfecție limba, s-o vorbești curat, cu o armonie fără șovăire, și niciodată rima să nu strice înțelesul.

— Acela care nu ține seama de toate aceste reguli, adăugă el, poate să facă o tragedie, două, aplaudate la teatru, dar nu va fi niciodată socotit drept un scriitor bun. Puține tragedii sînt bune; unele sînt niște idile dialogate, bine scrise și bine rimate; altele, discursuri politice care te fac să adormi sau exagerații de care ți-i lehamite; iar altele sînt închipuiri de om apucat, într-un stil barbar, vorbe fără șir, lungi apostrofe către zei pentru că autorul nu știe cum să vorbească cu oamenii, cugetări false, locuri comune în cuvinte umflate.

---

[1] Un joc de cărți (n.t.).

Candid ascultă toate acestea cu atenție și își făcu o idee strașnică despre cel care vorbea; și cum marchiza avusese grijă să-l așeze lîngă dînsa, se aplecă la urechea ei și o întrebă cine era omul acela care spunea atît de bine lucrurile.

— E un om învățat, spuse doamna; nu joacă dar abatele îl aduce uneori la masă: se pricepe foarte bine în tragedii și în cărți; chiar a și compus o tragedie dar a fost șuierată și a scris și o carte, dar nu a ieșit din librării decît un singur exemplar, acela pe care mi l-a dat mie, cu dedicație.

— E un om mare, zise Candid. Al doilea Pangloss! Și întorcîndu-se spre el, îi spuse: Desigur, domnule, că dumneavoastră sînteți de părere că toate sînt cît se poate de bine în lumea fizică și în lumea morală și că nimic nu poate să fie altfel?

— Nu, răspunse învățatul, nu sînt de loc de părerea asta. Cred dimpotrivă că la noi toate merg de-a-ndoaselea, că nimeni nu știe nici ce rang are, nici ce funcție are, nici ce face, nici ce trebuie să facă și numai la masă e oarecare voie bună și oamenii par împăcați, dar în tot restul timpului se ceartă: janseniștii cu moliniștii, juriștii cu clericii, literații cu literații, curtenii cu curtenii, financiarii cu poporul, soțiile cu soții, rudele cu rudele; e un război necontenit în toate părțile.

Candid îi spuse:

— Am văzut altele și mai grozave; un înțelept însă, care de-atunci încoace din nenorocire a fost spînzurat, m-a învățat că toate acestea sînt minunate și că ce ni se pare nouă că nu-i bine sînt doar părțile întunecate ale unui tablou frumos.

— Spînzuratul dumitale își bătea joc de oameni, zise Martin; părțile întunecate sînt niște pete de murdărie.

— Oamenii fac petele, spuse Candid; nu pot să nu facă.

— Atunci nu-i vina lor, zise Martin.

Cea mai mare parte dintre pontatori nu pricepeau nimic din vorbele acestea și beau; Martin începu să

discute cu învăţatul iar Candid povesti stăpînei casei cîteva întîmplări de-ale lui.

După masă, marchiza duse pe Candid la ea în odaie şi îl pofti să şadă pe o canapea.

— Şi zi aşa, o iubeşti mereu pe domnişoara Cunigunda de Thunder-ten-tronckh?

— Da, doamnă, răspunse Candid.

Marchiza îi spuse zîmbind drăgăstos:

— Mi-ai răspuns ca un tînăr din Vestfalia; un francez mi-ar fi spus: E drept că am iubit-o pe domnişoara Cunigunda dar de cînd v-am văzut, doamnă, tare mă tem că n-o mai iubesc.

— Bine, doamnă, zise Candid, am să răspund cum vreţi.

— Te-ai îndrăgostit de ea atunci cînd i-ai ridicat de jos batista; ridică-mi şi mie jartiera.

— Cu cea mai mare plăcere, spuse Candid şi o ridică.

— Dar vreau să mi-o şi pui, spuse doamna.

Şi Candid i-o puse.

— Eu de obicei pe parizienii mei îi las mai întîi să tînjească vreo două săptămîni dar cu dumneata e altceva, eşti străin, aşa că dumitale mă dau chiar din prima noapte; trebuie să fac onorurile ţării unui tînăr care vine din Vestfalia.

Doamna, care văzuse că junele vestfalian avea la degete două diamante enorme, se minună atîta de ele încît de pe degetele lui Candid trecură repede pe degetele marchizei.

Candid, întorcîndu-se acasă cu abatele, simţi oarecare remuşcare fiindcă fusese infidel faţă de domnişoara Cunigunda. Abatele îi ţinu hangul; din cele cincizeci de mii de franci pe care Candid le pierduse la cărţi şi din valoarea celor două diamante mai dăruite, mai luate el avea numai o mică parte. Voia să tragă cît mai multe foloase de pe urma cunoştinţei lui cu Candid. Aducea mereu vorba de Cunigunda. Candid îi spuse că-i va cere acesteia iertare că a înşelat-o, atunci cînd o să se întîlnească cu ea la Veneţia.

Abatele era din ce în ce mai prietenos şi mai îndatoritor şi lua parte cu tot sufletul la ceea ce Candid spunea, la tot ce făcea, la tot ce voia să facă.

— Va să zică, zise el, v-aţi dat întîlnire la Veneţia?

— Da, răspunse Candid, trebuie numaidecît să mă duc să mă întîlnesc cu domnişoara Cunigunda.

Şi îndemnat de plăcerea de-a vorbi despre aceea pe care o iubea, povesti, după cum îi era obiceiul, cîteva din întîmplările lui cu acea ilustră vestfaliană.

— Sînt sigur, zise abatele, că domnişoara Cunigunda are foarte mult duh şi că vă scrie scrisori foarte frumoase.

— Nu mi-a scris niciodată, spuse Candid; după ce-am fost alungat din castel de dragul ei, n-am putut să-i scriu; n-a trecut mult şi am aflat că a murit; după aceea am găsit-o şi am pierdut-o din nou şi abia acum de curînd i-am trimis un răvaş la două mii şi cincisute de leghe de-aici şi aştept răspunsul.

Abatele asculta cu mare atenţie şi parcă se gîndea la ceva. Apoi îmbrăţişă pe cei doi străini şi plecă. A doua zi, cînd se sculă, Candid primi scrisoarea următoare:

> „Iubitul meu, sînt de o săptămînă în Paris, bolnavă. Aflu acuma că eşti aici. Aş zbura pînă în braţele tale dar nu pot să mă mişc. Am aflat că ai trecut prin Bordeaux; am lăsat acolo pe credinciosul Cacambo şi pe bătrînă; trebuie să sosească şi ei în curînd. Guvernatorul din Buenos Aires a luat tot dar bine că mi-a rămas dragostea ta. Vino numaidecît; cînd am să te văd, am să mă fac sănătoasă ori am să mor de plăcere."

Scrisoarea asta duioasă, scrisoarea asta neaşteptată, îl umplu pe Candid de-o bucurie nemaipomenită; boala scumpei lui Cunigunda îl copleşi de durere. Cu sufletul împărţit între aceste două sentimente, îşi luă aurul şi diamantele şi se duse împreună cu Martin la hotelul

în care locuia domnișoara Cunigunda. Intră, tremurînd de emoție; inima îi bătea repede; era gata să izbucnească în plîns. Vru să dea într-o parte perdelele patului și spuse să se aducă lumină.

— Nu, nu! zise camerista. Lăsați perdelele așa. Lumina îi face rău, poate să și moară!

Și repede trase perdelele la loc.

— Cunigunda, draga mea, spuse Candid plîngînd, ce faci? dacă nu poți să mă vezi, vorbește măcar să te aud.

— Nu poate să vorbească, spuse camerista.

Doamna întinse printre perdele o mînă grăsuță. Candid o luă, o udă îndelung cu lacrimi, o umplu apoi de diamante și mai lăsă și un săculeț cu aur pe fotoliu.

În mijlocul acestor emoții adînci, sosește deodată un ofițer de poliție urmat de abatele din Périgord și de o patrulă.

— Ăștia-s cei doi străini suspecți? întrebă el.

Și îndată pune mîna pe ei și dă ordin patrulei să-i ducă la închisoare.

— În Dorado străinii sînt tratați altfel, zise Candid.

— Sînt mai manichean decît oricînd, spuse Martin.

— Bine, domnule, dar unde ne duceți? întrebă Candid.

— La bașcă, răspunse polițaiul.

Martin, păstrîndu-și cumpătul, se gîndi că doamna care zicea că era Cunigunda era o pungășoaică, abatele din Périgord un pungaș care profitase de naivitatea lui Candid iar polițaiul alt pungaș de care însă puteau să scape ușor.

Decît să aibă de-a face cu tertipurile justiției, Candid, luminat de sfătuitorul lui, și nemaiputînd de nerăbdare să se întîlnească cu adevărata Cunigundă, oferi polițaiului trei diamante mai mici, cam de trei mii de pistole fiecare.

— O, domnul meu, îi spuse omul cu baston de fildeș, chiar dacă ați fi făcut toate crimele care se pot închipui, sînteți omul cel mai cinstit din lume; trei diamante! și fiecare de trei mii de pistole! Aș fi în stare să-mi dau viața pentru dumneavoastră, nu să

vă duc la închisoare! Să ştiţi că acuma toţi străinii sînt arestaţi, aşa că uite ce zic eu: am un frate la Dieppe, în Normandia; vă duc la el şi, dacă vreţi să-i daţi şi lui un diamant, are să vă servească tot aşa ca şi mine.

— Da' de ce sînt arestaţi toţi străinii?

Abatele din Périgord luă atunci cuvîntul şi spuse:

— Pentru că un pîrlit din Atrebatia[1] a ascultat tot felul de prostii, s-a luat după ele, şi asta l-a făcut să săvîrşească un regicid, nu ca acela din mai 1610[2], ci ca acela din decembrie 1594[3] şi ca şi altele săvîrşite în alţi ani şi în alte luni de către alţi pîrliţi care s-au luat şi ei după nişte prostii pe care le-au auzit.

Poliţaiul le spuse despre ce era vorba.

— Ah! ce ticăloşi! strigă Candid; cum? asemenea grozăvii la un popor care dansează şi cîntă? De-aş ieşi mai repede din ţara asta în care maimuţele aţîţă tigrii! În ţara mea, am văzut urşi, n-am văzut oameni decît numai în Dorado. Vă rog din suflet, domnule ofiţer, duceţi-ne la Veneţia, unde trebuie să mă întîlnesc cu domnişoara Cunigunda.

— Nu pot să vă duc decît în Normandia de jos, spuse zbirul.

Şi îndată îi scoate cătuşele, spune că s-a înşelat, dă drumul oamenilor cu care venise, duce la Dieppe pe Candid şi pe Martin şi îi lasă pe mîna lui frate-său. Tocmai era în port o corabie olandeză. Normandul, care prin mijlocirea a trei diamante ajunse imediat omul cel mai serviabil, urcă pe Candid şi pe ai lui în corabie. Corabia mergea la Portsmouth în Anglia. Nu era tocmai drumul spre Veneţia, dar Candid credea că a scăpat din iad şi se gîndea să o ia din nou spre Veneţia cu prima ocazie.

---

[1] E vorba de Damiens, care a săvîrşit un atentat neizbutit asupra lui Ludovic al XV-lea şi a fost executat, smulgîndu-i-se mîinile şi picioarele, în 1757 (n. t.).

[2] Asasinarea lui Henric al IV-lea de către Ravaillac (n. t.).

[3] Atentat neizbutit al lui Jean Châtel asupra lui Henric al IV-lea (n. t.).

Capitolul XXIII

CANDID ŞI CU MARTIN AJUNG ÎN ANGLIA; CE VĂD EI ACOLO

— Ah! Pangloss! Pangloss! Ah! Martin! Martin! Ah! draga mea Cunigunda! ce-i şi lumea asta? se văita Candid pe corabia olandeză.

— Ceva şi groaznic şi nătîng totodată, răspundea Martin.

— Dumneata ai mai fost în Anglia; oamenii sînt şi acolo tot aşa de nebuni ca şi în Franţa?

— Acolo-i alt soi de nebunie, răspunse Martin. După cum ştii, aceste naţiuni sînt în război pentru cîteva pogoane de zăpadă de prin părţile Canadei şi cheltuiesc cu războiul ăsta mai mult decît face toată Canada la un loc. Să-ţi spun cu precizie în care din ele sînt mai mulţi oameni buni de legat e un lucru pe care slabele mele mijloace nu mi-l îngăduie; atîta ştiu doar că oamenii la care mergem acuma sînt foarte posomorîţi.

Tot vorbind aşa ajunseră la Portsmouth; pe ţărm era o mulţime de lume care se uita cu mare atenţie la un om destul de voinic care şedea în genunchi şi legat la ochi pe puntea unei nave din flota militară. Patru soldaţi care stăteau în faţa acestui om îi traseră fiecare în cap cîte trei gloanţe, în chipul cel mai paşnic care se poate închipui, şi după aceea toţi se duseră acasă foarte mulţumiţi.

— Ce înseamnă asta? zise Candid, şi ce demon stăpîneşte toată lumea oriîncotro te-ai duce?

Întrebă cine era omul care fusese ucis cu atîta ceremonie.

— E un amiral, i se răspunse.

— Şi de ce trebuia omorît amiralul acesta?

— Pentru că n-a omorît el destui oameni; a dat o luptă împotriva unui amiral francez şi s-a socotit că n-a fost destul de aproape de acela.

— Bine, spuse Candid, dar amiralul francez era şi el tot aşa de departe de amiralul englez cît era acesta de el.

— Da, fără îndoială, dar în ţara asta e obiceiul să se ucidă din cînd în cînd cîte un amiral ca să mai capete curaj ceilalţi.

Candid fu aşa de uluit şi aşa de indignat de ceea ce vedea şi auzea încît nu voi nici măcar să pună piciorul pe pămîntul acestei ţări şi se învoi cu patronul olandez (chiar de-ar fi fost să-l prade cum îl prădase cel din Surinam) să-l ducă fără nici o întîrziere la Veneţia.

Patronul fu gata peste două zile. Merseră de-a lungul coastelor Franţei, apoi trecură prin faţa Lisabonei şi Candid se înfioră cînd ajunseră acolo. Intrară pe urmă în strîmtoarea Gibraltarului, pătrunseră în Mediterana şi ajunseră în sfîrşit la Veneţia.

— Slavă Domnului că am sosit, spuse Candid îmbrăţişînd pe Martin; aici am să mă întîlnesc cu frumoasa Cunigunda. Mă bizui pe Cacambo ca pe mine însumi. Toate sînt bune, toate merg bine, toate sînt cum nu se poate mai bine.

Capitolul XXIV

DESPRE PAQUETTE ŞI FRATELE GAROAFĂ

Îndată ce ajunse la Veneţia trimise să-l caute pe Cacambo prin toate cîrciumile, prin toate cafenelele, pe la toate femeile de stradă, dar Cacambo nu fu găsit nicăieri. În fiecare zi se ducea în port să vadă ce corăbii au sosit, dar de Cacambo nici urmă!

— Ce să fie asta? spunea el lui Martin; eu am avut timp să merg de la Surinam la Bordeaux, să mă duc de la Bordeaux la Paris, de la Paris la Dieppe, de la Dieppe la Portsmouth, să trec de-a lungul Portugaliei şi al Spaniei, să străbat toată Mediterana, să stau cîteva luni la Veneţia; şi Cunigunda încă n-a venit! În loc să dau de ea am dat de o tîrfă şi de un abate

pungaş. Cunigunda a murit fără îndoială; acuma nu-mi mai rămîne decît să mor şi eu. Era mai bine dacă nu părăseam paradisul din Dorado şi nu mă mai întorceam în Europa asta blestemată. Ai dreptate, dragul meu Martin! toate-s numai iluzie şi năpastă.

Căzu într-o melancolie neagră şi nu luă de loc parte nici la opera *alla moda* şi nici la celelalte petreceri ale carnavalului; nici o femeie nu-l ispiti. Martin îi spuse:

— Eşti foarte naiv dacă crezi că un valet metis, care are cinci sau şase milioane în buzunar, are să se ducă la capătul lumii să-ţi ia iubita şi s-o aducă la Veneţia. Are să şi-o ia el dacă o găseşte; dacă n-o găseşte, o să-şi ia alta; eu te sfătuiesc să uiţi şi de valetul dumitale Cacambo şi de iubita dumitale Cunigunda.

Vorbele lui Martin nu-l liniştea de loc. Melancolia lui Candid spori iar Martin în vremea asta mereu îi tot aducea dovezi că pe pămînt este foarte puţină virtute şi foarte puţină fericire; poate numai în Eldorado o fi mai multă, dar acolo nimeni nu poate să ajungă.

Tot discutînd despre acest subiect important şi tot aşteptînd-o pe Cunigunda, Candid zări într-o zi în piaţa San Marco pe un călugăr tînăr la braţ cu o femeie. Călugărul era zdravăn şi durduliu, ochii îi străluceau, se uita de sus, umbla ţanţoş. Femeia era foarte drăguţă şi cînta. Se uita cu dragoste la călugărul ei şi din cînd în cînd îl pişca uşurel de obrazul grăsuţ.

— De data asta cel puţin, spuse Candid lui Martin, n-ai să-mi mai spui că ăştia doi nu-s fericiţi. Pînă acuma în toată lumea locuită, afară numai de Eldorado, n-am găsit decît oameni necăjiţi; însă fata asta şi călugărul aş pune rămăşag că sînt nişte fiinţe fericite.

— Pun rămăşag că nu, zise Martin.

— Să-i poftim la masă, spuse Candid, şi o să vezi că nu mă înşel.

Şi îndată se şi duse la ei, le spuse bună ziua şi îi pofti la dînsul la hotel să mănînce macaroane, potîrnichi de Lombardia, icre de nisetru şi să bea lacrima Christi, vin de Montepulciano, de Chipru şi de Samos. Fata se înroşi, călugărul zise că primeşte invitaţia şi fata veni cu el, uitîndu-se la Candid cu nişte ochi miraţi şi înceţoşaţi de lacrimi. Abia ajunsese în odaia lui Candid şi ea îi spuse:

— Se poate, domnule Candid, să n-o mai cunoaşteţi pe Paquette?!

Auzind asta, Candid, care pînă atunci nu se uitase la ea cu atenţie fiindcă se gîndea numai la Cunigunda, îi spuse:

— Vai, săraca de tine, va să zică tu l-ai adus pe doctorul Pangloss în halul în care era cînd l-am văzut?

— Eu, domnule Candid, zise Paquette. Văd că ştiţi tot. Am aflat ce nenorocire nemaipomenită s-a întîmplat cu toată familia doamnei baroane şi cu domnişoara Cunigunda. Să ştiţi însă că nici soarta mea n-a fost mai bună. Eram foarte nevinovată cînd m-aţi văzut dumneavoastră. Un călugăr cordelier care mă spovedea m-a sedus fără multă greutate. Urmările au fost groaznice; a trebuit să plec de la castel nu mult după ce domnul baron v-a alungat cu picioare în spate. Dacă unui medic vestit nu i s-ar fi făcut milă de mine aş fi murit. Din recunoştinţă, am fost cîtăva vreme amanta medicului ăstuia. Nevastă-sa care era grozav de geloasă mă bătea în fiecare zi fără nici o milă; era o scorpie. Medicul acela era urît cumplit iar eu cea mai nenorocită fiinţă din lume pentru că mîncam bătaie din cauza unui om pe care nu-l iubeam. Ştiţi şi dumneavoastră ce primejdie e pentru o femeie arţăgoasă să fie soţie de medic. Medicul de care vorbesc, mîniat de felul cum se purta nevastă-sa, îi dădu, ca s-o vindece de o răceală uşoară, nişte leacuri aşa de bune, încît nici n-au trecut două ceasuri şi a murit în dureri cumplite. Rudele soţiei au intentat proces soţului învinuindu-l de omor; el a fugit iar eu am fost arestată. Nevinovăţia mea nu m-ar fi scăpat dacă

n-aş fi fost drăguţă. Judecătorul mi-a dat drumul cu condiţia ca el să ia locul medicului. N-a trecut mult şi am fost şi eu înlocuită cu alta, alungată fără nici un ban şi silită să-mi duc mai departe meseria asta scîrboasă care vouă bărbaţilor vi se pare aşa de plăcută şi care pentru noi este un noian de necazuri. Am venit să-mi fac meseria la Veneţia. Ah! dacă aţi şti ce înseamnă să fii silită să dezmierzi pe oricine fără alegere, pe un negustor babalîc, pe un avocat, pe un călugăr, pe un gondolier, pe un abate; să fii expusă tuturor batjocurilor, tuturor ocărilor; să trebuiască de multe ori să împrumuţi o rochie ca să ţi-o ridice cine ştie ce scîrbos; să vezi cum unul îţi fură ce ai cîştigat de la altul; să fii dijmuită de poliţai şi să n-ai altceva în vedere decît o bătrîneţe ticăloasă, spitalul şi groapa de gunoaie; dacă aţi şti toate astea aţi spune că sînt una din cele mai nenorocite fiinţe din lume.

Paquette îşi deschidea astfel inima faţă de milostivul Candid, într-o odaie în care mai era numai Martin. Acesta spuse lui Candid:

— După cum vezi, am şi cîştigat pe jumătate rămăşagul.

Fratele Garoafă rămăsese în sufragerie şi bea un păhărel pînă să vină mîncarea.

—Bine, zise Candid către Paquette, dar adineauri cînd te-am întîlnit erai aşa de veselă, aşa de mulţumită; cîntai, dezmierdai pe călugăr fără să te silească nimeni; mi-ai părut tot aşa de fericită pe cît pretinzi acuma că eşti de nenorocită.

— Vai! domnule Candid, spuse Paquette, e şi asta tot o ticăloşie a meseriei. Ieri un ofiţer m-a bătut şi mi-a furat banii iar azi trebuie să mă prefac că-s veselă ca să plac călugărului.

Candid nu vru să afle mai mult şi dădu lui Martin dreptate. Se aşezară la masă cu Paquette şi cu călugărul. Masa a fost destul de plăcută şi către sfîrşit vorbiră între dînşii cu încredere.

— Părinte, spuse Candid călugărului, dumneata am impresia că te bucuri de o soartă vrednică de in-

vidiat; floarea sănătăţii străluceşte pe obrajii dumitale, chipul dumitale arată fericire; ai o fată foarte drăguţă cu care să petreci şi pari foarte mulţumit cu starea dumitale de călugăr.

— Ba drept să vă spun, domnule, eu aş vrea ca toţi călugării de pe lume să fie în fundul mării. De o sută de ori am fost ispitit să dau foc mănăstirii şi să mă turcesc. Părinţii mei m-au silit, cînd aveam cincisprezece ani, să pun pe mine rantia asta blestemată, ca să las partea mea de avere unui afurisit de frate al meu mai mare, bătu-l-ar Dumnezeu să-l bată! În mănăstire nu vezi decît invidie, vrajbă şi ciudă. E drept că am ţinut şi eu vreo cîteva predici proaste care îmi aduc ceva parale, din care însă jumătate îmi fură stareţul; cu ce-mi mai rămîne îmi plătesc şi eu cîte-o fată; dar cînd mă întorc seara la mănăstire îmi vine să mă dau cu capul de pereţi; şi toţi ceilalţi călugări, care-s cu mine, sînt la fel.

Martin, înturnîndu-se către Candid, cu liniştea lui obişnuită, îi spuse:

— Ei, ce mai zici acuma? am cîştigat rămăşagul?

Candid dădu două mii de piaştri Paquettei şi o mie părintelui Garoafă.

— Cu asta să ştii că au să fie fericiţi, zice el.

— Nu cred de loc, spuse Martin; cu piaştrii ăştia s-ar putea întîmpla să-i faci şi mai nenorociţi decît au fost pînă acuma.

— Întîmple-se ce s-o întîmpla, spuse Candid. De un singur lucru îmi pare bine; văd că întîlneşti de multe ori în viaţă oameni pe care nici prin gînd nu-ţi trecea că ai să-i mai întîlneşti vreodată. Poate că, aşa cum am dat de berbecul cel roşu şi de Paquette, am să dau şi de Cunigunda.

— Îţi urez să fii fericit cu dînsa, zise Martin, dar mă îndoiesc foarte mult.

— Eşti aspru, spuse Candid.

— Sînt aşa fiindcă am trăit şi cunosc viaţa.

— Bine, dar uită-te la gondolierii aceia; nu-i auzi cum cîntă într-una?

— Da, dar nu-i vezi cum sînt acasă la ei, cu nevestele şi cu plozii lor, spuse Martin. Dogele are şi el necazurile lui şi gondolierii pe ale lor. E drept că, socotind bine, soarta unui gondolier e preferabilă soartei unui doge; cred totuşi că deosebirea este aşa de mică încît nici nu face să-ţi mai baţi capul.

— Am auzit, spuse Candid, de Pococurante senatorul; stă într-un palat frumos pe Brenta şi primeşte cu plăcere pe străinii care se duc la dînsul. Se zice că e un om care n-a avut necazuri niciodată.

— Aş vrea să văd şi eu o specie aşa de rară, zise Martin.

Candid trimise vorbă seniorului Pococurante şi îi ceru voie să se ducă a doua zi pe la el.

Capitolul XXV

VIZITĂ LA SENIORUL POCOCURANTE, NOBIL VENEŢIAN

Candid şi cu Martin se duseră cu gondola la Brenta şi ajunseră la palatul nobilului Pococurante. Grădinile erau foarte bine îngrijite şi împodobite cu statui frumoase de marmură; frumos era şi palatul. Stăpînul casei, om de vreo şaizeci de ani, foarte bogat, întîmpină cu foarte mare politeţe pe cei doi curioşi dar cu foarte puţină căldură, fapt care îl cam fîstîci pe Candid dar plăcu lui Martin.

Mai întîi două fete drăguţe şi curat îmbrăcate serviră o ciocolată pe care o pregătiseră cu dichis, spumoasă. Candid nu se putu opri şi le lăudă frumuseţea, graţia şi iscusinţa.

— Fete bune, zise senatorul Pococurante; cîteodată le iau în pat, la mine, pentru că m-am plictisit de cucoanele din oraş, de cochetăriile lor, de geloziile lor, de certurile lor, de toanele, de meschinăria, de trufia, de prostia lor şi de sonetele pe care trebuie să le faci sau să pui pe cineva să le facă pen-

tru ele; acuma însă chiar și fetele astea au început să mă cam plictisească.

Candid, după masă, plimbîndu-se printr-o lungă galerie, se minună de frumusețea tablourilor. Întrebă de cine erau două din ele.

— Sînt de Rafael, spuse senatorul. Le-am cumpărat foarte scump, din vanitate, acum cîțiva ani. Se zice că ar fi tot ce-i mai frumos în Italia dar mie nu-mi plac de loc: culoarea e foarte întunecată, figurile nu-s destul de rotunjite și nu ies în evidență destul; draperiile nu seamănă cu nici o stofă; în sfîrșit, orice s-ar spune, eu nu văd aici o imitație fidelă a naturii. N-o să-mi placă un tablou decît atunci cînd o să am impresia că văd în el natura; dar asemenea tablouri nu există. Am o mulțime de tablouri dar nu mă mai uit la ele.

Pînă să se servească masa, Pococurante porunci un concert. Lui Candid muzica i se păru minunată.

— Zgomotul acesta, zise Pococurante, poate să te amuze o jumătate de ceas; dacă ține mai mult plictisește pe toată lumea, dar nimeni nu îndrăznește să spună că se plictisește. Muzica astăzi nu mai este decît arta de-a executa lucrări grele și tot ce este numai greu de executat nu place multă vreme.

Mi-ar plăcea mai mult opera dacă nu s-ar fi găsit mijlocul de-a face din operă un monstru care mă indignează. Ducă-se să vadă cine-o vrea tragedii proaste puse pe muzică și în care scenele sînt făcute numai ca să dea loc hodoronc-tronc la cîteva cîntece ridicole, prilej pentru o cîntăreață să arate ce-i poate gîtlejul; placă-i cui vrea sau cui poate un spectacol în care un castrat fredonează rolul lui Cezar și al lui Caton, plimbîndu-se cu stîngăcie pe scenă. Eu de mult nu mă mai duc să văd asemenea fleacuri, care fac astăzi gloria Italiei și pe care suveranii le plătesc așa de bine.

Candid contrazise pe ici, pe colo aceste păreri, dar foarte domol; Martin fu în întregime de partea senatorului.

Se așezară la masă și, după ce mîncară foarte bine, se duseră în bibliotecă. Candid, văzînd un Homer minunat legat, felicită pe ilustrisim pentru gustul său.

— Iată, zise el, o carte care plăcea grozav marelui Pangloss, cel mai bun filozof din Germania.

— Mie nu-mi place, spuse cu răceală Pococurante. Unii și alții au vrut pe vremuri să mă convingă că Homer se citește cu plăcere. Însă luptele acestea care toate seamănă între ele și se repetă într-una, zeii ăștia care mereu se află în treabă și nu hotărăsc nimic; Elena asta care e cauza războiului și care abia dacă-i o actriță oarecare a piesei; Troia asta asediată și care nu poate fi cucerită, toate acestea mă plictiseau de moarte. Am întrebat pe cîțiva oameni învățați dacă se plictiseau ca și mine la lectura asta. Toți oamenii sinceri mi-au mărturisit că le cădea cartea din mînă dar că trebuie s-o ai în bibliotecă neapărat ca pe un monument al antichității sau ca medaliile acelea ruginite care nu mai au curs.

— Excelența-voastră spune același lucru și despre Virgil? întrebă Candid.

— Trebuie să spun, zise Pococurante, că din *Eneida*, cartea a doua, a patra și a șasea sînt excelente; iar cît despre piosul Enea, puternicul Cloanthe, și prietenul Achates și Ascanius și prostănacul rege Latinus și burgheza Amata și searbăda Lavinia, nu cred să fie pe lume ceva mai rece și mai anost. Îmi place mai mult Tasso și basmele năstrușnice ale lui Ariosto.

— Îmi dați voie să vă întreb, spuse Candid, dacă vă place Horațiu?

— Sînt maxime, răspunse Pococurante, care unui om de lume pot să-i fie de folos și care, fiind strînse în versuri viguroase, se întipăresc în minte mai bine; în schimb mă interesează foarte puțin călătoria lui la Brundisium și descrierea unui prînz prost, și cearta de mahala dintre un oarecare Rupilius ale cărui vorbe, zice el, *erau pline de puroi* și un ins ale cărui cuvinte *erau ca oțetul.* Numai cu scîrbă am citit ver-

surile lui grosolane împotriva babelor şi a vrăjitoarelor; şi nu văd ce merit poate să aibă faptul că spune prietenului său Maecenas că, dacă îl va aşeza printre poeţii lirici, va atinge cu fruntea lui sublimă stelele. Proştii admiră orice în opera unui autor celebru. Eu nu citesc decît pentru mine; îmi place numai ce-mi foloseşte.

Candid, care fusese deprins să nu judece nimic prin el însuşi, era foarte mirat de ce auzea; iar Martin se gîndea că felul de-a gîndi al lui Pococurante era foarte înţelept.

— O! iată un Cicero, spuse Candid. Mare om! Îmi închipui că nu vă mai săturaţi citindu-l.

— Nu-l citesc niciodată, răspunse veneţianul. Ce-mi pasă mie că a pledat pentru Rabinius sau pentru Cluentius? Am eu destule procese pe care le judec. M-aş fi împăcat mai bine cu operele lui filozofice; dar cînd am văzut că se îndoieşte de orice, m-am gîndit că ştiu tot atîta cît şi el şi că n-am nevoie de nimeni ca să văd că nu ştiu nimic.

— A! iată optzeci de volume de lucrări ale unei academii de ştiinţe, spuse Martin; aici trebuie să se găsească şi lucruri bune.

— Ar putea să se găsească, zise Pococurante, dacă unul măcar din autorii acestor polilogbii ar fi inventat ceva, să zicem numai acele cu gămălie; dar aşa, în toate cărţile astea găseşti numai sisteme goale şi nici un lucru de folos.

— Aveţi aici o sumedenie de piese de teatru, zise Candid: în italiană, în spaniolă, în franceză!

— Da, spuse senatorul, trei mii sînt, dar bune nu-s nici treizeci. Iar cît despre volumele astea de predici, care toate la un loc nu fac cît o pagină din Seneca, şi volumoaiele astea de teologie, vă inchipuiţi cred că niciodată nu le deschid, nici eu, nici altcineva.

Martin văzu cîteva rafturi pline de cărţi englezeşti.

— Unui republican, zise el, desigur că-i plac multe din lucrările astea scrise în libertate.

— Da, spuse Pococurante, bun lucru e să scrii ce gîndeşti; e un privilegiu al fiinţei umane. În Italia noastră, toţi scriu numai ce nu gîndesc; oamenii care locuiesc în patria Cezarilor şi a Antoninilor nu îndrăznesc să gîndească nimic fără să ceară mai întîi voie unui călugăr iacobin. Aş fi mulţumit cu libertatea care inspiră pe gînditorii englezi dacă patima politicianistă n-ar strica tot ce e vrednic de stimă în această preţioasă libertate.

Candid, zărind un Milton, îl întrebă dacă nu-i de părere că scriitorul acesta este un om mare.

— Cine? zise Pococurante, barbarul ăsta care comentează primul capitol al Bibliei în zece cărţi de versuri aspre? acest imitator grosolan al grecilor, care desfigurează creaţiunea şi care, în timp ce Moise înfăţişează Fiinţa eternă producînd lumea cu o vorbă, îl pune pe Mesia să ia un compas enorm dintr-un dulap al cerului şi să-şi schiţeze lucrarea? Eu să preţuiesc pe acela care a stricat iadul şi diavolul lui Tasso, care travesteşte pe Lucifer cînd în broscoi, cînd în pigmeu, care îl pune să repete de o sută de ori aceleaşi vorbe şi să discute teologie, care imitînd cu gravitate invenţia comică a pistoalelor lui Ariost pune pe diavoli să tragă cu tunul în cer? Nici mie, nici altora în Italia n-au putut să ne placă aceste triste năzbîtii. *Căsătoria Păcatului cu Moartea* şi şerpii pe care îi naşte Păcatul stîrnesc greaţa oricărui om de gust şi lunga lui descripţie a unui spital e bună doar pentru un gropar. Poemul acesta obscur, bizar şi dezgustător, a fost dispreţuit chiar de la naştere; îl tratez şi eu acuma aşa cum a fost tratat în patria lui de către contemporani. În sfîrşit, eu spun ce gîndesc şi puţin îmi pasă dacă alţii gîndesc sau nu ca mine.

Aceste cuvinte îl mîhniră pe Candid; el preţuia pe Homer şi îi plăcea puţin şi Milton.

— Tare mi-i teamă, spuse el în şoaptă lui Martin, că omul ăsta dispreţuieşte cumplit pe poeţii noştri germani.

— N-ar fi nici o pagubă, zise Martin.

— O! ce om superior, mai spuse printre dinţi Candid, ce mare geniu şi Pococurante ăsta! nimic nu-i place.

După ce trecură astfel în revistă toate cărţile, se coborîră în grădină. Candid se minună de frumuseţile ei.

— Nimic nu poate fi mai de prost-gust, spuse stăpînul casei; numai farafasticuri avem; chiar de mîine am să pun să facă altă grădină, mai aleasă.

După ce îşi luară rămas bun de la excelenţa-sa, Candid spuse lui Martin:

— Ei, acuma nu mai ai ce spune, omul acesta e cel mai fericit fiindcă e mai presus de tot ce are.

— Bine, zise Martin, dar nu vezi că e scîrbit de tot ce are? Platon a spus de mult că cel mai bun stomac nu-i acela care respinge orice aliment.

— Da, spuse Candid, dar nu-i o plăcere oare să critici orice, să vezi defecte acolo unde ceilalţi oameni văd numai calităţi?

— Adică asta înseamnă că e o plăcere să nu simţi nici o plăcere?

— Bun, în ce mă priveşte eu ştiu că am să fiu fericit cînd am să mă întîlnesc cu domnişoara Cunigunda.

— E bine în orice caz să ai această speranţă, zise Martin.

Totuşi zilele treceau, săptămînile treceau şi Cacambo nu se mai întorcea iar Candid era aşa de copleşit de durere încît nu se gîndea că Paquette şi cu fratele Garoafă nici nu veniseră măcar să-i mulţumească.

Capitolul XXVI

CANDID ŞI CU MARTIN STAU LA MASĂ CU ŞASE STRĂINI; CINE ERAU ACEŞTIA

Într-o seară în timp ce Candid, urmat de Martin, se ducea să stea la masă cu străinii care locuiau în acelaşi hotel cu dînsul, un om cu faţa ca funinginea îl apucă de braţ şi îi spuse:

— Fiţi gata să plecaţi cu noi, plecăm numaidecît.

Candid se întoarse şi văzu că era Cacambo. Numai vederea Cunigundei ar fi putut să-l mire şi să-l bucure mai mult. Era să înnebunească de bucurie. Îşi îmbrăţişă prietenul şi-i spuse:

— Unde-i Cunigunda, e şi ea aici, nu? Unde-i? Du-mă la dînsa să mor de bucurie cu ea împreună.

— Cunigunda nu-i aici, răspunse Cacambo, e la Constantinopol.

— O! Doamne! la Constantinopol! Şi în China să fie şi tot mă duc la ea! Să plecăm!

— Plecăm după masă, zise Cacambo. Nu pot să vă spun mai mult; sînt sclav, m-aşteaptă stăpînul, trebuie să-l servesc la masă. Nu spuneţi nimic; staţi la masă şi fiţi gata.

Candid, cu sufletul împărţit între bucurie şi mîhnire, încîntat că trimisul lui credincios s-a întors, mirat că acesta e sclav, plin de gîndul că are să-şi vadă iar iubita, cu inima zbuciumată, cu mintea uluită, se aşeză la masă împreună cu Martin, care privea foarte nepăsător aceste întîmplări, şi cu şase străini care veniseră să petreacă la Veneţia carnavalul.

Cacambo care turna de băut unuia din străini se aplecă la urechea lui stăpînu-su, către sfîrşitul mesei, şi îi spuse:

— Sire, majestatea-voastră poate să plece cînd doreşte, corabia e gata.

După ce spuse asta ieşi. Mesenii, miraţi, se uitau unul la altul fără să spună un cuvînt, cînd alt slujitor, apropiindu-se de stăpînul lui, îi spuse:

— Sire, trăsura majestăţii-voastre e la Padua şi barca e gata.

Străinul făcu un semn şi slujitorul plecă. Toţi mesenii se uitară iar unul la alul şi mirarea spori. Alt valet apropiindu-se de alt străin îi spuse:

— Sire, credeţi-mă, majestatea-voastră nu mai trebuie să rămînă aici: mă duc să pregătesc tot ce trebuie.

Şi ieşi repede.

Candid şi cu Martin îşi închipuiră atunci că toate acestea erau o mascaradă de carnaval. Mai veni un servitor şi spuse lui stăpînu-su:

— Majestatea-voastră va pleca atunci cînd va dori.

Şi ieşi şi el ca şi ceilalţi.

Veni încă un valet, al cincilea, şi spuse celui de-al cincilea străin acelaşi lucru.

Cel de-al şaselea valet însă vorbi altfel cu cel de-al şaselea străin care şedea chiar lîngă Candid, şi îi spuse:

— Sire, nimeni nu vrea să mai dea pe datorie majestăţii-voastre şi nici mie, aşa că se prea poate să ne aresteze la noapte şi pe dumneavoastră şi pe mine. Eu am să plec să-mi văd de treburile mele. Rămîneţi cu bine.

După ce toţi servitorii plecară, cei şase străini, Candid şi Martin rămaseră într-o adîncă tăcere. În sfîrşit Candid o rupse.

— Domnilor, zise el, ciudată glumă mai e şi asta. De ce sînteţi toţi regi? În ce ne priveşte, pot să vă spun că nici eu, nici Martin nu sîntem.

Stăpînul lui Cacambo începu atunci să vorbească şi spuse, foarte serios, în italieneşte:

— Nu glumesc de loc. Mă numesc Ahmet al treilea. Am fost sultan cîţiva ani. Am detronat pe frate-meu; nepotu-meu m-a detronat pe mine. Vizirii mei au fost decapitaţi. Îmi isprăvesc zilele în seraiul cel vechi. Nepotu-meu, sultanul Mahomet, îmi dă voie să călătoresc din cînd în cînd să-mi caut de sănătate şi acuma am venit să petrec carnavalul la Veneţia.

Un tînăr care şedea lîngă Ahmet vorbi după el şi spuse:

— Mă cheamă Ivan; am fost împăratul Rusiei; am fost detronat cînd eram în leagăn; tata şi mama au fost închişi; eu am crescut în închisoare; mi se dă voie cîteodată să călătoresc însoţit de cei care mă păzesc şi am venit acuma să petrec carnavalul la Veneţia.

Cel de-al treilea spuse:

— Eu sînt Carol-Eduard, regele Angliei. Tatăl meu mi-a cedat drepturile asupra regatului; m-am luptat

ca să mi le păstrez; opt sute de partizani de-ai mei au fost prinşi, li s-au scos inimile şi cu inimile au fost loviţi peste faţă. Am fost băgat în închisoare; mă duc la Roma să văd ce mai face tata, detronat şi el ca şi mine şi ca şi bunicu-meu, şi m-am oprit să petrec carnavalul la Veneţia.

Cel de-al patrulea vorbi şi el şi spuse:

— Eu sînt regele Poloniei; soarta războiului m-a făcut să-mi pierd statele mele ereditare; tata a păţit şi el tot aşa; acuma mă las şi eu în voia Providenţei ca sultanul Ahmet, ca împăratul Ivan şi regele Carol-Eduard, Dumnezeu să le dea viaţă lungă; acum am venit şi eu să petrec carnavalul la Veneţia.

Cel de-al cincilea spuse:

— Şi eu sînt rege al Poloniei. Mi-am pierdut regatul de două ori; Providenţa însă mi-a dat alt stat în care am făcut mai mult bine decît au făcut pe malurile Vistulei toţi regii Sarmaţiei la un loc; mă las şi eu în voia Providenţei şi am venit acuma să petrec carnavalul la Veneţia.

Veni rîndul şi celui de-al şaselea monarh să vorbească.

— Eu, domnilor, nu sînt aşa de mare senior ca dumneavoastră dar am fost şi eu rege ca şi alţii. Mă cheamă Teodor; am fost ales rege al Corsicii; mi s-a spus *majestate*, acuma abia dacă mi se mai spune *domnule*. Am bătut monedă şi n-am nici un ban, am avut doi secretari de stat şi acuma abia un valet dacă mai am. Am şezut pe tron şi după aceea am şezut pe paie în închisoare la Londra. Mi-i frică să nu păţesc tot aşa şi aici deşi, ca şi majestăţile-voastre, am venit şi eu să petrec carnavalul la Veneţia.

Ceilalţi cinci regi ascultară aceste vorbe cu înaltă compătimire. Fiecare dădu cîte douăzeci de ţechini regelui Teodor ca să-şi cumpere haine şi cămăşi. Candid îi dădu un diamant de două mii de ţechini.

— Cine-o fi oare, se întrebau cei cinci regi, acest simplu particular care e în stare să dea de-o sută de ori mai mult decît fiecare dintre noi şi care chiar dă?

— Şi dumneata eşti rege?
— Nu, domnilor; şi nici n-am chef să fiu.
În clipa cînd se sculau de la masă, mai sosiră la hotel patru alteţe serenisime care de asemenea îşi pierduseră statele în războaie şi veneau acuma să petreacă la Veneţia carnavalul; Candid însă nici nu se uită la aceşti oaspeţi noi. Nu se gîndea decît cum să se ducă la Constantinopol şi s-o găsească pe scumpa lui Cunigunda.

Capitolul XXVII

CĂLĂTORIA LUI CANDID LA CONSTANTINOPOL

Credinciosul Cacambo se înţelesese deja cu patronul turc, care trebuia să-l ducă pe sultanul Ahmet înapoi la Constantinopol, să ia cu el şi pe Candid şi pe Martin. Aceştia se urcară pe corabie după ce se închinară nenorocitei sale majestăţi. Candid, în drum spre corabie, spuse lui Martin:
— Va să zică am stat la masă cu şase regi detronaţi! şi unuia din ei i-am dat şi de pomană. Poate c-or mai fi mulţi prinţi de ăştia nenorociţi. Mai bine-i de mine că n-am pierdut decît o sută de berbeci şi acuma zbor în braţele Cunigundei. Eu tot cred, dragă Martin, că Pangloss avea dreptate şi că totul merge bine în lume.
— Asta aş vrea şi eu! zise Martin.
— Oricum, spuse Candid, la Veneţia am văzut un lucru de necrezut. Cînd s-a mai pomenit ca şase regi detronaţi să stea la masă împreună la birt.
— Asta nu e ceva neobişnuit, nouă ni s-au întîmplat lucruri şi mai extraordinare. E lucru foarte obişnuit ca un rege să fie detronat. Iar cît despre cinstea de a fi stat la masă cu ei, asta chiar că e un fleac care nu merită nici o atenţie. Ce are a face cu cine stai la masă, totul e să mănînci bine.
Candid cum ajunse pe corabie îmbrăţişă pe vechiul lui valet, pe prietenul său Cacambo, şi îi spuse:

— Ce face Cunigunda? Tot așa de frumoasă este? Mă mai iubește? Cum o duce? I-ai cumpărat desigur un palat la Constantinopol?

— Dragă stăpîne, răspunse Cacambo, Cunigunda spală blidele pe țărmul Propontidei, la un prinț care are foarte puține blide; e roabă în casa unui fost suveran pe care îl cheamă Ragotzky și căruia sultanul îi dă trei scuzi tain pe zi; dar ce-i mai rău este că și-a pierdut frumusețea și s-a urîțit grozav.

— Frumoasă sau urîtă, spuse Candid, eu sînt om cinstit și datoria mea este s-o iubesc mereu. Dar cum a putut să ajungă în starea asta așa de proastă cu cele cinci sau șase milioane pe care le-ai luat cu tine?

— A trebuit mai întîi, zise Cacambo, să dau două milioane seniorului don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza, guvernator la Buenos Aires, ca să-mi dea voie s-o iau de-acolo pe domnișoara Cunigunda; pe urmă un pirat a pus mîna vitejește pe tot ce mai aveam. Piratul acela ne-a dus la capul Matapan, la Milos, la Nicara, la Samos, la Petra, la Dardanele, la Marmara, la Scutari. Cunigunda și cu baba slujesc la prințul acela de care v-am spus iar eu sînt robul sultanului detronat.

— Ce groaznice nenorociri legate unele de altele! zise Candid. Dar tot e bine că mai am cîteva diamante; am s-o răscumpăr pe Cunigunda. Păcat numai că s-a urîțit așa de tare.

Întorcîndu-se apoi către Martin, îl întrebă:

— Cine crezi dumneata că e mai de plîns, sultanul Ahmet, împăratul Ivan, regele Carol-Eduard ori eu?

— Nu știu, răspunse Martin; ar trebui să fiu în inimile voastre ca să știu.

— Dacă ar fi aici Pangloss, zise Candid, ar ști și ne-ar spune.

— Habar n-am, zise Martin, cu ce cîntar ar fi putut Pangloss al dumitale să cîntărească nenorocirile oamenilor și să le prețăluiască durerile. Bănuiesc doar atîta că sînt pe lume milioane de oameni de o sută de ori

mai de plîns decît regele Carol-Eduard, decît țarul Ivan și sultanul Ahmet.

— Se prea poate să fie și așa, spuse Candid.

Ajunseră peste cîtăva vreme la Bosfor. Candid, mai întîi, răscumpără cu un preț foarte mare pe Cacambo și, fără să mai întîrzie, se sui cu tovarășii lui pe o galeră și se duse la țărmul Propontidei să o caute pe Cunigunda, urîtă cum o fi, numai s-o găsească.

Printre galerieni erau doi care vîsleau foarte prost și cărora patronul levantin le dădea din cînd în cînd cîteva lovituri de vînă de bou pe spatele gol. Candid, bun din fire, se uită la ei mai mult decît la ceilalți și se apropie de dînșii cu milă. Trăsăturile fețelor lor schimonosite parcă îi aduceau aminte de Pangloss și de nenorocitul acela de iezuit, baronul, fratele domnișoarei Cunigunda. La gîndul acesta se întristă. Se uită mai bine la ei și spuse lui Cacambo:

— Dacă n-aș fi văzut cum a fost spînzurat magistrul Pangloss și dacă n-aș fi avut nenorocirea să-l ucid pe baron, aș zice că cei doi galerieni de colo sînt chiar ei.

Cînd auziră rostindu-se numele de baron și de Pangloss cei doi pușcăriași scoaseră un strigăt și vîslele le căzură din mîini. Patronul levantin se repezi la dînșii și începu să-i bată cu vîna de bou.

— Stai, stai, seniore! strigă Candid, îți dau cît vrei numai să nu-i bați.

— Uite-l pe Candid, spuse unul din ei.

— Da, e chiar Candid, zise celălalt.

— Visez? sînt treaz? spuse Candid; sînt aici pe galeră sau unde sînt? Să fie chiar domnul baron pe care l-am omorît? Să fie maestrul Pangloss pe care am văzut cum l-au spînzurat?

— Da, chiar noi sîntem, chiar noi sîntem! răspunseră ei.

— Va să zică ăsta e marele filozof? zise Martin.

— Domnule patron, întrebă Candid, cît vrei să-ți dau ca să răscumpăr pe domnul de Thunder-ten-tronckh, unul din cei mai de seamă baroni ai imperiului, și pe

domnul Pangloss, cel mai profund metafizician al Germaniei?

— Cline creştin, răspunse patronul levantin, fiindcă aceşti doi cîini de puşcăriaşi creştini sînt baroni şi metafizicieni, ceea ce desigur că e un rang înalt în ţară la ei, ai să-mi dai cincizeci de mii de sechini.

— Bine, ţi-i dau; să ne întoarcem repede la Constantinopol şi îţi plătesc imediat. Adică nu, du-mă la domnişoara Cunigunda.

Patronul însă, cum auzise că-i dă banii, şi întorsese prova către port şi, la porunca lui, vîslele împingeau acum galera mai repede decît zboară o pasăre.

Candid îmbrăţişă pe baron şi pe Pangloss.

— Cum, nu te-am ucis, domnule baron? şi dumneata, dragul meu Pangloss, cum se face că eşti în viaţă după ce-ai fost spînzurat? şi de ce sînteţi amîndoi osîndiţi la galeră în Turcia?

— E adevărat că şi soră-mea e în Turcia? întrebă baronul.

— Da, răspunse Cacambo.

— Ce bine-mi pare că m-am întîlnit iar cu dragul meu Candid, spuse Pangloss.

Candid le prezentă pe Martin şi pe Cacambo. Toţi se îmbrăţişau, toţi vorbeau deodată. Galera zbura. Peste cîteva clipe erau în port. Chemară pe un zaraf evreu şi Candid îi vîndu cu cincizeci de mii de sechini un diamant care făcea o sută de mii, dar zaraful se jură pe Abraham că nu putea să dea mai mult. Candid răscumpără pe baron şi pe Pangloss. Acesta se aruncă la picioarele liberatorului lui şi le udă cu lacrimi; celălalt îi mulţumi dînd din cap şi îi făgădui că-i dă banii înapoi cu cea dintîi ocazie.

— Dar se poate oare ca soră-mea să fie în Turcia? tot întreba el.

— Se poate foarte bine, răspunse Cacambo; spală blidele la un prinţ din Transilvania.

Trimiseră imediat după doi zarafi evrei; Candid mai vîndu nişte diamante şi plecară iar cu toţii cu altă galeră s-o scape din robie pe Cunigunda.

Capitolul XXVIII

CE S-A ÎNTÎMPLAT CU CANDID, CU CUNIGUNDA, CU PANGLOSS, CU MARTIN ETC.

— Iartă-mă încă o dată, spuse Candid baronului, iartă-mă, cuvioase părinte, că te-am străpuns cu sabia.

— Nici să nu mai vorbim, zise baronul; am fost și eu cam prea repezit, mărturisesc. Dar fiindcă vrei să știi prin ce întîmplare am ajuns la galere, am să-ți spun că după ce fratele spițer al colegiului nostru m-a vindecat de rana pe care mi-ai făcut-o, am fost atacat și luat prizonier de spanioli; am fost băgat la închisoare în Buenos Aires cînd soră-mea tocmai plecase de-acolo. Am cerut să fiu trimis la Roma la părintele general. Aici am fost numit duhovnic la Constantinopol pe lîngă ambasadorul Franței. Trecuse vreo săptămînă de cînd eram în funcție cînd, într-o seară, am dat de un icoglan tînăr și foarte chipeș. Era cald. Tînărul spuse că ar vrea să se ducă la baie; m-am dus și eu cu el. Nu știam că un creștin se face vinovat de cea mai mare vină dacă e găsit în pielea goală împreună cu un musulman tînăr. Cadiul a poruncit să mi se dea o sută de lovituri la tălpi și m-a osîndit la galere. Nu cred că poate fi nedreptate mai mare... Dar aș vrea să știu de ce soră-mea e în bucătărie la un suveran din Transilvania fugit la turci.

— Și dumneata, dragul meu Pangloss, spuse Candid, cum se face că ești aici?

— E drept, răspunse Pangloss, că am fost spînzurat în fața dumitale; ar fi trebuit să fiu ars, dar îți aduci aminte că tocmai cînd se pregăteau să mă frigă a început ploaia; ploua așa de tare încît n-au mai putut să aprindă focul; și atunci m-au spînzurat fiindcă nu se putea altfel. Un chirurg mi-a cumpărat trupul, m-a dus la el acasă și a început să mă disece. Mi-a făcut mai întîi o incizie crucială de la buric pînă la claviculă. Eu însă nu fusesem de loc spînzurat cum trebuie. Călăul sfintei Inchiziții, care era diacon, ardea oamenii

de minune dar cu spînzuratul nu era obişnuit: funia era udă aşa că n-a lunecat bine şi a fost şi prost înnodată. Fapt este că mai suflam; incizia crucială m-a făcut să scot un ţipăt aşa de cumplit încît chirurgul era mai să cadă jos şi închipuindu-şi că disecă pe dracul a luat-o la fugă cutremurat de spaimă şi a mai căzut şi pe scară. Nevastă-sa care era într-o odaie de-alături a venit repede cînd a auzit zgomotul; m-a văzut întins pe masă cu incizia mea crucială, s-a speriat şi mai tare decît bărbatu-su, a luat-o şi ea la fugă şi a căzut peste el. După ce-şi mai veniră în fire, am auzit cum nevasta chirurgului îi spunea acestuia: ,,Cine te pune, dragă, să diseci un eretic? Nu ştii că în oamenii ăştia e ascuns dracul? Mă duc să chem nu preot să alunge pe necuratul.''

M-am înfiorat cînd am auzit asta, mi-am adunat puţinele puteri care îmi mai rămăseseră şi am strigat: „Fie-vă milă de mine!“ Atunci chirurgul a prins curaj, mi-a cusut pielea la loc; nevastă-sa m-a îngrijit; în două săptămîni m-am vindecat. Chirurgul mi-a găsit şi o slujbă; m-am băgat lacheu la un cavaler de Malta care tocmai pleca la Veneţia; aici însă, cum stăpînu-meu n-avea cu ce să-mi plătească simbria, m-am tocmit la un negustor veneţian şi m-am dus cu el la Constantinopol.

Intr-o zi mi-a venit poftă să intru într-o moschee. Inăuntru erau numai un imam bătrîn şi o credincioasă tînără foarte drăguţă care îşi spunea rugăciunea. Era cu pieptul gol; între sîni avea un buchet de lalele, de trandafiri, de anemone şi de zambile. Ea s-a prefăcut că-i cade buchetul, eu m-am repezit să-l ridic şi i l-am pus la loc cu o grijă plină de respect. Cum însă nu mai isprăveam cu pusul buchetului, imamul s-a mîniat şi, cînd a văzut că sînt creştin, a strigat după ajutor. M-au dus la cadiu şi cadiul a spus să-mi tragă o sută la tălpi şi m-a trimis la galere. Am fost pus în lanţuri chiar pe galera şi chiar pe banca pe care era şi domnul baron. Tot pe galera aceea mai erau patru tineri din Marsilia, cinci preoţi din Napoli şi doi călugări din

Corfu, care ne-au spus că asemenea întîmplări se ivesc în fiecare zi. Domnul baron zicea că nedreptatea care i se făcuse lui era mai mare, eu ziceam că era mult mai îngăduit să pui un buchet la sînul unei femei decît să stai în pielea goală lîngă un icoglan. Discutam într-una şi căpătam în fiecare zi cîte douăzeci la spate cu vîna de bou cînd iată că înlănţuirea evenimentelor acestei lumi te-a adus pe galera noastră şi ne-ai răscumpărat.

— Spune, dragul meu Pangloss, îl întrebă Candid, cînd ai fost spînzurat, disecat, bătut şi cînd ai vîslit pe galeră, te-ai gîndit şi atunci că totul pe lumea asta e cît se poate de bine?

— Am mereu părerea pe care am avut-o la început, răspunse Pangloss, fiindcă, de! sînt filozof: nu se cuvine să-mi iau vorba înapoi, pentru că Leibniz nu poate să greşească iar armonia prestabilită este oricum tot ce-i mai frumos pe lume, tot aşa ca şi plinul şi materia subtilă[1].

Capitolul XXIX

CUM A GĂSIT CANDID PE CUNIGUNDA ŞI PE BABĂ

În timp ce Candid, baronul, Pangloss, Martin şi Cacambo îşi povesteau aventurile, în timp ce vorbeau despre evenimentele contingente şi necontingente ale lumii, şi discutau despre efecte şi cauze, despre răul moral şi răul fizic, despre libertate şi necesitate, şi dacă poţi avea vreo mîngîiere cînd eşti osîndit la galere în Turcia, ajunseră la ţărmul Propontidei acasă la prinţul Transilvaniei. Cum au ajuns au şi dat cu ochii de Cunigunda şi de babă. Puneau la uscat nişte prosoape pe o frînghie.

La această privelişte baronul se îngălbeni. Tandrul îndrăgostit Candid, văzînd-o pe frumoasa lui Cunigunda smolită la faţă, cu ochii roşii, cu pieptul supt,

[1] Termeni din filozofia lui Descartes (n. t.)

cu obrajii zbîrciţi, cu braţele înroşite şi crăpate, făcu trei paşi de-a-ndăratelea, cuprins de groază, apoi înaintă iar, din cuviinţă. Cunigunda îmbrăţişă pe Candid şi pe fratele ei. O îmbrăţişară şi pe babă. Candid le răscumpără pe amîndouă.

În apropiere se afla o fermă. Baba spuse lui Candid că ar fi bine s-o ia el, pînă cînd vor nimeri o soartă mai bună. Cunigunda nu ştia că s-a urîţit, fiindcă nimeni nu-i spusese asta. Îi aduse aminte lui Candid de făgăduielile lui cu un ton atît de hotărît încît Candid, bun cum era el, nu îndrăzni să refuze. Spuse deci baronului că are să se însoare cu soră-sa.

— Nu voi îngădui niciodată, zise baronul, asemenea înjosire din partea ei şi asemenea cutezanţă din partea dumitale. Nu vreau să mi se reproşeze o ticăloşie ca asta; copiii soră-mi n-ar mai avea nici o trecere în Germania. Nu, soră-mea nu se va mărita decît numai cu un baron al imperiului.

Cunigunda i se aruncă la picioare, plînse, dar el fu neclintit.

— Eşti nebun, îi spuse Candid; te-am scăpat de la galere, te-am răscumpărat, am răscumpărat-o pe soră-ta; spăla aici blidele; e urîtă şi totuşi sînt atît de bun şi vreau să mă însor cu dînsa iar tu mai ai obrazul să te împotriveşti! Dacă m-aş lăsa dus de mînia de care-s cuprins aş fi în stare să te mai ucid o dată.

— N-ai decît să mă ucizi, zise baronul, dar, cît voi trăi eu, cu soră-mea n-ai să te însori!

Capitolul XXX

ÎNCHEIERE

Candid, în fundul sufletului lui, n-avea nici o poftă să se însoare cu Cunigunda. Totuşi obrăznicia fără margini a baronului îl hotărî să încheie căsătoria; pe de altă parte Cunigunda stăruia atît de mult încît

nu-i venea să-şi ia vorba înapoi. Se sfătui cu Pangloss, cu Martin şi cu credinciosul Cacambo. Pangloss făcu un memoriu bine ticluit în care dovedea că baronul n-avea nici un drept asupra soră-si şi că ea putea, după toate legile imperiului, să se căsătorească morganatic cu Candid. Martin spuse că baronul trebuia aruncat în mare. Cacambo spuse că trebuia să-l dea înapoi patronului şi să-l pună iar să vîslească pe galeră; după aceea să fie trimis la Roma părintelui general cu cea dintîi corabie care va pleca într-acolo. Părerea asta fu socotită ca foarte bună. Baba zise şi ea că aşa e mai bine. Nu spuseră nimic soră-si. Cu bani lucrul se făcu repede şi toţi fură mulţumiţi că au înfundat pe un iezuit şi au pedepsit îngîmfarea unui baron neamţ.

Acum ar fi fost firesc să-ţi închipui că, după atîtea nenorociri, Candid, însurat cu iubita lui, vieţuind împreună cu filozoful Pangloss, cu filozoful Martin, cu înţeleptul Cacambo şi cu baba, şi mai avînd şi atîtea diamante aduse din patria vechilor incaşi, va duce viaţa cea mai plăcută. Zarafii însă atîta l-au tras pe sfoară încît nu i-a mai rămas decît ferma. Nevastă-sa urîţindu-se pe zi ce trecea se făcu arţăgoasă şi nesuferită. Baba era infirmă aşa că fu şi mai morocănoasă decît Cunigunda. Cacambo, care lucra grădina şi se ducea să vîndă legume la Constantinopol, era copleşit de muncă şi îşi blestema soarta. Pangloss era foarte necăjit că nu poate să strălucească în vreo universitate din Germania. Cît despre Martin, el era pe deplin convins că pretutindeni e tot aşa de rău şi nu se necăjea de loc. Candid, Pangloss şi Martin discutau cîteodată despre metafizică şi morală. Vedeau uneori de la fereastra fermei cum treceau pe apă corăbii încărcate cu efendii, cu paşale, cu cadii trimişi în surghiun la Lemnos, la Mitilene, la Erzerum. Alţi cadii, alte paşale, alţi efendii veneau şi luau locul celor surghiuniţi şi peste cîtva timp erau surghiuniţi şi ei. Vedea capete frumos împăiate care erau trimise spre înfăţişare la Sublima Poartă. Aceste spectacole le

dădeau prilej să discute şi mai aprins; iar cînd nu discutau, plictiseala era aşa de mare încît într-o bună zi baba şi-a luat îndrăzneala să le spună:

— Aş vrea să ştiu ce e mai rău, să te siluiască sute de piraţi negri, să ţi se reteze o bucă, să fii bătut cu nuiele la bulgari, să fii ciomăgit şi spînzurat, să fii disecat, să vîsleşti pe o galeră, într-un cuvînt să înduri toate necazurile pe care le-am îndurat noi sau, dimpotrivă, să stăm aici şi să n-avem nimic de făcut?

— Asta-i o mare întrebare, zise Candid.

Vorbele acestea stîrniră noi discuţii şi Martin mai ales ajunse la încheierea că omul era sortit să trăiască ori în zvîrcolirile neliniştii ori în letargia plictiselii. Candid nu era de părerea asta dar nici nu afirma altceva. Pangloss mărturisi că întotdeauna suferise îngrozitor dar, fiindcă susţinuse odată că toate mergeau de minune, susţinea asta mereu însă nu credea de loc în ce spune.

S-a întîmplat însă un lucru care lui Martin i-a întărit urîcioasele principii, pe Candid l-a făcut să şovăie mai mult ca oricînd iar pe Pangloss l-a încurcat foarte tare. Într-o bună zi se treziră la fermă cu Paquette şi cu părintele Garoafă, amîndoi în cea mai mare mizerie. Păpaseră repede cele trei mii de piaştri, se despărţiseră, se împăcaseră, se certaseră, fuseseră închişi, fugiseră din închisoare, şi în sfîrşit părintele Garoafă se făcuse turc. Paquette îşi urma meseria dar nu mai cîştiga nimic.

— Am spus eu că darurile dumitale au să se ducă repede pe apa Sîmbetei şi au să-i facă şi mai nenorociţi decît erau, zise Martin. Uite, şi dumneata cu Cacambo v-aţi îmbuibat cu milioane de piaştri şi nu sînteţi mai fericiţi decît părintele Garoafă şi decît Paquette.

— Aha! spuse Pangloss Paquettei, te-a adus iar cerul printre noi, săraca de tine! Ştii că din cauza ta am rămas cu nasul mîncat, fără un ochi şi fără o ureche? Rău ai ajuns şi tu! ce-i şi lumea asta!

Această nouă întîmplare îi făcu să filozofeze şi mai mult.

Nu departe de ei locuia un derviș foarte vestit care era socotit drept cel mai mare filozof al Turciei. Se duseră la el să-l întrebe de una și de alta. Începu vorba Pangloss:

— Meștere, am venit să te rugăm să ne spui de ce a fost făcut un animal atît de ciudat cum este omul?

— Ce-ți pasă ție de asta? zise dervișul; e treaba ta?

— Bine, cuvioase părinte, spuse Candid, dar pe pămînt sînt groaznic de multe rele.

— Ei, și ce e dacă-i rău sau dacă-i bine? Cînd sultanul trimite o corabie în Egipt își bate el capul să afle dacă pe corabie șoarecii o duc bine sau nu?

— Atunci ce trebuie făcut? întrebă Pangloss.

— Să taci, răspunse dervișul.

— Mi-ar fi plăcut, spuse Pangloss, să stau de vorbă cu dumneata despre cauză și efect, despre cea mai bună lume cu putință, despre originea răului, despre natura sufletului și despre armonia prestabilită.

La vorbele acestea, dervișul le închise ușa în nas.

În timpul cît stătuseră de vorbă, se răspîndise vestea că la Constantinopol fuseseră sugrumați doi viziri și muftiul și că mulți prieteni de-ai acestora fuseseră trași în țeapă. Catastrofa asta făcu mare vîlvă timp de cîteva ceasuri. Pangloss, Candid și Martin, cînd se întorceau la fermă, se întîlniră cu un moșneag care se odihnea în fața casei, la umbra unor portocali. Pangloss, care era tot așa de curios pe cît îi plăcea să discute, îl întrebă cum îl chema pe muftiul care fusese sugrumat.

— Habar n-am, răspunse moșul, și habar n-am avut vreodată cum îi cheamă pe muftii și pe viziri. Nu știu nimic de întîmplarea de care vorbiți. Eu cred așa, că oamenii care se îndeletnicesc cu treburile publice pier cîteodată cu nemernicie, și așa le trebuie. Eu nu caut niciodată să aflu ce se petrece la Constantinopol. Trimit acolo spre vînzare roadele grădinii pe care o lucrez și atîta tot.

După ce vorbi astfel, pofti pe străini în casă. Cele două fete şi cei doi fii ai lui le dădură să guste tot felul de şerbeturi pe care le făceau ei, frişcă cu coajă de chitre zaharisite, portocale, lămîi, ananas, curmale, fisticuri, cafea de Moca neamestecată cu cafea proastă de Batavia sau de Antile. După aceea, fetele acestui musulman de treabă stropiră cu miresme barba lui Candid, a lui Pangloss şi a lui Martin.

— Aveţi desigur, întrebă Candid pe turc, o moşie mare şi frumoasă?

— Am numai douăzeci de pogoane, răspunse turcul; le lucrez cu copiii mei; munca alungă din preajma noastră trei rele mari: urîtul, patima şi nevoia.

Candid, după ce se întoarse la ferma lui, cugetă adînc la ce vorbise turcul. Spuse lui Pangloss şi lui Martin:

— Cred că moşneagul acesta şi-a croit o soartă mult mai bună decît soarta celor şase regi cu care am avut cinstea să şedem la masă.

— Măririle, zise Pangloss, sînt foarte primejdioase, după cum spun toţi filozofii. Şi aşa şi este: Eglon, regele moabiţilor, a fost asasinat de Iehud; Absalom a fost spînzurat de chică şi străpuns de trei săgeţi; regele Nadab, fiul lui Ieroboam, a fost ucis de Baeşa; regele Ela de Zimri, Ahazia de Iehu, Atalia de Iehoiada; regii Ioachim, Iehoiachim, Sedechia au fost robi. Ştiţi cum au pierit Cresus, Astayagus, Darius, Dionis din Siracuza, Pyrrhus, Perseu, Hanibal, Iugurtha, Ariovist, Cezar, Pompei, Neron, Othon, Vitellius, Domiţian, Richard al doilea al Angliei, Eduard al doilea, Henric al şaselea, Richard al treilea, Maria Stuart, Carol întîi, cei trei Henrici ai Franţei, împăratul Henric al patrulea? Ştiţi că...

— Eu mai ştiu, zise Candid, că trebuie să ne lucrăm grădina.

— Ai dreptate, spuse Pangloss, fiindcă, atunci cînd omul a fost pus în grădina raiului, a fost pus *ut operaretur eum*, ca să lucreze; asta dovedeşte că omul n-a fost creat ca să se odihnească.

— Să muncim fără să ne mai gîndim, zise Martin; acesta e singurul mijloc de-a face suportabilă viaţa.

Toţi încuviinţară acest plan lăudabil. Fiecare începu să lucreze ce ştia. Pămîntul pe care-l aveau dădea roade bune. Cunigunda era urîtă tare dar a ajuns o foarte bună plăcintăriţă; Paquette făcea broderie; baba se îngrijea de rufărie. Pînă şi părintele Garoafă s-a pus pe treabă; ajunse un foarte bun tîmplar şi s-a făcut chiar om cinstit. Şi Pangloss spunea uneori lui Candid:

— Toate evenimentele se înlănţuie în cea mai bună lume cu putinţă: dacă n-ai fi fost alungat dintr-un frumos castel cu picioare în spate de dragul domnişoarei Cunigunda, dacă n-ai fi fost prins de Inchiziţie, dacă n-ai fi cutreierat America pe jos, dacă n-ai fi străpuns cu spada pe baron, dacă n-ai fi pierdut toţi berbecii aduşi din fericita ţară Eldorado, n-ai mînca aici dulceaţă de chitre şi fisticuri.

— Foarte bine ai vorbit, zise Candid, dar pînă una-alta trebuie să ne lucrăm grădina.

JEANNOT ȘI COLIN

1764

În romînește de *Al. Philippide*

„Am făcut romane... dar cel puțin nu le-am semnat niciodată, cum n-am semnat nici alte fleacuri ale mele", scria Voltaire la 24 mai 1764 librarului Ponckoucke, care tocmai pregătea o ediție a romanelor filozofului.

Un astfel de „fleac" nesemnat, compus în acel an spre a se odihni după munca de comentator al lui Corneille, este și povestea Jeannot și Colin. *Cîteva pagini numai, dar cîtă artă în această viguroasă satiră socială sub forma plăcută a unei anecdote! Domnul Jourdain al lui Molière, burghezul îmbogățit, se numește aici marchizul de la Jeannotière. El nu se mai mulțumește să se gudure pe lîngă nobili ca personajul din* Burghezul gentilom *sau să-și zică „Monsieur de La Souche", ca Arnolphe din* Școala femeilor, *ci pătrunde cu îndrăzneală în rîndurile aristocrației prin cumpărarea unui marchizat, dintre cele multe, vîndute de feudalii scăpătați. Toată satira modului de viață al nobilimii secolului al XVIII-lea și a transfugilor din burghezie, înnobilați prin bani, este organizată în jurul îmbogățirii lui Jeannot-tatăl, care, din negustor de catîri în Masivul Central, devine afacerist la Paris, apoi mare rentier, înfundat în datorii, și ruinat în sfîrșit, fiindcă a dus o viață pe picior mare.*

Prăbușirea aceasta zguduie pe tînărul Jeannot și-l readuce la sentimente prietenești față de fostul lui tovarăș de jocuri din copilărie, Colin, ajuns manufacturier. Statornicia afecțiunii lui Colin salvează toată familia Jeannot, reîntoarsă la modesta negustorie de altădată.

Povestea oglindește un fenomen economic și social caracteristic progreselor capitalismului în sînul orînduirii feudale: averile fabuloase strînse în cîțiva ani, pe socoteala statului jecmănit de furnizori și arendași ai impozitelor indirecte, celebrii „fermieri". Mulți din acești parveniți nu aveau însă alt gînd decît acela al declasării. Se grăbeau, adică, să intre în rîndurile nobilimii, deosebit de indulgentă acum față de această categorie socială care îi permitea să-și aurească din nou blazoanele ruginite. Catastrofa financiară aducea însă după sine excluderea din sînul „lumii bune".

Ascensiunea lui Jeannot-tatăl și falimentul lui rușinos prilejuiesc satira, deosebit de spirituală și mușcătoare, a superficialității nobilimii, a ignoranței ei și a convenționalismului vieții în cercurile de sus, în contrast cu cariera și averea solidă a lui Colin, rămas burghez în Issoire.

De la primele rînduri simțim că Voltaire a pus în Jeannot și Colin *toată arta lui de povestitor care se cere înțeles numai din aluzii, care zgîrie adînc numai cu o întorsătură de frază. Reluarea alternativă a numelor celor două personaje — Jeannot... Colin..., Colin... Jeannot — dau paginii inițiale un ritm de proză populară de o naivitate voită. Și cîtă ironie tăioasă la adresa prostiei ploconitoare a parveniților în această simplă notare: „Domnul și doamna nu prea pricepeau ce voia să epună preceptorul; amîndoi însă fură cu totul de părerea lui".*

Mai mulţi oameni vrednici de încredere au văzut pe Jeannot şi pe Colin la şcoală, în oraşul Issoire din Auvergne, oraş vestit în tot universul prin colegiul şi prin cazanele lui. Jeannot era băiatul unui negustor de catîri foarte cunoscut; Colin îşi datora viaţa unui plugar de treabă de prin împrejurimi, care îşi lucra pămîntul cu patru catîri şi care, după ce îşi plătea birul cel mare, birul cel mic, darea şi dajdia pe sare, zecimea, capitaţia şi douăzecimile, nu era mai bogat la sfîrşitul anului decît fusese la început.

Jeannot şi Colin erau frumuşei, atît cît pot să fie frumuşei nişte auvergnaţi; ţineau mult unul la altul şi îşi făceau unul altuia mici servicii şi înlesniri, din acelea de care oamenii îşi aduc aminte întotdeauna cu plăcere cînd se întîlnesc mai tîrziu în viaţă.

Nu mai aveau mult pînă să-şi isprăvească studiile, cînd a venit un croitor şi a adus lui Jeannot o haină de catifea în trei culori şi o vestă de Lyon lucrată cu gust; hainele erau însoţite de o scrisoare din partea domnului de la Jeannotière. Colin admiră straiele şi nu fu invidios; Jeannot însă îşi luă un aer îngîmfat care-l necăji pe Colin. Din clipa asta, Jeannot nu mai învăţă nimic; se uita numai în oglindă şi dispreţuia pe toţi. Cîtva timp după aceea un valet sosi cu poştalionul şi aduse încă o scrisoare de la domnul marchiz

de la Jeannotière: domnul marchiz-tatăl poruncea ca domnul marchiz-fiul dumisale să fie adus imediat la Paris. Jeannot se urcă în poştalion şi întinse lui Colin mîna cu un zîmbet protector şi cam boieros. Colin se simţi mititel de tot şi se mîhni. Jeannot plecă cu măreţie şi fală.

Cititorii care vor să ştie despre ce este vorba vor afla acum că domnul Jeannot-tatăl făcuse afaceri foarte bune şi cîştigase o avere nemaipomenită. Veţi întreba cum se fac asemenea averi? Asta atîrnă de noroc. Domnul Jeannot era om chipeş, nevastă-sa era şi ea la fel şi era încă nostimă. S-au dus amîndoi la Paris cu un proces care îi costase deja o mulţime de parale şi acolo norocul, care coboară şi înalţă pe oameni cum îi place, le dădu prilej să facă cunoştinţă cu soţia unui antreprenor al spitalelor armatei, om foarte iscusit şi care se putea lăuda că a omorît mai mulţi soldaţi într-un an decît tunurile în zece. Jeannot plăcu doamnei; soţia lui Jeannot plăcu domnului. Jeannot în curînd ajunse părtaş al întreprinderii; mai intră după asta şi în alte afaceri. Cînd ai ajuns odată la mijlocul apei şi te mînă din spate vîntul cel bun, atunci nu mai trebuie decît să te laşi dus; te îmbogăţeşti fără mare osteneală. Calicii, care de pe mal se uită la tine cum pluteşti cu pînzele întinse, rămîn cu gura căscată; nu-şi închipuie cum ai izbutit; te invidiază şi scriu împotriva ta broşuri pe care tu nu le citeşti. Aşa s-a întîmplat şi cu domnul Jeannot-tatăl, care în curînd ajunse domnul de la Jeannotière şi care, atunci cînd peste vreo jumătate de an cumpără un titlu de marchiz, luă de la şcoală pe domnul marchiz fecioru-su ca să-l introducă la Paris în lumea bună.

Colin, cu aceeaşi dragoste, scrise o scrisoare de firitisire vechiului său prieten. Junele marchiz nu-i răspunse: Colin se îmbolnăvi de întristare.

Părinţii luară mai întîi băiatului un preceptor. Acesta, care era om chipeş dar nu ştia nici el nimic, n-a putut să-l înveţe nimic pe elevul lui. Domnul

voia ca fiu-su să învețe latinește, doamna nu voia. Luară de arbitru pe un scriitor, care era vestit pe-atunci fiindcă publicase cîteva lucrări agreabile. Îl invitară la masă. Stăpînul casei îi spuse:

— Dumneavoastră care știți latinește și vă duceți pe la Curte...

— Eu latinește. Nu știu boabă, răspunse literatul, și mi-a prins foarte bine că nu știu. E sigur că îți vorbești mai bine limba atunci cînd nu-ți încarci mintea cu limbi străine. Uitați-vă la doamnele noastre: sînt mai cu duh decît bărbații; scrisorile lor sînt scrise de o sută de ori mai frumos; și știți de ce ne întrec? Pentru că nu știu latinește.

— Ei, n-aveam eu dreptate? spuse doamna. Eu vreau ca fiu-meu să fie om de duh și să-și facă drum în lume; și după cum vezi, dacă ar ști latinește, s-ar duce de rîpă. Mă rog, la teatru și la operă se joacă în latinește? Procesele se pledează în latinește? Îndrăgostiții vorbesc latinește între ei?

Domnul, copleșit de aceste argumente, se dădu bătut. Rămase hotărît că tînărul marchiz n-o să-și piardă vremea ca să cerceteze pe Cicero, pe Horațiu și pe Virgil. Bine, dar atunci ce-o să învețe? pentru că, de, trebuie să știe și el ceva; nu s-ar putea să i se arate nițică geografie?

— La ce i-ar folosi? răspunse preceptorul. Cînd domnul marchiz o să se ducă la moșie, vizitiii au să știe drumul și n-au să-l ducă în altă parte. N-ai nevoie de un cvadrant ca să călătorești și poți foarte bine să mergi de la Paris pînă în Auvergne fără să ai nevoie să știi la ce latitudine te afli.

— Ai dreptate, replică tatăl. Am auzit însă vorbindu-se de o știință foarte frumoasă care se cheamă, mi se pare, *astronomie*.

— Ce caraghioslîc! zise preceptorul; da' ce, noi aici pe pămînt ne conducem după stele? Ce nevoie are domnul marchiz să calculeze o eclipsă cînd o găsește gata calculată în almanah, unde, pe lîngă asta, mai

află şi sărbătorile care se schimbă, vîrsta lunii şi aceea a tuturor prinţeselor din Europa!?

Doamna fu cu totul de părerea preceptorului. Marchizul cel mititel era în culmea bucuriei. Tată-su nu ştia ce să facă.

— Dar atunci ce trebuie să înveţe fiu-meu? întrebă el.

— Să fie om plăcut, răspunse prietenul căruia îi ceruseră sfatul; şi dacă cunoaşte *mijloacele cu care te faci plăcut*, atunci are să ştie tot: e o artă pe care o s-o înveţe de la doamna mama dumisale, şi asta fără nici o greutate nici pentru dînsul, nici pentru dumneaei.

Doamna, la vorbele acestea, îmbrăţişă pe curtenitorul ignorant şi îi spuse:

— Ce bine se vede că sînteţi cel mai savant om din lume; fiu-meu o să vă datorească toată educaţia lui; îmi închipui totuşi că nu i-ar strica să ştie puţină istorie.

— Vai, doamnă, la ce serveşte asta? spuse el. Numai istoria zilelor noastre e într-adevăr plăcută şi de folos. Toată istoria antică, aşa cum zicea unul din oamenii noştri de duh, e numai o înşiruire de basme, iar cît despre istoria modernă, e un haos pe care-i cu neputinţă să-l descurci. Ce-i pasă domnului fiului dumneavoastră că împăratul Carol cel Mare a instituit pe cei doisprezece pairi ai Franţei şi că urmaşul lui a fost gîngav?[1]

— Foarte bine spus! strigă preceptorul; se înăbuşă mintea copiilor sub un morman de cunoştinţe nefolositoare; după părerea mea, însă, dintre toate ştiinţele cea mai absurdă şi cea care înăbuşă mai tare orice minte este geometria. Ştiinţa asta caraghioasă are drept obiect suprafeţe, linii şi puncte care nu există în natură. În minte treci o sută de mii de linii curbe prin spaţiul dintre un cerc şi o linie dreaptă care

---

[1] Carol cel Mare a avut de urmaş pe Ludovic cel Pios, care a domnit de la 814 la 840. În 840 Carol cel Pleşuv a luat coroana Franţei şi a fost urmat de Ludovic cel Gîngav în 877 (n.t.).

atinge cercul, cu toate că în realitate nu poţi să treci nici măcar un pai. Nu, geometria este o glumă fără nici un haz.

Domnul şi doamna nu prea pricepeau ce voia să spună preceptorul; amîndoi însă fură cu totul de părerea lui.

— Un senior ca domnul marchiz, urmă el, nu trebuie să-şi stoarcă creierul cu asemenea studii zadarnice. Dacă o să aibă nevoie vreodată de un geometru sublim ca să-i măsoare moşiile, o să tocmească pe vreunul şi o să-i plătească. Dacă o vrea să afle cît de veche i-i nobleţea, care se pierde într-adevăr în noaptea timpului, o să cheme un benedictin. La fel o să facă şi cu artele de tot felul. Un senior tînăr, slavă Domnului, nu-i nici pictor, nici muzician, nici arhitect, nici sculptor; dar le face pe toate să înflorească ajutîndu-le cu mărinimia lui. Mai bine-i, fără îndoială, să le ocroteşti decît să le mînuieşti tu însuţi. Domnul marchiz să aibă gust şi e destul; să lucreze artiştii pentru dumnealui. E foarte adevărat cînd se spune că nobilii (vorbesc de cei care sînt foarte bogaţi) ştiu tot fără să fi învăţat nimic, pentru că într-adevăr cu vremea ei învaţă să judece toate lucrurile pe care le poruncesc şi le plătesc.

Ignorantul cel curtenitor luă din nou vorba şi zise:

— După cum foarte bine aţi spus, doamnă, scopul de căpetenie al omului este să-şi facă drum în lumea bună. Şi acum să ne întrebăm în chip cinstit: oare cu ştiinţa se poate căpăta acest lucru? Cine s-a gîndit vreodată în lumea bună să vorbească despre geometrie? Întreabă cineva pe un om de lume ce astru răsare în cutare zi o dată cu soarele? Cînd eşti invitat la masă te apuci să întrebi dacă Clodion cel Păros a trecut Rinul?

— Bineînţeles că nu! spuse marchiza de la Jeannotière, care, nurlie cum era, avusese de cîteva ori prilejul să facă cunoştinţă cu lumea bună; şi fiu-meu nu trebuie să-şi strice mintea studiind toate fleacurile astea. Dar atunci ce să înveţe? E bine ca un senior

tînăr să poată să strălucească la nevoie, aşa cum zice dumnealui, bărbatu-meu. Îmi aduc aminte că am auzit odată pe un preot spunînd că ştiinţa cea mai plăcută e una pe care am uitat cum o cheamă, atîta ştiu că era vorba de ceva care începea cu b.

— Cu b, doamnă? N-o fi cumva botanica?

— Nu, nu de botanică vorbea. Cum vă spun, începea cu b şi se sfîrşea cu on.

— A! ştiu, doamnă! Era vorba de blazon. Ştiinţa blazoanelor este în adevăr o ştiinţă foarte adîncă; dar nu mai e la modă de cînd nu se mai obişnuieşte să se zugrăvească blazonul pe uşile caleştilor; ăsta era un lucru foarte de folos într-un stat bine ocîrmuit. Şi pe urmă studiul ei ar ţine la nesfîrşit; astăzi toţi bărbierii au blazon; şi ştiţi că un lucru pe care îl are toată lumea nu are preţ prea mare.

În sfîrşit, după ce cercetară aşa fiecare ştiinţă, să vadă care-i mai bună, hotărîră ca domnul marchiz să înveţe să danseze.

Natura, care face tot, îi dăduse un talent care în curînd se dezvoltă cu un succes nemaipomenit: talentul de-a cînta agreabil cîntece uşoare. Farmecul tinereţii şi acest dar înalt îl făcură să fie socotit drept un june plin de cele mai mari făgăduinţe. Plăcea femeilor şi, cum avea numai cîntece în cap, se apucă să facă şi pentru amantele lui cîntece. Într-unul şterpelea ceva din *Bacchus şi amorul*, în altul *noaptea şi ziua*, în altul *vrăjile şi străjile*; dar fiindcă în versurile lui erau întotdeauna cîteva silabe mai mult sau mai puţin decît trebuia, le dădea cuiva să le dreagă cu douăzeci de ludovici de aur bucata; şi aşa a fost pus, în *Anul literar*[1], pe aceeaşi treaptă cu La Fare, cu Chaulieu, cu Hamilton, Sarrasin şi Voiture.[2]

Doamna marchiză îşi închipui atunci că e mama unui om de duh şi începu să poftească la masă pe oamenii

[1] Titlul unei reviste a lui Fréron (n.t.).

[2] Toţi aceştia, afară de *Hamilton* (1646—1720), prozator de valoare, autor al *Memoriilor contelui de Gramont*, sînt poeţi mediocri (n.t.).

de duh din Paris. Tînărul își pierdu repede capul; deprinse meșteșugul de-a vorbi fără să se priceapă și se desăvîrși în arta de-a nu fi bun la nimic. Cînd tată-su îl văzu atît de bun de gură, îi păru grozav de rău că nu-l pusese să învețe latinește, fiindcă i-ar fi putut cumpăra acuma un post în magistratură. Mama, care avea simțiri mai nobile, își puse în gînd să capete pentru fiu-su comanda unui regiment. Pînă una-alta, băiatul se îndeletnici cu amorul. Amorul costă cîteodată mai scump decît un regiment. Cheltui așa o mulțime de bani, iar părinții lui cheltuiră și mai mult ca să ducă o viață de mari seniori.

O văduvă tînără de neam mare, vecină cu dînșii și care nu prea era bogată, se gîndi că ar fi bine să pună la păstrare moșiile domnului marchiz și ale doamnei marchize, luîndu-le ea și măritîndu-se cu marchizul cel tînăr. Îl ademeni la dînsa, se făcu iubită, îi dădu a înțelege că e pe placul ei, îl duse încet, încet, din treaptă-n treaptă, îl vrăji și îl cuceri fără multă greutate. Îl hărăzea cînd cu laude, cînd cu sfaturi. Ajunse cea mai bună prietenă a tatii și a mamei. O vecină bătrînă se duse în pețit; părinții, uluiți de strălucirea acestei înrudiri, primiră cu bucurie propunerea și dădură pe unicul lor fiu prietenei lor celei mai bune. Tînărul marchiz avea deci să se însoare cu o femeie pe care o adora și care îl iubea. Prietenii casei îl felicitară. Începură pregătirile. Mai trebuia redactat contractul de căsătorie, în timp ce se lucra la hainele de nuntă și la epitalam.

Băiatul ședea într-o dimineață la picioarele fermecătoarei soții pe care în curînd aveau să i-o dea dragostea, stima și prietenia; se bucurau amîndoi, stînd de vorbă împreună, de fericirea lor viitoare. Tocmai vorbeau ce viață minunată au să ducă cînd deodată dă buzna în odaie un valet al mamei lui, foarte speriat.

— La noi e mare tevatură, spuse el; au venit portăreii și au început să scoată lucrurile din casă; creditorii iau tot; s-aude chiar c-ar fi vorba și de închisoare. Trebuie să fac ce-oi face și să-mi iau simbria.

— Ce înseamnă asta? Mă duc să văd ce este, zise marchizul.

— Da, chiar așa, spuse văduva, du-te și pedepsește-i pe ticăloșii aceia, du-te repede.

Marchizul pleacă în goană, ajunge acasă. Tatăl lui fusese deja închis; toți servitorii fugiseră care încotro, luînd cu ei tot ce putuseră lua. Mamă-sa era singură, fără nici un ajutor, fără nici o mîngîiere, înecată în lacrimi; nu-i mai rămăsese acuma decît amintirea averii de altădată, a frumuseții ei, a greșelilor și a cheltuielilor nebunești pe care le făcuse.

După ce fiul plînse cîtva timp împreună cu mama-sa, îi spuse:

— Să nu ne pierdem nădejdea; logodnica mea mă iubește foarte mult; pe cît e de bogată, pe-atîta e de mărinimoasă; am toată încrederea în ea; mă duc chiar acuma la dînsa și o aduc aici.

Se întoarce așadar la iubita lui și o găsește bot în bot cu un june ofițer foarte drăguț.

— A, dumneata ești, domnule de la Jeannotière? Ce cauți pe-aici? O lași așa pe mama dumitale. Du-te la biata femeie și spune-i că n-am uitat-o: tocmai am nevoie de o cameristă și m-am gîndit s-o iau pe dînsa.

— Îmi place cum arăți, băiete, îi spuse ofițerul. Dacă vrei să intri în companie la mine, să știi că are să-ți meargă bine.

Marchizul, uluit, plin de mînie, se duse la vechiul său dascăl, îi spuse ce-l doare și îi ceru sfatul. Acesta îl îndemnă să se facă pedagog ca și el.

— Vai! dar nu știu nimic, nu m-ai învățat nimic, și dumneata ești prima cauză a nenorocirilor mele.

Și plîngea cu hohot spunînd asta.

— Fă romane, îi spuse un literat care era pe-acolo; la Paris asta e un mijloc de trai foarte bun.

Tînărul, mai desperat ca niciodată, se duse la duhovnicul maică-si; acesta era un theatin[1] care avea mare

[1] Călugăr din tagma theatinilor, înființată în 1520 de papa Paul al IV-lea (n.t.).

trecere şi la care se spovedeau numai femei din lumea cea mai aleasă. Cum îl văzu se şi repezi să-l întrebe:

— Dar unde vi-i caleaşca, domnule marchiz? Ce mai zice preastimata doamnă marchiză, mama domniei-voastre?

Bietul amărît îi povesti ce necazuri căzuseră pe capul familiei. Cu cît vorbea, cu atîta theatinul îşi lua o mutră mai gravă, mai nepăsătoare, mai impunătoare:

— Fiul meu, asta e de la Dumnezeu; bogăţia slujeşte numai ca să strice inimile oamenilor; care va să zică Dumnezeu a fost atît de milostiv cu mama dumitale şi a adus-o la sapă de lemn?

— Da, părinte.

— Asta e foarte bine, acuma poate fi sigură că va intra în împărăţia cerurilor.

— Da, părinte, dar pînă atunci nu s-ar putea oare să căpătăm vreun ajutor aici pe pămînt?

— Rămîi cu bine, fiul meu; trebuie să plec că mă aşteaptă o doamnă de la Curte.

Marchizul era să cadă jos. La fel îl întîmpinară toţi prietenii lui şi într-o jumătate de zi cunoscu pe oameni mai bine decît în toată viaţa lui de mai tîrziu.

Pe cînd stătea aşa, copleşit de deznădejde, văzu venind spre dînsul o caleaşcă de modă veche, un soi de căruţă, cu acoperiş şi cu perdele de piele, iar în urma ei patru harabale cît toate zilele încărcate cu vîrf. În caleaşcă era un bărbat tînăr îmbrăcat cu straie de rînd; avea o faţă bucălată şi rumenă, plină de blîndeţe şi de voie bună. Nevastă-sa, mititică şi oacheşă, cu o faţă grosolan plăcută, şedea lîngă el, zdruncinată şi ea de trăsura aceea care, bineînţeles, nu mergea ca o caleaşcă de filfizon, fapt care dădu răgaz călătorului să-l vadă bine pe marchiz cum stătea nemişcat şi cufundat în durerea lui.

— Ia uite, strigă el; parcă ar fi Jeannot!

La numele acesta, marchizul ridică ochii; trăsura se opreşte.

— E chiar el! Jeannot!

Bucălatul rotofei sare jos din caleașcă, se repede și ia în brațe pe vechiul lui prieten.

Era Colin. Cînd Jeannot îl văzu, de rușine fața i se acoperi de lacrimi.

— M-ai părăsit, zise Colin; dar nu face nimic, oricît ți fi tu de mare boier acuma, mie tot îmi ești drag.

Jeannot, rușinat și înduioșat, îi povesti suspinînd o parte din ce i se întîmplase.

— Hai cu mine la hotelul unde am tras și îmi spui acolo ce-a mai fost; acuma dă bună ziua nevesti-mi și să mergem să mîncăm.

Plecară tustrei pe jos; în urma lor veneau bagajele.

— Ce-i calabalîcul ăsta? E al tău?

— Da, al meu și al nevesti-mi. Am sosit din provincie; eu sînt în fruntea unei manufacturi de tinichigerie și arămărie. M-am însurat cu fata unui bogat negustor de unelte de astea de care toți au nevoie, și cei de jos, și cei de sus. Avem de lucru zdravăn; dar, mulțumesc lui Dumnezeu, treburile merg bine; nu ne-am schimbat viața; sîntem mulțumiți și o să dăm o mînă de ajutor prietenului nostru Jeannot. Știi ceva, nu mai fi marchiz! Toate mărimile lumii nu fac cît un prieten bun. Întoarce-te cu mine acasă; am să te învăț meseria mea, nu-i grea; am să te fac părtaș cu mine și avem să trăim liniștiți în colțul de țară în care ne-am născut.

Jeannot, foarte tulburat, era năpădit de durere și de bucurie, de duioșie și de rușine, toate deodată; și își spunea în gînd: „Toți prietenii mei cei dichisiți m-au lăsat și Colin, pe care l-am disprețuit, ma ajută. Ce învățătură!"

Bunătatea de suflet a lui Colin făcu să încolțească în inima lui Jeannot sămînța firii lui bune pe care lumea încă n-o înăbușise. Se gîndi că nu putea să lase pe tată-su și pe mamă-sa.

— O să avem noi grijă de mama ta, îi spuse Colin, iar cît despre tată-tu, care acuma e la închisoare, ascultă-mă pe mine, că mă pricep nițel în afaceri; creditorii,

cînd au să vadă că nu mai are nimic, au să primească orice, cît de puţin; las' pe mine.

Colin făcu ce făcu şi scoase pe tatăl lui Jeannot de la închisoare. Jeannot se întoarse în ţinutul lui cu părinţii şi aceştia îşi luară din nou meseria pe care o avuseseră. Se însură cu o soră de-a lui Colin, care, semănînd la fire cu frate-su, îl făcu foarte fericit. Şi aşa, Jeannot-tatăl, şi Jeannotte-mama, şi Jeannot-fiul văzură că fericirea nu stă în îngîmfare.

NAIVUL

POVESTIRE ADEVĂRATĂ
1767

În romîneşte de *Al. Philippide*

Muzeul Carnavalet din Paris, muzeul istoric al orașului, păstrează într-o vitrină unul din acele documente care, în cîteva rînduri, rezumă un aspect al vieții din trecut. Pe o coală mohorîtă e scris următorul ordin lapidar:

„Domnule de Jumilhac, intenția mea fiind ca numitul Hugonet să fie condus în castelul meu Bastilia, vă scriu această scrisoare pentru a vă spune că aveți să-l primiți cînd vă va fi adus și să-l țineți acolo pînă la un nou ordin din parte-mi. Prezenta neavînd alt scop, rog pe Dumnezeu să vă aibă, domnule de Jumilhac, în sfînta sa pază.

Scris la Versailles la 13 ianuarie 1765,

Louis"

Poruncă de întemnițare fără judecată și fără justificare adresată guvernatorului Bastiliei de către însuși Ludovic al XV-lea: este una din acele teribile „Lettres de cachet" *prin care un nevinovat pizmuit, un soț prea vigilent, un unchi bogat încăpățînat să trăiască prea mult, dar mai ales orice supus al majestății-sale, cît de cît slobod de gură, era ridicat și poftit într-o celulă a Bastiliei unde adesea își dădea duhul după zeci de ani, uitat de regele care îl „onorase" cu invitația de a-și petrece restul zilelor într-unul din castelele sale.*

Voltaire era angajat tocmai în acei ani în aprigа lui luptă împotriva abuzurilor şi nedreptăţilor regimului. Reabilitase pe Calas şi nu izbutise încă să convingă opinia publică de nevinovăţia lui Sirven, cînd veni vestea dramei de la Abbeville (1766), executarea lui La Barre, acuzat de impietate. Acţiunea socială a lui Voltaire, marile şi zgomotoasele lui campanii în sprijinul persecutaţilor pentru opiniile lor sînt cu atît mai onorabile cu cît s-au desfăşurat în condiţiile unei serioase recrudescenţe a reacţiunii monarho-clericalo-feudale împotriva gîndirii progresiste burgheze, reprezentînd opinia tuturor păturilor din „starea a treia" oprimate de orînduirea vremii. De la criticismul generaţiei lui Montesquieu, filozofii trecuseră la atacuri mai făţişe împotriva regimului şi a bisericii catolice. Iată de ce autorităţile regale edictaseră suprimarea Enciclopediei *(1759), arestarea lui Rousseau după apariţia tratatelor* Contractul social *şi* Emil *(1762), iar mai recent condamnarea romanului* Belizariu *(1766) de Marmontel, elocventă pledoarie pentru toleranţa religioasă. Izgonirea iezuiţilor din Franţa (1763), incontestabilă victorie a lagărului enciclopedist, slăbise temporar fulgerele bisericii, care nu dezarmase însă.*

Naivul *lui Voltaire, apărut în 1767 la Geneva, este un episod al acelor ani de luptă a filozofilor împotriva abuzurilor regimului, o denunţare a primejdiei şi scandalului arestărilor arbitrare printr-un simplu ordin regal şi totodată o demascare a putreziciunii morale a vîrfurilor administraţiei lui Ludovic al XV-lea. Povestirea milita pe plan literar în sensul acelei* Istorii a Parlamentului din Paris *la care Voltaire tocmai lucra, rechizitoriu al aceloraşi abuzuri judiciare şi administrative, prezentat însă sub formă de monografie istorică şi care avea să vadă lumina zilei în 1769 la Amsterdam.*

Ca de obicei, povestirea purta o falsă atribuţie, fiind pus pe socoteala lui Quesnel, un jansenist mort cu vreo cincizeci de ani mai înainte. Într-o scrisoare din august 1767 către D'Alembert, Voltaire respinge chiar, cu falsă indignare, paternitatea Naivului, *încheind pasajul însă cu o semirecunoaştere: „Am nevinovăţia porumbelului şi vreau să dovedesc prudenţa şarpelui". Iată deci motivul firesc al ascunderii în dosul unui nume străin: prudenţa, teama de a nu avea neplăceri din partea*

autorităților, cum i se întîmplase de curînd (1766), în urma broșurii Povestea morții cavalerului de La Barre.

Naivul *se resimte de atmosfera de luptă în care a fost compus și totodată de prudența proverbială a autorului. Acțiunea povestirii este așezată sub Ludovic al XIV-lea, cînd Louvois era încă ministrul atotputernic al Războiului. Aluziile la personaje și evenimente contemporane se întîlnesc la orice pagină. Dezgustătorul abuziv Saint-Pouange a existat într-adevăr și exodul calviniștilor loviți de revocarea Edictului din Nantes (1685) nu este de loc o născocire a lui Voltaire. Dar în dosul acestui plan istoric apar realitățile contemporane. Hercule de Kerkabon, breton crescut de huronii din Canada, își regăsește familia, luptă în Bretania împotriva unor englezi debarcați pentru jaf, cum se întîmpla adesea în cursul „războiului de 7 ani" (1756—1763) și pleacă la Versailles pentru a culege laurii vitejiei sale. Pe drum, însă, compătimește prea deschis, în sinceritatea lui nativă, pe bieții calviniști persecutați și obligați să se expatrieze pentru credința lor. Un spion iezuit îl denunță, așa că abia ajuns la Versailles este arestat și trimis la Bastilia în celula locuită de un bătrîn jansenist. Acolo ar fi îmbătrînit și Naivul, dacă logodnica lui, frumoasa domnișoară de Saint-Yves, nu l-ar fi salvat cu prețul onoarei, apoi al vieții sale, domnul de Saint-Pouange, ajutorul lui Louvois, arătîndu-se fermecat de grațiile ei. În acest demnitar corupt și corupător, contemporanii au recunoscut ușor pe unul din miniștrii lui Ludovic al XV-lea, contele de Saint-Florentin, traficant de grațieri, sinecure și privilegii numai pe concesiuni din partea unor solicitatoare drăguțe.*

Naivul *stigmatizează așadar amestecul bisericii în treburile de stat și transformarea autorităților laice în executoare ale intoleranței sale. Și mai viguros el denunță lipsa libertăților cetățenești, simțită mai ales cînd o opinie sau gesturi neplăcute stăpînirii se soldau cu o trimitere nemotivată și fără termen la Bastilia. Povestea francezului canadian crescut de huroni este deci palpitantă de realități contemporane; este o operă realistă de critică ascuțită care se dispensează de orientul feeric din* Zadig *ca și de peregrinările nesfîrșite ale lui Candid.*

Învederează totuși origini literare complexe. Critica societății contemporane prin intermediul părerilor și pățaniilor unor

străini, introdusă în literatura franceză de genovezul Giovanni Marano (Spionii la curțile prinților creștini, *1684) și reluată de Dufresny* (Distracțiile unui siamez la Paris, *1699), fusese consacrată de admirabilele* Scrisori persane *ale lui Montesquieu. Numeroși imitatori fabricaseră de atunci* Scrisori iudaice, Scrisori peruviene *și, mai recent, un Maubert de Gouvest niște* Scrisori irocheze *(1752), atribuite deci altor piei-roșii din Canada Naivului. Galeria acestor comozi critici americani ai moravurilor și prejudecăților franceze începea cu Montaigne care le consacrase eseul* Despre canibali *(I,31) și continua neîntrerupt prin La Hontan pînă la* Discursurile *lui J.-J. Rousseau. Huronul lui Voltaire reprezintă însă și o reacțiune împotriva acestui clișeu, chintesență de virtuți și abis de înțelepciune. Naivul, ager și vioi, comite numai pocinoguri cîtă vreme civilizația nu l-a șlefuit. Cînd, pe deasupra, l-au mai maturizat și suferințele, el devine om întreg, adică filozof militant.*

Povestirea lui Voltaire este astfel și un îndemn la acțiune. Cînd Bastilia, cunoscută și de autor în tinerețea lui, se va prăbuși sub tîrnăcoapele revoluționarilor de la 1789, încercările huronului între zidurile ei vor fi contribuit desigur la aceasta.

Capitolul I

PREOTUL BISERICII MAICA DOMNULUI DIN MUNTE ŞI CU SORA LUI ÎNTÎLNESC UN HURON

Odată, sfîntul Dunstan, irlandez de neam şi sfînt de meserie, plecă din Irlanda pe un muntişor care porni pe mare spre coasta Franţei; cu vehiculul acesta, sfîntul sosi în Golful Saint-Malo. Se dădu jos pe ţărm şi binecuvîntă muntele care i se închină adînc şi se întoarse în Irlanda pe acelaşi drum pe care venise. Dunstan clădi pe meleagurile acelea o bisericuţă şi îi dădu numele de Maica Domnului din Munte, pe care îl are şi acum, după cum se ştie.

În anul 1689, în ziua de 15 iulie, spre seară, părintele Kerkabon, parohul Bisericii Maica Domnului din Munte, ieşise să ia aer pe malul mării, împreună cu sora lui, domnişoara de Kerkabon. Părintele, om mai în vîrstă, era un foarte bun preot, pe care vecinii îl iubeau, după ce odinioară îl iubiseră vecinele. Ceea ce mai ales îl făcuse stimat era faptul că era singurul om al bisericii de prin partea locului pe care nu trebuiau să-l ducă în braţe la culcare după ce stătea la masă cu niscaiva confraţi. Cunoştea destul de binişor teologia; şi cînd se plictisea de citit pe sfîntul Augustin, petrecea cu Rabelais; aşa că toată lumea îl vorbea de bine.

Domnişoara de Kerkabon, care nu se măritase, cu toate că avusese mare poftă, se ţinea încă bine la patruzeci şi cinci de ani cîţi avea. Era o fire bună şi

simțitoare. Îi plăcea să petreacă și era foarte evlavioasă.

Părintele spuse către soră-sa, uitîndu-se la mare:

— Vai! aici s-a îmbarcat bietul frate-meu și cu cumnată-mea, doamna de Kerkabon, pe fregata *Rîndunica*, în 1669, ca să se ducă în Canada. Dacă n-ar fi fost ucis, am mai fi putut trage nădejde să-l mai vedem.

— Crezi oare, zise domnișoara de Kerkabon, că pe cumnata au mîncat-o irochezii, așa cum am primit veste? Dar desigur că, dacă n-ar fi mîncat-o, s-ar fi întors în țară. Toată viața are să-mi pară rău după dînsa: era o femeie plăcută. Și fratele nostru, care era foarte inteligent, ar fi ajuns desigur departe.

În timp ce-și aminteau cu melancolie de toate acestea, văzură intrînd în Golful Rance o corăbioară care sosea o dată cu fluxul: erau niște englezi care veneau cu mărfuri de vînzare. Săriră pe țărm fără să se uite nici la preot, nici la domnișoara, sora dumisale, care fu foarte jignită cînd văzu că n-o iau în seamă.

Cu totul altfel se purtă un tînăr voinic care își făcu vînt și sări peste capetele celorlalți drept în fața domnișoarei: îi făcu un semn din cap, nefiind obișnuit să facă reverențe. Figura lui și hainele cu care era îmbrăcat atraseră privirile preotului și ale surorii lui. Tînărul era cu capul gol și cu pulpele goale; în picioare avea sandale; părul îi era împletit în cozi lungi; o vestă scurtă îi strîngea trupul fin și zvelt. Avea o înfățișare falnică și blîndă. Într-o mînă ținea o sticlă de rom și în cealaltă un soi de pungă în care erau un păhărel și niște biscuiți. Vorbea franțuzește foarte bine. Oferi rom domnișoarei de Kerkabon și fratelui ei; bău și el cu dînșii; le mai oferi o dată rom cu un aer atît de simplu și de firesc încît le plăcu foarte mult. Îi spuseră că sînt gata să-i fie de folos dacă are nevoie de ceva și îl întrebară cine este și unde se duce. Tînărul le răspunse că nu se duce nicăieri, că era curios și voise să vadă cum e coasta Franței și acum are să se întoarcă înapoi.

Părintele, văzînd după accent că nu era englez, îl întrebă pe tînăr din ce ţară este.

— Sînt huron[1], răspunse el.

Domnişoara de Kerkabon, uimită şi încîntată că vede un huron care era curtenitor cu dînsa, pofti pe tînăr la masă. El nu se lăsă rugat şi toţi trei porniră împreună spre casa preotului.

Scunda şi rotunda domnişoară nu-l mai slăbea din ochişori şi spunea din cînd în cînd preotului:

— Băiatul ăsta are o faţă numai crini şi roze! Nici n-ai crede după faţă că-i huron!

— Da, ai dreptate, răspunse preotul.

Ea nu mai contenea cu întrebările şi tînărul răspundea la toate foarte bine.

Vestea că a sosit un huron se răspîndi imediat. Fetele simandicoase de prin partea locului veniră şi ele la masă. Părintele de Saint-Yves sosi cu sora lui, o tînără bretonă foarte drăguţă şi foarte cuviincioasă. Judecătorul şi perceptorul veniră şi ei cu nevestele. Puseră pe străin între domnişoara de Kerkabon şi domnişoara de Saint-Yves. Toţi îl priveau şi se minunau de dînsul; vorbeau şi-l întrebau toţi deodată; dar huronul nu se tulbura de loc. Parcă şi-ar fi luat drept lozincă pe aceea a lordului Bolingbroke: *Nihil admirari*. La un moment dat însă, ostenit de atîta zarvă, le spuse destul de liniştit, dar cu oarecare tărie în glas:

— Domnilor, în ţara mea oamenii vorbesc pe rînd; cum vreţi să vă răspund cînd nu mă lăsaţi s-ascult ce spuneţi?

Raţiunea face totdeauna pe oameni să intre cîteva clipe în ei înşişi. Toţi tăcură. Domnul judecător, care, oriunde ar fi fost, lua imediat în primire pe străini şi care era cel mai curios om din tot ţinutul, îi spuse, deschizînd gura de-un cot:

— Cum te cheamă pe dumneata?

---

[1] Huronii erau un popor sălbatic de la nordul lacului Huron, în America de Nord (Canada) (n.t.).

— Acasă îmi spuneau Naivul și numele acesta l-am păstrat și în Anglia, pentru că spun totdeauna pe față ce gîndesc și fac tot ce vreau.

— Cum se face că, născut huron, ai putut să vii în Anglia?

— M-au adus, n-am venit eu. Am fost făcut prizonier de englezi, după ce m-am luptat zdravăn; și englezii, cărora le place curajul fiindcă sînt curajoși și cinstiți ca și noi, m-au pus să aleg: ori să mă întorc la mine acasă, ori să plec în Anglia. Eu am ales plecarea, pentru că din fire îmi place grozav să călătoresc.

— Dar cum ai putut, spuse cu tonul lui impunător judecătorul, să-ți lași tatăl și mama și să pleci?

— N-am avut nici tată, nici mamă, răspunse străinul.

Toți se înduioșară și toți repetau:

— Nici tată, nici mamă!

— Avem să-i slujim noi de părinți, spuse stăpîna casei către fratele ei. Ce interesant e domnul acesta huron!

Naivul îi mulțumi din inimă, demn și mîndru, și îi spuse că nu avea nevoie de nimic.

— După cum văd, domnule Naiv, spuse gravul judecător, dumneata vorbești franțuzește mai bine decît ar putea vorbi un huron.

— Un francez pe care ai noștri l-au luat prizonier cînd eu eram foarte tînăr și cu care m-am împrietenit m-a învățat franțuzește. Eu învăț foarte repede tot ce vreau să învăț. Cînd am sosit la Plymouth, am găsit un francez refugiat, dintre aceia cărora, nu știu de ce, le spuneți hughenoți. El m-a ajutat să cunosc mai bine limba dumneavoastră; și, îndată ce am ajuns să vorbesc bine, am venit în țara dumneavoastră, pentru că îmi sînt dragi francezii atunci cînd nu pun prea multe întrebări.

Părintele de Saint-Yves, fără să ia în seamă aluzia, îl întrebă ce limbă îi plăcea mai mult: hurona, engleza ori franceza.

— Hurona, bineînțeles, răspunse Naivul.

— Se poate aşa ceva? strigă domnişoara de Kerkabon; eu am crezut totdeauna că franceza e cea mai frumoasă limbă, după limba bretonă.

Şi atunci toţi care mai de care începură să-l întrebe: cum se spune în huronă tutun şi el răspunse *taya*, cum se spune a mînca şi el răspunse *essenten*. Domnişoara de Kerkabon voi neapărat să ştie cum se spune a fi îndrăgostit, el îi răspunse *trovander*[1] şi pretinse, nu fără dreptate, că cuvintele acestea erau tot aşa de bune ca şi cuvintele franceze şi engleze cu acelaşi înţeles. *Trovander* li se păru tuturor foarte frumos.

Părintele Kerkabon, care avea în bibliotecă gramatica huronă pe care i-o dăruise cuvioşia-sa părintele Sagar Theodat, călugăr franciscan şi vestit misionar, se sculă de la masă şi se duse s-o consulte. Se întoarse în curînd foarte mişcat şi plin de bucurie: „Naivul, spuse el, este huron adevărat". Discutară apoi despre multiplicitatea limbilor şi toţi într-o părere spuseră că, fără întîmplarea cu Turnul Babel, pe întreg pămîntul s-ar fi vorbit numai franţuzeşte.

Judecătorul cel cu multe întrebări, care pînă atunci fusese puţintel bănuitor faţă de străin, începu să simtă acum o adîncă stimă faţă de dînsul; vorbi cu el mai politicos decît pînă atunci, fapt de care Naivul nu-şi dădu seama.

Domnişoara de Saint-Yves era foarte curioasă să afle cum iubesc oamenii în ţara huronilor.

— Fac fapte frumoase, răspunse el, ca să placă persoanelor care vă seamănă.

Uimiţi, toţi mesenii găsiră că asta era foarte frumos. Domnişoara de Saint-Yves se înroşi şi se bucură tare mult. Domnişoara de Kerkabon se înroşi şi ea dar nu se bucură aşa de tare. Se simţi puţintel necăjită din pricină că vorbele galante nu fuseseră pentru dînsa, dar era o fiinţă atît de cumsecade încît dragostea ei faţă de huron nu se clinti de loc. Îl întrebă cu multă bunăvoinţă cîte iubite a avut în Huronia.

---

[1] Toate aceste cuvinte sînt într-adevăr hurone. (Nota lui Voltaire.)

— N-am avut decît una, răspunse Naivul; domnişoara Abacaba, prietenă cu doica mea. Trestiile nu sînt mai drepte, hermina nu-i mai albă, oile nu-s mai blînde, vulturii nu sînt mai mîndri şi cerbii nu sînt mai sprinteni decît era Abacaba. Într-o zi Abacaba, tot alergînd după un iepure, ajunse prin preajma noastră, la vreo cincizeci de leghe de unde locuiam noi. Un algonkin răucrescut, care şedea la vreo sută de leghe mai departe, i-a luat iepurele. Cînd am aflat, am plecat în fugă, l-am trîntit jos pe algonkin cu o lovitură de măciucă şi l-am adus, legat burduf, la picioarele iubitei mele. Părinţii Abacabei au vrut să-l mănînce; dar mie nu mi-au plăcut niciodată asemenea ospeţe, aşa că i-am dat drumul şi chiar m-am împrietenit cu dînsul. Abacaba a fost aşa de mişcată de purtarea mea, încît, dintre toţi iubiţii ei, m-a ales pe mine. M-ar mai iubi şi acuma dacă n-ar fi mîncat-o un urs. L-am pedepsit pe urs şi multă vreme i-am purtat blana, dar asta nu mi-a adus nici o mîngîiere.

Domnişoara de Saint-Yves, ascultînd acestea, simţi o tainică plăcere cînd auzi că Naivul nu avusese decît o iubită şi că Abacaba nu mai era; dar nu putea să desluşească pricina pentru care simţea plăcere. Toţi se uitau la huron; şi toţi spuneau că bine a făcut că nu i-a lăsat pe tovarăşii săi să mănînce un algonkin.

Neînduratorul judecător, care nu-şi putea înăbuşi patima întrebărilor, împinse curiozitatea atît de departe încît voi să ştie de ce religie era domnul huron şi pe care o alesese: pe cea anglicană, pe cea galicană sau pe cea hughenotă.

— Am religia mea, răspunse el, aşa cum ai şi dumneata pe a dumitale...

— Vai! strigă domnişoara de Kerkabon, cum văd eu, nenorociţii ceia de englezi nici măcar nu s-au gîndit să-l boteze.

— Dar cum se face, spuse domnişoara de Saint-Yves, că huronii nu sînt catolici? Părinţii iezuiţi nu i-au convertit oare pe toţi?

Naivul o asigură că în ţara lui nimeni nu încearcă să te convertească, că un adevărat huron nu şi-ar fi schimbat niciodată părerea şi că în limba sa nici măcar nu exista cuvîntul nestatornicie.

Aceste din urmă cuvinte făcură o impresie deosebită asupra domnişoarei de Saint-Yves.

— Îl vom boteza, îl vom boteza, spuse domnişoara de Kerkabon fratelui ei. Vei avea această onoare, scumpul meu frate, ţin neapărat să-i fiu naşă! Părintele de Saint-Yves are să-l boteze, va fi o ceremonie strălucită despre care se va vorbi în toată Bretania şi asta o să ne facă cinste.

Toţi oamenii fură de acord cu stăpîna casei şi strigară în cor:

— Îl vom boteza!

Naivul le spuse că în Anglia oamenii erau lăsaţi să trăiască cum le place. Spuse că propunerea asta nu-i plăcea de fel şi că legea huronilor era cel puţin tot atît de bună ca şi legea bretonilor. În sfîrşit, spuse că a doua zi are să plece. Isprăviră de băut sticla lui de rom şi pe urmă se duse fiecare să se culce.

După ce Naivul se duse la el în odaie, domnişoara de Kerkabon şi cu prietena ei, domnişoara de Saint-Yves, nu se putură ţine să nu se uite prin gaura largă a cheii ca să vadă cum dormea un huron. Văzură că-şi întinsese plapuma pe podele şi dormea acum într-o atitudine foarte frumoasă.

Capitolul II

HURONUL, NUMIT NAIVUL, ÎŞI GĂSEŞTE PĂRINŢII

Naivul, după obiceiul lui, se trezi o dată cu soarele, la cîntecul cocoşilor, care în Anglia şi Huronia se cheamă *trîmbiţele zilei.* El nu era ca oamenii din societatea bună care lîncezesc în pat pînă cînd soarele e la amiază, care nu pot nici să doarmă, nici să se scoale,

care își pierd atîtea ceasuri prețioase în starea asta dintre viață și moarte și care se mai și plîng că viața e prea scurtă. După ce umblă vreo două-trei mile și doborî mult vînat, vreo treizeci de bucăți, numai cu alice, se întoarse acasă unde găsi pe părintele și pe sora dumisale plimbîndu-se prin grădiniță, cu scufia de noapte în cap. Le dădu tot ce vînase și, scoțînd din sîn un mic talisman pe care îl purta la gît, îi rugă să-l primească în dar pentru buna găzduire.

— Este tot ce am mai de preț, spuse el. Mi s-a spus că voi fi fericit mereu cît timp voi purta flecuștețul ăsta; de aceea vi-l dau, ca să fiți și domniile-voastre fericiți.

Preotul și domnișoara zîmbiră înduioșați de naivitatea huronului. Darul lui era alcătuit din două mici portrete destul de prost zugrăvite, legate împreună cu o curelușă foarte slinoasă.

Domnișoara de Kerkabon îl întrebă dacă sînt pictori în Huronia.

— Nu, spuse Naivul; portretele mi le-a dat doica mea. Bărbatu-său le luase de la niște francezi din Canada cu care fusesem în război. Atîta știu.

Preotul, în vremea asta, se uita cu atenție la cele două portrete. Deodată fața i se schimbă, se emoționă și mîinile începură să-i tremure.

— Sfinte Dumnezeule! strigă el, e frate-meu căpitanul și cu cumnată-mea!

Domnișoara, după ce se uită la portrete, cu aceeași emoție spuse și ea la fel. Erau uimiți amîndoi și plini de o bucurie amestecată cu durere. Amîndoi erau înduioșați, amîndoi plîngeau; inima le bătea repede; strigînd vorbe fără șir, își smulgeau unul altuia portretele; fiecare dintre ei le lua și le dădea înapoi în fiecare clipă; sorbeau din ochi portretele și pe huron; rînd pe rînd și amîndoi deodată îl întrebau în ce loc, în ce vreme și cum anume miniaturile acestea ajunseseră în mîinile doicii. Socotiră cît timp trecuse de la plecarea căpitanului. Își aduseră aminte că primiseră

veste că ajunsese pînă în țara huronilor; dar de atunci nu mai auziseră nimic despre dînsul.

Naivul le spusese că nu avusese nici tată, nici mamă. Părintele, care era om deștept, observă că tînărului îi mijea mustața; și el știa foarte bine că huronii sînt spini. „Are puf pe bărbie, se gîndi el, ceea ce înseamnă că e copilul unui european. Frate-meu și cumnată-mea n-au mai fost văzuți după expediția împotriva huronilor din 1669; nepotu-meu trebuie să fi fost pe-atunci copil de țîță; doica huronă i-a scăpat viața și i-a fost mamă." În sfîrșit, după sute de întrebări și sute de răspunsuri, preotul și cu soră-sa fură siguri că huronul era nepotul lor. Plîngînd, îl strînseră în brațe; și Naivul rîdea, fiindcă nu-și putea închipui că un huron poate să fie nepotul unui preot breton.

Toți oaspeții veniră în grădină. Părintele Saint-Yves, care era un mare fizionomist, compară cele două portrete cu fața tînărului și le arătă tuturor că Naivul avea ochii maică-si, fruntea și nasul căpitanului, iar obrajii semănau și cu ai unuia și cu ai celuilalt.

Domnișoara de Saint-Yves, care nu văzuse niciodată nici pe unul, nici pe celălalt, spuse și ea că Naivul seamănă cu dînșii leit. Toți admirară Providența și înlănțuirea lucrurilor. În sfîrșit, toți erau atît de convinși și de siguri de obîrșia Naivului, încît în cele din urmă consimți și el să fie nepotul preotului și spuse că i-ar plăcea să-l aibă de unchi.

Toți se duseră la biserică să mulțumească lui Dumnezeu în timp ce huronul, cu nepăsare, ședea acasă la un pahar de vin.

Englezii care îl aduseseră și care erau acum gata să pornească înapoi veniră să-i spună că e timpul să plece.

— Se vede că nu v-ați găsit pe aici unchi și mătuși, le spuse el; eu rămîn aici; întoarceți-vă la Plymouth; vă las toate lucrurile mele, nu mai am nevoie de nimic o dată ce sînt nepot de preot.

Englezii se urcară pe corabie și plecară fără să le pese că Naivul avea sau nu rude în Bretania.

După ce unchiul, mătuşa şi toţi ceilalţi veniră de la biserică şi după ce judecătorul îl copleşi din nou pe tînăr cu întrebări, după ce spuseră tot ce se poate spune sub imperiul uimirii, al bucuriei şi al iubirii, părintele Kerkabon şi părintele Saint-Yves hotărîră să-l boteze pe Naiv cît mai repede. Dar cu un coşcogeamite huron de douăzeci şi doi de ani nu era acelaşi lucru ca şi cu un copil pe care îl cureţi de păcate fără ca el să ştie. Huronul trebuia instruit şi asta părea să fie lucru greu, fiindcă părintele Saint-Yves era de părere că un om care nu s-a născut în Franţa era lipsit de inteligenţă.

Părintele Kerkabon spuse că, chiar dacă nepotul său n-avusese norocul să se nască în Bretania, el nu era totuşi lipsit de inteligenţă, că asta se putea vedea după toate răspunsurile lui şi că natura îl favorizase mult, atît dinspre partea tatei, cît şi dinspre a mamei.

Îl întrebară mai întîi dacă citise vreo carte. El le spuse că-l citise pe Rabelais tradus în englezeşte şi cîteva bucăţi de Shakespeare pe care le ştia pe de rost, că găsise cărţile acestea la căpitanul corăbiei care îl adusese din America la Plymouth şi că îi plăcuseră mult de tot. Judecătorul nu pierdu prilejul să-l interogheze despre cărţile acelea.

— Mărturisesc, spuse Naivul, că din ele mi s-a părut că ghicesc ceva, dar restul nu l-am înţeles.

Părintele Saint-Yves, auzind asta, se gîndi că şi el tot aşa citise întotdeauna şi că cea mai mare parte dintre oameni nu citeau nici ei altfel decît aşa.

— Ai citit desigur Biblia? întrebă el pe huron.

— Nu, părinte; nu era printre cărţile căpitanului; n-am auzit niciodată de dînsa.

— Iată cum sînt blestemaţii aceia de englezi, strigă domnişoara de Kerkabon; pun mai mare preţ pe o piesă de Shakespeare, pe un *plum-pudding* şi pe o sticlă de rom decît pe cărţile lui Moise. De asta nici n-au convertit pe nimeni în America. Sînt blestemaţi de Dumnezeu; şi avem să le luăm Jamaica şi Virginia, repede, repede.

Pînă una-alta, chemară pe cel mai dibaci croitor din Saint-Malo ca să-l îmbrace pe huron din cap pînă în picioare. Oaspeţii plecară. Judecătorul se mai duse să mai pună întrebări şi aiurea. Domnişoara de Saint-Yves, la plecare, întoarse de mai multe ori capul să se uite la huron, iar el îi făcu nişte reverenţe adînci, aşa cum nu mai făcuse nimănui pînă atunci.

Judecătorul, înainte de a pleca, prezentă domnişoarei de Saint-Yves pe băiatul lui, un prostănac deşirat, proaspăt ieşit de pe băncile şcolii; dar era atît de absorbită de curtenia huronului, încît abia se uită la dînsul.

Capitolul III

HURONUL, NUMIT NAIVUL, E CONVERTIT

Părintele Kerkabon, văzînd că a început să îmbătrînească şi că Dumnezeu îi trimitea acum un nepot drept mîngîiere, se gîndi că acesta ar putea să-i fie urmaş la biserică dacă ar izbuti să-l boteze şi să-l facă preot.

Huronul avea o memorie minunată. Vlaga trupească a Bretaniei, sporită de clima Canadei, îi făcuse capul atît de zdravăn, încît dacă îl loveai abia simţea şi cînd întipăreai ceva înăuntru nu se ştergea; nu uitase niciodată nimic. Putinţa lui de a pricepe era vie şi limpede, deoarece copilăria lui nu fusese încărcată cu fleacurile şi cu prostiile care o copleşesc pe a noastră, aşa încît orice lucru îi intra în cap fără greutate. Preotul îi dădu să citească Noul Testament. Naivul îl înghiţi cu multă plăcere; dar neştiind nici pe ce vreme, nici în ce ţară se petrecuseră întîmplările povestite în această carte, el îşi închipui că locul acţiunii este Bretania; huronul se jură că lui Caiafa şi lui Pilat are să le taie urechile şi nasul dacă cumva îi întîlneşte în calea lui.

Unchiu-său, încîntat de aptitudinile lui, îi arătă repede cum stau lucrurile. Îi lăudă zelul, dar îi spuse că acest zel era zadarnic, fiindcă oamenii aceia muriseră acum vreo mie șase sute nouăzeci de ani. În curînd Naivul știu pe de rost aproape toată cartea. Venea cîteodată cu niște întrebări care îl puneau pe preot în mare încurcătură. Acesta era nevoit adesori să se sfătuiască cu părintele Saint-Yves care, neștiind ce să răspundă, chemă un iezuit breton să desăvîrșească convertirea huronului. În sfîrșit, harul dumnezeiesc se săvîrși. Naivul făgădui că se va creștina. Își închipui că trebuie să înceapă cu tăierea împrejur, „fiindcă, spunea el, în cartea pe care am citit-o văd că toți sînt tăiați împrejur. Asta înseamnă că și eu trebuie să-mi jertfesc prepuțiul. Cu cît mai repede, cu atît mai bine." Fără să se mai gîndească, chemă chirurgul satului și îl rugă să-i facă operația socotind că în felul acesta va aduce mare bucurie domnișoarei Kerkabon și tuturor celorlalți. Chirurgul, care nu mai făcuse asemenea operație, dădu de veste familiei care își puse mîinile în cap. Domnișoara de Kerkabon se temu că nepotu-său, care părea hotărît și iute la treabă, să nu-și facă singur operația și să nu greșească, ceea ce ar putea să aibă cine știe ce urmări triste de care cucoanele, din bunătate sufletească, se interesează întotdeauna foarte mult.

Preotul îl lămuri pe huron și îi spuse că tăierea împrejur nu mai era la modă, că botezul era mult mai ușor și mai folositor; că religia mîntuirii nu era ca religia asprimii. Huronul, care avea bun-simț și judeca drept, la început stărui în părerea lui, dar pe urmă își recunoscu greșeala, ceea ce e destul de rar în Europa la oamenii care discută. În sfîrșit, spuse că e gata să se boteze.

Dar mai întîi trebuia să se spovedească și ăsta era lucrul cel mai greu. Naivul purta mereu cu dînsul cartea pe care i-o dăduse unchiu-său. În cartea asta el nu vedea nicăieri că vreun apostol s-ar fi spovedit. Asta îl făcu să se împotrivească cu îndîrjire. Preotul îi

închise gura, arătîndu-i în epistola sfîntului Iacob vorbele acestea care necăjesc atîta pe eretici: *Mărturisiți-vă păcatele voastre unii altora.* Huronul nu mai spuse nimic și se spovedi unui călugăr franciscan. Cînd isprăvi, îl scoase pe călugăr din confesional și, apucîndu-l zdravăn de braț, se așeză în locul lui, îl puse în fața lui în genunchi și îi spuse:

— Știi că la carte spune: mărturisiți-vă unii altora. Eu ți-am spus păcatele mele; n-ai să ieși de aici pînă nu mi le spui și tu pe ale tale.

În timp ce vorbea astfel, își proptea genunchiul în pieptul părții adverse. Călugărul atunci începe să zbiere de răsună biserica. La urletele lui vin fuga oameni din toate părțile și văd pe catehumen trăgînd pumni călugărului în numele sfîntului Iacob. Bucuria de-a boteza un breton huron și englez era așa de mare, încît i se trecură cu vederea aceste ciudățenii. Mulți teologi fură chiar de părere că nu mai era nevoie de spovedanie o dată ce botezul ține loc de orice. Rugară pe episcopul de Saint-Malo să vină să-l boteze și episcopul, măgulit bineînțeles că va boteza un huron, sosi cu mare alai, urmat de toți preoții episcopiei. Domnișoara de Saint-Yves, aducînd laude Domnului, își puse rochia cea mai frumoasă și chemă o coafeză din Saint-Malo; voia să apară la ceremonie în toată strălucirea. Judecătorul cel întrebăcios veni și el cu toată lumea de prin împrejurimi. Biserica era frumos împodobită. Dar cînd voiră să-l ia pe huron, nu-l găsiră nicăieri.

Unchiu-său și mătușă-sa îl căutară în toate părțile. Crezură că era la vînătoare, după obiceiul lui. Toți cei poftiți la botez cutreierară pădurile și satele învecinate. Huronul nu era chip de găsit nicăieri.

Începură să se teamă că s-o fi întors în Anglia. Îl auziseră de multe ori spunînd că-i plăcea mult țara aceea. Preotul și cu soră-sa erau convinși că acolo oamenii nu se botează și le era teamă că sufletul nepotului va rămîne nemîntuit. Episcopul era uimit și se gîndea să se întoarcă acasă. Părintele Kerkabon și preotul de Saint-Yves erau desperați, judecătorul

întreba pe toţi trecătorii cu gravitatea sa obişnuită; domnişoara de Kerkabon plîngea, domnişoara de Saint-Yves nu plîngea, dar ofta adînc, ceea ce dovedea cît de mult ţinea ea la Sfintele Taine. Amîndouă se plimbau acum mîhnite pe lîngă sălciile şi păpurişul de pe malul rîului Rance cînd, deodată, văzură în mijlocul apei un om în pielea goală cu mîinile încrucişate pe piept. Scoaseră un strigăt şi se întoarseră. Dar curiozitatea învinse orice alt gînd; se strecurară binişor printre trestii şi, cînd fură sigure că nu le vede nimeni, stătură pe loc voind să vadă ce se întîmplă.

Capitolul IV

NAIVUL E BOTEZAT

Părintele Kerkabon şi părintele Saint-Yves veniră repede şi îl întrebară pe huron ce făcea acolo.

— D-apoi, domnilor, aştept botezul! De un ceas stau în apă pînă la gît. Nu-i frumos să mă faceţi s-aştept atîta.

— Dragă nepoate, îi spuse părintele Kerkabon, nu aşa se face botezul în Bretania. Pune-ţi hainele şi hai cu noi!

Domnişoara de Saint-Yves, auzind aceasta, întrebă încetişor pe domnişoara de Kerkabon:

— Ce zici? Oare o să-şi pună hainele chiar aşa de repede?

Huronul răspunse părintelui:

— Nu mă mai înşelaţi ca data trecută. De atunci pînă acum am studiat multe lucruri şi sînt sigur că botezul nu se poate face altfel. Eunucul reginei Candace a fost botezat într-un pîrău şi mă prind pe ce vreţi că în cartea pe care mi-aţi dat-o nu puteţi să-mi arătaţi nicăieri că botezul se face altfel decît aşa. Ori am să fiu botezat în rîu, ori n-am să fiu de loc.

Degeaba îi spuseră că obiceiurile se schimbaseră. Naivul era încăpăţînat pentru că era şi breton şi

huron. Îi dădea mereu cu eunucul reginei Candace. Şi cu toate că mătuşă-sa şi cu domnişoara de Saint-Yves, care îl văzuseră bine printre sălcii, aveau tot dreptul să-i spună că nu tocmai el trebuia să pomenească de un asemenea ins, ele totuşi tăcură fiindcă erau foarte discrete. Episcopul veni şi el să vorbească cu dînsul, ceea ce e mare lucru; dar nu izbuti să facă nimic. Huronul îl înfruntă şi pe episcop.

— Arătaţi-mi, spuse el, în cartea pe care mi-a dat-o unchiu-meu, un singur om care să nu fi fost botezat într-un rîu şi atunci voi face tot ce vreţi.

Mătuşă-sa, desperată, observase că prima oară cînd nepotu-său făcuse reverenţe se înclinase în faţa domnişoarei de Saint-Yves mai adînc decît în faţa tuturor celorlalte persoane; şi mai văzuse că nepotu-său nici pe episcop nu-l salutase cu atîta respect şi cordialitate ca pe frumoasa domnişoară. Se gîndi atunci că ea ar putea să-i scoată din încurcătură pe toţi. O rugă să-şi întrebuinţeze trecerea de care se bucura în faţa huronului şi să-l înduplece să se boteze după felul bretonilor. Domnişoara de Kerkabon credea că nepotu-său nu va putea fi creştin dacă ţinea neapărat să fie botezat într-o apă curgătoare.

Domnişoara de Saint-Yves se înroşi toată de plăcere cînd văzu că i se dă această însărcinare atît de importantă. Se apropie sfioasă de huron şi strîngîndu-i mîna cu multă căldură:

— Nu vrei să faci nimic pentru mine? îi spuse ea.

Şi, rostind acestea, îşi pleca ochii şi îi ridica iar, uitîndu-se galeş.

— O, tot ce vrei, domnişoară, fac tot ce-mi porunceşti: botezul apei, botezul focului, botezul sîngelui, îţi dau tot ce-mi ceri.

Domnişoara de Saint-Yves avu gloria de-a face cu cîteva vorbe ceea ce nu putuseră să facă nici rugăciunile părintelui, nici întrebările judecătorului, nici chiar raţionamentele episcopului. Ea îşi simţi triumful; dar încă nu simţea cît era de mare acest triumf.

Botezul fu săvîrşit şi primit cu toată cuviinţa, cu toată măreţia, cu toată bucuria. Unchiul şi mătuşa lăsară părintelui Saint-Yves şi surorii lui cinstea de-a fi naşii Naivului. Domnişoara de Saint-Yves nu mai putea de bucurie că e naşă. Ea nu ştia la ce o obligă acest mare titlu şi primi această cinste fără să cunoască urmările ei fatale.

Cum niciodată nu există vreo ceremonie care să nu fie urmată de un ospăţ, şi de data asta, după botez, toţi se aşezară la masă. Glumeţii de prin partea locului spuseră că nu trebuia botezat şi vinul. Părintele Kerkabon spuse că vinul, după zisa lui Solomon, înveseleşte inima omului. Episcopul adăugi că patriarhul Iuda a trebuit să-şi lege măgarul de un butuc de viţă de vie şi să-şi moaie haina în sîngele strugurilor şi că îi pare rău că nu se poate face la fel şi în Bretania, căreia Domnul nu i-a hărăzit vii. Fiecare căuta să spună cîte o vorbă de duh despre botezul Naivului şi cîte un cuvînt galant naşei. Judecătorul, întrebăcios ca de obicei, îl întrebă pe huron dacă îşi va ţine făgăduielile.

— Cum vrei dumneata să nu mi le ţin, răspunse huronul, dacă le-am făcut în faţa domnişoarei de Saint-Yves?

Huronul se înfierbîntă tot mai mult şi bău zdravăn în sănătatea naşei.

— Dacă mîna dumitale m-ar fi botezat, spuse el, cred că apa rece pe care mi-au turnat-o în cap m-ar fi fript.

Judecătorul găsi că asta era prea poetic, fiindcă nu ştia cît de obişnuită este alegoria în Canada. Dar naşa fu cît se poate de mulţumită.

Huronului botezat i se dăduse numele de Hercule. Episcopul de Saint-Malo întreba mereu cine era sfîntul acesta de care n-auzise niciodată. Iezuitul, care era foarte savant, îi spuse că era un sfînt care făcuse douăsprezece minuni. Mai era şi a treisprezecea care era tot aşa de mare ca şi celelalte, dar despre care nu se cuvenea să vorbească un iezuit: minunea asta era că

Hercule din cincizeci de fete făcuse cincizeci de femei într-o singură noapte. Un glumeţ care era pe acolo aduse vorba şi despre acest miracol. Toate doamnele plecară ochii în jos şi se gîndiră că, după înfăţişarea pe care o avea, Naivul era vrednic de sfîntul al cărui nume îl purta.

Capitolul V

NAIVUL ÎNDRĂGOSTIT

Trebuie spus că, de cînd cu botezul şi cu ospăţul, domnişoara de Saint-Yves începu să dorească din tot sufletul ca episcopul s-o facă să ia parte şi la altă Sfîntă Taină împreună cu domnul Hercule Naivul. Dar, cum era binecrescută şi foarte la locul ei, nu îndrăznea să-şi mărturisească nici ei înseşi sentimentele. Dacă i se întîmpla să scape vreo privire, vreo vorbă, vreun gest, ea învăluia totul cu un văl pudic de-o graţie nesfîrşită. Era iubitoare, veselă şi cumintc.

Îndată după plecarea episcopului, Naivul şi cu domnişoara de Saint-Yves se întîlniră fără să le treacă prin minte că se căutau unul pe altul. Vorbiră între ei fără să se gîndească la ce ar putea să-şi spună. Naivul îi spuse că o iubea din toată inima şi că frumoasa Abacaba, după care fusese nebun cînd era în ţara lui, nici pe departe nu s-asemăna cu dînsa. Domnişoara îi răspunse, cu modestia ei obişnuită, că trebuia vorbit cît mai repede cu unchiul şi cu mătuşa şi că va vorbi şi ea cu fratele ei, părintele Saint-Yves, şi că era sigură că toţi îşi vor da consimţămîntul.

Naivul îi spuse că n-avea nevoie de consimţămîntul nimănui, că i se părea un lucru caraghios să întrebe pe alţii ce trebuie să facă şi că atunci cînd doi oameni se învoiesc între ei nu-i nevoie de un al treilea care să-i unească.

— Nu întreb pe nimeni cînd am poftă să mănînc, să vînez, să dorm. Ştiu foarte bine că în dragoste nu-i

rău să ai consimțămîntul persoanei pe care o vrei, dar, cum nu sînt îndrăgostit nici de unchiu-meu, nici de mătușă-mea, n-am de ce să-i întreb pe dînșii pentru treaba asta și, dacă vrei să mă crezi, poți să te lipsești și dumneata de părintele Saint-Yves.

Bineînțeles că frumoasa bretonă își întrebuință toată delicatețea ei sufletească pentru a-l aduce pe huronul ei în marginile bunei-cuviințe. Se supără chiar, dar supărarea îi trecu repede. În sfîrșit, nu se știe cum s-ar fi isprăvit această conversație dar, fiindcă se înnoptase, Saint-Yves veni s-o ia pe soră-sa acasă. Naivul lăsă pe unchiu-său și pe mătușă-sa să se ducă la culcare; erau cam osteniți de ceremonie și de masa care ținuse cam mult. El își petrecu o bună parte din noapte făcînd versuri în limba huronă pentru iubita lui: fiindcă trebuie să se știe că nu-i țară pe lume în care dragostea să nu-i facă poeți pe îndrăgostiți.

A doua zi, unchiu-său, după dejun, vorbi astfel cu dînsul, față de domnișoara de Kerkabon, care era foarte înduioșată:

— Lăudat fie cerul că ai acum cinstea, dragă nepoate, să fii creștin și breton. Dar asta nu-i destul. Eu am început să îmbătrînesc. Frate-meu n-a lăsat decît un petic de pămînt care nu face mare lucru. Prebenda[1] mea e bună. Dacă vrei să te faci diacon, așa cum trag nădejde, am să-ți las prebenda ție și ai să poți trăi în belșug, și ai să fii mîngîierea bătrîneții mele.

Naivul răspunse:

— Unchiule, eu îți doresc să trăiești cît de mult! Nu știu ce-i aceea diacon, nici prebendă, dar toate au să-mi fie bune numai s-o am pe domnișoara de Saint-Yves la îndemînă.

— Cum asta, nepoate? Ce spui? Ți-i dragă așa de tare domnișoara?

— Da, unchiule.

— Vai, nepoate, e cu neputință să te însori cu dînsa.

---

[1] Venit ecleziastic (n.t.).

— Ba e foarte cu putinţă, unchiule: nu numai că mi-a strîns mîna cînd a plecat, dar mi-a făgăduit că are să mă ceară în căsătorie; şi eu negreşit am să mă căsătoresc cu dînsa.

— Cu neputinţă, îţi spun. E naşa ta şi e un păcat groaznic pentru o naşă să strîngă mîna finului; nu-i voie să te însori cu naşa; nici legile divine, nici legile umane nu îngăduie asta.

— Dar bine, unchiule, îţi baţi joc de mine? De ce adică n-ar fi voie să te însori cu naşa cînd e tînără şi drăguţă? Eu n-am văzut în cartea pe care mi-ai dat-o că e rău să te însori cu fetele care au ajutat pe cineva să se boteze. Mereu bag de seamă că lumea face aici o sumedenie de lucruri care nu sînt de loc în cartea dumitale şi în acelaşi timp nu se face nimic din ce se spune acolo. Îţi spun drept că asta mă miră şi mă supără. Dacă nu pot s-o am pe frumoasa de Saint-Yves din pricină că m-am botezat, atunci să ştii că o răpesc şi mă dezbotez.

Părintele se necăji foarte; soră-sa începu să plîngă.

— Dragă frate, spuse ea, nepotul nostru nu trebuie să-şi piardă mîntuirea sufletului. Preasfîntul nostru părinte papa poate să-i dea dispensă şi atunci are să poată fi creştineşte fericit cu aceea pe care o iubeşte.

Naivul o îmbrăţişă pe mătuşă-sa.

— Cine-i, spuse el, omul acela minunat care ocroteşte cu atîta bunătate pe băieţi şi pe fete în dragostele lor? Vreau să mă duc la dînsul chiar acum.

Îl lămuriră ce era papa şi Naivul se miră şi mai tare decît pînă atunci:

— Nu-i nici vorbă de aşa ceva în cartea dumitale, unchiule dragă. Am călătorit şi eu şi cunosc marea. Sîntem aici pe coasta oceanului şi eu, care va să zică, ar trebui s-o las pe domnişoara de Saint-Yves ca să mă duc să cer voie s-o iubesc unui om care stă lîngă Marea Mediterană, la patru sute de leghe de aici, şi a cărui limbă n-o pricep! Asta este un caraghioslic pe care nu-l înţeleg. Eu mă duc chiar acum la părintele Saint-Yves, care stă numai la o leghe de aici,

şi vă asigur că am să mă însor cu iubita mea chiar astăzi.

Nici nu sfîrşise de vorbit şi intră judecătorul care, după obiceiul lui, îl întrebă unde se duce.

— Mă duc să mă însor, spuse Naivul plecînd în fugă.

Şi peste un sfert de ceas ajunse la bretona lui care încă dormea.

— Ah! dragă frate, spuse părintelui domnişoara de Kerkabon; niciodată n-ai să-l faci pe nepotul nostru diacon.

Judecătorul fu foarte nemulţumit: el ar fi vrut ca băiatul lui să o ia pe domnişoara de Saint-Yves; şi băiatul acesta era încă şi mai prost şi mai nesuferit decît tată-său.

Capitolul VI

NAIVUL SE DUCE LA IUBITA LUI ŞI SE ÎNFURIE

Naivul, îndată ce sosi, întrebă pe servitoarea bătrînă unde-i odaia stăpînă-si şi, după ce împinse cu putere uşa rău încuiată, se repezi la pat. Domnişoara de Saint-Yves, trezindu-se deodată, începu să strige:

— Cum? Dumneata eşti? Dumneata eşti? Stai! Ce faci?

— Mă însor cu dumneata!

Şi într-adevăr s-ar fi însurat cu dînsa pe loc dacă domnişoara nu s-ar fi zbătut, cu cuviinţa unei persoane binecrescute.

Naivul nu ştia de glumă. El găsea că toate mofturile astea erau cît se poate de necuviincioase:

— Nu aşa se purta domnişoara Abacaba, iubita mea cea dintîi; dumneata n-ai cuvînt; ai spus că te măriţi cu mine şi acum nu vrei să te măriţi. Asta înseamnă că nesocoteşti legile onoarei. Bine, atunci am să te învăţ să te ţii de cuvînt şi am să te aduc iarăşi pe drumul virtuţii.

Naivul avea o virtute vînjoasă şi cutezătoare, vrednică de patronul său Hercule, cu al cărui nume fusese botezat. Tocmai voia să-şi exercite virtutea în toată întinderea ei dar, la ţipetele ascuţite ale domnişoarei, care era virtuoasă în chip mai discret, veniră înţeleptul părinte Saint-Yves cu menajera lui, un servitor bătrîn şi evlavios şi un preot din parohie. La vederea lor, curajul năvălitorului se mai potoli.

— Dar bine, dragă vecine, spuse părintele, ce te-ai apucat să faci?

— Datoria mea, răspunse tînărul; îmi îndeplinesc făgăduiala care pentru mine e sfîntă.

Domnişoara de Saint-Yves îşi potrivi hainele, înroşindu-se. Îl duseră pe Naiv în altă odaie. Preotul îi arătă necuviinţa purtării lui. Naivul se apără scoţînd înainte privilegiile legii naturale pe care o cunoştea la perfecţie. Preotul vru să-i explice că legea pozitivă trebuie să fie mai presus şi că, fără convenţiile făcute între oameni, legea naturii ar fi aproape întotdeauna o tîlhărie naturală.

— Trebuie, spuse el, notari, preoţi, contracte, dispense.

Naivul îi răspunse cu reflecţia pe care sălbaticii au făcut-o întotdeauna:

— Înseamnă că sînteţi nişte oameni foarte necinstiţi dacă aveţi nevoie unii faţă de alţii de atîtea precauţii.

Îi fu greu părintelui să înlăture această obiecţie.

— Mărturisesc, spuse el, că sînt printre noi mulţi nestatornici şi mulţi pungaşi şi ar fi tot aşa de mulţi şi printre huroni dacă ar fi strînşi la un loc într-un oraş mare. Dar mai sînt totodată şi suflete înţelepte, cinstite, luminate, şi oamenii aceştia fac legile. Cu cît un om e mai de treabă, cu atît trebuie să se supună mai mult legilor; în felul acesta se dă un exemplu vicioşilor care au respect faţă de un frîu pe care virtutea şi l-a pus singură.

Răspunsul acesta surprinse pe Naiv. Am mai spus că judecata lui era dreaptă. Îl potoliră cu cuvinte

măgulitoare și îi dădură speranțe: acestea sînt cele două capcane cu care se prind oamenii pe toată fața pămîntului. Veni și domnișoara de Saint-Yves, după ce se îmbrăcă. Totul se petrecu cu cea mai mare cuviință. Dar cu toată această cuviință, ochii strălucitori ai Naivului Hercule făcură pe domnișoara de Saint-Yves să și-i lase în jos pe ai ei și îngrijorară pe cei de primprejur.

Cu mare greutate îl trimiseră acasă. Trebuiră să se folosească din nou de trecerea pe care o avea pe lîngă dînsul domnișoara de Saint-Yves. Cu cît simțea ea că avea mai mare putere asupra lui, cu atît îl iubea mai tare. Îl făcu să plece și plecarea lui o mîhni foarte mult. În sfîrșit, după ce rămase singur, părintele, care era nu numai fratele mult mai mare al domnișoarei de Saint-Yves, dar și tutorele ei, se hotărî să-și scape pupila de zelul acestui îndrăgostit primejdios. Se duse să ceară sfatul judecătorului care, gîndindu-se mereu să-și însoare băiatul cu sora preotului, îl sfătui pe acesta s-o trimită pe biata fată la o mănăstire. A fost o cumplită lovitură: chiar o indiferentă dacă ar fi trimisă la mănăstire ar începe să țipe, d-apoi o îndrăgostită pe cît de cuminte, pe atît de pasionată! Pentru dînsa asta însemna o cumplită deznădejde.

Huronul, întors acasă, povesti tot ce se întîmplase, cu naivitatea lui obișnuită. Primi și aici aceleași mustrări, care avură oarecare înrîurire asupra spiritului, dar nici o înrîurire asupra simțurilor lui. A doua zi, cînd voi să se ducă la iubita lui ca să discute cu dînsa despre legea naturală și legea convențională, domnul judecător îi spuse cu o insultătoare bucurie că ea era la mănăstire.

— Foarte bine, spuse el, am să mă duc să stau de vorbă cu dînsa la mănăstire.

— Nu se poate, spuse judecătorul.

Și îi spuse cu de-amănuntul ce înseamnă mănăstire, că vorba asta vine din grecește, că înseamnă adunare de călugări sau de călugărițe. Huronul însă nu înțe-

legea de ce nu putea şi el să fie primit în adunarea aceea. Îndată ce află că adunarea aceea era un fel de închisoare în care erau închise fetele, lucru groaznic, necunoscut la huroni şi la englezi, se înfurie cum s-a înfuriat patronul său Hercule cînd Eurit, regele Oechaliei, tot aşa de crud ca şi părintele Saint-Yves, n-a vrut să-i dea pe fiică-sa, Iola, tot aşa de frumoasă ca şi sora părintelui. Naivul spuse că se va duce să dea foc mănăstirii, să-şi scoată iubita de acolo sau să ardă împreună cu dînsa. Domnişoara de Kerkabon, înspăimîntată, nu mai nădăjduia să-şi vadă nepotul diacon şi spunea plîngînd că avea pe dracul în el de cînd fusese botezat.

Capitolul VII

NAIVUL RESPINGE PE ENGLEZI

Naivul, scufundat într-o adîncă melancolie, se duse să se plimbe pe ţărmul mării, cu puşca pe umăr, cu cuţitul la brîu, ţintind din cînd în cînd cîte o pasăre şi ispitit să ţintească mai bine în el însuşi. Dar îi era încă dragă viaţa din pricina domnişoarei de Saint-Yves. Uneori îl blestema pe unchiu-său, pe mătuşă-sa şi toată Bretania şi îşi blestema botezul; în clipa următoare le mulţumea în gînd, fiindcă datorită lor o cunoscuse pe aceea pe care o iubea. Se gîndea să se ducă să dea foc mănăstirii, dar se rîzgîndea îndată de frică să nu dea foc şi iubitei lui. Valurile Mării Mînecii nu sînt mai zbuciumate de vînturi decît era inima lui de atîtea mişcări potrivnice.

Mergea cu paşi mari, fără să ştie încotro, cînd deodată auzi bătînd toba. Îndată văzu o mulţime de oameni: unii alergau spre ţărm şi unii fugeau în faţa celorlalţi.

Toţi strigau din toate părţile. Curiozitatea şi curajul îl împinseră într-acolo. Ajunse din cîteva salturi.

Comandantul miliției[1], care stătuse la masă cu dînsul, la părintele Kerkabon, îl cunoscu imediat și veni la el cu brațele deschise:

— A! uite-l pe Naivul! Are să lupte alături de noi!

Și milițienii, care nu mai puteau de frică, simțiră că le vine inima la loc și strigară și ei:

— Naivul! Naivul!

— Ce s-a întîmplat, domnilor? întrebă el. De ce v-ați speriat așa? Vi s-au trimis iubitele la mănăstire?

Atunci toți strigară deodată:

— Dar nu vezi că debarcă englezii?

— Ei, și ce-i cu asta? spuse huronul. Englezii sînt niște oameni cumsecade. Nu mi-au propus niciodată să mă facă diacon și nu mi-au luat iubita.

Comandantul îi spuse că englezii vin ca să prade Biserica Maica Domnului din Munte și să bea vinul lui unchiu-său și poate chiar s-o răpească pe domnișoara de Saint-Yves, că corabia cu care sosise el în Bretania venise în recunoaștere, că englezii făceau acte de ostilitate fără să fi declarat război regelui Franței și că toată provincia era în primejdie.

— Bine, dacă e așa, asta înseamnă că ei calcă legea naturală. Lăsați-mă pe mine; eu am stat multă vreme printre dînșii, le cunosc limba și am să vorbesc cu ei. Nu cred că au gînduri atît de rele.

În timp ce vorbeau, escadra engleză se apropie. Huronul alergă spre ea, se aruncă într-o barcă, ajunse la vasul amiral, se urcă pe bord și întrebă dacă e adevărat că vin să prade țara fără să fi declarat cinstit război. Amiralul și toți cei de pe bord pufniră de rîs, îi dădură să bea punch și îl trimiseră înapoi.

Naivul, supărat, nu se mai gîndi decît cum să se bată mai bine împotriva vechilor lui prieteni, ca să-și apere compatrioții și pe părintele Kerkabon. Gentilomii de prin apropiere veniră repede într-acolo. Huro-

---

[1] În Franța, înainte de 1789, miliția era o trupă formată din tîrgoveți și din țărani, cu caracter local și nepermanent (n. t.).

nul se duse şi el cu dînşii. Aveau cîteva tunuri. El le încarcă, le ţinteşte şi trage cu ele rînd pe rînd. Englezii debarcă. Naivul se repede la dînşii, omoară trei dintre ei şi răneşte pe amiralul care îl luase peste picior. Vitejia lui dă curaj miliţienilor. Englezii se îmbarcă şi pleacă. Tot ţărmul răsună de strigăte de izbîndă: „Trăiască regele! Trăiască huronul!" Fiecare îl ia în braţe, fiecare vrea să-i lege rănile uşoare pe care le-a căpătat.

— O! spuse el, dacă domnişoara de Saint-Yves ar fi aici, mi-ar pune o compresă.

Judecătorul, care în timpul luptei se ascunsese într-o pivniţă, veni şi el să-i aducă laude. Dar fu foarte mirat cînd îl auzi pe Hercule Naivul spunînd cîtorva tineri întreprinzători care erau împrejurul lui:

— Prieteni! nu-i nimic că am salvat Biserica Maica Domnului din Munte, acuma trebuie să mai salvăm şi o fată.

Toţi tinerii se aprinseră la aceste cuvinte. Toţi se luară după dînsul şi porniră în fugă spre mănăstire. Dacă judecătorul n-ar fi dat repede de veste comandantului şi dacă trupa veselă n-ar fi fost oprită, ei ar fi izbutit. Naivul fu adus acasă la unchiu-său şi la mătuşă-sa, care îl primiră cu lacrimi de dragoste.

— Văd eu că n-ai să fii nici diacon, nici preot, spuse unchiul. Ai să fii un ofiţer şi mai viteaz decît frate-meu căpitanul şi desigur tot aşa de sărac ca şi el.

Şi domnişoara de Kerkabon plîngea şi îl îmbrăţişa spunînd:

— Are să moară în război ca şi frate-meu; mai bine să se facă diacon.

Naivul, în timpul luptei, găsi o pungă plină de guinee[1] pe care probabil că o pierduse amiralul. El era sigur acuma că cu punga asta va putea cumpăra toată Bretania şi mai ales va face din domnişoara de Saint-Yves o doamnă din lumea mare. Toţi îl îndemnară

---

[1] Veche monedă engleză de aur = douăzeci şi unu de şilingi (n.t.).

să se ducă la Versailles să primească răsplata serviciilor pe care le adusese. Comandantul şi ofiţerii cei mai de seamă îl încărcară cu certificate. Unchiul şi mătuşa fură şi ei de părere ca nepotul să plece. Va fi prezentat regelui fără greutate. Asta era destul ca să-i dea un renume straşnic. Adăugiră la punga englezească un dar foarte mare din economiile lor. Naivul îşi spunea: „Cînd am să-l văd pe rege am să-i cer în căsătorie pe domnişoara de Saint-Yves şi desigur că are să mi-o dea". Plecă la drum, salutat fiind de tot ţinutul, înăbuşit de îmbrăţişări, scăldat în lacrimi de mătuşă-sa, binecuvîntat de unchiu-său şi trimiţînd respectuoase salutări domnişoarei de Saint-Yves.

Capitolul VIII

NAIVUL SE DUCE LA CURTE. PE DRUM STĂ LA MASĂ CU NIŞTE HUGHENOŢI[1]

Naivul luă drumul spre Saumur cu căruţa poştei, pentru că pe vremea aceea nu era alt mijloc de călătorie. Cînd ajunse în Saumur, se miră văzînd că oraşul era aproape pustiu şi că mulţi locuitori plecau. I se spuse că, cu şase ani înainte, Saumur avea peste cincisprezece mii de suflete şi acum nu mai erau nici şase mii. El vorbi de asta, seara la masă, la hanul unde trăsese. La masă erau mai mulţi protestanţi. Unii se tînguiau amar, alţii tremurau de mînie, alţii spuneau plîngînd:

> ...Nos dulcia linquimus arva,
> Nos patriam fugimus.[2]

Naivul, care nu ştia latineşte, întrebă ce înseamnă aceste cuvinte şi i se spuse că asta înseamnă: „Ne părăsim ogoarele dragi şi fugim din patria noastră".

---

[1] Protestanţi francezi, expulzaţi din Franţa de Ludovic al XIV-lea în 1685 (n.t.).
[2] Virgiliu, *Egloga întîi* (n.t.).

— Şi de ce să fugiţi din patrie, domnilor?

— Din pricină că vor să ne silească să recunoaştem pe papa.

— Şi de ce să nu-l recunoaşteţi? N-aveţi naşe cu care vreţi să vă însuraţi? Mi s-a spus că numai el dă voie.

— O, domnule! Papa acesta spune că este stăpîn pe domeniile regelui.

— Dar dumneavoastră, domnilor, ce meserie aveţi?

— Cei mai mulţi dintre noi sîntem negustori de pînzeturi şi fabricanţi.

— Dacă papa dumneavoastră spune că e stăpîn pe pînzeturile şi pe fabricile dumneavoastră, atunci faceţi foarte bine că nu-l recunoaşteţi; dar cît despre regi, e treaba lor, ce vă pasă de ei?

Atunci, un omuleţ îmbrăcat în negru[1] intră şi el în vorbă şi expuse cu multă pricepere păsurile lor. Vorbi despre revocarea Edictului de la Nantes[2] cu atîta energie, deplînse în chip atît de poetic soarta celor cincizeci de mii de familii care fugiseră şi a celorlalte cincizeci de mii convertite de dragoni[3], încît Naivul plînse şi el.

— Dar cum se face, spuse el, că un rege atît de mare, a cărui glorie ajunge chiar pînă şi la huroni, se lipseşte de atîtea inimi care l-ar fi iubit şi de atîtea braţe care l-ar fi slujit?

— A fost înşelat ca şi toţi ceilalţi mari regi, răspunse omul în negru. L-au făcut să creadă că, dacă va spune un cuvînt, toţi oamenii vor gîndi ca el şi îşi vor schimba religia, aşa cum Lulli, muzicantul lui, schimbă într-o clipă decorurile la operă. Nu numai că îşi pierde acu-

---

[1] Pastor protestant (n.t.).

[2] Edictul de la Nantes, dat de Henric al IV-lea în 1598, acorda protestanţilor anumite drepturi. Prin revocarea acestui edict, în 1685, protestanţii îşi pierdură orice drepturi în Franţa şi fură siliţi să plece (n.t.).

[3] Adică cu de-a sila. *Dragonade* fură numite persecuţiile săvîrşite cu ajutorul dragonilor regali, în sudul Franţei, contra protestanţilor, în urma revocării Edictului de la Nantes (n.t.).

ma vreo cinci, şase sute de mii de supuşi foarte folositori, dar îşi mai face şi duşmani; şi regele William care e acum stăpîn în Anglia a alcătuit mai multe regimente din francezii aceştia care, altfel, s-ar fi luptat pentru monarhul lor.

Un asemenea dezastru e cu atît mai uimitor cu cît papa[1], pentru care Ludovic al XIV-lea îşi sacrifică o parte din poporul său, e duşmanul lui făţiş. De nouă ani se ceartă cumplit între dînşii. Cearta asta a fost împinsă atît de departe, încît Franţa a sperat, în sfîrşit, că va putea să vadă sfărîmîndu-se jugul, care o supune de atîtea secole acestui străin şi mai ales că nu va mai trebui să-i dea bani, care sînt mobilul primordial al treburilor pămînteşti. Se pare deci că acest mare rege a fost înşelat în ce priveşte interesele lui şi că mărinimia inimii sale a fost vătămată.

Naivul, din ce în ce mai mişcat, întrebă care erau francezii care înşelau astfel pe un monarh atît de drag huronilor.

— Sînt iezuiţii, mai ales părintele de La Chaise, duhovnicul majestăţii-sale. Să nădăjduim că Dumnezeu îi va pedepsi odată şi odată şi că vor fi alungaţi şi ei, aşa cum ne alungă pe noi acum. Se poate mai mare nenorocire decît a noastră? Domnul de Louvois[2] trimite în toate părţile împotriva noastră iezuiţi şi dragoni.

— Domnilor, spuse Naivul, care nu se mai putea stăpîni, eu mă duc la Versailles să-mi primesc răsplata pentru serviciile mele. Voi vorbi cu acest domn de Louvois: mi s-a spus că el face războaiele din cabinetul lui. Voi vedea pe rege şi îi voi spune adevărul.

---

[1] Inocenţiu al XI-lea a dus o luptă înverşunată împotriva lui Ludovic al XIV-lea din pricina *regalei* (un drept pe care îl avea regele Franţei de-a percepe veniturile episcopiilor şi stăreţiilor vacante şi de-a acorda, în timpul vacanţei unui scaun episcopal, veniturile ecleziastice care în mod obişnuit erau conferite de episcop)(n. t.).

[2] Ministru de Război al lui Ludovic al XIV-lea, principalul autor al persecuţiilor şi al dragonadelor împotriva protestanţilor (n.t.).

Nu se poate să nu te supui adevărului atunci cînd îl simţi. Mă voi întoarce în curînd ca să mă însor cu domnişoara de Saint-Yves şi vă poftesc la nuntă.

Oamenii îl luară atunci drept un mare senior care călătorea incognito cu căruţa poştei. Cîţiva îl luară drept bufonul regelui.

La masă era şi un iezuit travestit care slujea de spion cuvioşiei-sale părintelui de La Chaise. Îi raportă acestuia tot şi părintele de La Chaise îl informă pe de Louvois. Spionul scrise părintelui. Naivul şi scrisoarea sosiră aproape în acelaşi timp la Versailles.

Capitolul IX

SOSIREA NAIVULUI LA VERSAILLES. PRIMIREA LUI LA CURTE

Naivul debarcă din trăsură în curtea bucătăriilor. Întrebă pe vizitiu la ce ceas putea să-l vadă pe rege. Vizitiii rîseră cum rîsese şi amiralul englez. Naivul îi luă la bătaie. Ei răspunseră la fel şi lucrurile s-ar fi încurcat rău de tot dacă n-ar fi trecut tocmai atunci pe acolo un gentilom breton din gardă, care alungă mojicimea.

— Domnule, îi spuse călătorul, pari să fii un om de treabă; eu sînt nepotul preotului de la Maica Domnului din Munte. Am omorît cîţiva englezi. Acuma vreau să vorbesc cu regele. Te rog să mă duci la dînsul.

Ofiţerul, încîntat că a întîlnit pe un viteaz de pe meleagurile lui şi văzînd că acesta nu prea părea să ştie rostul de la Curte, îi spuse că nu se putea vorbi astfel cu regele şi că trebuia să fie prezentat de monseniorul de Louvois.

— Bine, atunci du-mă la acest monsenior de Louvois care negreşit mă va conduce la majestatea-sa.

Ofiţerul spuse:

— Cu monseniorul de Louvois e şi mai greu de vorbit decît cu regele. Am să te duc la domnul Alexandre, secretar general la Război; e ca şi cum ai vorbi cu ministrul.

Se duseră deci la domnul Alexandre, secretarul general, dar nu putură să intre; avea treabă cu o doamnă de la Curte şi dăduse ordin să nu intre nimeni.

— Nu-i nimic, spuse ofiţerul; haidem la primul-secretar al domnului Alexandre; e ca şi cum ai vorbi cu domnul Alexandre în persoană.

Huronul, foarte mirat, îl urmează. Stau aşa vreo jumătate de ceas într-o mică anticameră.

— Ce-i asta? spuse Naivul. Pe-aici sînt toţi invizibili? E mult mai uşor să te baţi în Bretania împotriva englezilor decît să întîlneşti la Versailles oamenii cu care ai treabă.

Îşi alungă plictiseala povestind compatriotului dragostea lui. Dar un ceas sună şi-l chemă pe ofiţer la postul lui. Îşi făgăduiră să se întîlnească a doua zi şi Naivul mai stătu încă o jumătate de ceas în anticameră visînd la domnişoara de Saint-Yves şi gîndindu-se cît e de greu să vorbeşti cu regii şi cu secretarii generali.

În sfîrşit, apăru şi secretarul.

— Domnule, îi spuse Naivul, dacă aş fi aşteptat ca să alung pe englezi tot atît cît m-ai făcut dumneata să aştept o audienţă, englezii ar devasta acum toată Bretania.

Vorbele acestea supărară pe secretar. Îl întrebă pe breton:

— Ce vrei dumneata?

— O răsplată, răspunse Naivul. Iată aici titlurile pe care le am.

Şi arătă toate certificatele. Secretarul le citi şi îi spuse că probabil i se va acorda dreptul de-a cumpăra un post de locotenent.[1]

---

[1] Sub vechiul regim francez, înainte de revoluţia de la 1789, cea mai mare parte din funcţiile publice se cumpărau (n.t.).

— Eu? Să dau bani pentru că am alungat pe englezi? Să-mi cumpăr dreptul de-a muri pentru dumneata în timp ce dumneata dai aici liniştit audienţe? Îmi închipui că glumeşti. Vreau să am comanda unei companii de cavalerie, dar fără să plătesc; vreau ca regele să scoată din mănăstire pe domnişoara de Saint-Yves şi să mi-o dea în căsătorie; vreau să vorbesc cu regele şi să stăruiesc pentru cincizeci de mii de familii pe care vreau să i le înapoiez; cu un cuvînt, vreau să fiu folositor; aşadar, să mi se dea o slujbă şi să fiu înaintat.

— Cum te cheamă pe dumneata, domnule, că vorbeşti aşa de tare?

— O! O! răspunse Naivul, dar dumneata n-ai citit certificatele? Atunci de ce te-ai mai uitat în ele? Mă numesc Hercule de Kerkabon; sînt botezat, locuiesc la Cadranul albastru şi am să mă plîng de dumneata regelui.

Din toate acestea secretarul trase încheierea, ca şi cei de la Saumur, că tînărul acesta nu era întreg la minte şi nu-l luă prea mult în seamă.

Tot în aceeaşi zi, cuvioşia-sa părintele de La Chaise, duhovnicul lui Ludovic al XIV-lea, primi scrisoarea spionului său, care îl învinuia pe Kerkabon că e de partea hughenoţilor şi condamnă acţiunea iezuiţilor. Domnul de Louvois primi şi el o scrisoare de la întrebăciosul judecător care îl descria pe Naiv ca pe un ticălos care voia să dea foc mănăstirilor şi să răpească fetele.

Naivul, după ce se plimbase prin parcul de la Versailles, unde se plictisise, după ce stătuse la masă şi mîncase zdravăn, se culcase cu nădejdea că a doua zi avea să vorbească cu regele şi că va căpăta învoirea de-a se căsători cu domnişoara de Saint-Yves, că avea să dobîndească cel puţin comanda unei companii de cavalerie şi să obţină încetarea prigoanei împotriva hughenoţilor. Îşi legăna sufletul cu aceste închipuiri fericite, cînd jandarmii intrară în odaie. Puseră mîna în primul rînd pe puşca lui cu două focuri şi pe sabie. Făcură un inventar al banilor pe care îi avea şi îl duseră în castelul pe care l-a ridicat Carol al V-lea,

fiul lui Ioan al II-lea, aproape de strada Sfîntul Antoniu, la bariera Tournelles[1].

Vă las să vă închipuiţi care fu mirarea Naivului. La început crezu că visează. Rămase aşa în amorţire. Apoi deodată, apucat de-o furie care îi înzecea puterile, îi ia de gît pe doi din însoţitorii lui care erau cu dînsul în caleaşcă, îi zvîrle afară şi se aruncă şi el după dînşii, tîrînd pe un al treilea care voia să-l ţină. Se împiedică şi cade, este legat şi urcat iarăşi în trăsură. „Iată, îşi spuse el, ce cîştigi dacă alungi pe englezi din Bretania. Ce-ai spune tu, frumoasă Saint-Yves, dacă m-ai vedea în halul în care sînt?"

Sosiră în sfîrşit la locuinţa care îi fusese hărăzită. Îl duseră în tăcere în odaia în care trebuia să fie închis, ca un mort care e dus la cimitir. În odaie mai era un bătrîn solitar de la Mănăstirea Port-Royal[2], numit Gordon, şi care lîncezea acolo de doi ani.

— Poftim, îi spuse căpetenia zbirilor, ţi-am adus cu cine să stai de vorbă.

Şi imediat ieşi şi trase zăvoarele grele ale porţii groase şi ferecate cu drugi puternici. Cei doi captivi rămaseră singuri, despărţiţi de întregul univers.

Capitolul X

NAIVUL ÎNCHIS LA BASTILIA CU UN JANSENIST[3]

Gordon era un bătrîn verde şi senin care ştia două lucruri mari: să înfrunte nenorocirea şi să mîngîie pe cei nefericiţi. Veni în întîmpinarea tovarăşului său cu braţele deschise şi îi spuse îmbrăţişîndu-l:

[1] Bastilia (n.t.).

[2] Mănăstire în apropierea Parisului care, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, a adăpostit foarte mulţi savanţi care se retrăgeau acolo ca să poată lucra în linişte („solitarii de la Port-Royal") (n.t.).

[3] Adept al doctrinei lui Jansenius, teolog olandez (1585—1638), care nega Libertatea de voinţă a omului, oamenii împărţindu-se în „aleşi", predestinaţi „salvării", şi „păcătoşi", sortiţi „veşnicei pieiri" (n.t.).

— Oricine ai fi tu, care vii să împarți cu mine mormîntul, fii sigur că voi uita întotdeauna de mine însumi ca să-ți alin necazurile în prăpastia infernală în care sîntem cufundați. Să adorăm Providența care ne-a adus aici, să suferim în pace și să nădăjduim.

Vorbele acestea avură asupra tînărului efectul picăturilor engleze[1] care însuflețesc pe un muribund și îl fac să-și deschidă ochii mirat.

După primele vorbe, Gordon, fără să-l întrebe despre pricina necazurilor lui, prin blîndețea felului său de a vorbi și prin interesul pe care doi nenorociți îl au unul față de celălalt, îi insuflă dorința de a-și deschide inima și de-a se ușura de povara care-l copleșea. Naivul nu putea ghici de unde vin nenorocirile lui; i se părea un efect fără cauză. Gordon era și el tot așa de mirat.

— Negreșit, spuse el huronului, Dumnezeu are planuri mari cu dumneata dacă te-a dus de la lacul Ontario pînă în Anglia și în Franța, te-a făcut să te botezi în Bretania și te-a adus aici pentru mîntuirea dumitale.

— Eu cred, spuse Naivul, că numai dracul singur s-a amestecat în soarta mea. Compatrioții mei din America nu s-ar fi purtat niciodată cu mine în chip atît de barbar. Ei nu cunosc asemenea procedee. Li se spune *sălbatici*; de fapt sînt niște oameni de treabă grosolani, iar oamenii de pe aici sînt niște pușlamale rafinate. Ce-i drept, mă mir și eu destul de mult că am venit din lumea nouă în lumea veche ca să fiu închis și zăvorît împreună cu un preot, dar mă gîndesc la sumedeniile de oameni care pleacă dintr-o parte a lumii ca să fie omorîți în alta sau care se îneacă în drum și îi mănîncă peștii. Nu văd de loc ce planuri mari are Dumnezeu cu oamenii aceștia.

Li se aduse mîncare pe o ferestruică. Vorbiră despre Providență, despre ordinele de exil și de arestare cu

---

[1] Medicament întăritor (n.t.).

pecete regală şi despre arta de a nu te lăsa învins de necazurile la care orice om este expus.

— Eu sînt aici de doi ani, spuse bătrînul, şi n-am altă mîngîiere decît pe mine însumi şi cîteva cărţi. Dar n-am fost supărat nici o clipă.

— Ah! domnule Gordon, atunci dumneata nu-ţi iubeşti naşa? Dacă ai cunoaşte ca mine pe domnişoara de Saint-Yves, n-ai mai putea de durere!

Vorbind astfel, nu-şi mai putu ţine lacrimile şi, plîngînd, se simţi mai uşurat.

— Dar de ce oare, spuse el, lacrimile uşurează? Eu cred că ar trebui să facă tocmai dimpotrivă.

— Totul este fizic în noi, fiule, spuse bătrînul. Orice secreţie face bine trupului şi tot ce uşurează trupul uşurează şi sufletul: sîntem maşinile Providenţei.

Naivul, care, aşa cum am spus de cîteva ori, avea multă minte, cugetă adînc la această idee, al cărei germen pare-se că îl avea în el însuşi. Îl întrebă pe tovarăşul lui de ce maşina lui era de doi ani zăvorîtă.

— Din bunăvoinţa lui Dumnezeu, spuse Gordon. Eu trec drept jansenist. Am cunoscut pe Arnauld şi pe Nicole[1]. Iezuiţii ne-au prigonit. Noi credeam că papa nu-i decît un episcop ca oricare altul şi din pricina asta părintele de La Chaise a obţinut de la rege, al cărui duhovnic este, ordinul de-a mi se răpi, fără nici o formalitate judiciară, bunul cel mai preţios al omului: libertatea.

— Ciudat lucru, spuse Naivul, toţi nenorociţii pe care i-am întîlnit sînt nenorociţi numai din pricina papei! În ce priveşte bunăvoinţa divină de care vorbeşti, mărturisesc că nu înţeleg nimic, dar văd un mare har din partea lui Dumnezeu în faptul că mi-a dat prilejul să găsesc în nenorocirea mea un om ca dumneata, care toarnă în inima mea o mîngîiere pe care nu mă mai credeam în stare s-o simt.

---

[1] Teologi jansenişti care trăiau retraşi la Mănăstirea Port-Royal (n.t.).

Cu fiecare zi, conversaţia se făcea mai interesantă şi mai instructivă. Sufletele celor doi captivi se legau între ele. Bătrînul ştia multe şi tînărul voia să ştie multe. După o lună începu să studieze geometria cu lăcomie. Gordon îi dădu să citească *Fizica* lui Rohault, care mai era încă la modă pe atunci, şi Naivul, cu bun-simţ, nu găsi în ea decît incertitudini.

După aceea, citi *Cercetarea adevărului*[1]. Cartea aceasta îl lumină.

— Cum, spuse el, închipuirea şi simţurile noastre ne înşală pînă într-atît? Cum? Va să zică obiectele nu formează ideile noastre şi nici nu putem să ni le dăm noi înşine!

După ce citi volumul al doilea, nu mai fu aşa de mulţumit şi ajunse la ideea că e mai uşor să distrugi decît să clădeşti.

Gordon, mirat că un tînăr ignorant rosteşte o cugetare ca asta, pe care n-o dau la iveală decît minţile cu experienţă, îşi formă o părere foarte bună despre spiritul lui şi se alipi şi mai mult de dînsul.

— Am impresia, îi spuse Naivul o dată, că Malebranche al dumitale şi-a scris jumătate din carte cu raţiunea şi cealaltă jumătate cu închipuirea şi cu prejudecăţile pe care le avea.

Cîteva zile după aceea, Gordon îl întrebă:

— Ce crezi dumneata despre suflet, despre felul în care primim ideile pe care le avem, despre voinţa noastră, despre har, despre liberul-arbitru?

— Nu cred nimic, răspunse Naivul. Dacă aş crede ceva, ar fi că sîntem sub puterea Creatorului etern, ca astrele şi ca elementele naturii; că el face totul în noi, că sîntem nişte mici şuruburi din imensa maşină al cărei suflet este el, că lucrează cu legi generale şi nu cu intenţii particulare. Numai asta mi se pare de înţeles, tot restul este un abis de întuneric pentru mine.

---

[1] De Malebranche (n.t.).

— Bine, fiule, dar asta înseamnă să faci din Dumnezeu autorul păcatului.

— Dar şi harul dumitale ar face din Dumnezeu autorul păcatului, fiindcă desigur toţi cei care n-ar primi acest har ar păcătui. Şi cel care ne împinge la rău nu este oare autorul răului?

Naivitatea aceasta îl încurca foarte mult pe bătrîn. Simţea că face zadarnice sforţări să iasă din încurcătură şi îngrămădea atîtea cuvinte care păreau că au un înţeles şi care n-aveau nici unul (ceva în felul premoţiunii fizice[1]), încît Naivului i se făcea milă de dînsul. Această chestiune era în chip vădit legată de originea binelui şi a răului; şi atunci bietul Gordon trecea în revistă cutia Pandorei, oul lui Orosmad spart de Ahriman, duşmănia dintre Typhon şi Osiris şi, în sfîrşit, păcatul originar; şi alergau amîndoi prin întunericul acesta fără să se întîlnească niciodată. Dar oricum, acest roman al sufletului îi făcea să-şi întoarcă ochii de la priveliştea propriei lor nenorociri; şi, printr-o ciudată vrajă, mulţimea nenorocirilor răspîndite în lumea întreagă îi făcea să simtă mai puţin necazurile lor; nu îndrăzneau să se plîngă cînd totul era suferinţă.

Noaptea, însă, chipul frumoasei Saint-Yves alunga din mintea îndrăgostitului toate ideile de metafizică şi de morală. Se deştepta cu ochii plini de lacrimi, şi bătrînul jansenist uita de har, de abatele de Saint-Cyran, de Jansenius, ca să aducă mîngîiere unui tînăr pe care îl credea căzut într-un păcat de moarte.

După lecturi şi discuţii, vorbeau şi de întîmplările lor; şi, după ce vorbeau zadarnic, citeau împreună sau fiecare în parte. Spiritul tînărului se întărea tot mai mult. Mai ales în matematică ar fi mers foarte departe, dacă n-ar fi fost distrat din pricina domnişoarei de Saint-Yves.

---

[1] Termen care, în limbajul teologilor jansenişti, indică determinarea de către Dumnezeu a acţiunilor omeneşti (n.t.).

Citi şi istorie, dar istoria îl mîhni. Lumea i se păru prea rea şi prea nenorocită. Într-adevăr, istoria nu-i decît tabloul crimelor şi al nenorocirilor. Pe aceste scene vaste, mulţimea oamenilor nevinovaţi şi paşnici nu se vede niciodată. Personajele sînt formate numai de ambiţioşi perverşi. S-ar părea că istoria place numai dacă e la fel cu tragedia, care lîncezeşte dacă nu e însufleţită de pasiuni, de crimă şi de mari necazuri. Clio trebuie înarmată cu un pumnal, ca şi Melpomene.

Cu toate că istoria Franţei e plină de grozăvii, ca toate celelalte istorii, totuşi ea îi apărea atît de dezgustătoare la începutul ei, atît de seacă pe la mijloc şi atît de măruntă chiar în timpul lui Henric al IV-lea, atît de lipsită de mari monumente, atît de străină de frumoasele descoperiri care au făcut renumele altor naţiuni, încît era silit să lupte cu plictiseala ca să poată citi toate amănuntele acestor calamităţi obscure, îngrămădite într-un colţ de lume.

Gordon era de aceeaşi părere. Rîdeau amîndoi cînd era vorba de suveranii din Fezensac, din Fezensaquet şi din Astarac. Studierea lor n-ar fi fost bună decît pentru moştenitorii lor, dacă ar fi existat. Frumoasele vremuri ale republicii romane îl făcură cîtva timp indiferent faţă de restul lumii. Spectacolele Romei victorioase şi legislatoare a naţiunilor îi umpleau tot sufletul. Se înfierbînta contemplînd acest popor care a fost guvernat şapte sute de ani de entuziasmul libertăţii şi al gloriei.

Aşa treceau zile, săptămîni, luni, şi el s-ar fi crezut fericit în lăcaşul deznădejdii, dacă n-ar fi fost îndrăgostit.

Firea lui bună se înduioşa gîndindu-se la preotul de la Maica Domnului din Munte şi la sensibila domnişoară de Kerkabon. „Ce au să spună cînd n-au să mai primească nici o veste de la mine? Au să creadă că sînt un ingrat.“ Gîndul acesta îl chinuia; şi îi plîngea pe cei care îl iubeau mai mult decît se plîngea pe el însuşi.

Capitolul XI

CUM NAIVUL ÎŞI DEZVOLTĂ ÎNSUŞIRILE SPIRITULUI

Lectura îţi înalţă sufletul şi un prieten luminat îl mîngîie. Prizonierul nostru se bucura de aceste două avantaje pe care mai înainte nu le bănuise. „Mai că aş fi ispitit să cred în metamorfoze, fiindcă am fost schimbat din brută în om." Îşi alcătui o bibliotecă aleasă cu partea din banii lui de care îi era îngăduit să se folosească. Prietenul lui îl îndemnă să-şi pună în scris cugetările. Iată ce scrise el despre istoria antică:

„Îmi închipui că naţiunile au fost multă vreme ca şi mine, adică n-au început să înveţe decît tîrziu, şi timp de secole nu s-au ocupat decît de clipa prezentă, foarte puţin de trecut şi niciodată de viitor. Am mers vreo cinci-şase sute de leghe prin Canada şi n-am găsit nici un monument. Nici un locuitor nu ştie ce a făcut străbunicul său. Dar nu cumva asta e starea naturală a omului? Specia care trăieşte pe continentul acesta mi se pare superioară speciei de pe celălalt continent. Specia de aici şi-a sporit de cîteva secole fiinţa cu ajutorul artei şi al ştiinţei. Oare aceasta se datoreşte faptului că ea are barbă şi că Dumnezeu n-a dat barbă americanilor[1]? Nu cred, fiindcă văd că chinezii n-au barbă aproape de loc şi cunosc arta de mai bine de cinci mii de ani. Într-adevăr, o dată ce au cronici scrise acum patru mii de ani, înseamnă că naţia lor s-a închegat şi a înflorit de mai bine de cincizeci de secole.

Un lucru mai ales mă surprinde în istoria veche a Chinei şi anume că aproape totul e verosimil şi natural. Îmi place, fiindcă acolo nimic nu e miraculos.

De ce toate celelalte naţiuni şi-au atribuit origini fabuloase? Vechii cronicari ai istoriei Franţei, care nu sînt tare vechi, pun pe francezi să se tragă dintr-un

---

[1] E vorba, bineînţeles, de băştinaşii piei roşii din America de Nord (n.t.).

oarecare Francus, fiul lui Hector. Romanii spuneau că se trag dintr-un frigian, cu toate că în limba latină nu-i măcar un singur cuvînt care să aibă vreo legătură cu limba frigiană. Zeii au locuit zece mii de ani în Egipt şi diavolii în Sciţia, unde au zămislit pe huni. Înainte de Tucidide nu văd decît romane în felul lui *Amadis*, dar mult mai puţin amuzante. Nu vezi pretutindeni decît apariţii, oracole, minuni, vrăji, metamorfoze, tălmăciri de visuri, care hotărăsc deopotrivă soarta marilor imperii şi a statelor mici: ici vezi animale care vorbesc, dincolo animale la care lumea se închină, zei transformaţi în oameni şi oameni transformaţi în zei. Dacă avem numaidecît nevoie de poveşti, atunci aceste poveşti să fie măcar emblema adevărului. Îmi plac poveştile filozofilor, rîd de acelea ale copiilor şi urăsc pe acelea ale mincinoşilor."

Într-o zi dădu de o istorie a împăratului Justinian. Citi acolo că nişte apedeuţi[1] din Constantinopol dăduseră, într-o elinească foarte proastă, un edict împotriva celui mai mare căpitan de oşti din acele vremuri[2] pentru că acesta rostise următoarele cuvinte: „Adevărul străluceşte cu lumina lui proprie şi spiritele nu se luminează cu flăcările rugurilor"[3].

Apedeuţii declarară că această afirmaţie este eretică şi că tocmai axioma contrară este catolică, universală şi elină: „Spiritele nu se luminează decît cu flacăra rugurilor şi adevărul nu poate străluci cu lumina lui proprie". Aceşti inostoli[4] osîndiră astfel mai multe cuvîntări ale căpitanului şi dădură un edict.

— Cum, strigă Naivul, oamenii aceştia dau edicte?

— Nu sînt edicte, spuse Gordon; sînt nişte contraedicte de care toată lumea îşi bătea joc la Constanti-

[1] Ignoranţi (n.t.).

[2] Aluzie la cenzurarea de către Facultatea de teologie a Sorbonei a povestirii lui Marmontel *Belizarie*, în care autorul condamnă netoleranţa religioasă (n.t.).

[3] Citat din povestirea lui Marmontel *Belizarie* (n.t.).

[4] Îmbrăcaţi în in. Voltaire dă acest nume comic teologilor Sorbonei. Ignoranţii în haine de in = teologii Sorbonei (n.t.).

nopol şi în primul rînd împăratul: era un suveran înţelept care ştiuse să-i silească pe apedeuţii inostoli să nu poată face decît bine. El ştia că domnii aceştia precum şi alţi pastofori[1] scoseseră din răbdări pe împăraţii dinaintea lui în împrejurări mai grave.

— Foarte bine a făcut, spuse naivul. Pastoforii trebuie sprijiniţi şi înfrînaţi.

Naivul mai puse pe hîrtie şi alte reflecţii care îl înspăimîntară pe bătrînul Gordon. „Care va să zică, îşi spuse el, cincizeci de ani am pierdut ca să învăţ şi acum mi-i teamă că n-am să pot ajunge la bunul-simţ natural al acestui băiat aproape sălbatic! Tare mă tem că am lucrat numai ca să întăresc nişte prejudecăţi. Băiatul acesta nu ascultă decît de simpla natură."

Gordon avea cîteva cărţulii de critică şi cîteva broşuri periodice în care nişte oameni incapabili să producă ceva defăimează producţiile altora, în care un Visé[2] ponegreşte pe Racine şi un Faydit[3] pe Fénelon. Naivul, cercetînd cîteva din ele, spuse:

— Eu compar aceste cărţi cu musculiţele care îşi depun ouăle în şezutul cailor celor mai frumoşi: dar cailor nu le pasă şi alcargă tot aşa de repede ca de obicei.

Cei doi filozofi abia îşi aruncară privirile asupra acestor excremente ale literaturii.

Citiră apoi împreună elementele astronomiei. Naivul puse să i se aducă nişte sfere cereşti. Spectacolul acesta grandios îl fermeca.

— Ce dureros lucru că nu încep să cunosc cerul decît acum cînd mi se răpeşte dreptul de a-l contempla! Jupiter şi Saturn se învîrtesc în aceste spaţii imense; milioane de sori luminează miliarde de lumi, şi în acest colţ de pămînt pe care sînt aruncat se află fiinţe care mă lipsesc pe mine, fiinţă care văd şi simt, de toate aceste lumi pe care le-aş putea ajunge cu privirea

---

[1] Preoţi (n.t.).

[2] *Jean de Visé* (1638—1710), scriitor mediocru, duşman al lui Molière şi al lui Racine (n.t.).

[3] Autor al *Telemacomaniei* (1700), satiră îndreptată împotriva lui Fénelon (n.t.).

şi mă lipsesc şi de lumea în care Dumnezeu a hotărît să mă nasc! Lumina, care e făcută pentru lumea întreagă, pentru mine e pierdută. În ţara de la miazănoapte, unde mi-am petrecut copilăria şi tinereţea, nimeni nu mi-o ascundea. Fără dumneata, iubite Gordon, aş fi în neant.

Capitolul XII

CE CREDE NAIVUL DESPRE PIESELE DE TEATRU

Tînărul huron era ca un copac vînjos care, născut într-un pămînt sterp, îşi întinde repede rădăcina şi ramurile atunci cînd este mutat într-un pămînt prielnic; ciudat era că pămîntul acesta era o închisoare.

Printre cărţile cu care îşi treceau timpul cei doi prizonieri, erau poezii, traduceri de tragedii greceşti şi cîteva piese de teatru franceze. Versurile care vorbeau de dragoste umplură sufletul tînărului de plăcere şi de durere. Toate îi aduceau aminte de iubita lui. Fabula celor *Doi porumbei*[1] îi străpunse inima: nici el nu se putea întoarce la hulubăria lui.

Molière îl fermecă. Îi arăta care sînt moravurile Parisului şi ale omenirii întregi.

— Pe care din comediile lui o preferi?

— *Tartuffe*, fără îndoială.

— Şi eu sînt de aceeaşi părere, spuse Gordon. Un ipocrit m-a aruncat în închisoare şi poate că tot nişte ipocriţi te-au nenorocit şi pe dumneata.

— Cum găseşti tragediile acestea greceşti?

— Bune pentru greci, spuse Naivul.

Dar cînd citi *Ifigenia* modernă, *Fedra*, *Andromaca*, *Athalia*[2] rămase în extaz, suspină, plînse şi le ştiu pe de rost fără să fi vrut să le înveţe.

---

[1] De La Fontaine (n.t.).
[2] Toate de Racine (n.t.).

— Citeşte *Rodoguna*[1], îi spuse Gordon; se spune că e capodopera teatrului; celelalte piese care ţi-au plăcut aşa de mult nu sînt nimic faţă de *Rodoguna*.

Tînărul, de la primele pagini, spuse:

— Asta nu-i de acelaşi autor.

— După ce cunoşti?

— Nu ştiu bine, dar versurile acestea nu-mi merg nici la ureche, nici la inimă.

— O, versurile nu înseamnă nimic, spuse Gordon.

— Atunci de ce să le mai faci? zise Naivul. După ce citi cu multă atenţie piesa, numai cu gîndul de a avea o plăcere, se uită la prietenul lui cu ochii uscaţi şi miraţi, fără să ştie ce să spună. În sfîrşit, cînd Gordon îl îndesă cu întrebările să spună ce a simţit, iată ce răspunse:

— N-am înţeles de loc începutul; pe la mijloc am fost revoltat; ultima scenă m-a mişcat mult, deşi mi se pare puţin verosimilă. Nici un personaj nu m-a interesat şi n-am ţinut minte nici douăzeci de versuri şi de obicei ţin minte toate versurile care-mi plac.

— Piesa asta totuşi trece drept cea mai bună pe care o avem.

— Dacă e aşa, atunci poate că e la fel cu mulţi oameni care nu-şi merită locurile pe care le au. La urma urmei, asta e o chestie de gust; gustul meu, desigur, nu e încă format, aşa că mă pot înşela. Dar dumneata ştii că eu am obiceiul să spun ce gîndesc sau mai degrabă ce simt. Bănuiesc că în părerile oamenilor este de multe ori iluzie, modă, capriciu. Eu am vorbit aşa cum cere natura; poate că la mine natura e foarte puţin desăvîrşită, dar se prea poate că cea mai mare parte dintre oameni nu cer sfatul naturii mai niciodată.

Şi recită cîteva versuri din *Ifigenia*, de care era plin, şi, deşi nu declama bine, le spuse cu atîta adevăr şi

---

[1] Tragedie de Corneille (n.t.).

cu atîta pătrundere, încît îl făcu pe bătrînul jansenist să plîngă. Citi după aceea *Cinna*[1]; nu plînse, dar simţi admiraţie.

Capitolul XIII

DOMNIŞOARA DE SAINT-YVES SE DUCE LA VERSAILLES

În timp ce nefericitul nostru mai mult îşi lumina mintea decît îşi mîngîia sufletul; în timp ce spiritul lui, înăbuşit de atîta vreme, se dezvolta cu repeziciune şi putere; în timp ce natura care se desăvîrşea în el îl răzbuna de loviturile soartei, ce se întîmplase cu părintele şi cu sora lui şi cu domnişoara de Saint-Yves? După o lună toţi începură să se neliniştească; după trei luni fură copleşiţi de durere. Falsele presupuneri şi zvonurile fără temei îi înspăimîntară. După şase luni crezură că a murit. În sfîrşit, părintele şi cu sora lui aflară, dintr-o scrisoare pe care un ofiţer din gardă o trimisese mai demult în Bretania, că un tînăr care semăna cu nepotul lor sosise într-o seară la Versailles, fusese ridicat în timpul nopţii şi de atunci nimeni nu mai auzise vorbindu-se de dînsul.

— Vai, spuse domnişoara de Kerkabon, să ştii că nepotu-meu a făcut vreo poznă şi s-a băgat în cine ştie ce încurcături. E tînăr şi e breton; n-are de unde şti cum trebuie să se poarte la Curte. Dragă frate, eu n-am fost niciodată la Versailles, nici la Paris; iată acum un bun prilej să mă duc. Poate ne găsim nepotul: e fiul fratelui nostru, avem datoria să-l ajutăm. Cine ştie, poate avem să izbutim să-l facem şi diacon cînd i-o mai trece focul tinereţii! Avea multă aplecare spre ştiinţă. Îţi aduci aminte cum discuta despre Vechiul şi Noul Testament? Noi răspundem pentru sufletul lui, doar l-am botezat. Domnişoara

[1] Tragedie de Corneille (n.t.).

de Saint-Yves plînge toată ziua. Trebuie să mergem la Paris. Dacă stă ascuns în vreo casă de aceea de petrecere despre care am auzit vorbindu-se, avem să-l scoatem de acolo.

Părintele puse la inimă vorbele surorii lui. Se duse la episcopul de Saint-Malo, care îl botezase pe huron, şi îi ceru ocrotirea şi sfatul. Prelatul găsi şi el că această călătorie ar putea fi de folos. Dădu părintelui cîteva scrisori de recomandaţie, una către părintele de La Chaise, duhovnicul regelui şi care avea cea mai înaltă dregătorie a ţării, alta către arhiepiscopul Parisului, Harlay, şi alta către episcopul de Meaux, Bossuet.

Fratele şi sora plecară. Dar, cînd ajunseră în Paris, se văzură rătăciţi ca într-un vast labirint fără fir şi fără ieşire. Bani nu aveau prea mulţi; în fiecare zi le trebuia o trăsură cu care să meargă în căutare, dar nu găseau nimic.

Preotul se înfăţişă la cuvioşia-sa părintele de La Chaise; dar dumnealui era cu domnişoara Du Tron şi nu putea primi pe un preot. Se duse la arhiepiscop: înaltul prelat se închisese într-o odaie cu frumoasa doamnă de Lesdiguières pentru treburi bisericeşti. Plecă la vila episcopului de Meaux; acesta cerceta împreună cu domnişoara de Mauléon *Amorul mistic* de doamna Guyon[1]. Totuşi izbuti să vorbească cu aceşti doi prelaţi; amîndoi îi spuseră că nu se puteau ocupa de nepotu-său, deoarece acesta nu era diacon.

În sfîrşit îl văzu pe părintele de La Chaise, iezuitul. Acesta îl primi cu braţele deschise şi îi spuse că avusese întotdeauna faţă de dînsul o stimă deosebită, deşi nu-l văzuse niciodată. Se jură că iezuiţii au avut întotdeauna mare dragoste faţă de bretoni.

— Dar nu cumva, zise el, nepotul dumitale o fi hughenot?

— Nu, cuvioase părinte.

— N-o fi jansenist?

---

[1] Autoare de scrieri mistice (1648—1717) (n.t.).

— Pot să încredințez pe cuvioșia-voastră că abia s-a creștinat. Nici un an nu-i de cînd l-am botezat.

— Foarte bine, foarte bine, vom avea grijă de dînsul. Prebenda dumitale e mare?

— O, e foarte mică și cu nepotu-meu am cheltuială destulă.

— Sînt pe acolo janseniști? Bagă de seamă, părinte, aceștia sînt mai primejdioși decît hughenoții și decît ateii.

— N-avem janseniști de loc, cuvioase; la Maica Domnului din Munte nu se știe ce e jansenismul.

— Foarte bine. Voi face absolut totul pentru dumneata.

Dădu foarte prietenos bună ziua preotului și, după ce acesta plecă, nu se mai gîndi la dînsul.

Timpul trecea; preotul și sora lui începeau să-și piardă nădejdea.

În vremea asta, blestematul de judecător grăbea căsătoria nătărăului de feciorul-său cu domnișoara de Saint-Yves, pe care o scoseseră de la mănăstire anume pentru asta. Ea își iubea mereu finul, tot așa de tare pe cît ura pe soțul pe care voiau să i-l dea. Jignirea pe care i-o aduseseră închizînd-o într-o mănăstire îi sporea pasiunea. Ordinul de-a se mărita cu feciorul judecătorului punea vîrf la toate. Părerile de rău, dragostea și spaima îi tulburau sufletul. Dragostea, după cum se știe, e mult mai dibace și mai îndrăzneață la o fată decît este prietenia la un preot bătrîn și la o mătușă de patruzeci și cinci de ani trecuți. Pe lîngă asta, domnișoara de Saint-Yves, la mănăstire, învățase multe lucruri din romanele pe care le citise pe ascuns.

Ea își aducea aminte de scrisoarea aceea pe care un ofițer din gardă o trimisese acasă în Bretania și despre care mersese vestea prin tot ținutul. Se hotărî să se ducă chiar ea la Versailles și să cerceteze cum stau lucrurile și, dacă cumva iubitul ei era în închisoare așa cum se spunea, să se arunce la picioarele miniștrilor și să capete dreptate pentru dînsul. Ceva tainic

îi spunea că la Curte o fată frumoasă capătă tot ce vrea. Dar nu știa cu ce preț.

Ce face după ce ia această hotărîre? Se preface că s-a liniștit și s-a consolat și nu se mai poartă urît cu nătărăul de logodnic; vorbește frumos cu nesuferitul socru, se poartă frumos cu frate-său, răspîndește voie bună în toată casa. Pe urmă, în ziua nunții, pleacă în taină la patru dimineața cu darurile de nuntă și cu ce a mai putut aduna. Așa de bine potrivi lucrurile încît, pe la amiază, cînd intrară la dînsa în odaie, ea era la cîteva poște depărtare. Mare le fu mirarea și necazul. Întrebăciosul judecător puse în ziua aceea mai multe întrebări decît pusese toată săptămîna. Mirele rămase mai tîmpit decît fusese vreodată. Părintele Saint-Yves, mînios, se hotărî să se ducă după soră-sa. Judecătorul și cu feciorul-său îl însoțiră. Și astfel soarta mîna la Paris aproape tot ținutul acesta din Bretania.

Domnișoara de Saint-Yves își închipuia, bineînțeles, că va fi urmărită. Era călare. Întreba cu îndemînare pe toate ștafetele dacă n-au intîlnit cumva un preot pîntecos, o matahală de judecător și un june nătăfleț, care alergau spre Paris. Aflînd a treia zi că nu erau departe, ea apucă pe alt drum și, cu destulă dibăcie și noroc, ajunse la Versailles în timp ce ceilalți o căutau prin Paris.

Dar ce să facă la Versailles? Tînără, frumoasă, fără cineva care să-i dea un sfat, fără sprijin, necunoscută de nimeni, expusă la orice, cum să îndrăznească să întrebe pe un ofițer din gardă? Se gîndi atunci să se ducă la un iezuit de rang inferior; erau iezuiți pentru toate fețele și pungile, așa cum, spuneau ei, Dumnezeu a dat hrană felurită feluritelor soiuri de animale. Regelui îi dăduse duhovnicul pe care-l avea acum și căruia toți cei ce umblau după prebende îi spuneau *capul bisericii galicane*[1]. Pe urmă veneau duhovnicii prințeselor. Miniștrii nu aveau duhovnic: nu erau așa

[1] Biserica galicană = biserica franceză (n.t.).

de proşti. Erau apoi iezuiţii marilor slujitori de la Curte şi mai ales iezuiţii cameristelor de la care aflau secretele stăpinelor, şi asta nu era o slujbă măruntă. Domnişoara de Saint-Yves se duse la unul dintre aceştia, pe care îl chema părintele Bun-la-toate. Ea i se destăinui lui, îi povesti întîmplările ei, îi spuse cine era, îi arătă primejdia în care se afla şi îl rugă să-i găsească o locuinţă la vreo femeie aşezată care s-o pună la adăpost de ispite.

Părintele Bun-la-toate o duse la soţia unui paharnic, femeie credincioasă şi foarte dornică de spovedit. Domnişoara de Saint-Yves se grăbi să-i cîştige prietenia. De la dînsa află unde era ofiţerul din gardă; trimise acestuia vorbă să vină la ea. Aflînd de la el că iubitul ei fusese ridicat după ce vorbise cu un prim-secretar, se duse la acest prim-secretar. Cînd văzu o femeie frumoasă, secretarul se îmblînzi, pentru că trebuie să recunoaştem că Dumnezeu a făcut femeile frumoase numai pentru ca să îmblînzească oamenii.

Conţopistul înduioşat îi mărturisi tot:

— Iubitul dumitale e la Bastilia de aproape un an şi, dacă n-ai fi dumneata, poate că ar sta acolo toată viaţa.

Domnişoara de Saint-Yves leşină. Cînd îşi veni în simţiri, conţopistul îi spuse:

— Eu nu am trecere cînd e vorba de făcut bine; toată puterea mea se mărgineşte să facă rău cîteodată. Te sfătuiesc să te duci la domnul de Saint-Pouange care face şi bine şi rău; e vărul şi favoritul monseniorului de Louvois. De Louvois are două suflete. Unul e domnul de Saint-Pouange; doamna de Bellay e celălalt; dar ea nu-i acum în Versailles. Nu-ţi rămîne decît să înduplеci pe protectorul de care îţi vorbesc.

Domnişoara de Saint-Yves, cu inima împărţită între puţină bucurie şi multă durere, între oleacă de speranţă şi o mare nelinişte, urmărită de fratele ei, adorîndu-şi iubitul, ştergîndu-şi lacrimile şi lăcrămînd iar, speriată, slăbită, dar prinzînd curaj, se duse repede la domnul de Saint-Pouange.

Capitolul XIV

PROGRESELE SPIRITUALE ALE NAIVULUI

Tînărul nostru făcea progrese repezi în ştiinţă, mai ales în cunoaşterea omului. Pricina dezvoltării repezi a spiritului lui se datora educaţiei lui sălbatice aproape tot atît de mult ca şi firii lui viguroase. Din pricină că nu învăţase nimic în copilărie, nu învăţase nici prejudecăţi. Mintea lui nu fusese încovoiată de nici o eroare şi rămăsese dreaptă. El vedea lucrurile aşa cum sînt, pe cînd noi, din pricina ideilor pe care le primim în copilărie, toată viaţa vedem lucrurile aşa cum nu sînt.

— Asupritorii dumitale sînt nişte ticăloşi, spunea el prietenului său Gordon; te plîng că eşti asuprit, dar te plîng şi că eşti jansenist. Orice sectă mi se pare o adunare de greşeli. Spune-mi dacă sînt secte în geometrie.

— Nu, dragul meu, îi răspunse oftînd Gordon. Toţi oamenii deopotrivă admit adevărul atunci cînd e demonstrat, dar nu se mai înţeleg între ei cînd e vorba de adevăruri obscure.

— Spune mai bine neadevăruri obscure. Dacă ar fi fost măcar un singur adevăr ascuns în grămada de argumente care se tot repetă de cîteva secole, el ar fi fost fără îndoială descoperit; şi lumea ar fi fost de acord măcar cu privire la punctul acela. Dacă adevărul acesta ar fi necesar aşa cum soarele este necesar pămîntului, atunci ar fi strălucitor ca şi soarele. E o absurditate, e o batjocură adusă omenirii, e un atentat împotriva Fiinţei infinite şi supreme să spui: „Există un adevăr neapărat trebuincios omului şi acest adevăr Dumnezeu îl ţine ascuns".

Tot ce spunea acest tînăr ignorant pe care îl instruise natura făcea o impresie adîncă asupra bătrînului savant nefericit.

„Nu cumva oare, se întreba el, am îndurat atîtea necazuri pentru nişte himere? Sînt mult mai sigur de

nenorocirea mea decît de harul dumnezeiesc. Mi-am irosit viaţa tot discutînd despre libertatea lui Dumnezeu şi a oamenilor şi mi-am pierdut libertatea mea; nici sfîntul Augustin, nici sfîntul Prosper n-au să mă scoată din prăpastia în care sînt acum."

Naivul, lăsîndu-se în voia firii lui, zise:

— Vrei să-ţi spun ceva cu toată încrederea? Cei care se lasă persecutaţi pentru aceste deşarte discuţii scolastice nu mi se par oameni înţelepţi; iar cei care îi persecută sînt nişte monştri.

Cei doi prizonieri erau foarte de acord că era o nedreptate să fie închişi.

— Eu sînt de o sută de ori mai de plîns decît dumneata, spunea Naivul. M-am născut liber ca aerul; aveam două vieţi, libertatea şi dragostea mea; acum mi s-au luat. Sîntem amîndoi în lanţuri fără să ştim pentru ce şi fără să putem întreba pentru ce. Douăzeci de ani am fost huron. Se zice că huronii sînt barbari fiindcă se răzbună pe duşmani; dar ei nu şi-au asuprit niciodată prietenii. Abia am pus piciorul în Franţa şi mi-am şi dat sîngele pentru ea; am salvat poate o provincie şi drept răsplată sînt îngropat în mormîntul acesta pentru oameni vii, unde aş fi murit de ciudă fără dumneata. În ţara asta oare nu sînt legi? Oamenii aici sînt condamnaţi fără să fie judecaţi! În Anglia nu-i aşa. Nu împotriva englezilor ar fi trebuit să lupt.

Filozofia lui, abia la început, nu putea să potolească natura jignită în dreptul ei primordial şi îl lăsa să-şi dea drumul justei lui mînii.

Tovarăşul lui nu-l contrazise. Absenţa sporeşte dragostea neîmplinită şi filozofia n-o micşorează. Vorbea de domnişoara de Saint-Yves tot aşa de des ca şi de morală şi metafizică. Cu cît sentimentele lui se purificau, cu atît era mai îndrăgostit. Citi cîteva romane noi; nu găsi multe în care să fie zugrăvită starea lui sufletească. Simţea că inima lui mergea mai departe de ceea ce citea. „Aproape toţi scriitorii aceştia, spunea el, n-au decît spirit şi meşteşug."

Preotul jansenist ajunse încetul cu încetul confidentul dragostei lui. Pînă atunci el nu ştiuse despre dragoste decît că e un păcat de care se învinovăţesc oamenii cînd se spovedesc. Acum vedea că e un sentiment puternic şi dulce care poate să înalţe sufletul, dar poate să-l şi moleşească şi cîteodată poate stîrni virtuţi. În sfîrşit, ca ultimă minunăţie, un huron convertea acum pe un jansenist.

Capitolul XV

DOMNIŞOARA DE SAINT-YVES REZISTĂ LA NIŞTE PROPUNERI DELICATE

Domnişoara de Saint-Yves, încă şi mai îndrăgostită decît iubitul ei, se duse la domnul de Saint-Pouange, însoţită de prietena la care locuia; amîndouă aveau văluri pe obraz. Cel dintîi om pe care îl văzu la uşa domnului de Saint-Pouange fu fratele ei, părintele Saint-Yves, care tocmai ieşea. Întîlnirea asta îi tăie curajul, dar prietena o linişti.

— Tocmai pentru că s-a vorbit împotriva dumitale trebuie să vorbeşti şi dumneata. Aici acuzatorii au întotdeauna dreptate dacă nu te grăbeşti să-i dai în lături. Vizita dumitale sînt sigură că va avea mai mult efect decît vorbele fratelui dumitale.

O femeie îndrăgostită e destul s-o încurajezi puţin şi se face foarte îndrăzneaţă. Domnişoara de Saint-Yves se duse în audienţă. Tinereţea, farmecul, ochii ei galeşi şi înlăcrimaţi atraseră toate privirile. Curtenii subministrului uitară o clipă de idolul puterii şi-l contemplară pe acela al frumuseţii. Saint-Pouange o primi în cabinetul lui. Ea vorbi cu duioşie şi graţie. Saint-Pouange fu mişcat. Văzu că-i speriată şi o linişti.

— Vino diseară, spuse el. Treburile dumitale merită să fie chibzuite şi discutate pe îndelete. Acum e prea multă lume şi audienţele se sfîrşesc prea repede.

Trebuie să vorbesc cu dumneata amănunțit despre tot ce te privește.

Și lăudîndu-i frumusețea și sentimentele, îi spuse să vină la șapte seara.

Domnișoara de Saint-Yves veni; prietena evlavioasă o însoți și acum, dar stătu în salon și citi *Pedagogul creștin*[1], in timp ce Saint-Pouange și domnișoara de Saint-Yves erau într-o odaie alături. Saint-Pouange spuse:

— Ai să mă crezi, domnișoară, că fratele dumitale a venit să-mi ceară un ordin de arestare[2] împotriva dumitale? Să-ți spun drept, eu l-aș aresta mai degrabă pe dînsul. Și l-aș trimite înapoi în Bretania.

— Cum văd eu, sînteți foarte darnici aici cu ordinele de arestare dacă vin oameni de la celălalt capăt al țării să le ceară cum ar cere un ajutor! Eu nici gînd n-am să cer așa ceva împotriva fratelui meu. Am tot dreptul să mă plîng de el, dar respect libertatea oamenilor. Eu cer acum libertatea unui om cu care vreau să mă căsătoresc, un om datorită căruia regele și-a păstrat o provincie, care poate să-l slujească pe rege și care e fiul unui ofițer ucis în serviciul regelui. Ce vină are? Cum a putut să fie închis în chip atît de crud fără să fie judecat?

Subministrul îi arătă atunci scrisoarea iezuitului și pe aceea a șiretului judecător.

— Cum, spuse ea, sînt care va să zică pe lume asemenea monștri?! Și eu să fiu silită să mă mărit cu fiul ridicol al unui om ridicol și rău? Și pe temeiul unor astfel de informații se hotărăște aici soarta cetățenilor?

Se aruncă în genunchi și ceru plîngînd libertatea omului nevinovat pe care îl iubea. Farmecul ei crescu și mai mult. Era atît de frumoasă, încît Saint-Pouange, pierzînd orice rușine, îi dădu a înțelege că ar putea să aibă ce dorește dacă i-ar da lui trufandalele pe

[1] Lucrare de *părintele Outreman* (1585—1652) (n.t.).
[2] *Lettre de cachet* (n.t.).

care le păstra pentru iubitul ei. Domnişoara de Saint-Yves, înspăimîntată şi tulburată, se prefăcu cîtva timp că nu înţelege. El îi spuse atunci mai lămurit ce voia. O vorbă spusă la început cu şovăială stîrnea altă vorbă mai tare, urmată de alta cu şi mai mult înţeles. Saint-Pouange oferi nu numai revocarea ordinului regal de arestare, ci şi daruri, bani, demnităţi, căpătuieli; şi cu cît făgăduia mai mult, cu atît sporea dorinţa de-a căpăta ce dorea.

Domnişoara de Saint-Yves plîngea, se înăbuşea aproape prăbuşită pe canapea şi nu-i venea să creadă ceea ce vedea şi auzea. Saint-Pouange, la rîndul lui, se aruncă în genunchi. Nu era un om neplăcut şi ar fi putut să nu sperie o inimă mai puţin prinsă. Dar domnişoara de Saint-Yves îşi adora iubitul; i se părea că ar fi o nelegiuire cumplită să-l trădeze pentru ca să-i fie de folos. Saint-Pouange îşi sporea mereu rugămințile şi făgăduielile. În sfîrşit, îşi pierdu capul pînă într-atîta încît îi spuse că numai aşa putea să-l scoată din închisoare pe omul la care ea ţinea cu atîta îndîrjire şi cu atîta dragoste. Această conversaţie ciudată nu se mai sfîrşea. În anticameră, prietena citea *Pedagogul creştin* şi îşi spunea: „Ce Dumnezeu fac de două ceasuri? Niciodată domnul de Saint-Pouange n-a acordat o audienţă aşa de lungă. Desigur că a refuzat-o pe biata fată, dacă ea şi acum tot îl roagă!"

În sfîrşit, domnişoara de Saint-Yves ieşi din odaie foarte tulburată, fără să poată scoate o vorbă, gîndindu-se adînc la caracterele acestor oameni mari şi mai puţin mari care sacrifică cu atîta uşurinţă libertatea bărbaţilor şi cinstea femeilor.

Tot drumul tăcu. Cînd ajunse acasă, izbucni şi povesti tot. Prietena îşi făcu cruce de cîteva ori:

— Draga mea, chiar mîine dimineaţă trebuie să te duci la părintele Bun-la-toate, duhovnicul nostru. El are multă trecere pe lîngă domnul de Saint-Pouange; e duhovnicul unor cameriste de-ale lui. E un om cucernic şi de înţeles, chiar şi cucoane din lumea

mare se spovedesc la dînsul. Lasă-te în seama lui; aşa fac şi eu şi mi-a mers bine întotdeauna. Noi, bietele femei, avem nevoie să ne călăuzească un bărbat.

— Bine, dragă prietenă! Mîine mă duc la părintele Bun-la-toate.

Capitolul XVI

DOMNIŞOARA DE SAINT-YVES CERE SFATUL UNUI IEZUIT

Cînd frumoasa şi nemîngîiata domnişoară de Saint-Yves fu singură cu bunul ei duhovnic, îi povesti că un om puternic şi desfrînat îi propusese să scoată din închisoare pe cel cu care ea voia să se căsătorească în chip legiuit şi că îi ceruse un preţ foarte mare pentru acest serviciu. Îi spuse că îi era scîrbă să săvîrşească o asemenea necredinţă şi că, dacă n-ar fi vorba decît de viaţa ei, şi-ar jertfi-o mai bine decît să cadă.

— Ce ticălos! spuse părintele Bun-la-toate. Trebuie să-mi spui numele acestui nemernic; desigur că e vreun jansenist. Am să-l denunţ cuvioşiei-sale părintelui de La Chaise, care are să-l pună acolo unde şade acum omul care ţi-i drag.

Biata fată, după multe şovăiri, îi spuse în sfîrşit că e Saint-Pouange.

— Monseniorul de Saint-Pouange! spuse iezuitul. A! copila mea, asta e cu totul altceva. E vărul celui mai mare ministru pe care l-am avut vreodată, un om de suflet, ocrotitorul cauzei celei drepte şi un bun creştin. Nu se poate să fi avut asemenea gînduri; desigur că n-ai auzit bine.

— O, părinte, am auzit foarte bine. Sînt pierdută, orişice aş face. N-am de ales decît sau nenorocirea, sau ruşinea. Trebuie ori ca iubitul meu să rămînă îngropat de viu, ori ca eu să ajung să nu mai fiu vrednică să trăiesc. Nu pot să-l las să piară şi nu pot să-l scap.

Părintele Bun-la-toate încercă s-o liniştească cu aceste vorbe blînde:

— Mai întîi, copila mea, să nu spui niciodată *iubitul meu*: cuvîntul acesta are în el ceva lumesc care ar putea să supere pe Dumnezeu. Spune *soţul meu*: fiindcă, deşi încă nu-ţi este soţ, îl socoteşti ca atare şi faci foarte bine.

Al doilea, cu toate că îţi este soţ în gînd, nu-ţi este şi în faptă. Aşadar, n-ai săvîrşi un adulter, păcat mare de care trebuie să te fereşti cît poţi mai mult.

Al treilea, faptele nu sînt vinovate cînd gîndul e curat; şi nimic nu-i mai curat decît să-ţi scapi bărbatul.

Al patrulea, ai pilde în sfînta antichitate care pot de minune să slujească purtării dumitale. Sfîntul Augustin povesteşte că, sub proconsulatul lui Septimius Acindynus, în anul mîntuirii 340, un biet om, neavînd cu ce să plătească cezarului ce era al cezarului, a fost osîndit la moarte, aşa cum trebuie, în ciuda maximei că *unde nu-i nimic, regele îşi pierde drepturile*. Trebuia să plătească o livră de aur. Osînditul avea o soţie în care Dumnezeu pusese frumuseţe şi deşteptăciune. Un bogătaş bătrîn făgădui femeii o livră de aur şi chiar mai mult cu condiţia să săvîrşească cu dînsa păcatul cel spurcat. Femeia crezu că face bine scăpîndu-l pe bărbatu-său de la moarte. Sfîntul Augustin aprobă mărinimoasa ei resemnare. E drept că bătrînul bogătaş a înşelat-o şi că bărbatu-său a fost spînzurat; dar ea a făcut tot ce-i sta în putinţă ca să-l scape cu viaţă.

Fii sigură, copila mea, că, atunci cînd un iezuit îţi pomeneşte de sfîntul Augustin, înseamnă că sfîntul acesta are deplină dreptate. Eu nu-ţi dau nici un sfat. Eşti deşteaptă şi este de presupus că vei fi de folos soţului dumitale. Monseniorul de Saint-Pouange este un om de cuvînt şi n-are să te înşele; asta e tot ce pot să-ţi spun. Mă voi ruga Domnului pentru dumneata şi trag nădejde că totul va fi spre slava lui nemuritoare.

Domnişoara de Saint-Yves, pe care vorbele iezuitului o speriară tot aşa de mult ca şi propunerile subministrului, se întoarse foarte tulburată la prietena ei. Se gîndea că ar fi mai bine să se omoare şi să scape astfel de groaza de a-l lăsa în închisoare pe cel pe care îl iubea şi de ruşinea de a-l scăpa plătind cu ceea ce avea ea mai scump şi nu trebuia să aparţină decît iubitului acestuia nefericit.

Capitolul XVII

DOMNIŞOARA DE SAINT-YVES CEDEAZĂ DIN PREA MULTĂ VIRTUTE

Se rugă de prietena ei s-o omoare. Dar femeia asta, tot aşa de îngăduitoare ca şi iezuitul, vorbi cu dînsa şi mai limpede:

— Vai, spuse ea, aşa şi nu altfel merg treburile la Curtea asta atît de plăcută, de galantă şi de renumită! Slujbele cele mai proaste ca şi cele mai însemnate s-au dat de multe ori numai cu preţul care ţi se cere acum. Ascultă-mă şi pe mine; mi-ai inspirat prietenie şi încredere; am să-ţi mărturisesc că, dacă m-aş fi lăsat tot aşa de greu cum te laşi, bărbatu-meu nu s-ar bucura de slujbuliţa din care trăieşte. El ştie asta, dar, departe de a fi supărat, el vede în mine binefăcătoarea lui şi se socoteşte protejatul meu. Crezi oare că toţi cei care au fost în fruntea provinciilor sau chiar a oştirilor şi-au datorat onorurile şi averea numai serviciilor pe care le-au adus? Sînt mulţi care le datoresc nevestelor dumnealor. Înaltele dregătorii ale oştirii le-a solicitat amorul, şi slujba s-a dat bărbatului celei mai frumoase. Dumneata eşti într-o situaţie mult mai interesantă: trebuie să-ţi scoţi iubitul din închisoare şi să te măriţi cu dînsul; asta e o datorie pe care trebuie s-o îndeplineşti. Doamnele mari şi frumoase de care vorbesc n-au fost defăimate.

Aşa şi cu dumneata, toată lumea are să te laude, toţi au să spună că ţi-ai îngăduit o slăbiciune numai din prea multă virtute.

— Ah! ce virtute! strigă domnişoara de Saint-Yves. Ce labirint de nedreptăţi! Ce ţară! Acum învăţ eu să cunosc oamenii! Un oarecare părinte de La Chaise şi un judecător caraghios îl bagă pe iubitul meu în închisoare, familia mea mă persecută, şi, în nenorocirea mea, cel care îmi întinde mîna ca să mă ajute vrea numai să mă necinstească. Acum învăţ eu să cunosc oamenii! Un iezuit a doborît pe un om nevinovat, alt iezuit vrea să mă doboare pe mine; sînt înconjurată numai de capcane şi sînt pe pragul ticăloşiei. Trebuie ori să mă omor, ori să vorbesc cu regele. Am să-l aştept cînd are să se ducă la biserică sau la teatru şi am să m-arunc la picioarele lui.

— N-au să te lase să te apropii de dînsul, îi spuse prietena. Şi dacă cumva ai nenorocul să spui ceva, de Louvois şi cuvioşia-sa părintele de La Chaise ar putea să te îngroape pe toată viaţa într-o mănăstire.

În timp ce această femeie cumsecade îi sporea astfel tulburarea şi îi înfigea pumnalul în inimă, iată că soseşte o ştafetă de la domnul de Saint-Pouange cu o scrisoare şi cu o pereche de cercei frumoşi. Domnişoara de Saint-Yves, plîngînd, nici nu vru să se uite, dar prietena luă scrisoarea şi cerceii.

După ce curierul plecă, confidenta noastră citi scrisoarea prin care cele două prietene erau poftite seara la masă. Saint-Yves se jură că nu se va duce. Prietena încercă să-i pună cerceii de diamant, ea nu voi şi aşa se împotrivi mereu pînă seara. În sfîrşit, gîndindu-se numai la iubitul ei, învinsă, tîrîtă de împrejurări, fără să ştie unde are s-ajungă, se lăsă dusă la masa fatală. Nu voise cu nici un chip să-şi pună cerceii. Confidenta îi luă şi i-i puse cu de-a sila înainte de-a se aşeza la masă. Domnişoara de Saint-Yves era atît de tulburată încît nu mai spunea nimic; Saint-Pouange vedea în asta un semn bun. Spre sfîrşitul

mesei, confidenta se retrase în chip discret. Saint-Pouange scoase atunci revocarea ordinului de arestare și un brevet prin care se acorda o răsplată însemnată, comanda unei companii; și își înnoi făgăduielile.

— Ah, spuse ea, ce mult te-aș iubi dacă n-ai vrea să fii atît de iubit!

În sfîrșit, după o lungă împotrivire, după suspine, strigăte, lacrimi, ostenită de luptă, tulburată, copleșită, fără voință, n-avu încotro și se supuse. Nu mai avu altceva de făcut decît să-și făgăduiască ei înseși că se va gîndi numai la iubitul ei în timp ce celălalt se va folosi fără milă de nevoia care o silea să cedeze.

Capitolul XVIII

DOMNIȘOARA DE SAINT-YVES SCAPĂ DIN ÎNCHISOARE PE IUBITUL EI ȘI PE JANSENIST

În zorii zilei ea zbură la Paris ducînd cu dînsa ordinul ministrului. E greu de zugrăvit ce se petrecea în inima ei. Închipuiți-vă o femeie cu un suflet cinstit și înalt, umilită din pricina rușinii suferite, îmbătată de dragoste, sfîșiată de remușcări fiindcă și-a trădat iubitul, pătrunsă de plăcerea de-a salva pe cel pe care îl adoră. Se gîndea la necazurile ei, la lupta și la izbînda ei. Nu mai era acum o fată simplă cu mintea îngustată de o educație provincială. Dragostea și nenorocirea o instruiseră. În ea simțirea se dezvoltase tot atît de mult cît se dezvoltase rațiunea în nefericitul ei iubit. Femeile învață să simtă mai ușor decît învață bărbații să gîndească. Întîmplarea ei era mai plină de învățături decît patru ani de mănăstire.

Era îmbrăcată foarte simplu. Îi era groază de hainele cu care se înfățișase funestului ei binefăcător. Lăsase prietenei cerceii de diamant fără ca măcar să

se uite la ei. Tulburată și fermecată, idolatrizîndu-și iubitul și urîndu-se pe ea însăși, ajunse în sfîrșit la poarta

Acestui palat groaznic, palat al răzbunării,
Ce-nchise-adesea crima și nevinovăția.[1]

Cînd trebui să se dea jos din caleașcă, puterile o părăsiră. Fu ajutată să coboare. Intră, cu inima zvîcnind, cu ochii umezi, cu fruntea îngîndurată. Se înfățișă la guvernator; cînd voi să vorbească, glasul i se stinse; îi arătă ordinul bolborosind cîteva cuvinte. Guvernatorului îi era drag prizonierul. Fu foarte mulțumit că a scăpat. Inima lui nu era împietrită așa cum era inima unor preacinstiți temniceri, confrați de-ai lui, care, gîndindu-se numai la retribuția pentru paza prizonierilor, trăgîndu-și venitul din victimele lor și trăind din nenorocirile altora, se bucurau cumplit de lacrimile celor nefericiți.

Îl chemă pe prizonier la dînsul. Cei doi îndrăgostiți, văzîndu-se unul lîngă altul, leșinară. Domnișoara de Saint-Yves rămase multă vreme în nesimțire. Iubitul ei își veni repede în fire.

— Bănuiesc că doamna e soția dumitale, zise guvernatorul. Nu mi-ai spus că ești însurat. Aflu acum că datorită ei ai fost scos de aici.

— Ah, nu sînt vrednică să-i fiu soție! spuse ea cu glas tremurător și căzu iarăși în nesimțire.

Cînd își veni din nou în simțiri, ea îi dădu brevetul cu răsplata și numirea lui. Naivul, mirat și înduioșat, se trezea dintr-un vis ca să intre în altul.

— De ce am fost închis? Cum ai izbutit să mă scapi de aici? Unde sînt ticăloșii care m-au închis? Ești o divinitate care te-ai coborît din ceruri să-mi dai ajutor.

În timp ce el vorbea, domnișoara de Saint-Yves pleca ochii în pămînt, se uita apoi la dînsul, se înroșea și își înturna în clipa următoare ochii plini de lacrimi.

---

[1] *Henriada*, cîntul al IV-lea, versurile 436—437 (n.t.).

În sfîrşit îi spuse tot ce ştia şi tot ce i se întîmplase ei, afară de ceea ce ea ar fi vrut să-i ascundă mereu şi ceea ce altul decît Naivul, mai obişnuit cu lumea şi mai învăţat cu datinele Curţii, ar fi ghicit uşor.

— E cu putinţă ca un ticălos ca judecătorul să aibă puterea să-mi răpească libertatea?! A! văd acum că oamenii sînt ca şi cele mai josnice animale; toţi pot să facă rău. Dar e cu putinţă ca un călugăr, un iezuit, duhovnicul regelui, să fi contribuit la nenorocirea mea tot atît ca şi judecătorul? Nu pot să-mi închipui din ce pricină ticălosul acesta m-a persecutat! A spus oare că sînt jansenist? În sfîrşit, cum ţi-ai adus aminte de mine? Nu meritam, eram pe-atunci un sălbatic. Şi ai putut, fără nimeni care să te sfătuiască, fără ajutorul nimănui, să pleci la Versailles! Ai venit şi lanţurile mele au căzut! De bună seamă că frumuseţea şi virtutea au o vrajă de neînvins care dărîmă porţile de fier şi moaie inimile de bronz.

Cînd auzi cuvîntul *virtute*, domnişoara de Saint-Yves începu să plîngă. Ea nu ştia cît era de plină de virtute în crima pe care credea că a săvîrşit-o.

Naivul urmă:

— Înger care mi-ai rupt lanţurile, dacă ai avut (ceea ce încă nu pricep) atîta trecere ca să obţii să mi se facă dreptate, spune să se facă dreptate şi unui bătrîn care m-a învăţat să gîndesc, aşa cum tu m-ai învăţat să iubesc. Nenorocirile ne-au unit; îl iubesc ca pe un tată; nu pot să trăiesc nici fără tine, nici fără el.

— Eu? Să cer iarăşi unui om care!...

— Da, vreau să-ţi datoresc tot, şi numai ţie vreau să-ţi datoresc ceva. Scrie omului aceluia puternic, copleşeşte-mă cu binefacerile tale, isprăveşte ce ai început, isprăveşte-ţi minunile!

Ea simţi că trebuie să facă tot ce-i cerea. Voi să scrie, dar mîna nu putu s-o asculte. De trei ori începu scrisoarea, de trei ori o rupse. În sfîrşit scrise şi cei doi îndrăgostiţi ieşiră după ce îmbrăţişară pe bătrînul martir al harului dumnezeiesc.

Domnişoara de Saint-Yves, fericită şi nemîngîiată, ştia unde locuieşte fratele ei. Se duse acolo. Naivul găsi şi el o locuinţă în aceeaşi casă.

Abia sosiră şi protectorul ei îi şi trimise ordinul de eliberare al lui Gordon şi îi ceru o întîlnire pe a doua zi. Astfel, la fiecare faptă cinstită şi mărinimoasă pe care o făcea, preţul era necinstea ei. Ea privea cu scîrbă obiceiul acesta de-a vinde nenorocirea şi fericirea oamenilor. Dădu iubitului ei ordinul de eliberare şi nu se duse la întîlnirea cu un binefăcător pe care nu mai putea să-l vadă fără să moară de durere şi de ruşine. Naivul nu se putea despărţi de dînsa decît ca să scape pe un prieten. Plecă în grabă. Îndeplini această datorie gîndindu-se cît de ciudate întîmplări sînt uneori pe lume şi minunîndu-se de virtutea curajoasă a unei fete căreia doi nefericiţi îi datorau acum mai mult decît viaţa.

Capitolul XIX

NAIVUL, DOMNIŞOARA DE SAINT-YVES ŞI CU AI LOR SÎNT IARĂŞI ÎMPREUNĂ

Mărinimoasa şi preacinstita necredincioasă era acum împreună cu fratele ei, părintele Saint-Yves, cu preotul de la Maica Domnului din Munte şi cu domnişoara de Kerkabon. Toţi erau la fel de miraţi, dar starea lor şi sentimentele lor erau deosebite. Părintele Saint-Yves îşi plîngea greşelile la picioarele surorii lui care îl iertase. Unchiul şi sensibila mătuşă plîngeau şi ei, dar de bucurie. Judecătorul urîcios şi fiul său nesuferit nu mai tulburau acest tablou emoţionant. Plecaseră amîndoi îndată ce auziseră că duşmanul lor fusese scos din închisoare. Se duseseră să-şi îngroape în provincia lor prostia şi teama.

Cei patru, frămîntaţi de zeci de simţiri deosebite, aşteptau să vie tînărul cu prietenul pe care se dusese

să-l scape. Părintele Saint-Yves nu îndrăznea să-şi ridice ochii către soră-sa. Mătuşa spunea:

— În sfîrşit am să-mi văd iar nepotul.

— Ai să-l vezi, zise domnişoara de Saint-Yves. Dar să ştii că nu mai este cum era. Felul de a se purta, vorba, ideile, mintea lui, toate s-au schimbat. Pe cît era de naiv şi străin de toate, pe atît e acum de respectabil. Are să fie cinstea şi mîngîierea familiei. De ce nu pot să fiu şi eu la fel pentru a mea!

— Nici dumneata nu mai eşti ca înainte. Ce ţi s-a întîmplat de te-ai schimbat aşa?

Tocmai atunci sosi şi Naivul, de mînă cu jansenistul lui. Scena se făcu atunci mai nouă şi mai interesantă. Ea începu prin îmbrăţişările unchiului şi ale mătuşii. Părintele Saint-Yves mai că era să îngenuncheze în faţa Naivului, care nu mai era acum *naivul*. Cei doi îndrăgostiţi vorbeau între dînşii cu priviri care rosteau toate sentimentele de care erau pătrunşi. Pe fruntea lui se vedea strălucind mulţumirea şi recunoştinţa; tulburarea umplea ochii galeşi şi rătăciţi ai fetei. Toţi se mirau de îndurerarea ei în mijlocul unei bucurii atît de mari.

Toată familia îl îndrăgi repede pe bătrînul Gordon. Fusese nenorocit împreună cu tînărul prizonier, şi asta era un titlu mare. Scăpase datorită celor doi îndrăgostiţi, şi asta era destul ca să-l împace cu dragostea. Asprimea vechilor lui păreri ieşi din inima lui; se schimbase şi el în om, ca şi huronul. Înainte de masă, fiecare povesti întîmplările prin care trecuse. Cei doi preoţi şi mătuşa ascultau ca nişte copii care ascultă poveşti cu strigoi şi ca nişte oameni care luau parte cu sufletul la necazurile povestite.

— Vai! spuse Gordon, mai sînt poate încă mai bine de cinci sute de oameni cinstiţi care stau în aceleaşi lanţuri pe care le-a sfărîmat domnişoara Saint-Yves: nimeni nu ştie de nenorocirea lor. Mîini care să lovească în oamenii necăjiţi se găsesc destule; mai rar se găseşte cîte-o mînă care să dea ajutor.

Cugetarea asta atît de adevărată îi sporea simţirea şi recunoştinţa. Totul sporea triumful frumoasei Saint-Yves. Toţi îi admirau mărinimia şi curajul. Admiraţia era amestecată cu respectul pe care-l simţi fără să vrei faţă de o persoană despre care se crede că are trecere la Curte. Părintele Saint-Yves se întreba însă din cînd în cînd: „Cum a izbutit soră-mea să aibă aşa de repede atîta trecere?"

Tocmai voiau să se aşeze la masă, cînd iată că prietena de la Versailles soseşte fără să ştie ce s-a întîmplat. Era într-o caleaşcă cu şase cai şi se vedea bine a cui era caleaşca. Intră cu aerul impunător al unei doamne de la Curte care are treburi înalte, îi salută pe toţi cu un semn foarte uşor din cap şi, luînd-o deoparte pe domnişoara de Saint-Yves, îi spuse:

— De ce te faci atîta aşteptată? Vino cu mine. Uite-ţi diamantele pe care le-ai uitat.

Oricît de încet spusese aceste vorbe, Naivul le auzi; şi văzu şi diamantele. Fratele rămase uluit; unchiul şi mătuşa nu simţiră decît mirarea unor oameni de treabă care nu văzuseră niciodată asemenea lucruri minunate. Tînărul, care învăţase multe într-un an de cugetare, cugetă şi acum fără să vrea şi o clipă păru tulburat. Iubita lui văzu aceasta. Se îngălbeni la faţă şi fu cuprinsă de fiori. Abia se mai putea ţine pe picioare.

— Doamnă, spuse ea prietenei fatale, m-ai nenorocit! Mă omori!

Vorbele acestea străpunseră inima tînărului. Dar învăţase acum să se stăpînească. Se făcu că nu le-a auzit de teamă să n-o necăjească în faţa fratelui ei. Dar se îngălbeni şi el la faţă.

Domnişoara de Saint-Yves, îngrozită de schimbarea pe care o vedea pe faţa iubitului ei, o luă pe doamnă de braţ, ieşi cu ea într-un coridor şi aruncă în faţa ei diamantele pe jos.

— Ştii bine că nu ele m-au ademenit; dar cel care mi le-a dat n-are să mă mai vadă niciodată.

Şi în timp ce prietena le aduna de pe jos, ea îi mai spuse:

— Să le ia înapoi sau să ţi le dea; şi acum du-te, nu mă mai face să-mi fie ruşine de mine însămi.

Ambasadoarea plecă în sfîrşit, fără să poată pricepe remuşcările la care fusese martoră.

Domnişoara de Saint-Yves, cu inima grea, simţind că se înăbuşă, trebui să se ducă să se culce. Dar ca să nu sperie pe nimeni, nu vorbi nimic despre suferinţa ei şi, spunînd numai că e ostenită, ceru voie să se ducă să se odihnească: însă numai după ce îi linişti pe toţi cu vorbe de mîngîiere şi de dragoste şi după ce aruncă iubitului ei cîteva priviri care îi aprindeau sufletul.

Masa, în lipsa ei, fu la început tristă; dar era tristeţea aceea interesantă care dă loc la conversaţii atrăgătoare şi utile, mult mai presus decît petrecerea uşuratică pe care mulţi o caută şi care de obicei e doar o zarvă plicticoasă.

Gordon expuse în puţine cuvinte istoria jansenismului şi a molinismului[1], a prigoanelor cu care un partid copleşea pe celălalt şi a încăpăţînării amîndurora. Naivul le critică pe amîndouă şi deplînse pe oamenii care nu se mulţumesc cu discordia pe care o stîrnesc interesele lor şi îşi născocesc necazuri noi pentru nişte interese himerice şi nişte absurdităţi din care nimeni nu înţelege nimic.

Gordon povestea, Naivul cugeta, ceilalţi ascultau cu emoţie şi se luminau cu o lumină nouă. Vorbiră de lungimea nenorocirilor noastre şi de scurtimea vieţii. Toţi fură de părere că orice profesie are o meteahnă şi o primejdie legată de dînsa şi că de la rege pînă la cel din urmă cerşetor totul pare să învinovăţească natura. Cum se găsesc oare atîţia oameni care, pentru cîteva parale, se fac prigonitorii, zbirii, călăii celorlalţi oameni? Cu cîtă neomenească nepăsare un

---

[1] Doctrină religioasă întemeiată de iezuitul spaniol Molina (1535—1600) şi care încearcă să împace libertatea omului cu preştiinţa divină (n.t.).

înalt funcţionar iscăleşte distrugerea unei familii şi cu cîtă sălbatică bucurie nişte mercenari oarecare o aduc la îndeplinire!

— Am văzut în tinereţea mea, spuse Gordon, un om, rudă cu mareşalul de Marillac[1], şi care, fiind urmărit în provincia lui pentru că ţinuse cu acest ilustru nefericit, se ascundea în Paris sub alt nume. Avea şaptezeci şi doi de ani. Soţia lui, care era cu dînsul, era cam de aceeaşi vîrstă. Avuseseră un băiat destrăbălat care, la paisprezece ani, fugise de acasă; intrase în armată, apoi dezertase şi străbătuse toate treptele destrăbălării şi ale mizeriei. În sfîrşit, după ce îşi luase numele unei moşii, ajunsese acum în garda cardinalului Richelieu (fiindcă preotul ăsta ca şi Mazarini avea o gardă). Era acum ofiţer în ceata aceea de bătăuşi. Aventurierul acesta fu însărcinat să aresteze pe bătrîn şi pe soţia lui şi el îndeplini ordinul cu toată asprimea unui om care voia să placă lui stăpînă-su. Mergînd cu dînşii, îi auzi plîngîndu-se de lungul şir de nenorociri pe care le înduraseră din copilărie. Bătrînii socoteau că unul din cele mai mari necazuri fusese rătăcirea băiatului lor şi pierderea lui. El îi recunoscu. Totuşi îi duse la închisoare spunîndu-le că eminenţa-sa cardinalul trebuia slujit înainte de orice. Eminenţa-sa îi răsplăti zelul.

Am văzut un spion al părintelui de La Chaise care l-a trădat pe frate-său cu nădejdea că va căpăta o mică prebendă pe care n-a putut s-o aibă, şi l-am văzut murind, dar nu de mustrare de cuget, ci de necaz că l-a păcălit un iezuit.

Funcţia de duhovnic, pe care am îndeplinit-o multă vreme, mi-a dat prilej să cunosc viaţa multor familii. N-am văzut nici una care să nu fie cufundată în amărăciune, dar pe din afară, ascunse sub masca fericirii, toate păreau că se scaldă în bucurie. Şi întotdeauna

---

[1] *Louis de Marillac*, mareşal al Franţei (1573—1632). A luat parte la un complot contra lui Richelieu, a fost prins şi decapitat (n.t.).

am observat că necazurile noastre cele mai mari sînt numai rodul lăcomiei noastre fără margini.

— În ce mă priveşte, spuse Naivul, eu cred că un suflet ales, simţitor şi plin de recunoştinţă poate trăi fericit; şi nădăjduiesc să mă bucur de-o fericire nezdruncinată împreună cu domnişoara de Saint-Yves; fiindcă îmi place să cred, adăugă el întorcîndu-se către părintele Saint-Yves, că nu-mi veţi mai respinge cererea, ca anul trecut, şi că şi eu mă voi purta cu mai multă cuviinţă.

Părintele se pierdu în scuze pentru ceea ce se întîmplase şi în făgăduieli de dragoste eternă.

Unchiul Kerkabon spuse că asta ar fi cea mai frumoasă zi din viaţa lui. Mătuşa nu mai putea de bucurie şi zicea:

— Ţi-am spus eu că n-ai să fii diacon! Dar taina asta e mai de preţ decît cealaltă! Păcat că n-am avut şi eu parte de dînsa! Dar nu-i nimic, am să-ţi ţin loc de mamă.

Toţi se întrecură acum s-o laude pe domnişoara de Saint-Yves.

Iubitul ei era acum cu inima prea plină de cîte făcuse ea pentru dînsul şi o iubea prea mult pentru ca întîmplarea cu diamantele să-i fi făcut o impresie adîncă, totuşi vorbele acelea — *mă omori* — pe care le auzise, îl mai umpleau şi acum de spaimă şi îi stricau bucuria, în timp ce laudele ce se aduceau iubitei lui îi sporeau dragostea. Toţi vorbeau numai de dînsa şi de fericirea pe care amîndoi o meritau. Puneau la cale să plece cu toţii la Paris şi să stea împreună, făceau tot felul de planuri mari şi frumoase şi se hrăneau cu toate nădejdile pe care cea mai mică licărire de fericire le stîrneşte cu atîta uşurinţă. Naivul, însă, în fundul inimii simţea ceva care alunga această iluzie. Citi din nou făgăduielile iscălite de Saint-Pouange şi brevetele semnate de Louvois. Toţi îi descriseră pe aceşti doi oameni aşa cum erau sau aşa cum se credea că sînt. Toţi vorbiră despre ministru şi ministere cu libertatea pe care o ai la masă şi care în Franţa e soco-

tită drept cea mai preţioasă libertate pe care o poţi gusta pe lume.

— Dacă aş fi regele Franţei, spuse Naivul, iată ce ministru de Război mi-aş alege: aş vrea să fie un om de viţă foarte aleasă fiindcă ar putea da ordine nobilimii. Aş cere ca el însuşi să fi fost ofiţer, să fi trecut prin toate gradele, să fie cel puţin general şi vrednic să ajungă mareşal al Franţei; fiindcă e nevoie să fi fost el însuşi militar ca să cunoască bine treburile oştirii; şi ofiţerii vor asculta cu de o sută de ori mai multă voie bună pe un militar care ca şi ei şi-a arătat curajul decît pe un om de cabinet care, oricît ar fi de inteligent, nu poate decît cel mult să ghicească operaţiile unei campanii. Nu m-aş supăra dacă ministrul meu ar fi generos, chiar dacă ministrul de Finanţe ar fi pus cîteodată în oarecare încurcătură. Aş vrea să lucreze uşor şi chiar cu veselia aceea pe care numai oamenii superiori o au, care place poporului şi te face să îndeplineşti mai lesne orice îndatorire.

Dorea ca ministrul să aibă acest caracter întrucît observase că întotdeauna această bună dispoziţie înlătură orice cruzime.

Louvois poate că n-ar fi fost mulţumit de urările Naivului: el avea altfel de merite.

Dar în timp ce stăteau la masă, boala domnişoarei de Saint-Yves se înrăutăţea; sîngele i se înfierbîntase şi fusese cuprinsă de o febră mistuitoare. Suferea, dar nu se plîngea fiindcă nu voia să tulbure bucuria celorlalţi.

Fratele ei, ştiind că nu doarme, se duse să vadă ce face. Starea ei îl miră foarte mult. Veniră repede cu toţii. Tînărul veni şi el şi stătu la spatele părintelui Saint-Yves. Dintre toţi, el era desigur cel mai speriat; dar se învăţase acum să adauge şi discreţia la fericitele daruri cu care îl binecuvîntase natura, şi simţul sigur al bunei-cuviinţe începea să domine într-însul.

Chemară un medic din apropiere. Era unul din aceia care îşi vizitează în fugă bolnavii, confundă boala pe

care au văzut-o adineauri cu cea pe care o văd acum şi aplică orbeşte cîteva leacuri, într-o ştiinţă unde nici chiar cu pătrundere şi chibzuială nu te poţi feri de incertitudine şi primejdii. Înrăutăţi boala fiindcă se grăbi să prescrie un remediu care era la modă pe atunci. Modă pînă şi în medicină! Mania asta era foarte obişnuită la Paris.

Mai mult chiar decît medicul, domnişoara de Saint-Yves îşi puse ea singură viaţa în primejdie. Sufletul ei ucidea trupul. Mulţimea de gînduri care o frămînta îi împrăştia în vine o otravă mai primejdioasă decît frigurile cele mai mistuitoare.

Capitolul XX

DOMNIŞOARA DE SAINT-YVES MOARE. CE SE MAI ÎNTÎMPLĂ DUPĂ ACEEA

Chemară alt medic. Acesta, în loc să ajute natura şi s-o lase să lucreze într-un trup tînăr în care toate organele chemau viaţa, nu se îngriji să facă altceva decît să lucreze împotriva confratelui său. Peste două zile boala se făcu mortală. Creierul, care se zice că e lăcaşul inteligenţei, fu lovit tot atît de tare ca şi inima care, după cum se spune, e lăcaşul pasiunilor.

Ce mecanică de neînţeles a supus sentimentelor şi gîndirii organele? Cum o singură idee dureroasă tulbură curgerea sîngelui şi cum sîngele, la rîndul lui, duce tulburarea lui în mintea omenească? Ce este acel fluid necunoscut, dar sigur că există, care, mai repede şi mai activ decît lumina, zboară în mai puţin de-o clipă în toate canalele vieţii, produce senzaţiile, memoria, tristeţea sau bucuria, raţiunea sau ameţeala, ne aduce aminte cu groază de ceea ce am vrea să uităm şi face, dintr-un animal ce gîndeşte, sau un lucru demn de admirat sau ceva vrednic de milă şi de lacrimi?

Aşa spunea bătrînul Gordon, şi gîndurile acestea atît de fireşti, dar care numai rareori le vin oamenilor, nu-i micşorau de loc sentimentele; el nu era dintre filozofii aceia nenorociţi care se silesc să fie nesimţitori. Era mişcat de soarta acestei fete, ca un tată care vede cum îi moare cu încetul copilul iubit.

Părintele Saint-Yves era desperat, unchiul şi cu mătuşa plîngeau de nu mai puteau. Dar starea iubitului ei cine ar putea s-o descrie? Nici o limbă n-are cuvinte care să se potrivească cu această culme a durerii; limbile sînt prea sărace.

Mătuşa, istovită, ţinea în mîinile ei slabe capul muribundei; fratele ei era în genunchi lîngă pat. Iubitul ei îi strîngea mîna şi i-o uda cu lacrimi. Îi spunea că e binefăcătoarea lui, că e nădejdea lui, viaţa lui, jumătate din el însuşi, iubită, soţie. Cînd auzi cuvîntul *soţie*, ea oftă adînc, îl privi cu o nesfîrşită dragoste şi deodată scoase un ţipăt de groază; apoi, într-o clipă de răgaz, cînd slăbiciunea, apăsarea şi durerea parcă pier şi sufletul îşi capătă iarăşi libertatea şi vlaga, ea spuse:

— Eu, soţia ta? O, dragul meu, numele acesta, fericirea asta, răsplata asta nu mai sînt pentru mine! Mor, şi e bine că mor. O, zeu al inimii mele! tu pe care te-am jertfit demonilor iadului, s-a isprăvit, sînt pedepsită, fii fericit!

Vorbele acestea dulci şi cumplite nu puteau fi înţelese; ele umpleau însă inimile de spaimă şi durere. Ea avu curajul să le lămurească. Fiecare cuvînt îi făcu pe toţi să se înfioare de uimire, de durere şi de milă. Toţi blestemau deopotrivă pe omul acela puternic care reparase o nedreptate cu o crimă şi silise nevinovăţia să-i fie complice.

— Cum? Tu vinovată? spuse tînărul. Nelegiuirea poate fi numai în inimă şi inima ta e curată şi este a mea!

Vorbele lui păreau că-i dau viaţă; erau pentru dînsa o mîngîiere; se miră că el o mai iubeşte. Bătrînul Gordon ar fi afurisit-o pe vremea cînd era jansenist;

acum însă, de cînd se cuminţise, o stima şi îi era milă de dînsa.

În mijlocul atîtor lacrimi şi necazuri, în timp ce primejdia în care se găsea fiinţa asta scumpă umplea toate inimile, sosi un curier de la Curte. Un curier! De la cine? Şi pentru ce? Venea din partea duhovnicului regelui cu o scrisoare către preotul de la Maica Domnului din Munte. Nu scria chiar duhovnicul, ci fratele Vadbled, ucenicul lui, om foarte însemnat pe vremea aceea; el aducea la cunoştinţă arhiepiscopilor ordinele cuvioşiei-sale, el dădea audienţe, el făgăduia prebendele, el trimitea cîteodată scrisorile cu ordinele de arestare sau de exil ce purtau pecetea regelui. Acum el scria părintelui Kerkabon că preacuvioşia-sa auzise de întîmplările nepotului său, că acesta fusese închis din greşeală, că aceste mici necazuri se întîmplau des, că nu trebuia să te sinchiseşti de ele şi că, în sfîrşit, era bine ca el, preotul, să vină a doua zi dimineaţă să-i prezinte pe nepotu-său, că s-aducă la dînsul şi pe Gordon şi că el, fratele Vadbled, îi va introduce la cuvioşia-sa şi la monseniorul de Louvois care va vorbi cu dînşii în anticameră.

Mai scria că întîmplările Naivului şi lupta lui cu englezii fuseseră povestite regelui, că negreşit regele va binevoi să-l vadă cînd va trece prin galerie şi poate chiar îi va face un semn din cap. Scrisoarea se isprăvea cu măgulitoarea speranţă că toate doamnele de la Curte vor pofti pe nepotul lui la toaleta lor de dimineaţă, că multe îi vor spune: „Bună ziua, domnule Naiv“, şi că va fi vorba de dînsul cu siguranţă la masa regelui. Scrisoarea era semnată: *Al dumitale cu prietenie, Vadbled, frate iezuit.*

După ce preotul citi cu glas tare scrisoarea, nepotu-său, furios dar stăpînindu-şi o clipă mînia, nu spuse nimic aducătorului scrisorii ci, întorcîndu-se către tovarăşul lui de suferinţă, îl întrebă ce spune despre asemenea stil. Gordon îi răspunse:

— Aşa sînt trataţi oamenii, ca nişte maimuţe! Întîi bătuţi şi pe urmă puşi să danseze.

Naivul, recăpătîndu-şi firea, care iese la iveală totdeauna în marile frămîntări ale sufletului, rupse scrisoarea în bucăţi şi le zvîrli curierului în faţă:

— Iată răspunsul!

Unchiu-său, îngrozit, văzu parcă de pe acum cum cade peste dînsul trăsnetul cerului şi douăzeci de ordine regale de arestare. Se duse repede să scrie şi să scuze cum putu mai bine ceea ce el lua drept o pornire tinerească, dar era izbucnirea unui suflet mare.

Griji mai dureroase cuprindeau sufletele. Frumoasa şi nefericita Saint-Yves simţea că i s-apropie sfîrşitul. Se liniştise acum; dar era liniştea cumplită a naturii doborîte care nu mai are putere să lupte.

— O, dragul meu! spuse ea cu o voce care se stingea, moartea mă pedepseşte pentru slăbiciunea mea. Mor cu mîngîierea că te ştiu liber. Te-am iubit atunci cînd te-am trădat şi te iubesc şi acum cînd îmi iau rămas bun de la tine pentru totdeauna.

Ea nu căuta să se mîndrească cu o zadarnică tărie de suflet şi nici nu se gîndea să-şi dobîndească o biată glorie, făcîndu-i pe cîţiva vecini să spună: „A murit fără frică". Cine poate să-şi piardă la douăzeci de ani iubitul, viaţa şi ceea ce se cheamă *onoare* fără păreri de rău şi fără sfîşieri? Ea ştia în ce stare îngrozitoare se găsea şi arăta asta prin privirile ei muribunde care vorbeau cu atîta putere. Şi plîngea ca şi ceilalţi în clipele în care mai putea să plîngă.

Încerce alţii să proslăvească moartea fastuoasă a celor care intră în nimicnicie fără să simtă: asta e soarta tuturor animalelor. Noi nu murim ca ele decît atunci cînd vîrsta sau boala ne fac asemenea lor prin stupiditatea organelor noastre. Cine pierde mult are mari păreri de rău; dacă le înăbuşă, asta înseamnă că îşi duce vanitatea pînă în braţele morţii.

Cînd sosi clipa din urmă, toţi cei care erau acolo scoaseră strigăte şi lacrimi. Tînărul îşi pierdu cunoştinţa. Sufletele tari, cînd iubesc, simt mult mai adînc decît altele. Gordon, care îl cunoştea bine, se temu să nu se omoare cînd are să-şi vină în fire. Nu lăsară

în preajma lui nici o armă. Tînărul băgă de seamă acest lucru. Spuse rudelor lui şi lui Gordon, fără să se plîngă, fără să se tînguiască, fără să se tulbure:

— Credeţi că este cineva pe lume care să aibă dreptul şi puterea să mă oprească de la moarte?

Gordon se feri să-i expună toate acele plicticoase banalităţi prin care mulţi încearcă să dovedească că nu-i voie să te foloseşti de libertatea ta şi să încetezi de-a fi atunci cînd te simţi rău, că nu trebuie să ieşi din casă cînd nu mai poţi locui într-însa, că omul pe pămînt e ca un soldat la postul lui: asta ca şi cum i-ar păsa ceva Fiinţei fiinţelor că împreunarea cîtorva părţi de materie e într-un loc sau altul; argumente neputincioase pe care o deznădejde dîrză şi chibzuită nu vrea să le audă şi la care Cato[1] n-a răspuns decît cu o lovitură de pumnal.

Tăcerea posomorîtă şi cumplită a tînărului, ochii lui întunecaţi, buzele tremurătoare, tremurul trupului stîrneau în cei care-l priveau amestecul acela de compătimire şi de groază care încătuşează toate puterile sufletului, care nu se poate rosti şi se arată numai prin vorbe fără şir. Veniseră şi gazda şi toţi ai casei. Deznădejdea lui îi sperie. Nu-l pierdeau din ochi şi îi urmăreau toate mişcările. Trupul îngheţat al domnişoarei de Saint-Yves fusese dus într-o odaie de jos, departe de ochii iubitului ei, care parcă tot o mai căuta, deşi nu mai era în stare să vadă ceva.

În mijlocul acestui spectacol al morţii, în timp ce trupul e scos în faţa casei, în timp ce doi preoţi lîngă un agheasmatar mormăie rugăciuni cu gîndul aiurea, în timp ce unii trecători stropesc cu agheasmă sicriul fiindcă n-au nici o treabă, iar alţii trec nepăsători mai departe, în timp ce rudele plîng şi îndrăgostiţii îşi închipuie că n-ar mai putea trăi după o asemenea pierdere, Saint-Pouange soseşte cu prietena din Versailles.

---

[1] *Cato Uticensis* (95—46 î.e.n.), republican roman, adversar al lui Iulius Caesar. S-a omorît cînd, prin izbînda lui Caesar, republica a fost pierdută (n.t.).

Pofta lui trecătoare, împlinită numai o dată, se preschimbase în dragoste. Faptul că nu i se primiseră darurile îl necăjise. Părintele de La Chaise nu s-ar fi gîndit niciodată să vină aici; însă Saint-Pouange, care avea mereu în fața ochilor chipul frumoasei Saint-Yves și care ardea de nerăbdare să-și potolească o pasiune care, după ce fusese satisfăcută numai o dată, îi înfipsese în inimă ghimpele dorinței, se hotărî să vină chiar el s-o caute pe aceea pe care poate nici măcar de trei ori n-ar fi vrut s-o mai vadă dacă ar fi venit ea singură la dînsul.

Saint-Pouange se dă jos din caleașcă. Cel dintîi lucru pe care îl vede e un sicriu. Își întoarce în altă parte ochii cu dezgustul omului hrănit cu plăceri care e de părere că n-are nevoie de un spectacol ce-ar putea să-l împingă la contemplarea păcătoșeniei umane. Vrea să intre în casă. Doamna de la Versailles întrebă de curiozitate cine a murit. I se spune că domnișoara de Saint-Yves.

La numele acesta ea se făcu galbenă la față și scoase un strigăt. Saint-Pouange își întoarse capul, uluit și îndurerat. Gordon era pe-aproape, cu ochii înlăcrimați. Își întrerupse rugăciunea și îi spuse curteanului toată întîmplarea. Vorbi cu însuflețirea pe care o dă durerea și virtutea. Saint-Pouange nu era rău din fire. Șuvoiul treburilor și al plăcerilor îi tîrîse sufletul, care nu se cunoștea încă pe sine însuși. Încă nu ajunsese la bătrînețe, care împietrește de obicei inimile miniștrilor. Îl ascultă pe Gordon cu ochii în jos; din cînd în cînd își ștergea cîte o lacrimă mirîndu-se că-i vine să plîngă; află atunci și el ce înseamnă părerile de rău.

— Vreau numaidecît, spuse el, să-l văd și eu pe omul acela neobișnuit despre care vorbești; mă îndurerează aproape tot atît de mult ca și ființa asta nenorocită pe care am făcut-o să moară.

Gordon îl urmă pînă în odaia unde preotul, domnișoara de Kerkabon, părintele Saint-Yves și cîțiva

vecini îl trezeau din leşin pe tînărul care îşi pierduse iarăşi cunoştinţa.

— Sînt pricina nenorocirilor dumitale, îi spuse subministrul; voi face tot ce pot ca să-mi îndrept greşeala.

Cel dintîi gînd al tînărului fu să-l ucidă şi după aceea să se omoare şi el. Nimic nu era mai potrivit. Dar n-avea nici o armă şi era păzit de aproape. Saint-Pouange nu se lăsă descurajat de refuzurile însoţite de mustrări, de dispreţul şi de scîrba pe care le meritase şi pe care toţi i le aruncară în faţă. Timpul potoleşte tot. Louvois izbuti în sfîrşit să facă un foarte bun ofiţer din Naivul nostru, care mai tîrziu a apărut cu alt nume la Paris şi în armată, bine primit de toţi oamenii de treabă şi care a fost deopotrivă militar şi filozof îndrăzneţ.

Nu vorbea niciodată de întîmplarea asta fără să se tînguie; şi totuşi, cînd vorbea, era pentru el o mîngîiere. Amintirea domnişoarei de Saint-Yves i-a fost scumpă pînă în cea din urmă clipă a vieţii. Părintele Saint-Yves şi părintele Kerkabon căpătară fiecare cîte o prebendă bună. Mătuşii Kerkabon îi păru bine că nepotu-său s-a făcut militar şi nu preot. Evlavioasa din Versailles păstră cerceii de diamant şi mai căpătă încă un dar frumos. Părintele Bun-la-toate căpătă nişte cutii de ciocolată, cafea, acadele, lămîi zaharisite, precum şi *Meditaţiile părintelui Croiset* şi *Floarea sfinţilor*, amîndouă legate în marochin. Gordon stătu împreună cu Naivul pînă la moarte, fiind prietenul lui cel mai bun. Dobîndi şi el o prebendă care îl făcu să uite pentru totdeauna doctrina jansenistă. Îşi luă drept lozincă: *Nenorocirea e bună şi ea la ceva.* Cîţi oameni de treabă pe lumea asta n-au spus: *Nenorocirea nu-i bună la nimic!*

SECOLUL LUI LUDOVIC AL XIV-LEA

În romînește de *Al. Philippide*

Anii petrecuți la Potsdam și Berlin au absorbit prea mult pe Voltaire, șambelan al regelui Prusiei și corector al versurilor sale, pentru ca scriitorul să-și poată continua activitatea în ritmul de la Cirey. A găsit totuși vreme să termine și să publice acolo (1751) cea mai cunoscută azi dintre operele sale istorice, Secolul lui Ludovic al XIV-lea. *O scrisese în cea mai mare parte la Cirey; o părăsise la Versailles cînd spera să devină sfetnic intim al lui Ludovic al XV-lea și o va relua mai tîrziu, la Ferney, pentru corectări de amănunt.*

Această întinsă lucrare care a preocupat pe Voltaire timp de douăzeci și cinci de ani constituie o însemnată piatră de hotar în istoriografie. Vechea concepție teologică dominantă la cronicarii medievali, reeditată de Bossuet în Discurs asupra istoriei medievale *în cadrul ofensivei catolice din secolul al XVII-lea, acea explicare comodă și simplistă, prin intervenția divinității în politica statelor, nu mai putea fi acceptată de burghezia raționalistă din perioada Luminilor. Montesquieu, în* Considerații asupra cauzelor măririi și decăderii romanilor *(1734), nu suflase nici un cuvînt despre amestecul Olympului sau al cerului creștin în istoria Romei. Voltaire însuși, în* Carol al XII-lea, *luase o poziție nouă, încercînd să arate rolul întîmplării și al personalităților în istorie.*

În Secolul lui Ludovic al XIV-lea, *vederile acestea se precizează și se completează. Istoria oamenilor se explică numai prin oameni. Din mii de acțiuni mărunte care converg sau se*

combat, se înfiripează un eveniment istoric. Voința unui om de seamă are un rol capital în mersul înainte al istoriei: Pericle, August, papa Leon al X-lea și Ludovic al XIV-lea și-au modelat fiecare epoca după imaginea personalității sale. Viziunea aceasta era, desigur, departe de a fi științifică, însă pentru secolul al XVIII-lea apărea ca singura posibilă, expresie a individualismului burghez, și deosebit de seducătoare pentru a nărui concepția teologică proprie orînduirii feudale.

Nu poporul face istoria, crede Voltaire împreună cu toată generația lui, dar aceasta nu înseamnă că istoria trebuie să se rezume la monarh și la Curte, la diplomație și la războaie. Lărgirea aceasta a vederilor despre istorie își găsește o aplicare strălucită în Secolul lui Ludovic al XIV-lea. *Louvre și Versailles, ca teatre ale politicii vremii, narațiunea expedițiilor militare, precum și negocierile în vederea încheierii tratatelor de la Aachen, Nimmeger, Repwick și Utrecht ocupă încă un loc important în această istorie. Alături de aceste tablouri apar însă finanțele și economia, instituțiile și chestiunile religioase, artele și literatura. Istoria strict politică tinde, cu Voltaire, să devină o istorie a civilizației.*

Alegerea unei domnii caracterizate, în interior, printr-o strînsă colaborare între monarhia absolută și burghezie, iar în fața Europei printr-o politică de prestigiu și de anexionism teritorial este semnificativă pentru poziția de clasă a autorului. Preamărind geniul francez într-o perioadă de apogeu, Voltaire își glorifica totodată și clasa al cărei rol de prim-plan în strălucirea acelei domnii îl sublinia cu deosebită satisfacție.

Noutatea cărții consta și în documentarea ei solidă. Într-o vreme cînd istoriografia oficială, de la Mézeray la Daniel, se mulțumea să contopească două, trei izvoare într-o povestire emfatică, Voltaire consulta sute de volume tipărite — memorii mai ales — și numeroase dosare din arhivele Louvre-ului. Din Cirey, organizase, prin corespondență, o vastă anchetă printre bătrînii supraviețuitori ai secolului al XVII-lea pentru culegere de amănunte inedite sau pentru verificarea afirmațiilor din memorii. Iată de ce Secolul lui Ludovic al XIV-lea *a rămas pînă astăzi un bun repertoriu de fapte. Compartimentarea excesivă a diferitelor aspecte din viața oficială a Franței, de la Richelieu la moartea „Regelui-Soare" lipsește*

însă opera de caracterul de sinteză pe care ar fi trebuit să-l aibă. Revocarea Edictului din Nantes (1685) este, astfel, tratată în capitolul al XXXVI-lea, despre calvinism, mult după ultimele războaie care au dovedit slăbirea Franței provocată, între altele, și de persecuțiile religioase. De asemenea, cititorul este informat despre mercantilismul lui Colbert și despre politica lui economică după ce a aflat peripețiile unui război de agresiune, provocat de interese comerciale, ca cel împotriva Olandei.

Nerespectarea strictă a cronologiei, ca și unele greșeli de amănunt, au atras oarecare neplăceri lui Voltaire, totdeauna simțitor la critici. Un magistrat, Hénault, un aventurier poposit un moment la Berlin, Angliviel de La Beaumelle, i-au denunțat unele lipsuri mărunte, dar n-au putut compromite cartea, prea solidă pentru acel timp și prea frumos scrisă pentru a se prăbuși sub loviturile unor zoili.

Tezele filozofice iluministe ale acestei istorii moderne, aproape contemporane, i-au asigurat, imediat, un strălucit succes. Voltaire demonstra că atîta vreme cît Ludovic al XIV-lea a urmat politica favorabilă burgheziei, întruchipată în consiliile lui de Colbert, gloria și prosperitatea i-au fost asigurate; cînd însă regele a căzut pradă bigotismului și a ascultat sfaturile duhovnicilor lui iezuiți, dedîndu-se la persecuții religioase, a abătut asupra țării înfringeri și ruină. Cultura din anii de mari creații ale scriitorilor clasici era explicată prin mecenatul regal, prin atenția acordată de Curte lui Molière, lui Boileau și lui Racine, pe cînd astăzi, sugera Voltaire, literații de seamă sînt ignorați de Versailles-ul lui Ludovic al XV-lea. Din adăpostul de la Berlin, scriitorul dădea astfel o lecție monarhului care nu voise să devină un „despot luminat“ sub influența filozofului de la Cirey.

Capitolul XXXVI

CALVINISMUL PE VREMEA LUI LUDOVIC AL XIV-lea

E groaznic lucru, fără îndoială, că biserica creştină a fost întotdeauna sfîşiată de certuri şi că, timp de atîtea veacuri, mîini care purtau pe Dumnezeul păcii au săvîrşit fapte sîngeroase. Păgînismul n-a cunoscut această furie. El a acoperit de întuneric pămîntul, dar nu l-a stropit decît cu sînge de animale; şi dacă uneori, la evrei şi la păgîni, s-au adus şi jertfe omeneşti, aceste jertfe, oricît vor fi fost ele de îngrozitoare, n-au pricinuit războaie civile. Religia păgînilor consta numai în morală şi în sărbători. Morala, care e din toate timpurile şi din toate locurile, şi sărbătorile, care nu erau decît nişte petreceri, nu aveau cum să tulbure neamul omenesc.

Spiritul dogmatic aduse printre oameni zbuciumul războaielor religioase. Am cercetat multă vreme să văd cum şi de ce acest spirit dogmatic, care învrăjbise între ele şcolile antichităţii păgîne fără să aducă nici cea mai mică tulburare, a stîrnit printre noi tulburări atît de cumplite. Nu numai fanatismul e cauza, fiindcă gimnosofiştii şi braminii, care sînt cei mai fanatici oameni, nu au făcut niciodată rău decît lor înşile. Nu s-ar putea oare găsi originea acestei ciume noi, care a pustiit lumea, în lupta aceea care e în firea spiritului republican şi care a aţîţat primele biserici creştine împotriva autorităţii, a autorităţii care urăşte

împotrivirea, oriunde s-ar ivi? Adunările secrete, care la început înfruntau în hrube şi în peşteri legile cîtorva împăraţi romani, formau încetul cu încetul un stat în stat, o republică ascunsă în mijlocul imperiului. Constantin cel Mare o scoase de sub pămînt şi o aşeză lîngă tron. În curînd autoritatea legată de orice sediu mare trebui să se înfrunte cu spiritul popular care pînă atunci inspirase toate adunările creştinilor. De multe ori, atunci cînd episcopul unei metropole rostea o părere, un episcop sufragant[1], un preot, un diacon rosteau o părere contrară. Orice autoritate jigneşte în adîncul sufletului pe oameni, şi asta cu atît mai mult cu cît orice autoritate vrea mereu să sporească. Cînd găseşti, ca să-i rezişti, un pretext pe care-l socoteşti sfînt, imediat te crezi îndreptăţit să te răzvrăteşti. Şi aşa, unii ajung asupritori, alţii rebeli, luînd şi unii şi alţii pe Dumnezeu de martor.

Am văzut cum, de la disputa preotului Arius cu un episcop, nevoia furioasă de a domina sufletele a tulburat lumea. Să înfăţişezi părerile tale drept voinţa lui Dumnezeu, să porunceşti oamenilor să creadă că, dacă nu vor crede, vor fi pedepsiţi cu moartea trupului şi cu caznele veşnice ale sufletului, asta a fost cea mai mare culme pe care a atins-o despotismul spiritului la unii oameni; iar împotrivirea faţă de aceste două ameninţări a fost la alţii cea mai mare sforţare a libertăţii naturale. În *Încercare despre moravurile*[2]..., pe care aţi citit-o, aţi văzut că de la Theodosius înainte a fost o luptă necontenită între jurisdicţia laică şi cea ecleziastică; iar de la Carol cel Mare încoace aţi putut vedea cum de-atîtea ori marii feudali au pornit împotriva suveranilor, cum episcopii s-au ridicat adeseori împotriva regilor, cum papii s-au luptat cu regii şi cu episcopii.

---

[1] Adică episcop de un rang mai mic faţă de episcopul metropolei şi care atîrnă de acesta (n.t.).

[2] Vezi *Încercare despre moravurile şi despre spiritul naţiunilor*, marea operă istorică a lui Voltaire (n.t.).

În primele veacuri, în biserica latină au fost puţine certuri. Năvălirile necontenite ale barbarilor abia îţi dădeau timp să te gîndeşti; şi, pe lîngă asta, erau puţine dogme atît de dezvoltate încît să poată statornici o credinţă obştească. În secolul lui Carol cel Mare, aproape tot Occidentul s-a lepădat de credinţa în icoane. Un episcop din Torino, anume Claudius, proscrise cu vehemenţă icoanele şi rosti cîteva dogme care alcătuiesc şi astăzi temelia religiei protestanţilor. Părerile acestea se perpetuară în văile Piemontului, în Dauphiné, în Provence, în Languedoc; ele izbucniră în veacul al doisprezecelea; în curînd stîrniră războiul albigenzilor; şi după ce ajunseră la Universitatea din Praga, aprinseră războiul husiţilor. N-au trecut decît vreo sută de ani între sfîrşitul tulburărilor care s-au ivit din cenuşa lui Ian Hus şi a lui Ieronim din Praga şi acelea pe care le-a stîrnit din nou vinderea indulgenţelor. Vechile dogme îmbrăţişate de vadezi, de albigenzi, de husiţi, înnoite şi altfel explicate de către Luther şi Zwingle, fură primite cu aviditate în Germania, ca un pretext pentru a pune mîna pe multele moşii pe care le stăpîneau episcopii şi mănăstirile şi pentru a rezista împăraţilor, care pe vremea aceea se îndreptau cu paşi mari către despotism. Aceste dogme triumfară în Suedia şi în Danemarca, ţări în care poporul era liber[1], deşi sub domnia regilor.

Englezii, cărora natura le-a dat spirit de independenţă, adoptară aceste dogme, le domoliră şi alcătuiră o religie numai pentru ei. Prezbiterianismul stabili în Scoţia, în vremuri grele, un fel de republică al cărei pedantism şi a cărei asprime erau mult mai nesuferite decît asprimea climei şi chiar decît tirania episcopilor, care stîrnise atîtea plîngeri. N-a mai fost primejdios în Scoţia decît numai atunci cînd raţiunea, legile şi forţa l-au înăbuşit. Reforma pătrunse în Polonia şi făcu acolo progrese numai în oraşe, unde poporul nu e sclav. Cea mai mare şi mai bogată parte a repu-

[1] E vorba de libertate religioasă (n.r.).

blicii helvetice a primit-o fără greutate. Tot din aceleaşi motive era să pătrundă şi la Veneţia; şi ar fi prins şi aici rădăcini dacă Veneţia n-ar fi fost vecină cu Roma şi poate dacă guvernul nu s-ar fi temut de democraţie, democraţie la care poporul aspiră în chip firesc în orice republică şi care era atunci marele ţel al celor mai mulţi dintre predicatori. Olandezii îmbrăţişară această religie numai cînd scuturară jugul Spaniei. Geneva se prefăcu într-un stat pe de-a-ntregul republican atunci cînd se făcu calvinistă.

Casa de Austria alungă aceste religii din statele sale atîta timp cît i-a fost cu putinţă. De Spania aproape că nici nu se atinseră. În statele ducelui de Savoia, acolo unde luaseră naştere, ele fură nimicite prin foc şi sabie. Locuitorii din văile Piemontului au păţit, în 1655, ce păţiseră locuitorii din Mérindol şi din Cabrières în Franţa sub Franscic I. Ducele de Savoia, absolutist, a exterminat la dînsul secta de îndată ce i s-a părut primejdioasă: au mai rămas acuma doar numai cîteva slabe vlăstare, de care nimeni nu mai ştie, printre stîncile care le înconjoară. Sub domnia puternică a lui Francisc I şi Henric al II-lea, luteranii şi calviniştii n-au stîrnit în Franţa tulburări mari; îndată însă ce domnia a fost slabă şi împărţită, luptele religioase fură violente. De-alde Condé şi Coligni, făcîndu-se calvinişti, pentru că cei din familia de Guise erau catolici, tulburară zdravăn statul. Uşurinţa şi impetuozitatea naţiunii, patima noutăţii şi entuziasmul făcură, timp de patruzeci de ani, din poporul cel mai şlefuit un popor de barbari.

Henric al IV-lea, născut în această sectă care îi era dragă, fără să ţină morţiş la nici una din ele, cu toate izbînzile şi toate bunele lui însuşiri, n-a putut să domnească fără să se lepede de calvinism. Făcîndu-se catolic, n-a fost totuşi atît de ingrat încît să distrugă un partid care fusese atîta vreme duşman al regilor, dar căruia el îi datora în bună parte coroana; şi chiar dacă ar fi vrut să desfiinţeze această facţiune, n-ar fi izbutit. Aşadar, o iubi, o ocroti şi o înfrînă.

Hughenoţii în Franţa alcătuiau pe-atunci cam a douăsprezecea parte a naţiunii. Erau, printre dînşii, seniori puternici; oraşe întregi erau protestante. Se războiseră cu regii; aceştia fuseseră siliţi să le dea oraşe drept chezăşie a păcii; Henric al III-lea le hărăzise patrusprezece numai în Dauphiné; Montauban şi Nîmes în Languedoc; Saumur şi, mai cu seamă, La Rochelle, care alcătuia o republică aparte şi pe care comerţul şi prietenia Angliei puteau s-o facă puternică. În sfîrşit Henric al IV-lea îşi îndeplini o dorinţă, un plan politic şi chiar o datorie, acordînd hughenoţilor vestitul Edict de la Nantes, în 1598. Acest edict nu era în fond nimic altceva decît întărirea privilegiilor pe care protestanţii din Franţa le căpătaseră cu arma în mînă de la regii de mai înainte şi pe care Henric cel Mare, văzîndu-şi tronul asigurat, le lăsă mai departe de bunăvoie.

Prin acest Edict de la Nantes, pe care numele lui Henric al IV-lea îl făcu mai celebru decît toate celelalte edicte, orice senior feudal, cu drept de judecată, putea să practice în castelul lui religia zisă reformată; orice senior fără drept de judecată putea să primească la predică treizeci de persoane. Practicarea fără limite a acestei religii era autorizată în toate locurile care ţineau în chip nemijlocit de un parlament[1].

Calviniştii puteau să-şi tipărească – în oraşele în care religia lor era îngăduită — toate cărţile, fără să ceară aprobarea superiorilor.

Se declara acolo că pot să ocupe orice funcţie şi să capete orice demnitate în stat; şi lucrul a şi fost într-adevăr aşa o dată ce regele făcu duci şi pairi pe seniorii de La Trimouille şi de Rosny.

În Parlamentul din Paris se înfiinţă o secţie, alcătuită dintr-un preşedinte şi şaisprezece consilieri, care avea să judece toate procesele reformaţilor, nu numai în districtul foarte întins care ţinea de Paris, dar şi

---

[1] În Franţa înainte de 1789, înaltă curte de justiţie, în capitala fiecărei provincii (n.t.).

în acela al Normandiei şi al Bretaniei. Secţia aceasta căpătă numele de *Secţia edictului*. E adevărat că printre consilierii acestei jurisdicţii n-a fost admis niciodată de drept decît numai un singur calvinist. Totuşi, fiindcă menirea lui era să împiedice vexaţiunile de care se plîngeau hughenoţii şi deoarece oamenii se grăbesc întotdeauna să îndeplinească o funcţie care îi distinge, secţia aceasta, alcătuită din catolici, făcu întotdeauna dreptate, în chipul cel mai nepărtinitor, hughenoţilor, după cum chiar aceştia mărturisesc.

Aveau un fel de mic parlament la Castres, care nu atîrna de acela din Toulouse. La Grenoble şi la Bordeaux erau secţii jumătate catolice, jumătate calviniste. Bisericile lor se adunau în sinoduri ca biserica galicană. Aceste privilegii precum şi multe altele amestecară astfel pe calvinişti cu restul naţiunii. Asta însemna de fapt să pui alături oameni care se duşmănesc între ei; totuşi autoritatea, bunătatea şi iscusinţa acestui rege mare i-au ţinut în frîu cît timp a trăit el.

După moartea pe veci îngrozitoare şi de plîns a lui Henric al IV-lea, folosindu-se de slăbiciunea unei regenţe şi a unei Curţi învrăjbite, era greu ca spiritul republican al reformaţilor să nu abuzeze de privilegiile lui şi era firesc ca, oricît de slabă ar fi fost, Curtea să vrea să îngrădească aceste privilegii. Hughenoţii înfiinţaseră deja în Franţa cercuri, după modelul Germaniei. Deputaţii acestor cercuri uneltеau de multe ori; şi printre hughenoţi mai erau şi seniori ambiţioşi. Ducele de Bouillon şi mai ales ducele de Rohan, şeful cel mai cu vază al hughenoţilor, împinseră în curînd la răzvrătire spiritul agitat al predicatorilor şi zelul orb al mulţimii. Adunarea generală a hughenoţilor îndrăzni, în 1615, să înfăţişeze la Curte un memoriu în care, printre alte paragrafe jignitoare, cerea reformarea consiliului regal. În 1616, în cîteva locuri s-au înarmat, răsculîndu-se; şi astfel îndrăzneala hughenoţilor, împreună cu vrajba de la Curte, cu ura împotriva favoriţilor şi cu neliniştea naţiunii,

toate fură multă vreme tulburate. Peste tot erau uneltiri, intrigi, amenințări, răscoale, cîte o pace făcută în grabă și tot așa de repede stricată; de asta cardinalul Bentivoglio, pe-atunci nunțiu în Franța, spunea că văzuse aici numai furtuni.

În anul 1621, bisericile reformate din Franța propuseseră lui Lesdiguières, care de atunci a ajuns conetabil, să fie general peste armatele lor, cu o sută de mii de scuzi pe lună. Lesdiguières însă, care era mai luminat în ambiția lui decît ei în facțiunile lor și care îi cunoștea pentru că îi comandase, a preferat să se bată cu dînșii și nu să fie în fruntea lor; și, drept răspuns la propunerile lor, s-a făcut catolic. Hughenoții s-au adresat atunci mareșalului duce de Bouillon, dar acesta le spuse că era prea bătrîn; în sfîrșit, dădură acest post nenorocit ducelui de Rohan, care, împreună cu fratele său Soubise, cuteză să pornească război împotriva regelui Franței.

Tot în anul acela, conetabilul de Luines duse pe Ludovic al XIII-lea din provincie în provincie. Supuse peste cincizeci de orașe, aproape fără nici o împotrivire. La Montauban, însă, nu mai izbuti; regele trebui să înghită rușinea și să plece de-acolo. Asediară La Rochelle, în zadar însă; orașul rezista atît prin el însuși, cît și din cauza ajutorului pe care i-l dădea Anglia; și ducele de Rohan, vinovat de crima de lezmajestate, încheie pace cu regele lui, aproape de la coroană la coroană.

După această pace și după moartea conetabilului de Luines, trebui să se înceapă iar războiul cu La Rochelle, care era mereu aliată, împotriva suveranului său, cu Anglia și cu calviniștii din țară. O femeie, mama ducelui de Rohan, apără acest oraș un an de zile împotriva armatei regale, împotriva activității cardinalului Richelieu și împotriva vitejiei lui Ludovic al XIII-lea, care de mai multe ori a înfruntat moartea la acest asediu. Orașul suferi complet de foame; și a fost cucerit numai datorită acelui dig lung de cinci sute de picioare pe care cardinalul Riche-

lieu a pus să fie construit după modelul digului pe care Alexandru cel Mare îl ridicase în fața Tyrului. Digul acesta domoli marea și pe asediații din La Rochelle. Primarul Guiton, care voia să se îngroape sub ruinele orașului, avu îndrăzneala, după ce se predase fără condiții, să se înfățișeze lui Richelieu împreună cu garda lui. Primarii principalelor orașe ale hughenoților aveau o gardă. Lui Guiton i se luă garda, iar orașului i se luară privilegiile. Ducele de Rohan, șeful ereticilor rebeli, duse război mai departe; părăsit de englezi, deși aceștia erau protestanți, s-a aliat cu spaniolii, deși aceștia erau catolici. Însă acțiunea hotărîtă a cardinalului Richelieu sili pe hughenoți, bătuți acuma pretutindeni, să se supună.

Toate edictele care le fuseseră acordate pînă atunci fuseseră niște tratate cu regii. Richelieu a vrut numaidecît ca edictul care a fost dat acuma să poarte numele de *edictul de grație*. Regele vorbea aici ca un suveran care iartă. La Rochelle, insula Ré, Oléron, Privas, Pamiers fură lipsite de dreptul de-a practica noua religie; încolo a fost lăsat neatins Edictul de la Nantes, pe care calviniștii întotdeauna l-au socotit drept legea lor fundamentală.

Pare ciudat că Richelieu, altfel atît de absolut și de îndrăzneț, nu desființa acest vestit edict. Pricina e că atunci el avea în minte alt plan, mai greu poate de înfăptuit, dar tot așa de potrivit cu întinderea ambiției lui și cu înălțimea gîndurilor sale. Voia să aibă gloria de a subjuga spiritele; credea că va putea să facă asta cu mintea lui ascuțită, cu puterea pe care o avea și cu politica pe care o ducea. Avea de gînd să atragă de partea lui pe cîțiva predicatori cărora reformații le ziceau pe vremea aceea miniștri și care astăzi se cheamă pastori; voia să-i facă să mărturisească mai întîi că cultul catolic nu este o nelegiuire în fața lui Dumnezeu, pe urmă să-i ducă încet-încet mai departe, să le dea dreptate în cîteva puncte puțin importante și totodată în ochii Romei să pară că nu le-a dat dreptate de loc. Avea de gînd ca pe unii dintre ei să-i uluiască,

pe alții să-i ademenească cu daruri și cu favoruri și să aibă așadar toate aparențele că i-a adus în sînul bisericii, lăsînd timpului grija de-a face ce mai rămînea de făcut și avînd în vedere numai gloria de-a fi ori făcut ori pregătit această mare operă și de a-i face pe toți să creadă că el a fost autorul. Faimosul capucin Joseph, de o parte, și doi pastori ademeniți, de altă parte, începură negociațiile. Dar se văzu repede că Richelieu se încrezuse prea mult în prevederile lui și că e mai greu să pui de acord niște teologi decît să faci diguri la ocean.

Richelieu, scîrbit, se gîndi să zdrobească pe calviniști. Alte griji îl împiedicară. Trebuia să se lupte cu mai-marii regatului, cu casa regală, cu casa de Austria și adesea chiar cu Ludovic al XIII-lea. În mijlocul tuturor acestor furtuni muri; fu lovit de o moarte timpurie. Lăsă toate aceste planuri neînfăptuite și un nume mai mult strălucit decît scump și venerabil.

Totuși, după ce La Rochelle fu cucerită și edictul de grație fu promulgat, războialele civile încetară și nu mai fură decît discuții aprinse. Se tipăriră și într-o parte și în cealaltă cărți groase pe care nu le mai citește nimeni. Clerul și mai cu seamă iezuiții încercau să convertească pe hughenoți. Pastorii căutau să atragă pe cîțiva catolici de partea lor. Consiliul regal avea cu ce să se ocupe și să dea hotărîri ba pentru un cimitir de sat de la care se certau acele două religii, ba pentru un templu clădit pe un teren care fusese altădată al bisericii, ba pentru o școală, ba pentru drepturile unui castelan, ba pentru o înmormîntare sau pentru niște clopote; dar reformații numai rareori cîștigau procesul. După atîtea devastări și zbuciume, rămăseseră numai ghimpii aceștia. Hughenoții nu mai aveau șef de cînd ducele de Rohan nu mai era în fruntea lor și de cînd casa de Bouillon nu mai stăpînea Sedanul. Își găsiră chiar un merit în faptul că nu se amestecară în tulburările Frondei și ale războaielor civile pe care unii prinți, cîteva parlamente și cîțiva

episcopi le porniră cu pretenția că slujesc pe rege împotriva cardinalului Mazarini.

Cît a trăit acest ministru aproape că nici n-a mai fost vorba de religie. Mazarini dădu fără nici o șovăire postul de controlor general al finanțelor unui calvinist străin, numit Hervart. Toți reformații căpătară intrarea în oficiile și suboficiile de percepere a dărilor și în toate posturile care atîrnă de ele.

Colbert, care a înviorat din nou industria națiunii, și care poate fi socotit drept întemeietorul comerțului, a întrebuințat pe mulți hughenoți în manufacturi, în meșteșuguri, în marină. Toate aceste treburi folositoare cu care se îndeletniceau potoliră în ei, încetul cu încetul, patima epidemică a controversei; iar gloria care timp de cincizeci de ani l-a înconjurat pe Ludovic al XIV-lea, puterea lui, domnia lui hotărîtă și viguroasă alungară din partidul reformat, ca de altfel din toate păturile statului, orice gînd de împotrivire. Petrecerile magnifice ale unei Curți galante chiar acopereau de ridicol pedantismul hughenoților. Pe măsură ce bunul-gust sporea, psalmii lui Marot și ai lui Bèze nu mai puteau să inspire încetul cu încetul decît dezgust. Acești psalmi, care plăcuseră atît de mult la Curtea lui Francisc al II-lea, sub Ludovic al XIV-lea nu mai erau buni decît pentru oamenii de rînd. Filozofia sănătoasă, care începu de pe la mijlocul secolului să pătrundă puțin în lume, avea să dezguste și mai mult pe oamenii cu scaun la cap de hărțuieli și de controverse.

Dar pînă să ajungă oamenii să asculte de rațiune, chiar spiritul de controversă însuși putea deocamdată să servească la păstrarea liniștii în stat și iată cum janseniștii, care pe-atunci începeau să se bucure de oarecare renume, aveau și ei partea lor de sufragii de la cei care se hrăneau cu asemenea subtilități: scriau împotriva iezuiților și împotriva hughenoților; aceștia răspundeau janseniștilor și iezuiților; luteranii din provincia Alsaciei scriau împotriva și a unora și a altora. Un război de condeie între atîtea

partide, în timp ce statul săvîrşea lucruri mari şi stăpînirea era foarte puternică, avea să ajungă în scurtă vreme o ocupaţie de oameni fără nici o treabă, care degenerează mai curînd sau mai tîrziu în indiferenţă.

Ludovic al XIV-lea era pornit împotriva reformaţilor din cauza dojenilor necontenite ale clerului, din cauza insinuărilor iezuiţilor, din cauza Curţii de la Roma şi în sfîrşit din cauza cancelarului Le Tellier şi a fiului acestuia Louvois, amîndoi duşmani ai lui Colbert şi care voiau să-i nimicească pe reformaţi ca rebeli, pentru că Colbert îi ocrotea ca fiind nişte supuşi folositori. Ludovic al XIV-lea, care de altfel nu ştia nimic din fondul doctrinei lor, îi socotea, nu fără oarecare dreptate, ca pe nişte vechi răzvrătiţi învinşi cu greutate. A început deci să sape, încetul cu încetul, din toate părţile deodată, edificiul religiei lor. La cel mai mic pretext li se şi închidea cîte un templu. Li se interzise să se căsătorească cu fete catolice, şi aici poate că nu s-a lucrat cu destulă chibzuială: asta însemna să nesocoteşti puterea sexului frumos pe care Curtea totuşi o cunoştea foarte bine.

Intendenţii[1] şi episcopii încercau, cu mijloacele cele mai plauzibile, să le ia hughenoţilor copiii. Colbert primi, în 1681, ordinul să nu mai angajeze nici un protestant în administraţia impozitelor. Hughenoţii au fost excluşi, pe cît s-a putut, din breslele de arte şi meserii. Regele, ţinîndu-i aşa în jug, nu-i apăsa prea tare. Fu interzisă prin decrete orice violenţă împotriva lor. Se amestecară astfel insinuările cu asprimile, aşa încît n-a mai fost nici o stricteţe decît numai la îndeplinirea formalităţilor justiţiei.

S-a întrebuinţat îndeosebi un mijloc de convertire care izbutea de multe ori şi anume banul; dar mijlocul acesta n-a fost folosit destul. Pellisson fu însărcinat

[1] Intendenţii în vechiul regim francez erau funcţionari superiori care exercitau, în provincii, inspecţii în numele puterii centrale (n.t.).

cu această treabă secretă. E vorba de acel Pellisson care a fost multă vreme calvinist şi e foarte cunoscut prin lucrările lui, prin elocinţa lui îmbelşugată şi prin devotamentul faţă de administratorul general al finanţelor, Fouquet, căruia i-a fost secretar, favorit şi victimă. Avu norocul să vadă limpede cum stau lucrurile şi să-şi schimbe religia, într-o vreme cînd o asemenea schimbare îl putea duce la funcţii înalte şi la avere. Intră în rîndurile bisericii, căpătă beneficii ecleziastice şi un post de raportor în Consiliul de stat. Pe la 1677, regele îi încredinţă venitul mănăstirilor Saint-Germain-des-Prés şi Cluny, precum şi veniturile a o treime din beneficiile ecleziastice vacante, ca să fie distribuite acelora care ar vrea să se convertească. Cardinalul Lecamus, episcop de Grenoble, se slujise deja de această metodă. Pellisson, însărcinat cu acest departament, trimitea bani în provincii. Se căuta să se obţină multe convertiri cu bani puţini. Sume mărunte, împărţite săracilor, umflau lista pe care Pellisson o înfăţişa regelui din trei în trei luni, încredinţîndu-l că totul pe lume se pleca în faţa puterii lui sau a binefacerilor sale.

Consiliul, încurajat de aceste succese mărunte, pe care timpul ar fi putut să le sporească, se încumetă, în 1681, să dea o declaraţie în care se spunea că copiilor le era îngăduit să se lepede de religia lor de la vîrsta de şapte ani; şi în sprijinul acestei declaraţii au luat de prin provincii o mulţime de copii ca să-i silească să se lepede de credinţa lor şi părinţilor le-au băgat în casă soldaţi în cvartir.

Din cauza acestei grabe a cancelarului Le Tellier şi a fiului său Louvois, în 1681 multe familii din Poitou, din Saintonge şi din provinciile vecine au fugit. Străinii s-au folosit repede de aceasta.

Regele Angliei, regele Danemarcei şi mai cu seamă oraşul Amsterdam îi poftiră pe coloniştii din Franţa să se refugieze în statele lor şi le asigurară traiul. Amsterdam chiar a făgăduit să clădească o mie de case pentru fugari.

Consiliul văzu ce urmări primejdioase avea întrebuințarea prea grabnică a autorității și se gîndi să găsescă un leac la aceasta tot cu ajutorul autorității. Toți vedeau acuma cît de folositori erau meseriașii într-o țară în care înflorea comerțul și în care o marină puternică lua ființă. Se hotărî ca toți acei meseriași care vor încerca să fugă să fie pedepsiți cu trimiterea la galere.

Mai multe familii calviniste începură să-și vîndă casele. Imediat apăru o declarație care confiscă toate imobilele în cazul cînd vînzătorii plecau din țară în termen de un an de la vînzare. Măsuri din ce în ce mai aspre fură luate împotriva pastorilor. La cea mai mică contravenție li se închideau templele. Toate rentele lăsate consistoriilor prin testament fură date spitalelor. Învățătorii calviniști nu mai avură voie să aibă elevi. Pastorii trebuiră să plătească bir ca țăranii; primarilor protestanți li se luară titlurile de noblețe. Ofițerii casei regale și secretarii regelui care erau protestanți primiră ordin să-și părăsească slujbele. Nu mai fură admiși protestanți nici printre notari, nici printre avocați, nici chiar în funcția de procurori[1].

Clericii catolici erau îndemnați să facă prozeliți, pastorii protestanți nu aveau voie să facă și, dacă erau prinși, erau pedepsiți cu exilul pe toată viața. Toate aceste dispoziții erau cerute în mod public de clericii francezi. La urma urmei, ei erau la dînșii acasă și nu voiau să împartă nimic cu niște venetici băgați în casă cu de-a sila.

Pellisson continua să cumpere convertiți; însă doamna Hervart, văduva controlorului general al finanțelor, mînată de acel zel religios care se observă întotdeauna la femei, cheltui, ca să împiedice convertirile, tot atîtea parale cît cheltuia Pellisson ca să le facă.

(1682) În sfîrșit hughenoții îndrăzniră să se răzvrătească în cîteva locuri. În Vivarais și în Dauphiné

[1] În vechiul regim francez, procurorul era un funcționar ministerial însărcinat cu îndeplinirea formalităților de procedură la tribunale; astăzi, *avoué* (n.t.).

se adunară pe unde fuseseră templele, acum dărîmate. Fură atacați; ei se apărară. Asta era doar o foarte slabă scînteie din focul vechilor războaie civile. Vreo două, trei sute de nenorociți, fără conducător, fără fortărețe și chiar fără nici un plan de luptă, fură împrăștiați într-un sfert de ceas: înfrîngerea fu urmată de suplicii. Intendentul Dauphiné-ului puse să-l tragă pe roată pe nepotul pastorului Chamier, care redactase Edictul de la Nantes. El este acum printre cei mai străluciți martiri ai sectei și numele de Chamier a fost multă vreme venerat la protestanți.

(1683) Intendentul Languedoc-ului porunci să fie tras de viu pe roată predicatorul Chomel. Alți trei predicatori fură și ei osîndiți la această caznă iar alți zece urmau să fie spînzurați; fugind la vreme au scăpat, așa că au fost executați numai în efigie.

Toate acestea răspîndeau groaza și în același timp sporeau împotrivirea. Se știe că oamenii, cu cît suferă mai mult din cauza religiei lor, cu atîta țin mai mult la ea.

Atunci unii și alții îl convinseră pe rege că, după ce se trimiseseră misionari în toate provinciile, trebuia acuma să se trimită dragoni. Aceste silnicii fură făcute cam fără motiv; ele erau urmările spiritului care stăpînea atunci la Curte și anume că totul trebuia să se plece în fața numelui lui Ludovic al XIV-lea. Nimeni nu se gîndea că hughenoții nu mai erau aceia de la Jarnac, de la Moncontour și de la Coutras, că patima războaielor civile se potolise, că acea boală lungă degenerase în lîncezeală, că toate lucrurile își au vremea lor în omenire, că dacă părinții fuseseră rebeli sub Ludovic al XIII-lea, copiii erau supuși sub Ludovic al XIV-lea. Lumea vedea că în Anglia, în Olanda, în Germania mai multe secte, care în secolul trecut se uciseseră între ele, acuma trăiau în bună pace, tot în aceleași locuri ca și altădată. Totul dovedea că un rege absolut putea foarte bine să fie slujit și de catolici și de protestanți. Luteranii din Alsacia erau în privința asta o mărturie autentică.

Regina Christina avusese dreptate să spună, într-o scrisoare, cu prilejul acestor silnicii și al acestor emigrări: „Socot că Franța e acum ca un bolnav căruia i se taie brațele și picioarele, ca să i se trateze o boală pe care blîndețea și răbdarea ar fi vindecat-o cu totul".

Ludovic al XIV-lea, care, cucerind Strasbourg-ul în 1681, ocrotea acolo luteranismul, putea să îngăduie în statele lui calvinismul, pe care timpul ar fi putut să-l desființeze, așa cum micșorează încet, încet numărul luteranilor din Alsacia. Se putea închipui oare că, dacă un mare număr de oameni vor fi supuși cu forța, nu se va pierde un număr și mai mare, care, cu toate edictele și cu toate opreliștile, vor scăpa cu fuga de o silnicie socotită de toți drept o prigoană cumplită? Și de ce, în sfîrșit, să-i faci pe mai bine de un milion de oameni să urască un nume scump și prețios căruia pe vremea aceea și protestanții, și catolicii, și francezii, și străinii îi alăturaseră pe acela de *mare?* Ar fi fost chiar o politică bună dacă ar fi fost păstrați calviniștii ca o împotrivire față de necontenitele pretenții ale Curții de la Roma. Tocmai atunci regele rupsese pe față legăturile cu Inocențiu al XI-lea, dușman al Franței. Ludovic al XIV-lea, însă, împăcînd interesele religiei cu acelea ale mîndriei sale, a vrut în același timp cu o mînă să umilească pe papă și cu cealaltă să zdrobească pe calviniști.

Voia, cu aceste două treburi, să dobîndească strălucirea gloriei, strălucire pe care o prețuia cu idolatrie în orice făcea. Episcopii, cîțiva intendenți, consiliul în întregime, toți îl încredințară că soldații lui, numai arătîndu-se, vor isprăvi ceea ce darurile și misionarii lui începuseră. El crezu că face doar un act de autoritate, dar cei cărora le transmise această autoritate se folosiră de ea cu o foarte mare asprime.

Către sfîrșitul lui 1684 și începutul lui 1685, în timp ce Ludovic al XIV-lea, mereu zdravăn înarmat, nu se temea de nici un vecin, trupele fură trimise în toate orașele și în toate castelele în care erau protestanți

mai mulţi; şi fiindcă dragonii, care pe vremea aceea erau destul de rău disciplinaţi, au săvîrşit cele mai multe samavolnicii, această expediţie a căpătat numele de *dragonada*.

Hotarele ţării erau păzite cu cea mai mare grijă ca să nu poată fugi cei pe care voiau să-i întoarcă iar la biserica catolică. Era ca un fel de vînătoare făcută pe o mare întindere.

Un episcop, un intendent sau un subdelegat, un preot, sau oricine avea această cădere mergea în fruntea soldaţilor. Strîngeau laolaltă familiile calviniste cele mai de seamă, mai ales pe acelea despre care se credea că erau mai uşor de convertit. Acestea se lepădau de religia lor în numele celorlalte, iar îndărătnicii erau daţi pe mîna soldaţilor, care aveau voie să facă cu dînşii tot ce voiau, numai să-i omoare nu. Au fost totuşi cîţiva oameni torturaţi aşa de cumplit, încît au murit din cauza asta. Copiii refugiaţilor în străinătate mai strigă şi astăzi împotriva acestei prigoniri a părinţilor lor; o compară cu cele mai aspre prigoane pe care le-a îndurat biserica creştină în primele secole.

Ciudat contrast era şi acesta că din sînul unei Curţi voluptuoase, în care domneau blîndeţea, gingăşia şi farmecul unei lumi alese, porneau nişte ordine atît de aspre şi de nemiloase. Marchizul de Louvois şi-a pus în treaba asta toată firea lui neînduplecată; se vedea aici aceeaşi minte care voise să acopere cu apă Olanda şi care mai tîrziu a prefăcut în cenuşă Palatinatul. Sînt scrisori de la el, chiar din anul acela 1685, în care găsim vorbele acestea: „Majestatea-sa vrea ca toţi aceia care nu vor să treacă la religia sa să fie trataţi cu cea mai mare asprime; şi cei care vor avea proasta mîndrie de-a vrea să rămînă cei din urmă, trebuie siliţi cu cea mai mare străşnicie".

Parisul a scăpat de aceste samavolnicii; strigătele s-ar fi auzit pînă în preajma tronului. Poţi să-i năpăstuieşti pe oameni, dar tînguirile lor nu-i plăcut să le auzi.

(1685) În timp ce templele erau dărîmate pretutindeni şi în provincii lepădarea de calvinism era cerută cu arma în mînă, Edictul de la Nantes fu în sfîrşit desfiinţat, în octombrie 1685; s-a isprăvit astfel dărîmarea unui edificiu care era deja săpat pe dedesubt din toate părţile.

Camera edictului fusese desfiinţată mai înainte. S-a dat ordin consilierilor calvinişti să-şi părăsească slujba. Apărură unul după altul o mulţime de decrete ale consiliului, care aveau de scop să stîrpească tot ce mai rămăsese din religia proscrisă. Cel mai cumplit din toate a fost ordinul să fie smulşi presupuşilor reformaţi copiii şi să fie daţi celor mai apropiate rude catolice, ordin împotriva căruia natura protesta atît de tare încît n-a fost aplicat.

În acest celebru edict care a revocat pe cel de la Nantes s-a pregătit un eveniment cu totul contrar scopului urmărit. Scopul era ca să fie aduşi calviniştii din nou la biserica catolică. Gourville, om cu scaun la cap, cînd Louvois îl întrebase ce-i de făcut, îi propusese acestuia să închidă pe toţi pastorii şi să nu dea drumul decît acelora care, cîştigaţi pe ascuns cu bani, s-ar lepăda pe faţă de religia lor şi ar ajuta în acest chip la convertirea celorlalţi mai mult decît misionarii şi soldaţii. În loc să se urmeze acest sfat politic, s-a dat ordin prin edict tuturor pastorilor, care nu voiau să se convertească, să iasă din ţară pînă în două săptămîni. Era o greşeală să crezi că, dacă alungi pe păstori, cea mai mare parte din turmă nu va pleca şi ea. Însemna să te încrezi prea mult în puterea ta şi să nu cunoşti oamenii dacă îţi închipuiai că atîtea inimi rănite şi atîtea imaginaţii înfierbîntate de gîndul muceniciei, mai cu seamă în ţinuturile meridionale ale Franţei, nu vor fi gata să înfrunte orice numai să poată pleca în străinătate, să-şi arate statornicia şi mîndria exilului lor printre atîtea naţiuni care, pizmuind pe Ludovic al XIV-lea, aşteptau cu braţele deschise pe aceşti fugari.

Bătrînul cancelar Le Tellier, semnînd edictul, strigă plin de bucurie: *„Nunc dimittis servum tuum. Domine... quia viderunt oculi mei salutare tuum“*[1]. Nu ştia că iscălea una din cele mai mari nenorociri ale Franţei.[2]

Fiul său, Louvois, se înşela iar cînd credea că e de ajuns un ordin iscălit de mîna lui ca să fie păzite toate graniţele şi toate coastele împotriva acelora care îşi făceau din fugă o datorie. Meşteşugul care se îndeletniceşte cu înşelarea legii e întotdeauna mai tare decît autoritatea. Era destul să cumperi cîţiva grăniceri şi îi făceai scăpaţi pe toţi cei care voiau să fugă. În trei ani, aproape cincizeci de mii de familii au ieşit din ţară şi după aceea au mai plecat şi altele. Ele au dus în străinătate meşteşugurile, manufacturile, bogăţia. Aproape tot nordul Germaniei, ţinut încă rustic şi lipsit de industrie, căpătă o faţă nouă datorită acestor mulţimi transplantate. Ele umplură oraşe întregi. Stofele, firetur ile, pălăriile, ciorapii, care mai înainte se cumpărau din Franţa, fură fabricate acum de aceşti oameni. Un cartier întreg din Londra a fost populat cu mătăsari francezi; alţii duseră acolo meşteşugul şlefuirii cristalelor, meşteşug care dispăru atunci din Franţa. Se mai găseşte şi acum foarte des în Germania aurul pe care l-au dus cu ei refugiaţii[3]. Franţa pierdu astfel vreo cinci sute de mii de locuitori, o cantitate nemaipomenită de bani şi

---

[1] Acum slobozi pe robul tău, Doamne... fiindcă ochii mei au văzut cum ţi se închină toţi (n.t.).

[2] Dacă citeşti *Cuvîntarea funebră* a lui Bossuet la moartea lui Le Tellier, vezi că acest cancelar e un om drept şi un om mare. Dacă citeşti *Analele* părintelui de Saint-Pierre, vezi că e un curtean laş şi primejdios, un calomniator dibaci, despre care contele de Grammont spunea odată, cînd l-a văzut ieşind de la o consfătuire între patru ochi cu regele: „Parcă aş vedea un dihor care tocmai a sfîrtecat nişte pui şi acuma îşi linge botul plin de sîngele lor“ (n.a.).

[3] Contele d'Avaux, în scrierile lui, spune că i s-a raportat că la Londra s-au bătut şaizeci de mii de pfunzi din aurul pe care l-au adus refugiaţii; raportul care i s-a făcut a fost exagerat (n.a.).

mai cu seamă meşteşuguri cu care duşmanii ei se îmbogăţiră. Olanda a cîştigat din asta ofiţeri foarte buni şi soldaţi. Prinţul de Orania şi ducele de Savoia avură regimente întregi de refugiaţi. Suveranii Savoiei şi ai Piemontului, care se purtaseră atît de crud cu reformaţii din ţările lor, tocmeau soldaţi pe cei din Franţa; şi desigur că nu din zel religios prinţul de Orania îi înrola. Au fost unii care s-au aşezat tocmai la Capul Bunei Speranţe. Nepotul celebrului Duquesne, locotenent-general al marinei, a întemeiat o mică colonie la capătul acela al pămîntului; colonia n-a prosperat; cei care s-au îmbarcat ca să ajungă acolo au pierit în cea mai mare parte. Totuşi mai sînt şi azi rămăşiţe din colonia aceea vecină cu hotentoţii. Francezii s-au împrăştiat mai tare decît evreii.

Zadarnic se umplură închisorile şi galerele cu cei care au fost arestaţi pe cînd fugeau. Ce să faci cu atîţia nenorociţi, întăriţi în credinţa lor de chinurile pe care le îndurau? Cum să laşi la galere pe nişte oameni ai legii sau pe nişte bătrîni infirmi? Vreo cîteva sute fură îmbarcaţi şi trimişi în America. În sfîrşit consiliul îşi închipui că, atunci cînd ieşirea din ţară nu va mai fi oprită, spiritele nemaifiind îmboldite de plăcerea ascunsă a neascultării, vor fi mai puţine plecări. Consiliul se înşelă şi de data asta; şi după ce porţile au fost deschise, ele au fost, în chip zadarnic, închise din nou.

În 1685 li s-a interzis calviniştilor să aibă servitori catolici, de teamă ca nu cumva stăpînii să strice pe servitori; în anul următor, alt edict le porunci să dea drumul servitorilor hughenoţi pentru ca aceştia să poată fi arestaţi ca vagabonzi. În felul cum erau prigoniţi nu era ceva statornic, era numai intenţia de a-i asupri ca să se convertească.

După ce toate templele fură distruse şi toţi miniştrii exilaţi, trebuia acum ca aceia care se schimbaseră din convingere sau de frică să fie menţinuţi în religia catolică. Rămăseseră peste patru sute de mii în toată

ţara.[1] Aceştia erau obligaţi să meargă la biserică şi să se împărtăşească. Unii dintre ei, care după ce primiseră anafura o aruncaseră, fură osîndiţi să fie arşi de vii. Trupurile celor care nu voiau să li se facă maslu înainte de moarte erau tîrîte pe stradă şi aruncate la gunoi.

Orice persecuţie stîrneşte prozeliţi, atunci cînd loveşti în timpul fierbinţelii entuziasmului. Calviniştii se adunară pretutindeni ca să-şi cînte psalmii, cu toată pedeapsa cu moartea îndreptată împotriva acelora care vor ţine adunări. Erau pedepsiţi cu moartea şi pastorii care se întorceau în ţară, iar cei care îi denunţau căpătau cinci mii cinci sute de franci răsplată. Cîţiva s-au întors şi au pierit de ştreang sau traşi pe roată.[2]

---

[1] S-a publicat de mai multe ori că mai sînt în Franţa trei milioane de reformaţi. Această exagerare nu se poate tolera. Domnul de Bâville spunea că în Languedoc nu sînt nici o sută de mii, şi ce spunea era exact. În Paris nu sînt nici cincisprezece mii; în multe oraşe şi provincii întregi nu e nici unul. Protestanţii care locuiesc în Paris sînt îngropaţi din ordinul poliţiei. Numărul morţilor este deci cunoscut din rapoartele poliţiei şi de aici rezultă că protestanţii formează cam a zecea parte din populaţie, cu tot cu străini. N-ar fi de mirare ca protestanţii aruncaţi de lege în clasele care se înmulţesc mai tare să fi sporit de două ori şi mai bine de la revocarea Edictului de la Nantes (n.a.).

[2] Toate aceste silnicii, care dezonorează domnia lui Ludovic al XIV-lea, s-au săvîrşit pe vremea cînd, dezgustat de doamna de Montespan, subjugat de doamna de Maintenon, regele începuse să se lase pe mîna duhovnicilor lui. Aceste legi care violau cele mai de seamă drepturi ale omului, precum şi toate sentimentele umanităţii, erau cerute de cler şi înfăţişate de iezuiţi penitentului lor ca un mijloc de-a şterge păcatele pe care le săvîrşise cu amantele lui. Îi dădeau ca model pe Constantin cel Mare, pe Theodosius şi pe încă vreo cîţiva ticăloşi ai Imperiului Bizantin. Niciodată miniştrii lui, sclavi ai preoţilor şi tirani ai naţiunii, n-au îndrăznit să-i arate nici zădărnicia, nici cruzimile care erau urmarea legilor lui.

Naţiunea însăşi îl înşela: în ţipetele supuşilor săi nevinovaţi care mureau pe roată sau pe rug, lumea ridica în slavă dreptatea lui, ba chiar şi mărinimia lui. În scrisorile, în memoriile vremii se vorbeşte des de sîngerosul Bâville ca

Secta, deşi părea zdrobită, a trăit mai departe. A tras nădejde, în războiul din 1689, că regele Wilhelm, după ce detronase pe cumnatu-său care era catolic, va sprijini calvinismul din Franţa; dar nădejdea i-a fost zadarnică. În războiul din 1701 însă, rebeliunea şi fanatismul izbucniră în Languedoc şi în ţinuturile vecine.

---

de un om mare. Asta e soarta nenorocită a oricărui rege care se încrede în nişte preoţi şi care, înşelat de aceştia, îşi lasă naţiunea să geamă sub jugul superstiţiei. Ludovic iubea gloria şi cumpăra cu bani în chip ruşinos conştiinţa supuşilor săi; voia ca legile să domnească şi trimitea soldaţi să trăiască pe spinarea celor care nu gîndeau aşa cum gîndea duhovnicul lui.

Era măgulit cînd lumea îi spunea că are o minte plină de măreţie şi iscălea în fiecare lună edicte în care se hotăra de ce religie trebuiau să fie rîndaşii, maeştrii de scrimă şi maeştrii de călărie; îi plăcea cuviinţa şi soldaţii trimişi din porunca lui băteau cu biciul pe fetele protestante ca să le convertească.

Să ne fie îngăduit să facem aici cîteva reflecţii asupra cauzelor ultimelor noastre tulburări religioase.

Spiritul reformaţilor n-a fost republican decît numai în ţările în care suveranii i-au duşmănit. Clerul protestant al Danemarcei a fost unul din principalii agenţi ai mişcării care a instaurat autoritatea absolută. În Franţa, sub Ludovic al XIII-lea, pastorii protestanţi cei mai luminaţi au scris ca să îndemne popoarele să asculte de legile regelui, în afară doar de cazul cînd legile prescriu în chip hotărît o faptă potrivnică legii lui Dumnezeu. Totuşi erau siliţi să facă lucruri pe care ei le considerau drept fapte de idolatrie. Erau nevoiţi, din pricina a o sumedenie de mici nedreptăţi, să se arunce în braţele răzvrătiţilor, cînd ar fi fost destul numai să se îndeplinească cu fidelitate prescripţiile Edictului de la Nantes şi aceşti răzvrătiţi ar fi pierdut sprijinul reformaţilor. Acest Edict de la Nantes, în adevăr, semăna mai mult cu o convenţie între două părţi decît cu o lege dată de un rege supuşilor săi. O toleranţă absolută ar fi fost de mai mult folos naţiunii, mai dreaptă, mai potrivită pentru păstrarea păcii, decît o toleranţă mărginită; Henric al IV-lea, însă, n-a îndrăznit s-o acorde ca să nu supere pe catolici; iar protestanţii nu se bizuiau pe autoritatea lui aşa de mult încît să se mulţumească cu o lege de toleranţă, oricît ar fi fost ea de largă.

I-ar fi fost uşor lui Richelieu, şi încă şi mai uşor lui Ludovic al XIV-lea, să repare această neregulă, lărgind

Această rebeliune a fost stîrnită de nişte prorociri. Prezicerile au fost întotdeauna un mijloc cu care au fost ademeniţi proştii şi au fost înfierbîntaţi fanaticii. Din o sută de fapte pe care şiretlicul le prezice, dacă întîmplarea aduce numai pe unul singur, toate celelalte sînt uitate şi numai acela rămîne drept chezăşie a bunăvoinţei lui Dumnezeu şi drept dovadă că s-a

---

toleranţa acordată de edict şi desfiinţînd restul. Richelieu, însă, din nefericire, scrisese cîteva lucrări proaste de teologie şi protestanţii le criticaseră cu asprime. Ludovic al XIV-lea, crescut şi condus de preoţi cînd era tînăr, înconjurat de femei, care aveau şi slăbiciunile credinţei, şi slăbiciunile dragostei, şi de miniştri, care credeau că au nevoie să se învăluie în mantia ipocriziei, n-a putut niciodată să ridice măcar un colţ al pînzei pe care superstiţia i-o pusese pe ochi. El credea că cineva nu poate să fie hughenot de bună-credinţă decît numai dacă nu-i instruit; şi josnicia curtenilor lui, care, vînzîndu-şi conştiinţa, se făceau că se convertesc din convingere, îi întărea această părere.

Miniştrii lui alegeau parcă mijloacele cele mai sigure ca să-i silească pe protestanţi să se răzvrătească: la insulte se adăugau silniciile, femeile erau batjocorite, copiii erau luaţi de lîngă părinţii lor. Era parcă o plăcere să-i necăjeşti, să-i aduci la desperare cu nişte legi adeseori opuse între ele, însă întotdeauna asupritoare şi care se iveau de la o lună la alta. Nu-i de mirare deci că au fost printre protestanţi fanatici şi că acest fanatism a stîrnit cu timpul răzvrătiri. Acestea izbucniră în Cévennes, ţinut pe vremea aceea inaccesibil, locuit de o populaţie pe jumătate sălbatică şi care nu fusese niciodată subjugată nici cu legi, nici cu obiceiuri. Acest ţinut era dat pe mîna unui intendent iute la fire, fără nici un sentiment de omenie, amestecînd dispreţul şi batjocura cu cruzimea, al cărui suflet găsea o plăcere barbară în torturi lungi şi meşteşugite şi care, unealtă ambiţioasă şi slugarnică a despotismului şi a superstiţiei stăpînului său, voia cu omoruri şi cu asuprirea unei provincii să merite cinstea de-a fi cel mai mare asupritor al naţiunii.

Care au fost roadele prigoanelor lui Ludovic al XIV-lea ? O mulţime din cei mai buni supuşi ducînd în ţări străine bogăţiile şi iscusinţa lor; armatele duşmanilor lui sporite cu regimente franceze care la vitejia lor firească adăugau patima fanatismului şi a răzbunării; pumnalele din Europa îndreptate cu ură împotriva lui; un război civil pe lîngă nenorocirile unui război cu străinătatea; teama ca nu cumva francezii înşişi să dea drumul străinilor să năvălească în

întîmplat un miracol. Dacă nici o prezicere nu se împlinește, ele sînt explicate și li se dă alt înțeles; entuziaștii îl primesc și neghiobii îl cred.

Pastorul Jurieu a fost unul din cei mai înflăcărați proroci. Mai întîi a început să spună că el e mai strașnic decît unul Cotterus, decît nu mai știu care Cristine,

---

țară și umilitoarea nevoie de-a încheia un tratat cu un lucrător brutar.

Iată ce ridica în slăvi clerul în predicile lui și ce consacra lingușirea în inscripții și pe medalii.

După dînsul, protestanții au fost liniștiți și supuși. Albéroni concepu în chip inutil proiectul absurd de a-i răzvrăti împotriva regentului, adică împotriva unui prinț pe care mintea lui, înțelepciunea politică și firea lui îl făceau să fie tolerant, și să-și dea astfel un suveran penitent al iezuiților, și care își plecase capul sub jugul rușinos al Inchiziției. În timpul ministeriatului ducelui de Bourbon, episcopul de Fréjus, care conducea treburile ecleziastice, dădu în 1724 împotriva protestanților o lege mai aspră decît aceea a lui Ludovic al XIV-lea; această lege nu stîrni tulburări pentru că episcopul se feri s-o aplice cu strictețe. Tot așa de indiferent ca și regentul în ce privește religia, el voia numai să capete pălăria de cardinal, cu toată împotrivirea ascunsă a ducelui de Bourbon. Trăda, purtîndu-se astfel, și țara, și pe suveranul care îi acordase încrederea; dar care preot nu trădează atunci cînd cardinalatul e prețul trădării ?

Sub Ludovic al XV-lea, protestanții fură tratați cu mai multă blîndețe, fără ca totuși să se fi schimbat legile îndreptate împotriva lor: averea lor, situația lor și aceea a copiilor lor nu se sprijină decît pe buna-credință. Nu pot face nici un act religios fără să nu fie pedepsiți cu trimiterea la galere; sînt excluși nu numai din slujbele de cinste, dar chiar și din cea mai mare parte din meserii. Să tragem nădejde că rațiunea, care odată și odată va învinge fanatismul, și politica înțeleaptă, care întotdeauna biruie superstiția, vor înlătura în sfîrșit aceste legi. Toleranța există în toată Europa, afară de Italia, Spania și Franța; America cheamă la ea meșteșugurile și dă libertate, toleranță și avuție oricărui om care, avînd o meserie, vrea să-și părăsească țara. Politica bună nu va îngădui niște legi care pun în contradicție dragostea firească de patrie cu interesul și cu conștiința; aceste legi ar putea chiar să provoace emigrații și mai stricătoare decît cele din secolul trecut și să ne facă să pierdem în scurtă vreme toate avantajele comerțului care își are izvorul în revoluția din America (n.a.).

decît Justus Velsius, decît Drabitius, tot oameni pe care el îi socoteşte inspiraţi de Dumnezeu. Pe urmă mai că s-a aşezat alături de autorul *Apocalipsului* şi de sfîntul Pavel; partizanii lui, sau mai degrabă duşmanii lui, bătură în Olanda o medalie cu această inscripţie: *Jurius propheta*. Jurieu timp de opt ani a tot prorocit că poporul lui Dumnezeu va scăpa de robie. Şcoala lui de profeţie era în munţii din Dauphiné, din Vivarais şi din Cévennes, ţinut foarte potrivit pentru preziceri, plin de ignoranţi şi de minţi zvăpăiate, înfierbîntate de căldura climei de acolo şi încă şi mai tare de predicatorii lor.

Prima şcoală de profeţie a fost înfiinţată într-o sticlărie, pe un munte din Dauphiné, numit Peira; un hughenot bătrîn, pe care îl chema De Serre, vesti acolo dărîmarea Babilonului şi reclădirea Ierusalimului. Arăta copiilor cuvintele din Scriptură care spun: „Cînd trei sau patru se adună în numele meu, duhul meu este printre ei; şi cu un grăunte de credinţă poţi muta munţii din loc". Şi după aceea primea duhul; i-l dădeau suflîndu-i în gură fiindcă se spune în Evanghelia lui Matei că Isus, înainte de moarte, a suflat peste ucenicii lui. De Serre îşi ieşea din fire, era apucat de spasmuri, glasul i se schimba, apoi rămînea nemişcat, cu priviri rătăcite, cu părul zburlit, după vechiul obicei cunoscut de toate naţiunile şi după regulile demenţei transmise din veac în veac. Copiii primeau astfel darul profeţiei; şi dacă nu mutau munţii, asta era din pricină că aveau credinţă destulă ca să preamărească Duhul Sfînt, dar n-aveau atîta cît trebuia ca să facă minuni; de aceea îşi sporeau şi mai mult zelul ca să poată căpăta şi darul acesta.

În timp ce ţinutul Cévennes era astfel şcoala entuziasmului, pastori cărora li se spuneau *apostoli* se întorceau pe ascuns ca să propovăduiască.

Claude Brousson, dintr-o familie cu vază din Nîmes, om elocvent şi plin de zel, foarte stimat în străinătate, se întoarse în ţară în 1698; aici nu numai că fu învinuit că şi-a îndeplinit slujba în ciuda edic-

telor, dar mai fu învinuit că, cu zece ani mai înainte, a avut legături cu duşmanii statului. Într-adevăr, el plănuise să aducă trupe engleze şi savoiarde în Languedoc. Planul acesta, scris de mîna lui şi adresat ducelui de Schomberg, fusese de multă vreme interceptat şi se găsea acum în mîinile intendentului provinciei. Brousson, care mergea din oraş în oraş, fu prins la Oléron şi dus în citadela din Montpellier. Intendentul şi judecătorii lui îl interogară; el răspunse că era apostolul lui Isus Cristos, că primise Duhul Sfînt, că nu avea voie să descopere unde era comoara credinţei şi că datoria lui era să împartă fraţilor lui pîinea cuvîntului. Îl întrebară dacă apostolii făcuseră în scris planuri de răzvrătire a provinciilor; îi arătară scrisoarea aceea nenorocită şi judecătorii îl osîndiră, toţi într-un glas, să fie tras pe roată. (1698) A murit aşa cum mureau pe vremuri mucenicii. Toată secta, departe de a-l socoti drept un criminal de stat, nu văzu în el decît un sfînt care îşi pecetluise cu sîngele lui credinţa; şi au tipărit o carte *Mucenicia domnului de Brousson*.

După asta, prorocii s-au înmulţit şi spiritul răzvrătirii a sporit. În 1703, printr-o întîmplare nenorocită, un preot din familia Du Chaila, inspector al misiunilor, căpătă de la Curte un ordin ca să trimită la mănăstire două fiice ale unui gentilom convertit de curînd. În loc să le ducă la mănăstire, le duse mai întîi la el la castel. Calviniştii, prinzînd de veste, s-au strîns mai mulţi, s-au dus la castel, au spart uşile şi au scos pe cele două fete şi pe alţi prizonieri. Răzvrătiţii după aceea au pus mîna şi pe părintele Du Chaila şi i-au spus că, dacă vrea să treacă la religia lor, îl lasă în viaţă. El n-a primit. Atunci un proroc a strigat: „Dacă nu vrei, atunci mori, Duhul Sfînt te osîndeşte, păcatul tău te învinuieşte". Şi l-a împuşcat. După aceea au prins pe perceptorii capitaţiei şi i-au spînzurat cu catastifurile agăţate de gît. Pe urmă, cum întîlneau un preot, se repezeau la el şi-l omorau. Urmăriţi, s-au ascuns prin păduri

şi printre stînci. Numărul lor spori; prorocii şi prorociţele lor vestiră din partea lui Dumnezeu ridicarea Ierusalimului şi prăbuşirea Babilonului. Un abate numit La Bourlie veni la dînşii în ţinuturile sălbatice în care se adăpostiseră şi le aduse bani şi arme.

Acest abate era fiul marchizului de Guiscard, subguvernator regal, unul din cei mai înţelepţi oameni ai regatului. Fiul nu era vrednic de un asemenea tată. Refugiat în Olanda din cauza unei nelegiuiri, venise acuma să aţiţe la răzvrătire pe cei din Cévennes. Cîtva timp după aceea a plecat la Londra şi aici fu arestat în 1711 pentru că a trădat guvernul englez, după ce îşi trădase ţara. Adus în faţa consiliului, luă de pe masă un briceag din acelea lungi cu care poţi să şi omori pe cineva şi răni cu el pe cancelarul Robert Harley, ajuns mai tîrziu conte de Oxford. Fu pus în lanţuri şi dus la închisoare. Luînd-o înaintea torturii, şi-a făcut seama singur. Aşadar omul acesta, în numele englezilor, al olandezilor şi al ducelui de Savoia, i-a încurajat pe fanatici şi le-a făgăduit ajutoare puternice.

(1703) O mare parte din ţară îi sprijinea pe ascuns. Lozinca lor de luptă era: *Desfiinţarea dărilor şi libertatea conştiinţei.* Lozinca asta ademeneşte poporul. Răzvrătirea asta îndreptăţea în ochii poporului planul lui Ludovic al XIV-lea de-a stîrpi calvinismul; dar dacă nu s-ar fi revocat Edictul de la Nantes, această răzvrătire nu s-ar fi întîmplat.

Regele trimise mai întîi pe mareşalul de Montrevel cu cîteva trupe. Mareşalul se războî cu aceşti nenorociţi cu o barbarie care o întrecu pe a lor. Prizonierii fură traşi pe roată sau arşi; dar şi soldaţii care cădeau în mîinile răzvrătiţilor piereau de o moarte cumplită. Regele, silit să poarte război în toate părţile, nu putea trimite împotriva lor decît puţine trupe. Era şi greu să le dai de urmă printre stînci, pe unde era aproape cu neputinţă de pătruns pe vremea aceea, prin peşteri, prin păduri prin care ei umblau pe drumuri nebătute şi din care îi vedeai deodată că ies

şi se reped ca nişte fiare sălbatice. Odată chiar au înfrînt în luptă regulată nişte trupe din marină. Rînd pe rînd au fost trimişi împotriva lor trei mareşali ai Franţei.

După mareşalul de Montrevel a venit, în 1704, mareşalul de Villars. Fiindcă să-i găsească era şi mai greu decît să-i bată, mareşalul de Villars, după ce s-a făcut temut, le propuse o amnistie. Unii din ei primiră, pentru că văzuseră că nu căpătaseră ajutorul făgăduit de ducele de Savoia, care, la fel cu mulţi alţi suverani, îi prigonea la el acasă, dar voise să-i ocrotească la duşmanii lui.

Cel mai cu vază dintre şefii lor şi singurul care e vrednic să fie pomenit era Jean Cavalier. Mai tîrziu l-am văzut şi eu în Olanda şi în Anglia. Era un bărbat mărunţel şi blond, cu o faţă blîndă şi plăcută. În partidul lui purta numele de David. Din lucrător brutar ajunsese şeful unei mulţimi destul de mari, la vîrsta de douăzeci şi trei de ani, datorită curajului lui şi cu ajutorul unei prorociţe care îl arătase mulţimii fiindcă aşa îi poruncise cu străşnicie Sfîntul Duh. Cînd i se propuse amnistia, era în fruntea a opt sute de oameni pe care tocmai îi adunase. Ceru ostateci; i-i dădură. Apoi veni, împreună cu unul din şefi, la Nîmes şi aici duse tratative cu mareşalul de Villars.

(1704) Făgădui că va alcătui din răzvrătiţi patru regimente care vor fi în slujba regelui, sub patru colonei dintre care unul va fi el; spuse şi numele celorlalţi trei. Aceste regimente vor avea voie să-şi îndeplinească în libertate religia lor, la fel cu trupele străine în solda Franţei; dar această îndeplinire nu era îngăduită în alte părţi.

Aceste condiţii tocmai erau pe punctul să fie acceptate cînd nişte emisari din Olanda veniră şi împiedicară cu bani şi cu făgăduieli aducerea lor la îndeplinire. Ei îi făcură pe principalii fanatici să se despartă de Cavalier; el însă, fiindcă îşi dăduse mareşalului de Villars cuvîntul, voi să şi-l ţină. Primi brevetul de

colonel și începu să alcătuiască un regiment cu o sută treizeci de oameni care îi erau devotați.

Am auzit de multe ori, chiar din gura mareșalului de Villars, că el a întrebat pe acest tînăr cum putuse la vîrsta lui să aibă atîta autoritate asupra unor oameni așa de sălbatici și așa de neascultători. Acela a răspuns că, atunci cînd nu-l ascultau, prorocița lui, căreia lumea îi zicea *Maria cea mare*, era cuprinsă imediat de inspirație și osîndea la moarte pe cei care nu voiau să se supună, și aceștia erau fără multă vorbă omorîți.[1] Cînd mai tîrziu l-am întrebat și eu pe Cavalier, mi-a răspuns și mie la fel.

Aceste negociații ciudate se făceau după bătălia de la Hochstädt. Ludovic al XIV-lea, care izgonise calvinismul cu atîta trufie, încheie pace, sub numele de amnistie, cu un lucrător brutar; și mareșalul de Villars îi dădu brevetul de colonel și acela al unei lefi de o mie două sute de livre.

Colonelul proaspăt numit se duse la Versailles; primi aci ordinele ministrului de Război. Regele îl văzu și ridică din umeri. Cavalier, simțindu-se spionat de minister, se temu și se retrase în Piémont. De acolo trecu în Olanda și în Anglia. Luă parte la războiul din Spania și comandă un regiment de refugiați francezi în bătălia de la Almanza. Ceea ce s-a întîmplat cu acest regiment slujește ca să dovedească ce înverșunate sînt războaiele civile și cît de mare sprijin dă religia acestei înverșunări. Trupa lui Cavalier ajunse față în față cu un regiment francez. Cum se recunoscură se și aruncară unii asupra altora cu baioneta, fără să tragă. S-a mai observat deja că baioneta nu e de mare folos în luptă. Tăria primei linii, formată din trei șiruri, după ce a deschis focul, hotărăște soarta bătăliei. Aici însă patima făcu ceea ce

---

[1] Trăsătura asta trebuie să se găsească în *Memoriile* cele adevărate ale mareșalului de Villars. Tomul întîi este cu siguranță de dînsul: e conform cu manuscrisul pe care l-am văzut; celelalte două sînt scrise de o mînă străină și cu totul diferită (n.a.).

vitejia nu face aproape niciodată. Din amîndouă regimentele n-au rămas nici trei sute de oameni. Mareşalul de Berwick povestea adesecori, cu mirare, întîmplarea aceasta.

Cavalier a murit cu rangul de ofiţer-general şi în postul de guvernator al insulei Jersey, lăsînd în urma lui un mare renume de vitejie; din înverşunarea lui de la început nu mai păstrase decît curajul şi încetul cu încetul pusese prudenţa în locul unui fanatism pe care nu-l mai sprijinea nici un exemplu.

Mareşalul de Villars, rechemat din Languedoc, fu înlocuit cu mareşalul de Berwick. Înfrîngerile armatelor regale dădeau curaj fanaticilor din Languedoc care, cu nădejde în ajutorul cerului, căpătau aliaţi. Primeau bani din Geneva. Aşteptau acuma să le vie ofiţeri trimişi din Olanda şi din Anglia. Aveau iscoade în toate oraşele provinciei.

Se poate număra printre cele mai mari conspiraţii aceea pe care au făcut-o ei atunci cînd au plănuit să pună mîna la Nîmes pe ducele de Berwick şi pe intendentul Bâville, să răzvrătească Languedoc-ul şi Dauphiné-ul şi să aducă acolo pe duşmani. Peste o mie de conjuraţi păstrară secretul. Indiscreţia unuia singur dădu la iveală tot. Peste două sute de persoane au pierit în cazne. Mareşalul de Berwick extermină, prin foc şi sabie, pe toţi nenorociţii aceştia pe care i-a putut prinde. Unii au murit cu arma în mînă, alţii pe roată sau pe rug. Alţii, cărora le plăcea profeţia mai mult decît războiul, izbutiră să plece în Olanda. Refugiaţii francezi îi primiră cu braţele deschise. Îi întîmpinară cîntînd psalmi şi aşternîndu-le drumul cu ramuri de copaci. Cîţiva din aceşti profeţi s-au dus în Anglia; aici însă, fiind de părere că biserica anglicană semăna prea tare cu biserica catolică, voiră ca biserica lor să domine. Convingerea lor era atît de adîncă încît, fiind siguri că cu multă credinţă se pot face minuni, spuseră că vor învia un mort şi chiar orice mort pe care îl vor alege ceilalţi. Poporul e pretutindeni la fel. Presbiterienii se alăturară şi ei

acestor fanatici împotriva clerului anglican. Cine ar crede că unul din cei mai mari geometri din Europa, Fatio Duillier, și un literat foarte savant, numit Daudé, s-au pus în fruntea acestor energumeni? Fanatismul își face un complice chiar din știință și înăbușă rațiunea.

Guvernul englez luă o hotărîre care ar trebui luată întotdeauna față de făcătorii de minuni. Li se îngădui să dezgroape un mort din cimitirul bisericii catedrale. Locul fu înconjurat cu soldați din gardă. Totul se petrecu în chip juridic. Scena se isprăvi cu punerea prorocilor la stîlpul infamiei.

Aceste excese ale fanatismului nu puteau să aibă succes în Anglia, unde filozofia începuse să domine. Nu mai stîrneau tulburări nici în Germania, de cînd cele trei religii, cea catolică, cea evanghelică și cea reformată, erau socotite toate deopotrivă de către Tratatul din Vestfalia. Provinciile Unite[1] îngăduiau la ele toate religiile, cu înțeleaptă toleranță. Așadar, către sfîrșitul secolului acestuia, numai Franța avu de suferit mari certuri ecleziastice și asta în ciuda tuturor progreselor rațiunii. Această rațiune, care atît de încet pătrunde la cei docți, abia dacă putea pătrunde la doctori[2] și încă și mai puțin la cetățenii obișnuiți. Ea trebuie mai întîi să intre în capetele celor de sus; apoi se coboară și la celelalte din treaptă în treaptă și în sfîrșit ajunge să stăpînească însuși poporul, care nu o cunoaște, dar care, văzînd că superiorii lui sînt moderați, învață și el să fie moderat. Asta e una din marile lucrări pe care le săvîrșește timpul, și timpul acesta încă nu venise.

---

[1] Olanda (n.t.).
[2] Doctori în teologie (n. r.).

CUPRINS

Pag.

Zaira
în romîneşte de *Sergiu Dan* 5
Mahomet profetul sau Fanatismul
în romîneşte de *Sergiu Dan* 87
Mondenul şi Apărarea mondenului
în romîneşte de *Sergiu Dan* 167
Zadig sau Destinul
în romîneşte de *Al. Philippide* 181
Micromegas
în romîneşte de *Al. Philippide* 263
Candid sau Optimismul
în romîneşte de *Al. Philippide* 291
Jeannot şi Colin
în romîneşte de *Al. Philippide* 401
Naivul
în romîneşte de *Al. Philippide* 417
Secolul lui Ludovic al XIV-lea
în romîneşte de *Al. Philippide* 497